„O carte bogată, surprinzătoare şi profundă.“
ORHAN PAMUK

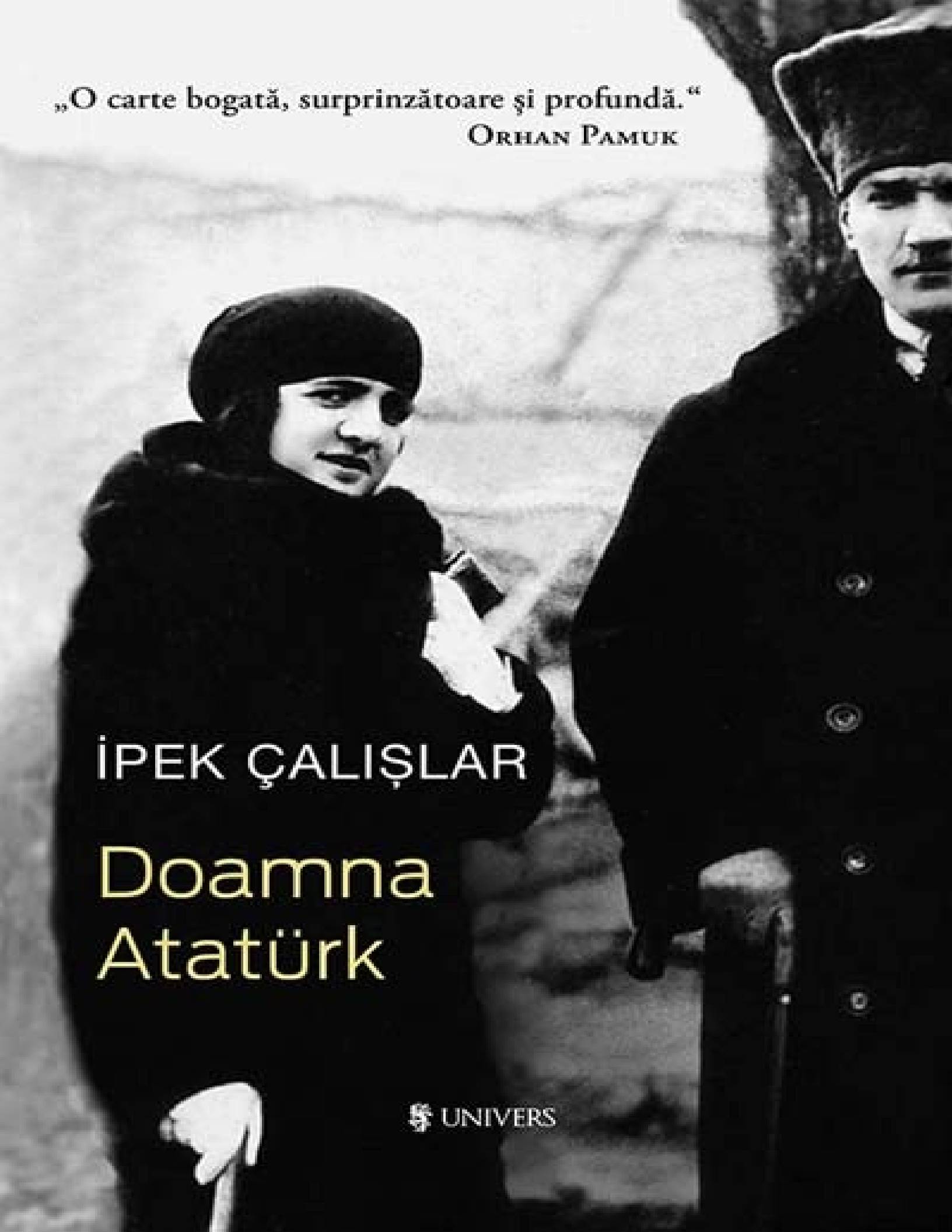

İPEK ÇALIŞLAR

Doamna Atatürk

UNIVERS

İpek Çalişlar

Doamna Atatürk

Traducere de
Diana Crupenschi

UNIVERS
2016

İPEK ÇALIŞLAR
LATİFE HANIM

© İPEK ÇALIŞLAR
© Kalem Lit. Agency
© Editura UNIVERS , 2016, pentru prezenta traducere

www.edituraunivers.ro

Redactor: Irinel Antoniu
Tehnoredactor: Constantin Niță

ISBN ePUB: 978-606-771-007-6
ISBN Print: 978-606-771-006-9

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Această carte a fost publicată cu sprijinul
Ministerului Culturii și Turismului din Turcia
în cadrul proiectului TEDA.

INTRODUCERE

Șansa m-a ajutat să-mi identific noul proiect când am renunțat la slujba de la ziar: doamna Atatürk. Fusese atâta timp dată deoparte ca fiind ștearsă, răsfățată și impertinentă, încât și eu, ca mulți alții, credeam toate acestea. În momentul când am descoperit că-i ceruse lui Atatürk să schimbe legea, astfel încât să-i permită ei să candideze pentru parlament, am știut că găsisem femeia a cărei biografie atrage. Jurnalistul din mine s-a apucat de lucru cu o perseverență care m-a condus la rafturi să citesc fiecare carte despre ea publicată cu opt decenii în urmă și fiecare revistă de istorie pe care puteam să pun mâna.

În ciuda extraordinarei inteligențe și a educației remarcabile, Latife Hanım[1], cum e cunoscută mai bine în Turcia natală, a fost întotdeauna portretizată ca un accident care i s-a întâmplat cumva lui Mustafa Kemal Atatürk. Într-o perioadă când Bertrand Russel candida pentru dreptul de vot al femeilor, Latife a urmat Tudor Hall School (aflată pe atunci în Chislehurst, lângă Londra), înainte de a studia dreptul la Sorbona.

Latife „Ouschaki“, care venea de departe, din Imperiul Otoman, vorbea engleza destul de bine ca să-și surprindă profesorii. Dobândise o stăpânire fără cusur a limbii cu ani în urmă, de la guvernanta ei englezoaică.

A devenit o vedetă internațională la vârsta de douăzeci și patru de ani, când s-a măritat cu Mustafa Kemal, care i-a eliberat țara de sub ocupație. Fostele eleve de la Tudor Hall trebuie să fi fost încântate să-i vadă fotografia în *Illustrated London News*. Acum,

după nouăzeci de ani, nepoții lor pot citi povestea acestei prime doamne din Izmir care a fost colegă de școală cu bunicile lor.

Eticheta de femeie răsfățată aplicată lui Latife a fost o replică a conservatorilor la cererea ei de egalitate. Cărțile de istorie care ignoră femeile se delectează cu povești despre toanele ei, dar neglijează complet să-i recunoască dragostea pentru libertate, contribuțiile la pașii făcuți la începuturile republicii sau statutul de asistentă a lui Atatürk.

Ca să-i descoperi secretele, era de ajuns să privești cu ochii unei femei.

Latife m-a surprins când am început să cercetez ziarele din anii 1920. I se răspândise pe tot globul faima de soție nepurtătoare de văl a lui Mustafa Kemal și de apărătoare a drepturilor femeilor. Era salutată ca mesager al transformării Turciei și ca o celebritate. Numele ei se afla în fruntea listei de potențiali succesori după atacul de cord al lui Mustafa Kemal. Și totuși, nici unul dintre aceste comentarii din presa mondială nu a pătruns în Turcia.

Mustafa Kemal a apărut ca un soț exemplar, un bărbat care se bucura de realizările soției sale în toate domeniile și căruia îi plăcea să schimbe opinii cu ea, fără a ține seama de dezaprobarea cercului său de apropiați.

A fost o căsătorie din dragoste? Am inclus toate indiciile pe care le-am putut găsi. Durata scurtă a mariajului i-a îndurerat pe amândoi.

Poate că Latife a păstrat tăcerea până la moarte, dar nu avea nicidecum de gând să dispară cu totul. Și-a scris memoriile sperând la o eventuală recunoaștere și a păstrat toate documentele pe care le considera valoroase în seifuri bancare, pentru a fi făcute publice în viitor. Aceste documente, încredințate Societății Turce de Istorie, sunt destinate, din nefericire, să mai rămână secrete pentru o vreme. Acestea fiind spuse, pe măsură ce-i scriam biografia se revela un portret atât de viu al lui Latife Hanım, încât de mult am încetat să mă mai întreb ce conțin.

İPEK ÇALIȘLAR

Galata, Istanbul, 2012

---

[1] *Hanım* – „doamnă“, titlu de politețe acordat femeilor și adăugat după nume (n. tr.).

1

Întâlnirea

Într-o seară din toamna anului 1919, un francez elegant a coborât în fața Casei Albe din cartierul Göztepe al Izmirului.

Santinela s-a îndreptat amenințătoare spre poartă, unde se oprise trăsura acoperită, pe care flutura tricolorul. Hotărârea lui de a-i bara calea vizitatorului nu i-a adus decât o mustrare:

„Sunt consulul francez, am venit să joc bridge cu Muammer Bey[2]“.

Deși soldatul nu vorbea franțuzește, și-a lăsat arma într-o parte: documentele scoase din buzunar de diplomat l-au impresionat destul ca să-l facă să se retragă.

Turcii din Izmir înduraseră restriști nemărturisite sub ocupația greacă, după 15 mai. Totuși, cugeta cu regret consulul, privind spre casă în timp ce mergea prin grădina de trandafiri, nu reușise cu nici un chip să-l convingă pe prietenul său să arboreze drapelul francez. De ce nu putuse urma exemplul turcilor din Damasc? *Ei* au înălțat tricolorul și *ei* au fost cruțați de hărțuirile grecilor.

Ușa s-a deschis înainte să ajungă cu mâna la clopoțel: distinsul negustor din Izmir Muammer Uşşakizade, îmbrăcat elegant în obișnuitul său sacou de un alb strălucitor, și-a întâmpinat prietenul la ușă și cei doi bărbați s-au îmbrățișat. Zărind valizele în timp ce picioarele lui urmau drumul familiar spre salon, consulul și-a dat seama că familia era pregătită.

Turcii de vază fuseseră presați să colaboreze cu ocupantul, iar Muammer era cel mai influent negustor din tot Izmirul. Ultima dată

când vorbiseră liber, îi mărturisise: „Insistă să devin primar; nu trece o zi fără să primesc scrisori de amenințare cu moartea“.

Amândoi erau francmasoni și prietenia lor începuse la Clubul de Bridge cu ceva vreme înainte de ocupație. Casa Albă din Göztepe era întrucâtva a doua locuință pentru consul.

Era sincer îngrozit de primejdia morții pe care o înfrunta Muammer, îl îndemnase în mod repetat să se grăbească, adăugând că își ajutase deja câțiva prieteni turci să fugă din Izmir.

Dacă totul mergea bine, Muammer și familia lui aveau să plece spre Marsilia pe un vapor care pornea în noaptea aceea. Consulul făcuse rost de bilete și pașapoarte pentru întreaga familie; aceste documente erau ascunse într-un compartiment secret al servietei pe care o ducea în mână.

„Vine și Makbule Hanım? Ce-ați hotărât?“

„Nu, a răspuns Muammer, mama ne roagă s-o lăsăm aici: zice că-i prea bătrână ca să călătorească. Călătoria e mai periculoasă pentru ea decât să rămână în Göztepe.“

„Pașapoartele sunt gata. Poftim: Latife, Adeviye, İsmail, Ömer, Münci, Rukiye, Vecihe și al tău... Uite și unul pentru mama ta; poate se răzgândește, nu crezi?“

A intrat Adeviye, cu Latife, bosumflată, lângă ea.

„Te rog să nu te îmbufnezi, Latife; grecii ăștia sunt aici numai temporar, a îngăimat Muammer.“

„Bunica nu vine, a explicat Latife. Nu-i ușor s-o lăsăm în urmă.“

Consulul a încercat s-o împace:

„Dar noi suntem chiar aici, aproape. Dacă se întâmplă ceva, vă puteți întoarce în trei zile. Restricțiile nu pot dura la nesfârșit, iar rezistența se extinde... Toate lumea are multă încredere în Kemal Pașa. Pe-ai noștri cu siguranță i-a impresionat; îl numesc un geniu militar“.

Masa de bridge era pusă în grădină, ca de obicei. İsmail și Latife li s-au alăturat ca să fie patru. Se vorbea tare, ca de obicei, iar Latife a avut serie bună de ași și popi. Partida de bridge s-a prelungit până seara. O masă somptuoasă fusese întinsă, iarăși ca de obicei.

Servitorii erau ocupați cu treburile, iar gospodăria își continua rutina. Adeviye a mai adunat câteva lucruri care fuseseră omise și a căutat medicamentele lui Münci. Fiul lor cel mic contractase poliomielită; își făceau griji cum avea să facă față călătoriei.

Familia a urcat în automobil pe întuneric, atenți să nu fie zăriți de santinele. Latife a ieșit prima din casă, urmată de restul, în timp ce Muammer își lua rămas-bun de la prietenul său. Makbule a venit cu o carafă de cristal în mână și a turnat apă la rădăcina bătrânei glicine, îndeplinind un străvechi obicei care le prevede călătorilor drum lin și întoarcere grabnică.

Trăsura nu era mare, așa că băieții mai mici au trebuit să se întindă pe valize, iar una dintre fete a stat în brațele alteia. Când au ajuns în port, s-au luat după câțiva pasageri, ultimii care se îmbarcau pe vasul francez. O dată trecuți cu bine de controlul pașapoartelor, au privit cu toții spre Izmir, de pe punte, pentru ultima oară.

Consulul s-a cufundat într-o carte pe care o luase la întâmplare după plecarea fugarilor; avea să citească toată noaptea în casa strălucind de lumină. Soldații greci erau obișnuiți cu partidele de bridge care durau toată noaptea în Casa Albă.

Fluiera când a plecat dimineața, tot ca de obicei, deși puțin încordat cu ocazia aceasta, și a trecut printre santinelele care nu bănuiau nimic. Îl salvase pe bunul său prieten Muammer și pe familia acestuia.

Trei ani mai târziu

Latife stătea pe puntea vaporului ce pleca din Marsilia cu privirea ațintită spre marea de un albastru închis. Se întorcea la Izmir, pe atunci încă sub ocupație greacă. Cele mai rele temeri ale lor se împliniseră, iar veștile proaste umblau repede: bunica ei, Makbule, era grav bolnavă. Tânăra și-a oprit tatăl, care se pregătea să plece înapoi:

„Au să te omoare, tată; mai bine mă întorc eu“.

Odată ce se hotărâse, nu mai era nimic de făcut. Influența lui

Muammer s-a dovedit încă o dată neprețuită și a sosit la timp un pașaport francez cu mențiunea: „Sub protecție specială“.

Grecii pierdeau în fața naționaliștilor pe toate fronturile. Latife urmărise știrile despre rezistență și avea încredere că Mustafa Kemal va elibera Izmirul. Îi purta portretul – decupat dintr-un ziar – într-un medalion, ca să-i poarte noroc.

Vaporul se îndrepta spre Istanbul, unde ea avea să petreacă o zi înainte să plece la Izmir. De fapt, cu trei ani în urmă, fusese implicată activ în rezistență; de data aceasta avea de luat niște hârtii de la Istanbul.

Își planificase fiecare mișcare pe parcursul șederii. Să ridice documentele de la adresa care i se dăduse n-a fost o problemă; s-a îmbarcat pe vaporul spre Izmir fără să deschidă valiza. Lucru neobișnuit pentru ea, purta de astă dată *çarșaf*[3], străduindu-se să evite vreo percheziție. Chiar dacă pașaportul o identifica drept cetățean francez, era fiica unei familii proeminente din Izmir, bine cunoscută ocupanților.

A sosit la Izmir pe 17 iunie 1922, când Mustafa Kemal și-a întâlnit mama, un eveniment la care a fost martoră o mulțime emoționată. Generalul profitase de o vizită împreună cu un diplomat ca să aranjeze să o întâlnească pe Zübeyde Hanım. Știa că o neglijase, grăbit să ajungă de pe un front de luptă pe altul; venise vremea s-o ia lângă el.

Printr-o ciudată coincidență, Mustafa Kemal și mama sa petrecuseră și ei trei ani despărțiți. Hazardul avea să-i aducă pe acești oameni împreună peste câteva luni.

În acea zi Latife împlinea douăzeci și trei de ani. Întoarcerea în orașul natal nu fusese la fel de simplă ca intrarea în Istanbul. Suspicioși în privința tinerei turcoaice care călătorea cu un pașaport francez, oficialii greci au vrut s-o percheziționeze. Ea i-a privit sfidător: cum pot să percheziționeze o femeie musulmană? Semeață, nu le-a permis nici să-i atingă veșmântul, căci în tot acest timp documentele rezistenței erau ascunse în lenjeria ei intimă.

Soldații s-au lăsat păgubași în ce o privea pe fata acoperită cu văl

și au aruncat-o într-o celulă.

„Fără mâncare și apă“, suna ordinul.

Vestea s-a răspândit repede: fiica ilustrului afacerist Uşşakizade Muammer Bey se întorsese. Și totuși nici urmă de ea. Francezii îi furnizaseră documente de intrare, dar acum nu prea puteau face nimic pe canale diplomatice. Dacă-și dădeau în vileag rolul pe care-l jucaseră în fuga întregii familii? Astfel că au făcut următorul lucru posibil: s-au asigurat că lumea află de întoarcerea și imediata ei încarcerare. Curând tot orașul știa: „Uşşakizade Latife s-a întors, dar e închisă“.

Unchiul ei din partea mamei, Ragıf Pașa, fusese anunțat înainte de plecarea ei. Când a văzut că nu apare, a apelat la relațiile lui influente printre forțele de ocupație. Regimul de carceră aplicat unei fete musulmane a sporit tensiunea. Riscul unei reacții și mai puternice le-a forțat în cele din urmă mâna grecilor și aceștia nu au avut altă alegere decât s-o elibereze în cea de-a treia zi. Latife reușise într-adevăr să ajungă la căpătâiul bunicii în mai puțin de o săptămână.

Din păcate, necazurile ei nu se sfârșiseră încă. O scrisoare incendiară pe care i-o trimisese ea unui înalt oficial din Izmir în primele zile ale ocupației („Chiar dacă dușmanul a ocupat acest pământ, va veni vremea când Mustafa Kemal va elibera țara și vom fi liberi cu toții“) căzuse în mâinile grecilor, provocându-i o altă mare încercare. Considerându-se acum că agită spiritele, a fost pusă sub arest la domiciliu[4].

Cele două santinele postate la poarta familiei Uşşakizade o controlau din oră-n oră. Ca să le facă în ciudă, se învăluia adesea în *çarșaf*, pretinzând că e călcătoreasa, ieșind și întorcându-se după bunul plac. Copleșită de ocupație, se destăinuise unei prietene: „Știi ce-am să fac? Am să mă mărit cu comandantul care eliberează Izmirul“. Comandanții eliberatori înfrumusețau visele multor fete din Izmir.

Mult mai târziu, Latife spunea: „Era un coșmar interminabil; puteau să mă execute în orice clipă. Nici măcar o dată nu mi-a

trecut prin cap să fug; atât de convinsă eram de viitoarea noastră eliberare“. Iar știrile încurajatoare se infiltrau într-adevăr dinspre front.

A jurat să-l găzduiască pe Mustafa Kemal Pașa – a cărui vitejie îi inspira venerație – în casa ei, dacă ar fi intrat victorios în Izmir.

În timp ce forțele naționaliste eliberau pas cu pas regiunea Mării Egee, propaganda greacă persista cu promisiunea unei victorii iminente. Adevărul era foarte diferit însă. Nici măcar Aliații nu-și mai făceau iluzii despre capacitatea grecilor de a mai rezista o iarnă în Izmir.

> În ciuda războiului dezlănțuit în interiorul țării, viața în Izmir rămăsese, în mod curios, neafectată, chiar lipsită de griji, până în ultimele zile ale lui august 1922. Orașul era centrul vieții comerciale și agricole a națiunii și, deși comerțul cu exteriorul scăzuse, portul forfotea de trafic.
>
> La vremea lor, coșuri cu petale de trandafir se înșirau pe străzi [...] Pe unele străzi, mirosul de pâine proaspăt coaptă îl copleșea pe cel al trandafirilor. [...] Piețele stăteau dovadă pentru recolta îmbelșugată [...] struguri, smochine proaspete, caise, pepeni galbeni, cireșe, rodii[5].

Pe 26 august, vestea despre căderea frontului grec la Afyonkarahisar a ajuns la Izmir. Grecii și armenii voiau să creadă că înaintarea turcilor era numai temporară. Consulatul britanic, preocupat de întorsătura evenimentelor, și-a pus în gardă conaționalii. Cluburile engleze din Buca și Bornova zumzăiau de comentarii despre știrile venite de pe front, iar grecii și armenii bogați pomeneau, în treacăt, despre planuri bruște pentru o scurtă ședere peste hotare. Oricum, totul avea să se clarifice în câteva zile.

Latife urmărea relatările din presa locală și-i spunea povești de pe front – răspândite din gură-n gură – bunicii ei. Încurajată de întorsătura evenimentelor, Makbule Hanım se înviora văzând cu ochii. Afyonkarahisar a fost recucerit pe 29 august. Armata greacă era înconjurată la Dumlupınar în ziua următoare. În podurile din Izmir, tinerele femei brodau în taină semiluni și stele din perle pe pânză stacojie, pregătindu-se să împodobească tot orașul în ziua eliberării.

> Tot în această primă zi din septembrie au început să sosească răniții greci.

[...]

Refugiații civili din interiorul țării au început apoi să năpădească orașul – americanii estimau că până pe 5 septembrie veneau câte treizeci de mii pe zi. Majoritatea veneau pe jos împreună cu copiii, animalele de povară și toate obiectele casnice pe care le puteau căra. Unii erau găzduiți de rude și prieteni, alții de străini, dar străzile erau ticsite de ei [...] asaltau consulatele străine, implorând să li se acorde viză. [...] În numai câteva zile, panica s-a răspândit și printre grecii și armenii din localitate[6].

Pe 7 septembrie, generalul Hajianestis – comandatul forțelor grecești – a plecat, însoțit de un grup de ofițeri, și astfel s-a încheiat ocupația Izmirului.

Santinelele dispar

Latife s-a trezit devreme în acea dimineață și s-a uitat pe fereastră. A urcat prin grădina terasată spre drumul de sus: santinelele dispăruseră.

A strigat: „Au plecat, bunico! Suntem liberi! Mustafa Kemal Pașa o s-ajungă aici din clipă-n clipă!“. Makbule Hanım a ieșit în grădină să spună o rugăciune de mulțumire. Cele două femei s-au îmbrățișat: Latife era în sfârșit liberă; arestul la domiciliu se terminase.

Naționaliștii au intrat în Izmir pe 9 septembrie. Uralele din cartierele turce se amestecau cu strigătele armatei care se retrăgea în dezordine. Însă Izmirul nu era cu totul în siguranță. Nave de război erau ancorate în port, cu tunurile îndreptate spre oraș, și din unele cartiere se auzeau focuri de armă. Soldații care fugeau de pe front și creștinii minoritari se repezeau cu mare larmă la bărci; străzile erau pline de mobilă aruncată.

Mustafa Kemal Pașa a intrat în Izmir pe 10. Latife, nebună de fericire, și câteva prietene s-au alăturat mulțimilor care se adunau să-l aclame pe comandantul victorios.

El știa că războiul se încheiase. Dar tensiunea din Izmir? Următoarele câteva zile aveau să fie cruciale – era convins de asta. Să stea pe țărm atâta timp cât tunurile britanice și franceze erau îndreptate spre oraș n-ar fi fost prea nimerit. O casă cu vedere spre

golf, dar mult dincolo de bătaia vaselor de război, de asta avea nevoie. Nu multe case se potriveau; reședința lui Muammer Uşşakizade era una dintre puținele. De vreme ce acesta nu se afla în oraș, iar casa era ocupată doar de mama și fiica lui, era nevoie de o scrisoare de invitație.

Osman Efendi[7], unul dintre secretarii care lucrau pentru Muammer Bey, a bătut la ușa familiei Uşşakizade în dimineața zile de 11.

„Doamnă, am primit un telefon de la cartierul general al lui Mustafa Kemal Pașa. Ar vrea o scrisoare de invitație din partea dumneavoastră. S-ar putea gândi să folosească drept reședință casa dumneavoastră.“

Exact asta avea în minte Latife! S-a repezit la birou, luând hârtie și stilou.

I-a înmânat lui Osman o scrisoare cu rugămintea: „... ar vrea Mustafa Kemal să ne facă onoarea de a alege casa noastră din Göztepe ca reședință și, într-adevăr, să nu refuze unei familii turce această cinste?“.

Mustafa Kemal își petrecuse prima noapte în locuința familiei İplikçizade din cartierul Karşıyaka, înspre mare[8], dar acea casă se afla în bătaia tunurilor. Casele de pe colină, pe de altă parte, ofereau o distanță mai sigură, dar cele mai bune aparțineau englezilor. De aici adăugarea „familiei turce“ de către Latife în invitație.

A luat trăsura, atât ca să-și țină promisiunea de a duce țigări, rahat, bandaje și medicamente soldaților care intrau în oraș, cât și ca să vadă ce visase cu ochii deschiși. Așezându-se pe banchetă, i-a strigat „Dii!“ calului și a început să mâne. În ziua aceea, multe femei erau ocupate, în mod asemănător, să dăruiască tutun, țigări, bandaje și supă.

Latife s-a întors pe strada Hatay, oprind în fața porții de sus, ruta ei obișnuită cât ieșea cu trăsura. Deschizând poarta, a coborât pe terase și a ajuns în grădina din față, unde a găsit o mulțime necunoscută care umbla încolo și-ncoace. Bărbați înarmați, în niște uniforme ciudate, înconjuraseră casa. Erau, de fapt, gărzile de corp

ale lui Mustafa Kemal, vitejii lui de la Marea Neagră, dar ea nu avea de unde să știe asta.

„Stai! Intrarea interzisă!“

I se refuza acum pătrunderea în casa în care fusese izolată timp de trei luni, sub arest la domiciliu!

Rămasă fără glas, se uita la acei bărbați zdrențăroși. Tineri, înalți și chipeși, purtau fiecare o pușcă pe umăr și o cartușieră de-a curmezișul pieptului.

Ea nu a găsit altceva să spună decât:

„Dar e casa mea!“

Mustafa Kemal în casa ei

În timp ce Latife se ciondănea cu gărzile, știrea a ajuns la Mustafa Kemal: sosise stăpâna casei.

Ea l-a zărit pe bărbatul chipeș care stătea pe un scaun, picior peste picior, cu un *kalpak*[9] pe cap, purtându-se de parcă ar fi fost stăpânul casei. Ea așteptase un răspuns la scrisoarea de dimineață, dar el își făcuse pur și simplu apariția. Abia ieșise puțin din casă și comandantul pe care era nerăbdătoare să-l găzduiască se afla acolo, ca s-o întâmpine la întoarcere.

Mustafa Kemal fuma o țigară, cu privirea ațintită în depărtare. Observându-i deodată prezența, s-a întors spre ea. S-a ridicat și a coborât scările; soarele de septembrie îi sclipea în părul blond și în ochii albaștri când și-a dat jos căciula salutând-o politicos. Latife a văzut că întinsese mâna spre ea.

„Bun venit, Pașam. Îngăduiți să vă sărut mâna.“

Mustafa Kemal a răspuns:

„Ești binevenită în casa dumitale, domnișoară; îngăduie-mi *mie* să-ți sărut mâna.“

Latife se gândea întruna la el. În timpul primei lor conversații, foarte scurtă, Mustafa Kemal aflase despre întoarcerea ei la Izmir și cum îi purta portretul în medalion. Entuziasmul ei l-a impresionat.

Casa era potrivită pentru cartierul lui general.

„E o casă frumoasă. Îmi permiți să stau aici?“

„Nimic nu ne-ar face mai mare cinste, Pașam, a răspuns Latife. Vă rog să ne dați un mic răgaz, cât să ne mutăm eu și bunica mea.“

Latife: numai despre ea vorbeau

Câteva ore mai târziu, Mustafa Kemal Pașa îi povestea lui Halide Edip, scriitoarea și luptătoarea naționalistă, despre tânăra pe care o cunoscuse. Numai despre Latife se vorbea în seara aceea: cum părăsise brusc Franța, unde studiase dreptul.

„Domnișoara te cunoaște și vorbește despre tine ca despre profesoara ei.“

Acesta ar fi putut fi doar un titlu de politețe, s-a gândit la început Halide Edip. Mult mai târziu, avea să afle că Latife urmase timp de un an secția pregătitoare de la Colegiul American pentru Fete, unde cele două femei se întâlniseră într-adevăr.

Scriitoarea continuă să redea povestirea lui Mustafa Kemal Pașa:

> „Purta la gât un medalion cu portretul meu. S-a apropiat de mine și mi-a zis, arătându-mi medalionul: «Vă deranjează?». De ce să mă deranjeze?“ A chicotit încântat. Deja își închipuia că era îndrăgostită de el. Dar pe atunci toate turcoaicele puteau să-i poarte fotografia la gât, într-un medalion, fără să fie deloc îndrăgostite de el. Totuși, m-am gândit, era cel mai bun lucru care i se putea întâmpla în acel moment. Avea să-l umanizeze și să-l ferească de buclucuri[10].

Romanciera din Halide Edip o descrie pe tânăra femeie care-l captivase într-atât pe Mustafa Kemal:

> Purta un văl negru pe cap, iar fața îi era foarte plăcută în acea ramă întunecată. Avea un chip rotund și rotofei, la fel ca trupul mărunt. Chiar dacă buzele întinse și subțiri indicau o neobișnuită forță și voință, nu prea feminine, ochii îi erau deosebit de frumoși, gravi, scăpărători și dominați de inteligență. Îmi vine și acum în minte culoarea lor, un amestec fascinant de căprui și cenușiu, în care licărea o lumină curioasă[11].

Cât despre Latife, i-a scris scumpului său unchi Halit Ziya (mai târziu, Ușaklıgil) despre sentimentele pe care le avusese întâlnindu-l pe Mustafa Kemal: „Am întâlnit o pereche de ochi albaștri și frumoși“[12].

„Fata care a apărut la cartierul general“

„Deși nu-l întâlnisem niciodată pe Mustafa Kemal, l-am invitat să ne fie oaspete în timpul șederii sale la Izmir. Îi admiram curajul, patriotismul și calitățile de conducător“[13], avea să le spună mai târziu jurnaliștilor, fiind întrebată cum se cunoscuseră.

Da, îl invitase pe Mustafa Kemal să stea acolo. Dar maniera acestei invitații nu are nimic de-a face cu mitul care a persistat timp de opt decenii! O tânără elegantă și neacoperită cu văl se duce călare la cartierul general, insistă să vorbească cu Mustafa Kemal, intră în biroul lui și-l invită acasă la ea...

De fapt, ea ajunsese în propria-i casă, transformată în cartier general în jumătate de oră. Invitația fusese scrisă la cerere. În spatele acesteia stătea respectarea politicoasă de către Mustafa Kemal a convențiilor epocii.

Poate că inconfundabila alură de independență a lui Latife a dat naștere acestui mit al „fetei care a apărut la cartierul general“.

---

[2] *Bey* – titlu onorific masculin („domn“) adăugat după prenume.

[3] Veșmânt feminin turcesc care acoperă în întregime corpul (n. tr.).

[4] S. Pekșen, „Atatürk'ün Özel Yaşamı, Vecihe İlmen Anlatıyor“, *Cumhuriyet* (10 noiembrie 1984). Toate citatele următoare din Vecihe İlmen – sora lui Latife – sunt preluate din acest interviu.

[5] M. Dobkin, *Smyrna 1922*, p. 103.

[6] Dobkin, pp. 107-108.

[7] *Efendi* – titlu onorific dat unor persoane de vază și adăugat după nume (n. tr.).

[8] Dintr-un interviu cu Feyza İplikçi Howell, strănepoata lui Hacı İsmail İplikçizade; aceasta era casa rechiziționată de Venizelos și regele Constantin în timpul ocupației grecești.

[9] Căciulă înaltă din blană de miel (n. tr.).

[10] H. Adıvar, *The Turkish Ordeal*, pp. 384-385.

[11] Adıvar, p. 387.

[12] Dintr-un interviu cu Zeynep Lange, nepoata lui Halit Ziya.

[13] I. Marcosson, *The Turbulent Years*, p. 171.

2
Familia lui Latife

Cine era această tânără care l-a fermecat atât de mult pe Mustafa Kemal într-o singură și scurtă întâlnire? Care erau originile ei?

Mama ei, Adeviye, era fiica lui Havva Refika Hanım și Daniș Bey, din Sadullah Efendizade, „fii nobililor“, o bogată și proeminentă familie din Izmir. Familia era cunoscută după cognomenul „Dispecerii“, iar mai târziu „Poștașii“. O ramură a familiei lui Adeviye care se trăgea din Creta era cunoscută ca Giritlizades: „fii cretanilor“.

Tatăl ei, Muammer, era unicul fiu al unei familii bogate originare din ținutul Ușak, de unde cognomenul Uşşakizade, „fiul celor din Ușak“. Familia se ocupa cu comerțul de trei generații[14].

Tatăl lui Muammer, Sadı, începuse să facă negoț la Izmir, pornind cu un capital redus la trei covorașe de rugăciune dăruite lui de propriul său tată, negustorul de covoare Hacı[15] Ali Bey. Sadık și-a depășit curând tatăl.

Străbunicul Hacı Ali Bey

Înalt și bine făcut, Hacı Ali Bey arăta și mai impunător în pantalonii subțiri, cu o eșarfă de mătase fină legată în jurul fesului și o vestă largă peste cămașă.

Faptul că Latife moștenise firea și purtarea străbunicului a devenit mai evident pe măsură ce creștea și se transforma într-o

personalitate dominantă care impunea respect și supunere.

Hacı Ali angajase funcționari greci, administratori armeni și comercianți de origine evreiască și levantină. Stabilise relații foarte bune cu directorii de bancă creștini și cu negustorii ne-musulmani, care controlau piața din Izmir.

Oaspeți aristocrați și proeminenți se adunau seara în salonul său, erau înșirate scaune care uneori se întindeau și în încăperile alăturate, iar tânărul Halit Ziya, pe atunci un neastâmpărat de treisprezece-paisprezece ani, era chemat în calitate de „cititor“, „Halit Papagalul“, cum îi spunea bunicul său. Aceste întruniri durau câteva ore. Administratorul Kevork aducea cărțile comandate la Istanbul: romane turcești și traduse, unele în fascicule, *Moara roșie*, *Contele de Monte Cristo* și multe altele... Gustul literar al tinerilor îl fascina pe Hacı Ali.

Nu avea nimic de-a face cu fanatismul. Învățătura neîncetată era principiul lui și s-a străduit să-și crească familia conform acestuia.

Educația era o tradiție în familia Uşşakizade. Profesori de arabă, farsi și franceză, precum și de științe, poezie și literatură frecventau casa lui Hacı Ali. Yusuf, unul dintre fiii lui, publicase o mică antologie de poeme pe când abia trecuse de douăzeci de ani.

Spre sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, Izmir era un oraș cu adevărat poliglot: cei din clasele superioare vorbeau franceza între ei, grecește cu servitorii și se tocmeau în italiană în prăvălii. Negoțul se făcea în italiană sau franceză. Engleza era destul de puțin populară.

Era epoca marilor descoperiri și invenții. Bunuri de preț și inovații au fost prezentate lumii întregi la expozițiile organizate la Paris și Londra. Covoarele familiei Uşşakizade, țesute în atelierele familiei din Uşak, au fost etalate la Expoziția de la Paris din 1869 și au câștigat o medalie de aur. Împăratul Napoleon al III-lea i-a dăruit covorul premiat soției sale, împărăteasa Eugénie.

Sultanul Abdülaziz (care a domnit între 1861 și 1876) a participat la aceste expoziții în cursul vizitei sale în Europa, prima astfel de

călătorie făcută de un sultan otoman, pentru a dezvolta legăturile comerciale cu Londra și Parisul. La întoarcere, a comandat la atelierele familiei Uşşakizade un covor pe care să-l ofere împărătesei Eugénie, care urma să facă o vizită de răspuns în Imperiul Otoman.

Bunicul Sadık Bey

Hacı Ali a făcut avere din covoarele țesute manual pe care le-a vândut în toată lumea. Dar când o firmă nou înființată, pe nume Orient Carpet Company, a pus stăpânire pe piață în 1907, fiul său Sadık a prezis corect că afacerile din domeniul transportului vor avea un mare viitor. Formând o caravană masivă de 2000 de cămile, Sadık domina curând transportul de smochine, stafide, grâu și orz de la Aydın la Izmir. Voia acțiuni la noua companie care construia calea ferată între cele două orașe, dar când a fost refuzat de britanici a jurat să alcătuiască o caravană de cămile destul de lungă cât să formeze o linie neîntreruptă între Aydın și Izmir. Și așa a și făcut. Când caravana, mai ieftină, s-a dovedit mai atractivă pentru comerț, compania de cale ferată n-a avut altă alegere decât să accepte[16].

Sadık era un geniu comercial, primul turc devenit membru al New York Cotton Exchange. Fiul său Muammer a preluat mai târziu calitatea de membru.

Jumătate din populația Izmirului, cel mai dinamic oraș al imperiului din punct de vedere comercial, era turcă. Cealaltă jumătate cuprindea greci, armeni, evrei și levantini. Fiecare comunitate locuia în cartierul ei. Vizitatorii străini comentau adesea despre proporția mare de greci, și pe bună dreptate: după formarea Greciei independente în 1821, grecilor, care până atunci fuseseră supuși otomani, li s-a dat de ales, iar unii au preferat naționalitatea greacă.

Armenii se apropiau cel mai mult de turci prin stilul de viață și tradiții. Vorbeau o turcă fără accent, nu se băgau în politică și trăiau în liniște[17].

Evreii, de asemenea, erau destul de retrași, neinteresați de politică sau de vreo controversă cu clasele conducătoare. Se bucurau de relații bune cu turcii și armenii.

Străinii și levantinii aveau cele mai puține contacte cu turcii. Mulți se supuneau propriilor lor legi, implementate de misiunile diplomatice. Trăiau într-o zonă elegantă cunoscută drept Cartierul Francez, duceau o viață de huzur și erau scutiți de taxe.

Izmirul prezenta imaginea unui oraș de cercuri concentrice.

În 1908, erau cincizeci și trei de moschei, cincizeci și una de capele musulmane, treizeci și cinci de biserici și șaptesprezece sinagogi[18]. Orașul era organizat după diviziunile religioase. Unele cartiere chiar aveau ziduri și porți care se închideau noaptea.

Cartierul armean se afla pe locul centrului de expoziții de astăzi. Evreii locuiau la sud de centrul de expoziții, iar turcii la sud de evrei; grecii locuiau în nord, în timp ce promenada Kordon, dinspre mare, era ocupată îndeosebi de străini. Familia Uşşakizade se stabilise mai întâi în Basmane; acea primă casă este azi un hotel. A doua oprire pentru familie a fost Soğukkuyu, în Karşıyaka. În această casă Zübeyde Hanım avea să fie îngrijită mai târziu în ultimele zile ale vieții[19]. A treia reședință din Izmir a lui Sadık a fost faimoasa Casă Albă, pe care Mustafa Kemal avea s-o folosească mai târziu drept cartier general.

După obiceiul vremii, Sadık a ales cea mai aerisită parte din oraș poruncind să se atârne stârvuri în diferite locuri din oraș ca să fie identificat cel în care carnea se păstra proaspătă mai mult timp. O mie de pași duceau până la casa cu etaj parfumată de florile diferit colorate ale caprifoiului; o frumoasă terasă îl întâmpina pe musafir, cu o glicină uriașă care încadra veranda.

Până și azi cartierul e cunoscut ca Sadık Bey. Două stații de autobuz, una numită după Daniș Sadullah Bey, tatăl lui Adeviye, iar cealaltă după Sadık, păstrează amintirea familiei Uşşakizade la Izmir.

Într-o vizită la Istanbul, Sadık s-a îndrăgostit la prima vedere de o cercheză. S-a însurat cu frumoasa Makbule; căsătoria s-a dovedit

reușită, plină de dragoste și trainică. Oricât de deschis spre cultura occidentală era, Sadık ținea cu pasiune și la propria sa cultură. Makbule avea o voce minunată și era o cântăreață pricepută la *oud* și *qânun*[20]. Sadık era și el un maestru al *qânun*-ului, iar soțul și soția făceau muzică împreună.

Primul lor copil a murit de mic. Pe cel de-al doilea, născut în 1872, l-au botezat Muammer.

Băiatul a fost instruit acasă la început, învățând engleza și franceza de la preceptori; mai târziu a mers la școala fondată de tatăl său pentru educarea copiilor din cartier.

Când a împlinit șaisprezece ani, tatăl lui l-a angajat la Banca Otomană, ca ucenic de funcționar. Nu-i trebuia un fiu care să cârmuiască afacerea familiei: tânărul trebuia să învețe mai întâi să lucreze pentru alții.

În anul următor, familia i-a trimis pe Muammer și pe vărul său Halit Ziya într-o lungă călătorie ce avea drept scop final vizitarea Expoziției Universale de la Paris din 1889. Cei doi tineri au navigat spre Pireu în ceea ce avea să devină o călătorie încântătoare pe la toate siturile istorice, palatele și frumusețile din Atena și, mai târziu, din Italia. Expoziția era atât de întinsă și de impresionantă, încât tinerii nu prea au găsit răgaz să viziteze și restul orașului. Halit Ziya a publicat o relatare a călătoriei în *Hizmet*. Prieteni la cataramă, cei doi își spuneau unchi și nepot mai degrabă decât veri[21].

După ce începuse să lucreze la Banca Otomană, Muammer a preluat până la urmă firma de export a tatălui său. Venise vremea să se însoare și a ales-o pe Adeviye, o frumusețe legendară, ca o pictură clasică[22].

Sadullah Bey voia să-i ofere fiicei sale mijloace pentru a fi independentă. Astfel că și-a scos la vânzare una dintre proprietăți – istoricul Kızlarağası Hanı din Kemeraltı – ca să-i asigure o zestre, precum și un venit pe viață. Adeviye era cu adevărat norocoasă: cumpărătorul s-a dovedit a fi nimeni altul decât viitorul ei socru, Sadık. Cei doi tați acționaseră împreună ca să-i ofere tinerei un minunat dar de nuntă: Latife venea dintr-o familie care își prețuia

femeile.

Adeviye era bine educată, învățase araba și franceza de la profesori particulari, iar Muammer era singur la părinți. Sadık aștepta o mulțime de nepoți și tânărul cuplu nu l-a dezamăgit. Adeviye și Muammer au avut în total zece copii, dintre care ultimii șase au supraviețuit. Prima a fost Latife, născută pe 17 iunie 1899[23]. Poate ca o evocare a mijlocirii divine pentru ca ei să-i fie îngăduit să trăiască, i s-a dat ca al doilea prenume Fatma, după mult iubita fiică a profetului (și soție a lui Ali). Au urmat doi băieți: İsmail și Ömer. Apoi alte două fete și încă un băiat: Vecihe, Rukiye și Münci.

Familia privea spre Occident, dar păstra valorile orientale.

Muammer, care devenise deja un afacerist proeminent în Izmir înainte să împlinească treizeci de ani, era partener la British Portsmouth Agency, care efectua comerțul maritim între Marea Britanie și Statele Unite. Puțini turci erau implicați în export în acei ani ai domniei lui Abdülhamid. Fără a se mulțumi cu relațiile comerciale cu Marea Britanie, Muammer s-a orientat spre America, obținând în 1900 un loc în Tobacco Exchange, ca primul membru turc. Tatăl său, Sadık, dobândise anterior un loc de membru în New York Cotton Exchange, pe care mai târziu i-l transmisese fiului. Muammer vizitase Statele Unite de patru ori în acei ani, lipsind de la nașterea fiicei sale mijlocii, Vecihe, în 1907: se afla atunci la New Orleans, potrivit unui articol din revista Băncii İș din noiembrie 1988.

Copiii familiei Uşşakizade au fost învățați să fie independenți. Adeviye nu a trebuit să ridice niciodată vocea, se zice, dar își dirija cei șase copii cu o privire. Muammer, în contrast, era un tată indulgent. Nepotul lui Vecihe, Muammer Erboy, spune: „Nu suporta însă lipsa de respect“. Apoi adaugă: „Oricât de respectuoși vor fi fost unul față de celălalt, povești despre crailâcurile bunicului Muammer ajungeau din când în când la urechile noastre“.

Latife

Latife a crescut înconjurată de guvernante, bucătari, menajere

și grădinari. Era un copil care privea oamenii în ochi și nu avea pic de timiditate.

Până la nașterea surorii sale Vecihe, a trăit printre frați. Înconjurată de jucării și jocuri băiețești, a învățat să fie bătăioasă. Nu prea avea timp să se joace cu păpușile.

Muammer, având legături atât de strânse cu lumea exterioară, a dat o mare importanță învățării limbilor străine de către copiii săi. Conștient de ascensiunea englezei, a angajat o guvernantă englezoaică pentru primul lui copil, Latife. Nici nu se punea problema să-și trateze fiica altfel decât pe băieți. Latife a început să ia lecții de engleză la vârsta de trei sau patru ani; franceza, germana și latina au urmat curând. Muammer a angajat profesori din Marea Britanie, Franța și Germania. Muammer Erboy spune:

> Angajarea atâtor profesori pentru un singur copil ar fi fost o risipă cu păcat în ochii lui; așa încât a comandat ridicarea unei clădiri în stilul cabanelor elvețiene, cu cornișă, pe locul unde astăzi se află Colegiul Independent Turc din Izmir. A făcut din această clădire un local de învățământ. Copii inteligenți din cartier, ai căror familii cu greu și-ar fi permis o educație decentă, veneau acolo să ia lecții. În fiecare zi. Exact ca la o școală. Astfel, vreo douăzeci de copii au fost educați alături de ai săi. Profesorii erau de toate naționalitățile și vorbeau toate limbile materne.

Muammer și Adeviye erau cu mult înaintea epocii lor prin faptul că-și educau fiicele la fel de bine ca fiii. Conștient că devotamentul față de fiicele sale era neobișnuit în vremea și spațiul lui, Muammer spunea că vor trece câteva generații până să se ivească niște soți turci potriviți pentru niște fete atât de educate[24].

Educarea fetelor era considerată inutilă în primul sfert al secolului XX; majoritatea familiilor tindeau să nu-și educe fiicele prea mult, „ca să-și găsească soți“.

Cu vreo șaptezeci de ani în urmă, nevoile educaționale ale turcilor din Izmir erau neglijate ca peste tot în imperiu. Exploratorul Rollerstone afirmă că existau numai optsprezece școli turcești în Izmir în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la care învățau doar băieți.

Copiii turci nu prea aveau ocazia accesului la educație altfel

decât prin școlile moscheilor, unde se preda în primul rând religia și puțină matematică. Familiile turce bogate își educau copiii în particular. Ghidul orașului Izmir din 1900 indică un total de 707 elevi în opt școli de băieți și 436 de eleve în cinci școli de fete[25].

În 1917 existau unsprezece școli turcești, unsprezece străine, douăsprezece armenești și nouăsprezece evreiești. Populația greacă avea un institut pedagogic masculin, două institute pedagogice feminine, cinci școli secundare și șaptezeci și una de școli primare[26].

Tevfik Fikret și Halit Ziya

După ce a ajuns să stăpânească limbile străine, Latife trebuia să-și îmbunătățească turca, persana și araba. Unchiul ei Halit Ziya, a cărui reputație de literat sporise după mutarea la Istanbul, era alegerea firească. Era fiul lui Hacı Halil Bey, fratele bunicului lui Latife, Sadık.

Aceasta era soluția ideală: Latife avea să locuiască la Halit Ziya în Yeșilköy. El își petrecuse copilăria și adolescența în Izmir, dezvoltând o legătură strânsă cu tatăl lui Latife, Muammer. De când se mutase la Istanbul în 1893, slujise doi sultani: fusese șambelan pentru Abdülhamid și prim secretar al cancelariei pentru Mehmed Reșad, poziții care-i dăduseră acces la un cerc larg și influent.

Latife avea paisprezece ani când a sosit la Istanbul. Condeiul măiestru al lui Halit Ziya a impresionat-o imens, aprinzându-i dragostea pentru literatură. El a învățat-o arabă, iar turca și persana le-a studiat cu Tevfik Fikret, alt ilustru scriitor și poet din epocă. Muammer Erboy spune că străbunica lui putea să traducă la fel de bine între aceste limbi.

Halit Ziya superviza progresele lui Latife la turcă, franceză și cultură generală. Ea, în schimb, a devenit bună prietenă cu fiul lui, Vedad[27].

Mai știm și că a urmat secția pregătitoare de la Colegiul American pentru Fete.

Ce a spus ghicitoarea

Un episod interesant din adolescența lui Latife implică o ghicitoare.

Avea, poate, treisprezece sau paisprezece ani. O florăreasă care era și ghicitoare le-a văzut pe Latife și pe dădaca ei când mergeau pe stradă. Țiganca din Izmir a vrut să-i citească în palmă lui Latife, dar dădaca s-a împotrivit: „Stai așa. E fiica lui Muammer Bey“. Ghicitoarea a insistat: o atrăgea ceva inexplicabil. Entuziasmul ei i-a stârnit curiozitatea lui Latife, iar dădaca a cedat.

Țiganca a aruncat o singură privire spre linia destinului a lui Latife și a început să vorbească, ca și cum ar fi văzut viitorul: „Fericire și bucurie te așteaptă, desfătare și distrugere deopotrivă. Pricina tuturor are să fie un om blond și cu ochi albaștri. Soarta ta e un bărbat blond, cu ochi albaștri. Altul n-are să fie!“.

Printr-o stranie coincidență, Joséphine, mai târziu soția lui Napoleon, auzise o citire asemănătoare în tinerețea petrecută în Martinica. Amândouă femeile au trăit să vadă împlinite aceste preziceri; erau niște paralele uimitoare între viețile lor. Poate că ghicitoarele le prezic destine similare fiicelor de oameni bogați din toată lumea, dar Latife n-a uitat niciodată ce auzise.

Se spunea că seamănă la înfățișare cu bunica ei Makbule, cu un ten cerchez luminos și un păr negru. La statură semăna cu bunica maternă, Havva Refika Hanım. Râdea și avea o căutătură încruntată. Vorbea turcește cu o intonație melodică, când veselă, când trufașă. Atitudinea ei cerea atenție.

În *Lupul cenușiu*, Armstrong descrie cum ar fi apărut ea în viața lui Mustafa Kemal: „Avea un aer tăcut de autoritate, ca o persoană obișnuită ca lumea să i se supună, și-l privea drept în ochi ca între bărbați, nu cu privirile femeilor acoperite cu văl cu care era el obișnuit“[28].

În calitate de fiică mai mare, Latife dirija adesea aranjarea mesei. Faima bucatelor delicioase servite în vase prețioase de porțelan la masa familiei Uşşakizade se răspândise pretutindeni.

Era talentată îndeosebi la arte, literatură și muzică. Bunicul ei Salih adusese pentru ea un pian de la Londra. Pianista Anna

Grosser-Rilke, nepoata celebrului poet austriac Rilke, i-a dat lecții de pian timp de trei ani. O pomenește pe Latife în memoriile ei, intitulate *Nie verwehte Klänge* (*Melodii niciodată uitate*):

> Latife Muammer era cea mai remarcabilă turcoaică pe care am cunoscut-o. Avea numai cincisprezece ani când am întâlnit-o prima oară, fiind fiica mai mare a unui comerciant milionar din Izmir. Locuiau într-o casă decorată în stil englezesc și trăiau ca englezii. Așa învățaseră atât de bine limbi străine. În fiecare an petreceau câteva luni la Londra sau Paris. Deși în Germania făcuseră mai puține vizite, Latife adora tot ce era german: limba, literatura, artele și îndeosebi muzica. Avea niște ochi frumoși și inteligenți și o gură expresivă. M-a impresionat din clipa când ne-am întâlnit. Mama ei era una dintre cele mai frumoase turcoaice pe care le cunoscusem. Semăna cu o madonă de Murillo. Latife traducea pentru mama ei. Mă vizitau cu scopul de a-mi cere să-i dau lecții de pian lui Latife. Am rugat-o să-mi cânte ceva. Uluirea mea s-a dublat când a început să cânte minunatul adagio din *Sonata Lunii* de Beethoven.
>
> Interpretarea ei avea anumite scăpări tehnice, dar felul cum stăpânea piesa era surprinzător de bun. Eram încântată să cunosc o elevă atât de talentată. Mi-au plăcut cu adevărat lecțiile pe care i le-am dat până în 1918. Vorbea o germană fără cusur și-i admira cu pasiune pe marii scriitori germani. Putea să recite pe de rost prima parte din *Faust*. A fost cea mai talentată dintre elevii mei și va rămâne întotdeauna cea mai interesantă[29].

Adesea copiii își distrau părinții, ca pe vremea lui Hacı Ali, etalându-și talentele și lucrurile recent învățate. Muammer a angajat câte o însoțitoare pentru fiecare fiică după ce au împlinit cincisprezece ani. Însoțitoarea lui Latife era o fată grecoaică din Izmir, pe nume Kalyopi; cele două aveau să rămână împreună toată viața.

Imperiul Otoman se bucurase de trei decenii de pace, în ciuda domniei despotice a lui Abdülhamid. Eforturile hotărâte ale sultanului de a crea o clasă de mijloc dăduseră roade: comerțul și industria erau în creștere, iar pe scena socială începeau să apară familii care apreciau muzica, literatura și pictura. A Doua Eră Constituțională modificase vizibil stilul de viață al națiunii.

Tânărul cu ochi albaștri care a murit la Gallipoli

Latife a ajuns la adolescență la începutul Primului Război Mondial. Campania de la Gallipoli avea să-i schimbe viața. Un tânăr

blond, cu ochi albaștri, la care ținea ea pe atunci, a plecat la Gallipoli și nu s-a mai întors. Moartea a adus un sfârșit trist primei ei iubiri, exact cum prezisese ghicitoarea.

Latife era pasionată de poezie și literatură. Avea o bibliotecă vastă și o atrăgea mai ales literatura germană, știind câteva cărți pe de rost. Fluența în arabă, persană, latină, engleză, franceză, germană, italiană și greacă îi oferea acces la lumea întreagă.

Urmărea cu aviditate evenimentele mondiale. Mulți membri ai familiei primiseră cu bucurie ideile predominante ale epocii, aproape fiecare mișcare filozofică sau politică găsindu-și un aderent sau doi: regaliști, Tineri Turci[30], simpatizanți ai Partidului Uniune și Progres și chiar socialiști. Această diversitate mare de opinii și spirite deschise au lărgit și mai mult orizonturile lui Latife.

În 1916, Latife citea tot ce-și putea procura despre problemele femeilor, urmărea revistele pentru femei publicate în Turcia, făcând cercetări despre statutul femeilor și luând note amănunțite. Studiase rolul femeilor în preistorie, precum și în ordinea socială islamică și fusese auzită spunându-i mamei ei: „Chiar dacă femeile au un loc secundar în familie, au capacitatea de a-și dirija soții cu puterea personalității lor“. Tema poligamiei și a divorțului îi ocupa gândurile. Susținătoare înflăcărată a drepturilor femeilor, le avertiza pe moștenitoarele care aveau de gând să-și treacă averea pe numele soților să nu facă asta.

Era o bună călăreață și își botezase calul Cici („Frumușelul“). Totodată o bună trăgătoare cu pușca, deși ura vânătoarea și vederea sângelui o îngrețoșa, Latife era energică și vioaie; Anna Grosser-Rilke, profesoara ei de muzică, o descrie drept romantică...

O mare tulburare politică s-a dezlănțuit în Rusia vecină în 1917: regimul țarist a fost înlăturat și bolșevicii au luat puterea.

---

[14] H. Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, p. 21.

[15] *Hacı* – „hagiu“, persoană care a făcut un pelerinaj la locurile sfinte (n. tr.)

[16] S. Yücel, „Uşşakizadeler“, *Izmir Life* (24 august 2003).

[17] N. Moralı, *Mütarekede Izmir, Önceleri ve Sonraları*, p. 129.

[18] Y. Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, p. 43.

[19] Naționalizată de Consiliul Districtual din Karşıyaka în 2005 și restaurată, această casă servește drept centru cultural. Strada însăși a fost rebotezată după Latife Hanım de Ziua Internațională a Femeii (8 martie) în 1998.

[20] Instrumente cu coarde specifice muzicii orientale (n. tr.).

[21] Uşaklıgil, pp. 303–306.

[22] I. Grosser-Rilke, *Nie Verwehte Klänge*, p. 198.

[23] Data de pe certificatul de căsătorie al lui Latife este 1315 AH (1899 AD), dar pe piatra ei de mormânt scrie 1900. Am luat ca bază certificatul.

[24] Yücel.

[25] R. Beyru, *On Dokuzuncu Yüzyılda Izmir'de Yaşam*, pp. 300, 308.

[26] „Dilimiz“, *Türk Yurdu* (septembrie 1917), p. 213.

[27] Uşaklıgil, p. 111.

[28] H. Armstrong, *Grey Wolf: The Life of Kemal Atatürk*, p. 200.

[29] Grosser-Rilke, p. 198.

[30] Mișcare naționalistă și reformistă în Turcia, la începutul secolului XX; cunoscută oficial drept Comitetul/Partidul pentru Uniune și Progres (n. tr.).

3
Ocuparea Izmirului, orașul natal al lui Latife

Izmirul era un mic Paris al Orientului, cu hotelurile și cabaretele lui, cu case frumoase și străzi largi și bine luminate. Case cu etaj se ridicau pe Kordon, strada și promenada dinspre mare. Însă ulițele din spatele acesteia erau late doar cât să poată trece o singură căruță.

Deportarea din 1915 a armenilor a avut puțin impact asupra Izmirului. Din populația de un sfert de milion de la începutul secolului XX, 55.000 erau greci, 21.000 evrei, 10.000 armeni și aproximativ 50.000 străini. Restul erau turci musulmani[31]. Unii cercetători notează că populația greacă s-a dublat înainte de război, reducându-i pe turci la o minoritate[32].

Zona turcă era situată în partea cea mai înaltă a orașului, la poalele anticei fortărețe bizantine, unde pergole umbreau aleile înguste și o mulțime de fântâni răcoreau aerul.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, cluburile sociale erau apanajul exclusiv al europenilor și al levantinilor. Schimbările din regulile de admitere le-au permis accesul grecilor și armenilor și i-a făcut pe unii membri să strâmbe din nas: „Poftim! Să primim un om care cu numai cu câțiva ani în urmă purta *kalpak* și giubea?“.

Puțini turci au intrat în aceste cluburi. Tatăl lui Latife, Muammer, era o excepție, fiind membru în Sporting Club, ale cărui frumoase grădini și șerbeturi inspiraseră un articol din *The Times* în

1905.

Cabaretele, cluburile, teatrele și muzica jucau un rol major în viața orașului, iar pe străzi mandoline și chitare zdrăngăneau melodii grecești. Cafenelele se umpleau, seara, de clienți eleganți. Formații invitate special de la Viena, Budapesta sau Atena cântau valsuri vieneze, melodii țigănești sau *hasapikos*, cântece populare grecești pe care dansau dansatoarele de cabaret de pe Kordon.

Prăvălii, hanuri și taverne se înșirau pe Strada Tavernei, în zona bisericii Aya Fotini, momindu-și mușteriii cu mizilicuri, pește și băuturi alcoolice: câteva taverne din districtul Karantina obținuseră licență spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Teatrul Odeon și cinematografele Key și Pathé se aflau pe locul Pieței Republicii de azi. Mai departe, după Hotelul Efes, se înălța Teatrul Italian din Izmir. Reprezentații de operă și concerte aveau loc frecvent; prestigioase companii venite în turneu își țineau spectacolele cu casa închisă.

Primul teatru se deschisese în 1775 și acolo încă se jucau constant piese. Altele apăruseră cu timpul, transformând orașul într-un important centru de atracție. Gustave Flaubert vizitase Izmirul în 1850 și menționase în jurnalul său două piese la care asistase.

Totuși femeilor le era interzis să meargă la teatru. Plângându-se că nici un membru al parlamentului nu apăra drepturile femeilor, o cititoare pe nume Ayşe İsmet din Izmir a scris la revista *Kadın* (*Femeia*) din Salonic în 1909:

> Surorile noastre au fost atacate săptămâna trecută în Izmir și mii de oameni s-au adunat pentru a le opri cu forța pe femei să meargă la teatru și totuși nici forțele de ordine, nici oficialii guvernamentali nu au făcut altceva decât să privească acest atac habotnic[33].

Înotul în mare era o activitate rezervată bărbaților. Exista o „baie de mare“ în Alsancak. Femeile care se scăldau intrau în apă purtând niște prosoape ușoare în Karataș, Salhane și Göztepe; unele vile de pe malul mării aveau cabine de scaldă pe roți pentru femei. Fetele din İnciraltı și Narlıdere înotau pe ascuns, departe de privirile

indiscrete.

Segregarea sexelor îi forța pe medici să-și lase barbă ca să poată fi identificați ca doctori și să poată face vizite la casele turcilor fără mari probleme.

Unele cafenele erau adesea acuzate în presă că fac prostituție la etaj.

Când filmele au ajuns la Izmir după instaurarea monarhiei constituționale în 1896, tinerii au demonstrat, cerând să fie subtitrate în turcă. Proiecții exclusiv pentru femei au început în 1914: cele de la cinematograful Bibliotecii Naționale, la care aveau acces doar femeile, aveau loc luni după-amiaza.

Femeile din Izmir

Gradul de acoperire a feței era un indiciu al etnicității femeii. Grecoaicele și levantinele își lăsau chipul complet neacoperit, în timp ce evreicele și armencele și-l acopereau pe jumătate. Turcoaicele tindeau să-și acopere fața în întregime.

Încălțămintea era un alt indiciu: turcoaicele purtau pantofi galbeni, armencele roșii, grecoaicele negri și evreicele albaștri[34].

Plimbările pe care Kazızade Hüseyin Rıfat le-a făcut prin Göztepe, în 1909, cu soția lui înfășurată într-o mantie de mătase au stârnit mult timp vorbe.

Cele mai elegante femei din Izmir erau levantinele și grecoaicele. Cele din urmă înlăturaseră jugul izolării în secolul al XIX-lea, iar frumusețea lor a captivat nenumărați călători străini. Cât despre turcoaice, știm că, deși erau obligate să poarte ceva peste mantie și să-și acopere fața cu vălul, experimentau cu peruci la modă și stiluri originale de pantaloni și tunică.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, turcoaicele din Izmir renunțaseră la vechiul stil de văl greu pe față, preferând rochiile de mătase cu modele strălucitoare, botinele galbene până la gleznă și o pânză subțire pe față. Ziarul *Zizmet* se plângea că femeile umblau îmbrăcate lejer pe Kordon și prin Göztepe în 1889; mai târziu avea să vitupereze amenințător cel mai recent capriciu al doamnelor

foarte elegante care se plimbau în mantii galbene.

În ciuda apelurilor pentru intervenția poliției, segregarea nu mai putea fi impusă în transportul public.

Femeile din Izmir depășiseră în mod clar practicile opresive de recluziune, mai ales în privința îmbrăcămintei. Nu mai respectau nici restricțiile legate de dreptul lor de a ieși din casă.

Ziarul *Hizmet* pretindea, în ianuarie 1890, că femeile făceau paradă în haine care sfidau regulile *hijab*-ului.

> S-a remarcat în orașul nostru, în ultima vreme, că unele femei au renunțat la *çarșaf* în favoarea straielor europene, iar aceste straie, cum știm cu toții, sunt atât de strâmte încât dezvăluie întreaga siluetă a persoanei, iar pe deasupra, trăgându-și vălul pe spate, peste cap, aceste femei nu mai respectă nici regula acoperirii feței[35].

Ziarele în limba turcă fuseseră lansate în 1869 la Izmir, iar numărul lor a crescut după anunțarea celei de-a Doua Monarhii Constituționale. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, erau trei cotidiene grecești și trei franțuzești la Izmir. Evreii publicau două săptămânale. Din cele șaptesprezece tipografii ale orașului, cinci publicau în greacă, trei în franceză, trei în ladino, una în armeană și cinci puteau face față oricărei limbi[36].

Muammer devine primar

Implicarea lui Muammer în consiliul local din Izmir a început în 1908. Clubul Progres și Uniune din districtul Tilkilik, al cărui președinte era, formase un comitet numit Casa Altruismului. Foloseau ca sediu Clubul Municipal.

Cele mai libere alegeri din istoria Monarhiei Constituționale au avut loc în 1909; erau alegeri suplimentare pentru consiliul local. Muammer a câștigat scaunul de primar într-un consiliu local care avea vistieria complet goală.

Site-ul web al Consiliului Metropolitan din Izmir îl prezintă astfel pe afacerist în anii 2000:

> Uşşakizade Muammer Bey (1876–1951), care a fost de două ori primar al Izmirului, a fost tatăl lui Latife Hanım, soția lui Atatürk. El a adus în oraș primul automobil și primul feribot și a înființat uzina de gaz.

Muammer a emis o declarație de îmbunătățiri din partea consiliului: prioritate avea extinderea străzilor pentru a servi orașul, urmată îndeaproape de dezvoltarea parcurilor, de o uzină pentru extinderea electrificării și de o linie de tramvai între Kokaryalı și Narlıdere. Erau multe lucruri de făcut, dar lipseau banii. Noul primar a pregătit un pachet de reformă în cincisprezece puncte pentru a reporni poticnitul consiliu al Izmirului. Pachetul includea propuneri de sporire a veniturilor consiliului, precum și de modernizare a întregului stil de viață al orașului; Consiliul Districtual a acceptat propunerile, deși într-o formă sensibil trunchiată. A început să se lucreze la punctele care fuseseră aprobate.

S-au inspectat cântarele și măsurile din magazine, curățenia din brutării și calitatea pâinii. Străzile au fost curățate și au fost impuse reguli pentru birjari. Pietrarii și măturătorii au fost puși la lucru și s-au comandat pavele pentru a se îmbunătăți aspectul stradal. Trei bulevarde largi erau planificate, alături de un parc, cluburi, teatre și o bibliotecă. În presă, consiliul local se bucura de o puternică susținere.

Când consiliul local a preluat conducerea companiei de feriboturi, aducând ca argument practicile de corupție, companiile străine au inițiat o împotrivire înverșunată. Incapabil să crească noile taxe, consiliul s-a găsit în dificultate.

Nou-numitul guvernator al Districtului Izmir, Muhtar Pașa, s-a poziționat de la bun început împotriva consiliului. Primul mandat de primar al lui Muammer nu a durat mult.

Ocuparea Izmirului

A fost nevoie de două zile ca ziarele să relateze că Izmirul fusese ocupat. Ziarele care au sfidat cenzura au fost închise pentru alte douăzeci și patru de ore. Dar știrea s-a răspândit, din gură-n gură sau tipărită:

> Ocupația militară greacă a început ieri dimineață cu un masacru. Vasele care transportau trupe au sosit în golful Izmir la ora 7:20; primele grupuri de

soldați au debarcat la 8:40...

Guvernatorul İzzet Bey a fost dat afară din clădirea administrației, alături de echipa sa, și silit să strige „*Zito Venizelos!*“[37]. Oficialii otomani au fost târâți de mâini și de picioare de-a lungul portului, cu hainele și fesurile rupte, în timp ce fete grecoaice localnice, îmbrăcate în albastru și alb, mergeau jubilând alături de soldații greci. Bande înarmate de greci localnici veneau în urmă; o singură împușcătură s-a auzit în timp când șirul începea să treacă de cazarmă.

După ce comandantul Ali Nadir Pașa le ordonase să se abțină de la orice împotrivire, soldații turci se retrăseseră în cazarmă. Soldații turci au atacat trupele turce imediat după acel foc de armă. Cu baionetele îndreptate în față, detașamentele grecești și-au mânat prizonierii în pas de marș pe Kordon și i-au închis. Curând a fost declarată legea marțială.

Nenumărați turci au fost omorâți în ziua ocupației și mulți alții arestați. Halide Edib a scris despre această primă săptămână de ocupație în memoriile ei:

> La mal, apa era roșiatică, potrivit oamenilor din Izmir, iar la acest spectacol de măcel și tortură asistau calm navele Aliaților, care erau destul de aproape de mal ca să vadă detaliile grozăviei. În timp ce jubilația continua în fața flotelor, soldații greci și câțiva creștini localnici intrau prin casele turcilor de pe străzile lăturalnice, jefuind și omorând bărbații și violând femeile. Într-o săptămână, această sărbătorire prin omor, jaf și viol s-a răspândit în regiunile Izmirului[38].

Plecarea lui Mustafa Kemal din Istanbul a coincis cu ocuparea Izmirului, ceea ce s-a dovedit a fi picătura care a umplut paharul pentru turci și astfel a aprins rezistența. Nou-numitul comandant al Armatei a Noua a pornit pe vasul *Bandırma*, pe 16 mai, spre Marea Neagră.

Demonstranții din parcul universității din Istanbul au auzit de la o studentă: „Suntem la fel de îndurerate ca voi, poate chiar mai mult. Ne alăturăm cu toată inima efortului vostru și vrem să facem un lucru foarte limpede: cine spune că o femeie e o creatură măruntă? O femeie s-ar putea să fie cea mai importantă creatură“.

Pe 24 mai, Halide Edib a ținut faimosul ei discurs în Piața Sultanahmet, în fața unei mulțimi de mii de persoane, printre care multe femei. O sută de mii de cetățeni ai Istanbulului au jurat să reziste ocupației.

Rezistența începuse înainte de 30 mai, când invadatorii au dat foc orașului Aydın. Chipuri feminine apăreau pe manifestele care îndemna Anatolia să se alăture rezistenței.

Învingătorii iau totul: cele trei mari puteri au controlat întreaga putere economică a Izmirului pe perioada ocupației.

> Din cele două mari căi ferate care se îndreptau spre nordul și sudul orașului, una era în proprietatea britanicilor, iar cealaltă într-a francezilor [...] liniile de tramvai erau concesionate francezilor. Importanta industrie de băuturi și tutun era în mâinile americanilor, ca și depozitele de petrol din partea de nord a țărmului, care se curba înspre oraș. Afacerile cu covoare, semințe, minereuri și fructe uscate erau în mare parte controlate de firmele britanice[39].

---

[31] B. Umar, *Izmir'de Yunanlıların Son Günleri*, p. 13.

[32] T. Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması, Izmir 1923-1938*, p. 25.

[33] S. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, p. 125.

[34] Citat de Beyru, p. 206, din Karal, p. 274.

[35] Citat de Beyru, p. 207, din *Hizmet*, 7 ianuarie 1890.

[36] Aksoy, p. 43.

[37] „Trăiască Venizelos!“ Venizelos era atunci prim-ministrul Greciei.

[38] Adıvar, p. 23.

[39] Dobkin, p. 84.

4

Dragostea țâșnește din cenușa marelui foc

Familia Ușșakizade în Europa

Familia Ușșakizade s-a împrăștiat în toată Europa după primejdioasa fugă din toamna anului 1919. Muammer și Adeviye s-au stabilit în Franța cu fiul lor mai mic, Münci, care suferea pe atunci de poliomielită. Casa se afla în Biarritz, aproape de granița spaniolă, și se numea Vila Stella Maris.

Părinții au căutat o școală de fete potrivită pentru Latife. Tudor Hall School din Chislehurst, înființată în 1850, părea ideală. Acest pension inovator oferea o educație extrem de variată, străduindu-se să dezvolte și să antreneze aptitudinile naturale ale fiecărei eleve. Cultura și lingvistica erau în fruntea unui curriculum academic minuțios și comprehensiv care includea aritmetica, matematica, geografia, istoria antică și modernă, botanica, astronomia, chimia, literatura, latina, franceza, germana, artele, caligrafia și gimnastica, toate predate de un personal cu înaltă calificare. Dansul și lecțiile de pian, un loc pentru călărie și șase terenuri de tenis făceau școala și mai atractivă pentru Latife.

Conferențiari și muzicieni de marcă vizitau regulat Tudor Hall School. Se țineau frecvent dezbateri pe subiecte fascinante precum sufragetele, libertatea presei sau necesitatea unui canal pe sub Canalul Mânecii – deschis în cele din urmă în 1994! Școala organiza în mod regulat excursii la galeriile de artă, muzeele și locurile

istorice ale Londrei, care nu se afla prea departe. Elevele prezentau propriile lor spectacole, inclusiv de operă, în beneficiul comunităților dezavantajate din vecinătate.

Facilitățile rezidențiale pentru fete între unsprezece și optsprezece ani erau foarte avansate pentru acea epocă, cu apă caldă și rece în băi; dormitoarele frumos aranjate avea vedere largă, atât în față cât și în spate, peste pajiște înspre pădure. Școala a ajuns să aibă în 1917 cincizeci și patru de eleve[40].

Familia Uṣṣakizade trăia în Biarritz, dar avea și o casă în Paris. Când Latife a fost gata pentru a-și continua studiile și destul de mare ca să se descurce singură, familia a hotărât că trebuia să meargă la universitate în Paris. În anii de după Primul Război Mondial, Parisul era destinația spre care se îndreptau cei mai mulți intelectuali, în frunte cu americanii: Gertrude Stein, Alice B. Toklas, Henry Miller, Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald și chiar Cole Porter. Petrecerile romancierei Colette, la care luau parte doar femei, scandalizau Parisul, iar Mata Hari dansa în saloane particulare. Renoir și Modigliani abia muriseră. Joan Miró, Matisse, Braque și Picasso își pictau operele nemuritoare în Paris, inima lumii artistice. Expoziții prestigioase concurau între ele; Parisul alimenta lumea întreagă. Latife mergea la teatru și la operă și vizita expozițiile, respirând acel aer impregnat de cultură.

Și-a păstrat interesul pentru muzică și și-a îmbunătățit aptitudinile de pianistă. Totuși, când era invitată să dea un concert, Muammer Bey obiecta: „Nici o fiică de-a mea nu cântă prin săli de spectacole“[41].

Latife s-a înscris la Sorbona ca să studieze dreptul, deși adevărata ei pasiune era literatura. A început să-și facă planuri: putea să practice avocatura, să predea ori să lucreze la ambasadă. Condițiile care le opriseră pe femei să muncească se schimbau în țara ei, ca și în restul lumii.

Familia nu avea motiv de îngrijorare în privința lui Latife. Să trăiască în Paris era în sine o educație. Ocazia de a cunoaște atât Londra, cât și Parisul atât de intim, de a studia în aceste orașe vechi

probabil că i-a influențat perspectiva asupra lumii. Mai întâi Anglia, țara care limitase puterile suveranului cu 700 de ani în urmă și astfel îmbrățișase revoluția parlamentară, apoi orașul care aprinsese Revoluția franceză. Această reputație a învățat-o despre lupta de clasă și procesul de dobândire a drepturilor cetățenești.

Surorile ei, Vecihe și Rukiye, au mers la pensionul Hubie, o școală de fete din Lausanne. Frații ei İsmail și Ömer au terminat, de asemenea, liceul în Elveția, înainte de a absolvi École Spéciale Militaire de la Saint-Cyr, cea mai importantă academie militară din Franța, înrădăcinată în tradiție.

Întreaga familie urmărea știrile despre rezistența turcă, atât în presa străină cât și din scrisorile de la prieteni apropiați rămași în Turcia. Orice fapt care oferea speranțe stârnea bucurie, născând planuri de întoarcere într-un viitor nu prea îndepărtat. Familia se aduna la Vila Stella Maris la ocaziile speciale și de sărbători. În total au petrecut trei ani în Europa, iar Latife s-a întors prima.

În Izmirul ocupat

Ocupația apăsase greu asupra Izmirului. De la întoarcerea ei, Latife se confruntase cu greutăți cât pentru o viață întreagă; visele ei cele mai înflăcărate se împliniseră în ultima săptămână. I se dăduse drumul din închisoare, Izmirul era eliberat, iar ea îl întâlnise pe Mustafa Kemal Pașa, care avea nevoie de un cartier general. Purta mereu medalionul norocos în timp ce se ocupa bucuroasă de pregătirile pentru o bază demnă de Mustafa Kemal Pașa.

În Izmir a domnit haosul timp de patru zile după 9 septembrie. Unii își sărbătoreau eliberarea, în timp ce învinșii căutau îngroziți să se pună la adăpost. Pe orice soldat care brutaliza civilii îl păștea pedeapsa cu moartea; poate că acest anunț a mai potolit spaima din primele zile. Posibilitatea ca turcii să caute răzbunare pentru crimele din timpul ocupației încă stârnea frică; războiul încă nu se terminase.

Halide Edib credea că „numărul indivizilor ciudați, dubioși de pe stradă a crescut. Locuitorii stăteau mai mult în case. Am auzit că se

săvârșeau multe jafuri. Credeam că acestea pot fi prevenite. Însă n-au putut fi“[42].

Marele incendiu a început pe 13 septembrie, în jurul amiezii. În memoriile ei, Halide Edib își amintește de flăcările care se înălțau spre ceruri:

> Trei zile lungi a durat incendiul. După primele ore a devenit imposibil de controlat. Dinamita și explozibilii adunate de greci sub bisericile Aya Triada și Fotini, precum și în unele case particulare explodau. Priveliștea și zgomotul erau amenințătoare. Zilele purpurii din Izmir evocau alte scene purpurii din multe orașe frumoase. Când avea să înceteze trecerea prin foc și sabie a fiecărui popor? Când aveau popoarele să-și oprească politicienii să le joace la noroc viețile și casele[43]?

Mulțimile care, fugind de foc, năvăleau pe plajă puteau auzi orchestra de la bordul navei-amiral britanice cântându-și concertul programat în acea după-amiază.

Mustafa Kemal și-a păstrat cumpătul când focul s-a apropiat de cartierul său general. În cele din urmă aghiotanții l-au mutat, adunând un camion plin cu soldați și câteva automobile. Mașina lui era una fără acoperiș, un dar din partea oamenilor din Izmir. Camionul și-a croit drum prin mulțime, iar automobilele l-au urmat îndeaproape. În timp ce Izmirul dispărea sub un nor gros de fum, convoiul a ajuns la casa din Göztepe, în sudul golfului, casa unde o cunoscuse pe Latife cu două zile în urmă. Locuința familiei Ușșakizade se afla în cel mai sigur loc pentru un cartier general.

Scumpul oraș natal al lui Latife continua să ardă ca o torță; era 14 septembrie.

„Generoasa dumneavoastră venire la Izmir a eliberat națiunea turcă. Mi-ați onorat casa și mi s-au împlinit visele. Bun venit, Pașam! Bun venit, domnilor generali, bun venit! Vă sunt atât de recunoscătoare tuturor și n-am să uit seara aceasta cât voi trăi.“

Mustafa Kemal era plăcut surprins.

S-a întors către İsmer și Fevzi, care-l însoțeau, și a spus:

„Să intrăm.“

Intrând în grădina întinsă, Mustafa Kemal i-a spus tinerei stăpâne:

„Ai o casă foarte frumoasă, Latife Hanım. Totul e la locul lui. Îți mulțumesc pentru că mi-ai oferit o găzduire atât de bună“[44].

Bucătarul și-a dovedit calitățile în acea primă seară. „Mâncarea a fost atât de delicioasă, încât unii ca noi, care abia scăpaserăm de lipsurile războiului, nu ne puteam închipui ceva mai bun“, a spus aghiotantul Salih Bozok. Ordonanța lui Kemal, Ali Metin, vorbește despre acele zile petrecute la Izmir:

> Casa pe care Latife Hanım o pregătise pentru Atatürk și alaiul lui era foarte frumoasă, foarte bine îngrijită. Cei care stătuserăm în cazarmă apreciam paturile drepte și mai ales saltelele. Ce dar mai frumos pentru noi, care nu mai văzusem un pat de zile întregi? Oricum, totul era perfect[45].

Salih n-a uitat niciodată prima masă servită la Casa Albă:

> Gaziul[46] i-a poftit pe Fevzi Pașa și pe İsmet Pașa la masă, alături de mine, Muzaffer și gazda noastră, Latife Hanım. Bucatele erau variate și delicioase. Deși nu bea alcool, Fevzi Pașa își tot umplea farfuria cu mormane de calmari, spunând: „Ce dor mi-a fost de calmarii de la Izmir; sunt cei mai buni“, și mânca cu poftă. Pe scurt, toată lumea a fost pe deplin satisfăcută de masă și seara era abia la început. Rușen Eșref ne-a zis atunci că veniseră de la Istanbul niște jurnaliști, prieteni de-ai lui. Așa că Asım [Us] de la ziarul *Vakit*, Falih Rıfkı [Atay] de la *Akșam* și Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] au fost invitați și ei la ospăț[47].

La sosirea noilor oaspeți, Latife s-a ridicat și se îndrepta spre bucătărie. Mustafa Kemal a intervenit: „Te rog să stai jos, domnișoară. Nu mai ești stăpâna casei. Acum e datoria mea să am grijă de musafiri“. Apoi, întorcându-se către Salih, a adăugat: „Salih, du-te la bucătărie; vezi dacă bucătarul are nevoie de ceva“.

Salih a notat în memoriile lui că Latife s-a înroșit ca un mac, iar din ochi îi scăpărau licăriri înspre Mustafa Kemal.

Latife și Mustafa Kemal au rămas singuri pe terasa dinspre mare. Latife vorbea despre părinții ei și despre ce făcuse până atunci. La rândul lui, Mustafa Kemal vorbea despre bătălia de la Dumlupınar. Focul făcea ravagii nestăvilit; flăcările cuprinseseră zona care astăzi este districtul Fuar și Kordonul. Cei doi aghiotanți stăteau în picioare la o distanță respectuoasă, dar destul de aproape ca să audă conversația. Mustafa Kemal a întrebat:

„Crezi că focul ți-a distrus vreo proprietate?“

„O mare parte sunt în zona care arde acum, a răspuns ea, apoi a adăugat emoționată: N-are decât să ardă totul, Pașam. Atâta timp cât sunteți dumneavoastră în siguranță. Cui îi mai pasă de proprietăți acum, când am trăit zilele acestea fericite? Țara e eliberată. O vom reconstrui curând, și încă mai bine ca înainte.“

Răspunsul ei i-a făcut plăcere.

„Da! a spus el. Să se năruie și să ardă. Totul poate fi reconstruit.“

Și totuși Salih a auzit suspine dindărătul unei uși închise, când umbla prin casă. Plângea bunica lui Latife.

De ce a ars Izmirul?

Au fost într-adevăr grecii cei care dăduseră foc Izmirului, cum se presupune astăzi?

Deși nu este neîntemeiat să te aștepți ca distrugerea să fi pornit de la învinși, multe relatări rămân contradictorii. *The New York Times* din 15 septembrie afirma că turcii incendiaseră Izmirul, deși multe alte publicații îi acuzau pe greci. Celebrul jurnalist – și oaspete al Casei Albe în vremea aceea – Falih Rıfkı îl consideră responsabil pe Nurettin Pașa:

> Infidelul Izmir a ars în flăcări strălucitoare noaptea și mocnit ziua. Oare într-adevăr focul fusese provocat de incendiatori armeni, cum ni s-a spus atunci? Eu cred că dacă nu era Nurettin Pașa, cunoscut ca mare fanatic și demagog cu succes la mulțime, această tragedie nu s-ar fi întâmplat. [...] Intenția mea fiind să scriu sincer ceea ce știu, vreau să transcriu aici o pagină din notițele pe care le-am luat atunci: De ce ardeam Izmirul? Ne temeam că, dacă vilele de pe malul mării, hotelurile și restaurantele rămâneau în picioare, nu aveam să ne eliberăm niciodată de minorități? Când armenii au fost deportați în Războiul cel Mare, aceeași frică ne-a făcut să dăm foc tuturor cartierelor locuibile din orașele Anatoliei. Acest lucru nu a pornit din simpla dorință de distrugere. A contribuit și un sentiment de inferioritate. Era ca și cum orice loc care semăna cu Europa era destinat să rămână creștin și străin și să ne fie interzis[48].

La rândul lui, İsmet Pașa afirmă că nu știe „de unde și către cine a fost pornit“.

> Cea mai tristă amintire a mea din acele zile când am intrat în Izmir este focul. Cauzele acestor incendii ar trebui căutate în marile evenimente ale istoriei. Subordonații spun că au executat ordinele; superiorii, că s-a încălcat

disciplina[49].

Nurettin Pașa, care fusese promovat comandant al Armatei Întâi în asaltul final împotriva grecilor, fusese implicat și în uciderea arhiepiscopului grec al Izmirului.

Mareșalul Fevzi Çakmak îl învinuiește pentru două întâmplări cu rezultate tragice:

> Una a fost marele foc din Izmir, cealaltă, mutarea Gaziului Kemal de la reședința lui în casa lui Latife Hanım din Göztepe, provocată de incendiu. Prima poate fi pusă, în parte, pe seama gândirii înguste a lui Nurettin Pașa; cea de-a doua se datorează mai degrabă coincidenței[50].

Venind îndată după eliberare, marele incendiu îndurerase întregul Izmir. İsmet a scris cum bucuria primelor zile a dispărut. Un nor întunecat se oprise deasupra oamenilor, ca și cum ar fi spus: și ce dacă am eliberat Izmirul? Jumătate din Anatolia, cu tot cu Izmir, fusese ștearsă de pe fața pământului. Totuși, eliberarea Izmirului de către Mustafa Kemal îi convinsese pe toți că marea luptă fusese câștigată. El insista: reconstrucția nu avea să fie o problemă. Optimismul și perspectivele unui viitor strălucit aveau să se spulbere curând în tristețea focului[51].

Mustafa Kemal i-a trimis o telegramă despre incendiu lui Yusuf Kemal Tengirșek, ministrul de externe:

> Este necesar să facem următoarea declarație în legătură cu incendiul din Izmir. Trupele noastre au luat toate precauțiile posibile înainte de a intra în Izmir. Dar grecii și armenii erau hotărâți să ardă Izmirul și în acest scop făcuseră aranjamente prealabile. Predicile lui Christosmos, auzite și de musulmani, clamau că arderea Izmirului este o datorie sfântă. Aceasta a fost cauza incendiului. Orice persoană tentată să atribuie incendiul soldaților noștri este invitată să viziteze personal Izmirul, pentru a vedea situația. Totuși o investigație oficială este exclusă în acest moment. Jurnaliști din toate țările, aflați acum aici, confirmă aceste aspecte...
>
> Comandant Suprem Mustafa Kemal, 17 septembrie 1922[52].

Latife părăsește Casa Albă

După ce și-au ajutat oaspeții să se instaleze, Latife și bunica ei au plecat la casa din Karșıyaka. Intenția ei inițială era să se ocupe de treburile casei de la distanță. Dar veștile că totul mergea anapoda au

forțat-o să se întoarcă în a treia dimineață: domnea haosul, casa era de nelocuit. A adus femei pentru a face curățenie; și, convinsă că era nepractic să administreze casa de la distanță, s-a mutat într-o cabană din grădină.

> Mustafa Kemal era îngrijit cu toată atenția în noua sa reședință, dar gazda rămânea nevăzută. Totuși influența ei se simțea mereu. Orice i-ar fi putut dăuna sănătății – lucru de care el nu se prea sinchisea – era ferit de el[53].

A aflat ce mâncăruri îi plac; felurile preferate ale lui Mustafa Kemal apăreau în fiecare meniu. Când el ieșea să se plimbe prin grădină, un valet se ivea cu un cardigan; când se făcea frig, fereastra lui era închisă. În ziarele lăsate în camera lui, portretul lui era încadrat de flori desenate de mână. În fiecare zi, o floare proaspătă, cu parfum dulceag, era pusă în vaza de lângă patul lui.

Despre problemele lui medicale din zilele petrecute la Izmir se știu puține. A fost chemat doctorul lui Muammer, care, diagnosticând un spasm coronarian, i-a interzis alcoolul și țigările. Latife a aplicat imediat recomandarea doctorului; a îndepărtat toate sticlele cu băuturi alcoolice și a făcut schimbări în privința cinei și a altor rutine ale casei. Numai două țigări erau lăsate seara pe noptiera lui Kemal Pașa.

Mustafa Kemal manifesta o atitudine nepăsătoare față de propria-i sănătate, de aceea Latife era atât de hotărâtă să-și protejeze oaspetele de orice i-ar fi putut dăuna.

Invizibila stăpână a casei începea să-l intrige.

> Nefiind obișnuit să nu i se îndeplinească voința, el obiecta la aceste restricții, deși își ascundea neplăcerea ca să n-o jignească pe Latife. Voia s-o cunoască mai bine pe fata care se pricepea atât de bine să-și asigure supunerea implicită a celor care o slujeau. Stăteau de vorbă îndelung. Mustafa Kemal era impresionat de Latife[54].

Casa Albă a devenit centrul cauzei naționaliste, corpurile adiacente ale clădirii găzduind acum alți comandanți care sosiseră în Izmir: İsmet Pașa, prim-ministrul Rauf Bey Orbay, Ali Fuat Cebesoy și ministrul de externe Yusuf Kemal stăteau cu toții pe proprietatea familiei Uşşakizade. Ospitalitatea îi impresiona pe toți.

Scriitoarea franceză Berthe Georges-Gaulis, prietenă apropiată a lui Mustafa Kemal, spune: „El n-a întârziat să pună la contribuție această minte strălucită pe care o descoperise“ și adaugă imediat: „Latife a devenit secretara lui. Ea vorbea multe limbi europene, ceea ce o transforma într-un interpret neprețuit. Făceau schimb de opinii în timp ce lucrau[55]“.

O noapte de neuitat în Casa Albă

Pe 18 septembrie, Latife i-a invitat pe İsmet și pe Halide Edib, împreună cu un grup ales de jurnaliști, să sărbătorească victoria de la Izmir. O împletire abundentă de iederă, iasomie, glicină și trandafiri încadra treptele care duceau spre casă, oferind o vedere scenică spre apele albastre ale golfului; acest aspect întortocheat făcea casa și mai atractivă.

A fost o noapte extraordinară la reședința familiei Uşşakizade. În timp ce-și întâmpina oaspeții în verandă, Latife știa, probabil, că ea avea să fie centrul atenției.

Mustafa Kemal o însoțise pe Halide Edib la casa din Göztepe. Pe drum, nu mai contenea s-o laude pe Latife: cât de educată era, ce maniere frumoase avea și cum, chiar dacă tatăl ei își pierduse majoritatea proprietăților în incendiu, ea era destul de patrioată ca să nu se supere din cauza asta.

Halide Edib interpretează starea lui de suflet de atunci spunând: „Părea că bravul soldat începea, în sfârșit, să-și construiască un cămin“.

> O femeie foarte mărunțică, în negru, stătea în capul scărilor și ne întâmpina. Deși se zicea că are numai douăzeci și patru de ani [de fapt, douăzeci și trei] pe atunci, avea manierele liniștite și felul matur de a fi ale unei persoane mult mai în vârstă. Salamalecul ei grațios avea deopotrivă demnitate și farmec din lumea veche. Nici o mișcare a ei nu te ducea cu gândul la gesturile de vedetă de cinema ale unei fete în societate.
>
> Mustafa Kemal Pașa a dispărut pentru puțin timp și s-a întors îmbrăcat în alb. Cu părul blond, aproape fără culoare, dat pe spate, cu sprâncenele blonde zburlite ca întotdeauna, cu ochii de un albastru pal scăpărând de o satisfacție interioară, stătea lângă o masă plină de băuturi. Ea stătea lângă mine pe divan și nu-l pierdea din privire. Era orbită de el și, foarte limpede, îndrăgostită.

> Astfel că puternica atracție dintre cei doi a înviorat seara; altfel, era plictisitoare și searbădă[56].

Mustafa Kemal a invitat-o pe Halide Halib, care în mod normal nu era amatoare de băuturi alcoolice, să bea un pahar împreună cu restul adunării:

„Sărbătorim Izmirul – trebuie să bei cu noi“.

„N-am pus în viața mea gura pe rachiu, Pașa, dar o să beau șampanie ca să sărbătorim.“

Ridicându-și paharul, Mustafa Kemal a arătat spre Halide Edib și a zis:

„E prima oară când beau rachiu în compania acestei Hanımefendi[57]: întotdeauna am fost puțin stingheriți în prezența ei“.

Halide Edib s-a întrebat dacă felul cum o descria Mustafa Kemal, ca o femeie ultrapuritană, îi înăbușise spiritul tineresc, dar apoi s-a consolat cu gândul că Latife avea și ea gusturi cumpătate și o fire melancolică.

İsmet, Rauf și Halide Edib au apreciat-o pe stăpâna casei, atât de impregnată de cultură europeană, și au considerat-o o pereche potrivită pentru Mustafa Kemal. Printre invitați se aflau jurnaliști de la Istanbul: Yakup Kadri, Asım și Falih Rıfkı.

İsmet voia să afle ce părere avea Halide Edib despre Latife. Ea a răspuns că tânăra i se părea fermecătoare.

Halide continuă în memoriile ei:

> Lăuntric, aprobam gustul lui Mustafa Kemal Pașa. Nu fusesem interesată până atunci de relațiile lui amoroase. Fikriye Hanım și Latife Hanım, singurele femei care i-au trezit un sentiment real, erau niște ființe neobișnuit de captivante. Știam că Fikriye Hanı avea să sufere profund aflând de noua iubire a Pașei[58].

Mustafa Kemal a dansat *zeibek* în seara aceea și a cântat cântece tradiționale din Rumelia în fața oaspeților și a viitoarei sale soții, inspirat, potrivit lui Fevzi, de focul din Izmir. Și acesta, și Mustafa Kemal erau profund întristați de incendiu; amândoi îl considerau responsabil pe Nurettin[59].

Pe 19 septembrie, jurnalista, exploratoarea și sculptorița Clare

Sheridan, vară cu Churchill, a făcut o vizită la Casa Albă. Sheridan stătuse înainte în Rusia sovietică, sculptând busturile unor revoluționari de frunte: Lenin, Troțki și Kamenev, iar acum voia ca Mustafa Kemal să-i pozeze. Cartea ei *Nuda Veritas* dezvăluie că a întâlnit-o pe Latife și că cele două femei nu s-au simpatizat. În 1922, Sheridan lucra pentru *New York World*.

> [...] vila din afara orașului, unde Mustafa Kemal își avea cartierul general temporar. Se înălța în vârful unei grădini terasate, cu vedere spre golf. Venisem cu programare și, în timp ce urcam în urma unui aghiotant o mie de trepte printre copaci umbroși și o cascadă, eram conștientă că un întreg grup de oameni mă priveau de deasupra. Cam înfierbântată și cu respirația tăiată, am ajuns în vârf. Domnea o tăcere intimidantă în timp ce îmi urmam călăuza pe terasa plină de oameni și intram în casă. La apropierea mea, Gaziul părăsise în mod evident petrecerea, ca să mă primească în salon. Expresia lui ca de sfinx și politețea excesivă, dar fără urmă de zâmbet, erau destul de impenetrabile pentru mine. Eram descumpănită de faptul că, invitându-mă să iau loc pe sofa, el s-a așezat la celălalt capăt al încăperii, lângă o fereastră deschisă, astfel încât oamenii de pe terasă să ne poată auzi. Distanța dintre noi îți dădea fiori [...][60].

A fost uimită de simplitatea uniformei lui, în contrast cu gradul de mareșal; părul lui blond și ochii albaștri i se păreau deosebit de neorientale. A observat că prefira pe degete niște metanii din coral roșu, ceea ce a făcut-o să creadă că îl deranja. Voia să-i ia un interviu, dar el i-a tăiat avântul spunând că îi dăduse deja un interviu de două ore reprezentantului presei americane, John Clayton de la *Chicago Daily Tribune*, și prin urmare nu mai avea rost să vorbească din nou despre situația politică. Mustafa Kemal afirmase clar că vrea pace. Spera să ajungă la Istanbul prin mijloace pașnice, pentru a evita o tragedie similară cu incendierea Izmirului.

A apărut atunci un servitor, aducând o tavă de argint pe care se aflau două frumoase căni metalice cu apă și două farfuriuțe cu dulceață. Sheridan nu prea știa ce să facă. Băgându-i de seamă tulburarea, Mustafa Kemal a zâmbit pentru prima oară și a ajutat-o.

În continuare, Clare Sheridan povestește cum a cunoscut-o pe Latife:

> Atunci el [...], cam nervos (foarte nervos pentru un om atât de stăpânit), a

spus că ar vrea să trimită după „stăpâna casei“. Pe mine nu mă interesa câtuși de puțin s-o întâlnesc pe stăpâna casei și am reușit să amân îndeplinirea intenției lui scoțând o mică colecție de fotografii ale operelor mele și întrebându-l dacă m-ar lăsa să-i sculptez bustul. [...]

A răspuns că ar fi „mândru și încântat“.

– Pot să încep de mâine? l-am rugat înflăcărată.

A ezitat.

– Nu prea am timp...

– Dar, am insistat, până și Iulius Cezar a reușit să găsească timp, și Alexandru cel Mare, și Napoleon!

În acest moment am fost întrerupți de „stăpâna casei“, o femeie scundă, îndesată, cu fața rotundă și ochii mari, tânără și totuși având siguranța vârstei mijlocii. S-a așezat și s-a uitat la mine cu o sfidare atât de insolentă, încât orice conversație, fie ea jurnalistică sau artistică, era paralizată. Kemal i-a spus ceva în turcă și a încercat să-i arate fotografiile cu operele mele, dar ea n-a vrut să le privească, a scos un chicotit batjocoritor și și-a încrucișat brațele de parcă ar fi vrut să spună: „Oare cât mai stă asta aici?“.

Nu știam că doamna respectivă era viitoarea soție a lui Kemal, nu că asta ar fi putut justifica sau explica extrema ei nepolitețe. M-am ridicat să plec, dar am făcut un ultimul efort să-l conving pe Gaziu!

– Dacă-mi permiteți... o să aștept în Izmir până vă faceți puțin timp...

El a privit cam neputincios împrejur și a spus:

– *Madame, je ne suis pas chez moi*, ca și cum, cu încurajarea „stăpânei casei“, ar fi putut consimți.

Ea a rămas totuși tăcută și disprețuitoare, iar el a adăugat împăciuitor:

– O să vă pozez în Istanbul.

– Dar până atunci mai e mult! am exclamat.

– Poate nu chiar atât de mult, a răspuns el enigmatic.

[...] Latife Hanım (căci ea era) îl cucerise pe acest Troțki adamantin, atât de demn de a fi cucerit! Faptul că n-a reușit să-l păstreze... [...][61].

Latife era renumită ca o gazdă amabilă; atunci de ce fusese atât de rece cu Claire Sheridan? Aceasta observă că Mustafa Kemal a întâmpinat-o cu o politețe lipsită de zâmbet și a lăsat fereastra deschisă, astfel încât ceilalți să le poată auzi conversația. Poate că și ea era într-o dispoziție iritabilă.

Mustafa Kemal avea preocupări grave, pe atunci, în privința negocierilor care se purtau cu Aliații. Afirmația că putea să-i pozeze sculptoriței la Istanbul și că nu avea să dureze mult era un mesaj clar către britanici: „Semnați armistițiul și plecați, altfel pornesc într-acolo“. Mustafa Kemal a invitat-o dinadins pe Latife la întâlnire. Ea nu mai era doar stăpâna casei; preluând funcțiile de interpret și

secretară a lui, îi devenise un adjutant indispensabil.

Curând după prima lor întâlnire, Mustafa Kemal a început să-i spună *Latif*, versiunea masculină a numelui ei, dar și, ca adjectiv, un cuvânt care denotă grație, frumusețe nobilă. De asemenea, din când în când se referea la ea ca „aghiotantul“.

Biletul scris de Latife

Cele șaizeci și patru de vase ancorate încă în Golful Izmir îl pândeau pe Mustafa Kemal. Acesta l-a instruit pe Yussuf Kemal, ministrul de externe: „Scrie un bilet către Comanda Navală Britanică. Să părăsească portul Izmir în douăzeci și patru de ore. Prezența lor aici nu mai este necesară. Ne confruntăm cu un stat învins. Am biruit și stăm aici în liniștea victoriei. Acea flotă este inutilă. Dacă insistă să rămână, am să le scufund unul câte unul“.

Acest bilet a luat ceva timp, căci Yusuf Kemal se lupta cu finețurile diplomației. Enervat de întârziere, Mustafa Kemal a întrebat în numeroase rânduri cum progresau lucrurile.

Bombănea:

„De ce durează atâta: un mesaj de numai patru rânduri și n-a fost scris încă?“

Latife i-a observat încordarea:

„Pașam, permiteți-mi mie să-l scriu.“

„Trebuie să fie în engleză; scrie-l atunci!“

A luat biletul scris de ea:

„Perfect, tocmai cum voiam. Yusuf Kemal Bey, ți-a luat atâta timp un bilet simplu, care nici acum nu e gata; domnișoarei i-a luat două minute să-l scrie. Mi-am exprimat recunoștința; acum poți să te relaxezi...“

Apoi s-a întors spre Latife și a întrebat:

„Domnișoară, ce stilou ai folosit ca să scrii biletul?“

Când ea a arătat spre stiloul negru, cu ornament de aur, el a întins mâna: „Dă-mi stiloul ăsta“, și l-a sărutat[62].

Latife a păstrat stiloul toată viața.

[40] C. Snowden, *Tudor Hall: The First Hundred Years 1850–1949*, pp. 22-41.

[41] N. Özgentürk, „Halam Hep Yalnızdı“, *Sabah* (1 noiembrie 2003).

[42] Adıvar, p. 385.

[43] Adıvar, p. 386.

[44] I. Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor, Latife ve Fikriye, İki Aşk Arasında Atatürk*, p. 79.

[45] Z. Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları: Anlatan Ali Metin, Emir Çavuşu*, p. 139.

[46] *Gazi* – „Victoriosul“, titlu dat marilor conducători militari turci, aici lui Mustafa Kemal (n. tr.).

[47] Bozdağ, pp. 81-82.

[48] F. Atay, *Çankaya*, p. 325.

[49] T. Özalp and K. Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, p. 300.

[50] Citat de Akay, p. 87, din Külçe, p. 236.

[51] I. İnönü, *Hatıralar*, p. 300.

[52] B. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, p. 274.

[53] D. von Mikusch, *Mustapha Kemal: Between Europe and Asia*, pp. 331-332.

[54] B. Georges-Gaulis, *La Nouvelle Turquie*, p. 219.

[55] *Ibid.*

[56] Adıvar, p. 387.

[57] *Hanımefendi* – „doamnă nobilă“ (n. tr.).

[58] Adıvar, p. 389.

[59] Citat de Akay, p. 87, din Külçe, p. 236.

[60] C. Sheridan, *Nuda Veritas*, p. 276.

[61] Sheridan, pp. 277-278.

[62] M. Baler, *Baldan Damlalar 3 ve Hatıralarım*, pp. 59-60.

5
Mustafa Kemal Pașa o cere în căsătorie

Nopțile din Balmy Izmir alcătuiesc scena în care Latife și Mustafa Kemal se descoperă unul pe altul. Cu cât discutau și dezbăteau mai mult, cu atât se bucurau mai mult de compania celuilalt. Latife era o tânără atrăgătoare, inteligentă și vioaie: o intelectuală elocventă care-și susținea ideile fără frică. Emanciparea femeilor ocupa un loc de frunte în agenda ei; visul ei era ridicarea turcoaicelor la același nivel de avans social și cultural ca al surorilor lor europene. Era hotărâtă să pună capăt tradițiilor care înrobiseră femeile timp de secole. Ideile ei îi plăceau lui Mustafa Kemal.

Cât despre acesta, îi spunea despre visurile lui pentru Turcia, despre superstițiile, prejudecățile și ignoranța pe care voia să le eradicheze. Ascultându-l, fata era fermecată. Poziția ei o depășise deja pe cea de secretară sau de aghiotant. Iubirea plutea în aer.

Biograful lui Mustafa Kemal, Patrick Kinross, avea s-o descrie mai târziu pe Latife.

> Ea îi stimula mintea cu vorbirea ei fluentă, cu argumentele, sfaturile și ideile ei născute dintr-o vastă cultură europeană. Cu această femeie el putea vorbi cum cu puțini bărbați din jurul lui o putea face. [...] Mintea ei ageră și masculină se îmbina cu un trup feminin atrăgător[63].

Vamık Volkan și Norman Itkowitz, coautori ai volumului *The Immortal Atatürk*, susțin că Mustafa Kemal vedea în ea o imagine a lui în tinerețe[64].

Casa a fost martoră la tot felul de frământări în acele trei săptămâni. Mustafa Kemal era ocupat pe două fronturi: să pună

capăt războiului și s-o curteze pe Latife.

Omniprezentul său însoțitor în perioada petrecută la Izmir, așa cum fusese pretutindeni, era aghiotantul Salih, care deodată se vedea confruntat cu posibilitatea degradării:

> Latife preluase o parte din îndatoririle mele – imediat și subtil. Se culca ultima și se trezea întotdeauna prima. Se abonase la ziare europene. Lua toate ziarele venite de la Istanbul și din Europa, le cerceta minuțios și însemna articolele utile. Apoi îi ducea lui Mustafa Kemal cafeaua de dimineață împreună cu ziarele în camera lui, când se trezea.
>
> În timp ce Pașa își sorbea încet cafeaua, Latife rezuma știrile importante ale zilei, prezenta comentariile și îi înmâna tăieturi cu articolele despre el.
>
> Acest ritual l-a convertit imediat pe Pașă și i-a devenit indispensabil. Într-o dimineață se trezise devreme și ceruse cafeaua. Era prea devreme ca Latife să se fi sculat. I-am dus eu cafeaua; uitându-se uimit la mine, a întrebat:
>
> – *Tu* de unde-ai mai apărut? Unde-i Latif? Trezește-o imediat, zi-i să aducă ziarele...
>
> Trebuie să mărturisesc că eram supărat. Nu-mi plăcea deloc cum mă întrebase în acea dimineață de unde apărusem, de parcă era prima dată când își lua cafeaua din mâna mea, după ce-l servisem atâția ani[65].

Explicația lui Salih că-i adusese cafeaua deoarece Latife încă dormea nu l-a mulțumit deloc pe Mustafa Kemal, care nu dădea mare atenție orgoliului rănit al aghiotantului.

Intențiile lui au devenit probabil clare pentru cei care remarcaseră armonia dintre ei. Ea i-a vorbit despre acele zile lui Berthe Georges-Gaulis în 1923, iar jurnalista franceză a scris despre asta în cartea ei intitulată *La Nouvelle Turquie*:

> Farmecele lui Latife începeau să-l captiveze tot mai mult pe Mustafa Kemal, lucru pe care el i l-a mărturisit. Latife nu era nici ea indiferentă. Dar, când el i-a făcut avansuri mai viguroase, ea a rezistat și și-a făcut clară poziția în termeni fără echivoc. Astfel că Mustafa Kemal i-a explicat principiile lui: se putea căsători abia după ce-și ducea la bun sfârșit misiunea. Latife a replicat: principiile ei erau echivalente cu ale lui și nu le putea încălca.
>
> Îl iubea; asta a recunoscut. Dar fie avea să-i fie soție, fie nu avea să se mărite niciodată. În orice caz, nu avea să-i devină amantă. Propriile ei principii i-o interziceau absolut[66].

Intrigat, Mustafa Kemal a ascultat principiile fetei așa cum le prezenta ea, dar, în ce-l privea, el nu vedea nici o nevoie de a se căsători înainte de a elibera națiunea.

Vecihe, sora lui Latife, spune: „Atatürk nu era prea interesat de ideea căsătoriei. Dar familia noastră nu ar fi tolerat niciodată altă opțiune. Probabil că ei au discutat despre asta“.

Relatarea lui Vecihe arată că problema căsătoriei fusese dezbătută de cuplu.

În cele din urmă, fiindcă nu avea de ales, Mustafa Kemal s-a hotărât. Femeia aceasta apăruse în viața lui ca un premiu de loterie și putea să-l ajute în misiunea lui. Să pornească în lungul drum de transformare a Turciei alături de o asemenea femeie putea să înlesnească procesul în atâtea privințe. Toți cei care o cunoscuseră o găseau potrivită: İsmet, Kâzım Karabekir Pașa, Rauf, Ali Fuat, Salih, Ahmet Emin și Rușen erau cu toții fermecați. Într-adevăr, existau obstacole. Fikriye, de exemplu, dar cu ea se putea descurca. Condițiile de viață dure din Ankara erau alt exemplu, dar Latife trebuia să le facă față. Războiul era pe sfârșite, iar pacea era foarte aproape. Mustafa Kemal avea o fire impulsivă și, după ce a cântărit în minte toate obstacolele la această uniune, a trecut la faptă. Într-o seară, când luau cina singuri, a cerut-o imediat în căsătorie. Nu mai rămânea decât să cheme primul muftiu care le ieșea în cale pentru a oficializa căsătoria. Latife a refuzat clar această propunere.

Mehmet Sadık Öke, nepotul lui Vecihe, continuă relatarea:

> Pașa s-a aplecat să o sărute, sperând să-i arate lui Latife Hanım când de profundă și de adevărată era iubirea lui. Așa că Latife s-a repezit la masa cea mare de marmură de pe terasă, unde se afla pistolul de serviciu al comandantului învins Trikoupis, și, trăgând trei focuri în aer, i-a spus Pașei că se împușcă cu al patrulea glonț dacă insistă să-și ceară drepturile în acest fel, căci el era esențial pentru eliberarea țării, în timp ce ea era dispensabilă.
>
> Pașa a trimis înapoi gărzile și aghiotanții – care veniseră în fugă la auzul împușcăturilor – spunându-le că o provocase pe Latife Hanım să-și arate abilitățile, de vreme ce călărea și mâna trăsura atât de bine, și îi lăudase dibăcia în mânuirea armelor de foc. Că testaseră ideea potrivit căreia, cu trăgători atât de iscusiți printre femeile din Izmir, grecii ar fi pierdut oricum războiul până la urmă. Liniștindu-și astfel gărzile, o măgulea pe Latife Hanım în același timp.
>
> Când Pașa a întrebat-o, cu admirație și uimire deopotrivă: „Chiar ai fi făcut-o?“, ea a răspuns: „Ești un comandant victorios care știe când să înainteze și când să se retragă. Poți să te oprești, dar eu nu-s decât o fecioară; dacă nu te oprești, s-ar putea să n-o pot face nici eu“. Apoi a adăugat: „Iar asta n-ar fi bine

pentru nici unul dintre noi. Dar eu sunt Latife Uşşaki; până la urmă te-aş opri, chiar cu preţul propriei mele vieţi. Pur şi simplu nu ţi-aş putea face rău“.

Paşa a acceptat asta. „Te cred, Latif.“ Apoi, mai grav, a adăugat: „Domnişoară, îţi dăruiesc acest pistol, simbol al eliberării Izmirului, ca o recunoaştere a curajului tău. Să-l foloseşti dacă persoana ta va fi vreodată în primejdie. Da, dacă te voi mai ameninţa în viitor, te rog să mă împuşti pe mine, nu pe tine. N-aş putea îndura gândul ca frumuseţea, inteligenţa şi cunoştinţele tale, care cu siguranţă vor fi de folos ţării în viitor, să se risipească astfel. Poate mă duc pe lumea cealaltă, dar, oriunde m-aş duce, voi purta cu mine dragostea pentru tine, ochii tăi negri şi inima ta neagră“. Această rugăminte romantică a atins inima mătuşii Latife; ea a mărturisit că şi ea îl iubeşte, numai că modul în care o ceruse era irealizabil[67].

O nuntă atât de grabnică putea fi lesne interpretată greşit. În orice caz, Latife nu avea de gând să se mărite fără binecuvântarea părinţilor ei, aşa că trebuia să aştepte până se întorcea tatăl ei de la Biarritz.

Deşi hotărâtă să se ţină tare pe poziţii – nu avea să se mărită în pripă –, Latife a continuat să dirijeze cu tandreţe treburile casei. Un trandafir roz pe care-l culegea dis-de-dimineaţă ajungea în vaza de pe noptiera lui. Vecihe spune că Mustafa Kemal Paşa a cerut-o în căsătorie de trei ori în cele două săptămâni cât a stat în Izmir.

O cerere în căsătorie lirică

Într-o dimineaţă, Mustafa Lemal a rugat-o pe Latife când pleca:

„Buna mea Latife, vrei, te rog, să faci tu personal ordine în camera mea azi?“

„Sigur, Paşam“, a răspuns Latife.

Se întreba ce se întâmplă când a intrat în camera lui: era destul de ordonată, iar patul fusese făcut.

Singurul lucru care nu se afla la locul lui era portretul lui Mustafa Kemal, care de obicei atârna pe perete: acum stătea pe pat. Trandafirul proaspăt pe care ea îl culesese în dimineaţa aceea fusese pus peste fotografie. Latife a agăţat-o înapoi pe perete.

Fie în seara aceea, fie în următoarea, când luau cina *tête-à-tête*, Mustafa Kemal a întrebat:

„Latif, n-ai observat nimic neobişnuit când ai făcut ordine în

camera mea?“

„Era un portret pe pat. L-am atârnat înapoi pe perete.“

Mustafa Kemal a stăruit, tachinând-o în continuare:

„Vrei, te rog, să aduci fotografia?“

Avea un aer ștrengăresc. Nedumerită, Latife s-a dus în cameră, a ridicat portretul din cui și l-a adus.

Mustafa Kemal a continuat:

„Vrei, te rog, să te uiți pe spate?“

Uită-te la fotografia asta
Și dacă mă refuzi iar
N-am să te mai cer[68]*!*

Mehmet Sadık Öke spune că e o legendă de familie, respusă adesea, dar dă o versiune ușor diferită.

> Mătușa Latife a văzut portretul și a citit pe scria pe verso. Dar, fiindcă voia să-l audă pe el spunând cu voce tare, s-a hotărât să joace și ea un mic joc. A atârnat portretul înapoi și n-a scos o vorbă despre asta toată ziua, prefăcându-se că nu bagă de seamă privirile interogative ale Pașei și zâmbind lăuntric. Pașa, la rândul lui, s-a ținut tare și n-a întrebat nimic toată ziua. Seara, știind că el nu mai putea suporta și avea să se înmoaie, Latife și-a prins trandafirul pe dedesubtul gulerului, ca să nu se vadă, și a coborât la cină. Nevăzând în continuare nici o reacție din partea lui Latife, Pașa a întrebat: „Dragă Latif, ai făcut ordine în camera mea azi, nu?“. „Da, Pașam, am făcut“, a răspuns ea. Când el a întrebat: „N-ai observat nimic neobișnuit?“, ea a răspuns: „Pașam, n-am văzut nimic neobișnuit, în afară de portretul de pe patul tău, și l-am atârnat pe perete“. Pașa, respins din nou, a mai încercat o dată și a întrebat: „Dar era un trandafir pe fotografie; ce-ai făcut cu el?“, remarcând totodată sclipirea jucăușă din ochii lui Latife. Așa că ea i-a arătat trandafirul pe care-l purtase la guler, spunând: „L-am luat și l-am pus la inimă“.
>
> Pașa a trebuit să se dea bătut. „Bine, Latife, ai câștigat. Dar nu te aștepta să îngenunchez; n-am îngenuncheat în fața nimănui. Habar n-am când o să ne căsătorim. Sunt atâtea de făcut pentru țară, la Ankara, înțelegi“. Mătușa mea Latife era în culmea fericirii. Sărutându-i mâna, i-a spus: „Am să aștept, Pașam, chiar dacă trebuie să aștept o sută de ani“. Pașa a exclamat: „Oh, copilă, ai inimă! Ce-aș mai putea face la vârsta aceea!“ și au râs amândoi în hohote.

Current Opinion a publicat în ianuarie 1924 un articol intitulat „Mme. Kemal Tells of Her Romantic Marriage to the Turkish President“, citând-o extensiv pe Latife:

„În seara aceea eram singuri și vorbeam mult – nu discuții sentimentale, ci despre viitorul țării noastre. Aceste conversații au continuat timp de patru zile, iar într-a cincea seară am fost surprinsă când marele nostru general mi-a spus într-un mod foarte limpede că, având o educație occidentală, credea că aș fi o parteneră potrivită pentru el și, până să-mi dau seama ce făceam, acceptasem propunerea într-un spirit cât se poate de nesentimental și de prozaic. Dar nu s-a spus nimic despre când urma să aibă loc nunta. Mă așteptam să se întâmple abia după câțiva ani.“

Această versiune prezintă o tânără pragmatică, acceptând propunerea lui Mustafa Kemal ca o extensie firească a relației lor deja existente, și nu o fecioară cu stele în priviri care tocmai a fost cerută în căsătorie.

Revista *Time* o citează mult mai târziu, în articolul „Divorced“, pe 24 ianuarie 1925: „Relația noastră a fost o unire a minților mai mult decât orice altceva“.

Cât despre portretul lui Mustafa Kemal care poartă cererea în căsătorie scrisă de mâna lui pe spate, Vecihe a donat fotografia Muzeului Militar – care se afla peste drum de apartamentul lui Latife – după moartea ei.

Ultima noapte singuri, împreună

Relatarea lui Salih despre ultima zi în Izmir începe cu dimineața, când aștepta instrucțiunile pentru cină. Mustafa Kemal, care se pregătea să-și înceapă ziua de lucru, s-a uitat la aghiotantul-șef și, aruncându-și pe umeri mantia albastră, a spus: „Nu avem invitați la cină diseară. Eu și Latife cinăm singuri“.

Aghiotantul-șef știa că ceva plutește în aer. În seara aceea cuplul a stat până foarte târziu.

A doua zi, Mustafa Kemal a plecat dis-de-dimineață la locuința lui Fevzi Pașa. Nu-i spusese lui Latife că urmează să plece din Izmir. Auzind că nu va fi o cină somptuoasă în seara aceea și aflând de iminenta plecare a lui Mustafa Kemal, Latife s-a întristat.

Lui Salih i s-a părut ciudat că Mustafa Kemal pleca fără să-și ia rămas-bun de la ea; se întreba ce *anume* se întâmplase cu o seară înainte. El spune:

„Cum se mai schimbă lumea...“, cugeta Mustafa Kemal. „Pe vremuri, bărbații se fereau să-și deschidă inima în fața femeilor; azi, Domnul să ne binecuvânteze, fetele se simt în largul lor să le facă bărbaților declarații de dragoste! În noaptea aceea, am mâncat, am băut și am vorbit... Până la urmă Latife mi-a zis că e îndrăgostită de mine. N-ar trebui s-o las aici! Ar trebui s-o iau la Ankara, să-i da ceva de făcut și s-o țin aproape de mine! O să se sufoce dacă rămâne la Izmir! Aceeași rutină mereu... I-am zis că e imposibil. Era tare supărată.“

Cine știe ce s-a mai întâmplat în seara aceea, pe care Pașa o rezuma atât de succint! Nu degeaba se plânsese Latife Hanım în camera mea a doua zi. Iar la toate astea se adăugau o seară romantică, o victorie proaspătă și inima unei fecioare îndrăgostite[69].

Lui Latife îi era cu neputință să meargă imediat la Istanbul, atâta timp cât Fikriye, amanta de până atunci a lui Mustafa Kemal, se mai afla acolo. Fikriye, rudă îndepărtată cu Mustafa Kemal, era o frumusețe înaltă și elegantă, cu o privire visătoare. Prin relația lor apropiată, ajunsese să-l asiste pe liderul Luptei Naționale și fusese *de facto* prima doamnă la Çankaya de când sosise la Ankara în noiembrie 1920, după o călătorie primejdioasă. Prezența celor două femei în același timp ar fi putut ușor să stârnească un mare scandal.

În dimineața următoare, generali, membri ai parlamentului, cetățeni de vază din Izmir și jurnaliști se adunaseră cu toții la Casa Albă.

Latife a spus:

„Pleci...“

„Da“, a răspuns Mustafa Kemal, „am uitat să-ți zic aseară. Plec“.

Latife a cerut să fie desemnată oficial casa din Göztepe drept cartier general și să-i fie repartizat un detașament de gărzi.

Două lacrimi s-au rostogolit în tăcere din ochii lui Latife Hanım când stătea la capătul treptelor.

„O să-mi fac mereu griji pentru tine! Și cred că o fiu îngrijorată chiar și după ce ajungi la Ankara! Oh, cât aș vrea să vin cu tine la Ankara, Pașam; aș vrea să mă iei cu tine. Lasă-mă să merg la Ankara...“

Mustafa Kemal a refuzat:

„Nu, trebuie să rămâi aici! Așteaptă! Întâi să ne întoarcem noi; dacă o să mi se pară convenabil, am să trimit după tine, a răspuns

el“[70].

Un grup condus de İsmet a pornit spre Mundaya pentru negocierea armistițiului. Un acord de încetare a focului era iminent și se putea trece în sfârșit la negocierea condițiilor păcii.

Situația se inversase: acum Mustafa Kemal avea s-o chinuie pe iubita sa. Deodată nesigură în privința viitorului, Latife era foarte mâhnită.

Mama și surorile ei s-a întors înaintea tatălui, care mai avea niște treburi de încheiat. Latife era nerăbdătoare să-l vadă revenit, ca să poată primi binecuvântarea lui pentru căsătoria propusă. Era tulburată: deși cererea în căsătorie scrisă pe care o acceptase în cele din urmă atârna pe perete, nu primise nici un semn de la Mustafa Kemal.

---

[63] P. Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, p. 329.

[64] V. Volkan and N. Itkowitz, *The Immortal Atatürk: A Psychobiography*, p. 203.

[65] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, pp. 86-87.

[66] Georges-Gaulis, p. 219.

[67] F. Bayhan și M. Sadık Öke, *Teyzem Latife*, pp. 130-131.

[68] Y. Süsoy, „Latife Hanım'ın Öyküsünü Sıfırcı Baha'dan Dinleyin“, *Hürriyet* (16 iunie 2003).

[69] Bozdağ, p. 92.

[70] Bozdağ, pp. 91-92.

6
În așteptarea nunții

Placarea lui Mustafa Kemal o lăsase pe Latife într-o stare de incertitudine. Nici ea, nici Izmirul nu aveau să mai fie la fel. Orașul ei natal, orașul în care crescuse, era un morman de cenușă. Cu o groapă uriașă și neagră în centru, Izmirul fusese lăsat fără populație. Morții erau nenumărați, iar mulți alți oameni fugiseră; golful continua să aducă la mal cadavre.

Se învârtea prin Casa Albă, parcurgând toată ziua ziarele în căutarea știrilor despre Mustafa Kemal. Avea avantajul câtorva surse suplimentare: soția lui Asım Pașa, aflată la Izmir, Salih, aghiotantul cu care coresponda, și soldații staționați la cartierul general îi transmiteau din când în când știri de la Ankara.

Poate că se chinuia singură fiindcă primise puține mesaje directe de la Mustafa Kemal. Dar dacă ar fi auzit discuția de la Çankaya, ar fi răsuflat ușurată, căci el profita de fiecare ocazie ca s-o ridice în slăvi, vorbind despre cunoștințele ei profunde și vaste și despre baza ei culturală.

Venise vremea ca el să se căsătorească, gândeau cei din cercul lui intim. Mustafa Kemal și-a întrebat într-o zi prietenii, foarte deschis: „Ce părere aveți despre Latife?“. Răspunsul lui İsmet a fost fără echivoc:

> O susțin pe deplin pe Latife Hanım în toate privințele. În primul rând, e foarte cultă. Nu numai pentru că a studiat la universitate, dar e o tânără care a citit și a asimilat lucrările esențiale ale epocii noastre. Cunoaște lumea și țara noastră. Faptul că ea stăpânește mai multe limbi străine îl va ajuta cu

siguranță pe Pașa în următorii ani, pe măsură ce se dezvoltă relațiile noastre diplomatice. Este fiica unei familii nobile și bogate din Izmir... Și, din ce-mi pot da seama, vă venerează, Pașam! O fată frumoasă, afectuoasă, educată și nobilă; nu știu ce altceva aș mai putea adăuga[71].

Mustafa Kemal a răspuns: „Văd că sunteți toți de acord în ce privește educația, noblețea și frumusețea. Cât despre mine, mă gândesc să mă căsătoresc cu Latife pentru că nu mi se pare foarte frumoasă. Căutăm sens și profunzime chiar și într-un portret pictat. Simt în Latife sens și profunzime. Cu condiția să nu se schimbe în viitor – așa cum stau lucrurile acum, este o imagine ideală“[72].

Referirile lui la Izmir, de fiecare dată când stăteau la masă, nu i-au scăpat lui Zübeyde Hanım: „Dac-ai vedea-o, mamă... Ți-ar plăcea și ție. E atât de perspicace“.

Poate că Zübeyde Hanım continua să-și trateze fiul ca pe un copil, dar dorința lui de însurătoare era limpede. Ea a spus: „Atunci ar trebui s-o văd și eu pe Latife asta...“, poate ultima ei dorință care avea să se împlinească.

Latife primește o invitație la Bursa

Când plecase, Mustafa Kemal îi spusese lui Latife: „Sunt de ajuns telegramele; nu-i nevoie de scrisori“. Dar ea nu a primit răspuns la nici una dintre telegramele ei. În cele din urmă, trebuise să-i scrie o scrisoare tristă lui Salih, omul care o tratase ca pe propria lui fiică:

[...] Mă consolasem gândindu-mă că rămâne tăcut fiindcă este atât de ocupat. De fapt, mi-am făcut treabă cu micile detalii ale decorațiunilor și aranjamentelor din casa aceasta veselă ca să bucure și mai mult ochii iubitori de frumos ai onorabilului și veneratului nostru oaspete. V-am așteptat, cu ochii mereu înspre drum. După cum vezi, nu ne-am despărțit în gând. S-a dus forfota de odinioară. Și totuși, chiar dacă locuința Comandantului Suprem este neocupată, onoarea ei e păstrată. Singura ocupantă este însă neînsemnata de mine, îmbrăcată în negru din cap până-n picioare, tristă și singură, după ce mă obișnuisem cu cineva în preajmă, condamnată să deschid iar paginile negre ale vieții mele și să sufăr marea apăsare a nenumăratelor închipuiri groaznice.

Uşşakizade Latife
19 octombrie 1922[73]

Tânăra a primit, cam în aceeași perioadă, o telegramă prin care

era invitată la Bursa.

Dragă Latife Hanımefendi,

Onorabilul Gaziu urmează să viziteze Bursa. Sper că vom ajunge acolo pe data de 12 [trebuie să fie o greșeală, fiindcă data corectă este, probabil, 22].

Cu respect,

Salif, aghiotant-șef[74].

Răspunsul telegrafic la trista ei scrisoare a făcut-o pe Latife să izbucnească în lacrimi de bucurie. Și-a pregătit imediat documentele necesare pentru călătoria la Bursa. Dar dezamăgirea a venit în ziua următoare, printr-o telegramă criptată care o informa că totul se anulase:

Dragă Latife Hanımefendi,

Călătoria la Bursa s-a amânat temporar din cauza bolii Onorabilului Gaziu. Vă rog să nu mai porniți la drum și vă transmit profundul meu respect.

Salih, aghiotant-șef[75].

Crezând că Mustafa Kemal era grav bolnav, de vreme ce el nu lua în seamă indispozițiile mărunte, Latife s-a neliniștit și a scris o telegramă în care-și exprima spaima. Dar motivul anulării în ultima clipă nu era boala; era Fikriye.

Au fost Mustafa Kemal și Fikriye căsătoriți?

În romanul său istoric semi-documentar *Fikriye*, Hıfzı Topuz oferă o abordare cu totul nouă a relației dintre Mustafa Kemal și Fikriye. El susține că au fost căsătoriți oficial. Documentele ar fi fost prezentate în caz că apăreau bârfe, dar, dacă nu era neapărat nevoie, căsătoria avea să fie ținută secretă din respect pentru legăturile de familie dintre cele două părți. Îl citează pe nepotul lui Fikriye ca sursă a acestei informații.

După ce o invitase pe Latife la Bursa, Mustafa Kemal i-a destăinuit lui Salih: „E o problemă. Vine și Fikriye la Bursa“.

Salih a răspuns: „Oh, Pașam, nu vă faceți griji; sigur găsim noi o soluție“[76].

Latife a telefonat la Agenția Anatolia și a aflat că, de fapt, călătoria la Bursa care ar fi trebuit să fie amânată avusese loc. Le-a scris lui Mustafa Kemal și lui Salih separat ca-și exprime

sentimentele pe care i le stârniseră aceste telegrame contradictorii.

Veneratul meu Pașă,

Am trăit clipe atât de fericite. Iar acum sunt strivită sub o durere grea. Onoarea pe care ne-ai lăsat-o aici ne binecuvântează întreaga familie. Și totuși supusa ta rămasă singură mai are un bun de preț. Și acela e amintirea ta, mereu proaspătă. Altfel cum aș fi putut supraviețui singură, după atâta pompă? Văd că-ți urmăresc augusta prezență cu toată ființa. Singurul meu țel este să-l slujesc pentru totdeauna pe salvator.

Am cerut de mai multe ori o mică funcție. Lucrul acesta n-a fost considerat adecvat. [...] Voi trăi mereu alături de tine, măcar în gând, dacă nu în prezența ta fizică. De fapt, toată fericirea mea vine din slujirea augustei tale persoane. Unica mea dorință este să-ți ofer o armă făcută din loialitatea mea. În orice caz, câți oameni te-ar putea iubit cu atâta inocență, cu o dragoste atât de lipsită de interes personal?

Auzind de boala ta, am fost peste măsură de tristă și îndurerată. De vreme ce ai făcut până la urmă călătoria, pesemne că te-ai însănătoșit, îmi închipui. Sunt bucuroasă și recunoscătoare că ai ordonat să merg la Bursa. E o onoare de invidiat faptul că ți-ai amintit de mine, fie și pentru un scurt moment. Recunoscătoare, am petrecut două nopți minunate în așteptare. Dacă ai binevoi să-ți arunci ochii peste frazele acestea izvorâte din cel mai adânc ungher al inimii mele, m-ai face peste măsură de fericită. Mereu în așteptarea onorantelor tare ordine și sărutându-ți amândouă mâinile cu cel mai adânc respect, veneratul meu Pașă...

Latife

Göztepe, 25 octombrie 1922

Fikriye pleacă la München

Când Mustafa Kemal a hotărât să se însoare cu Latife, Fikriye era deja bolnavă de o vreme. El a găsit o soluție potrivită: Fikriye avea să meargă la un sanatoriu din München. Tânăra tuberculoasă a acceptat, dar mai întâi voia să-l însoțească pe Mustafa Kemal în vizita la Bursa. Fikriye știa de existența fetei din Izmir; camera ei de la Çankaya se afla lângă cea a lui Zübeyde și o auzise pe mama lui Mustafa Kemal spunând: „Însoară-te cu fata aceea înainte să închid eu ochii“.

Decizia lui Mustafa Kemal de a-i face hatârul unei femei pricinuise telegrama de anulare către cealaltă. El și Fikriye au mers la Bursa în mașini separate. Fikriye urma să plece la München peste două zile, însoțită de Mahmut Bey Soydan, parlamentar de Siirt.

Când Mustafa Kemal o conducea, s-au întâlnit cu Halide Edib.

> „Mă duc în Europa la un sanatoriu, Halide Hanım – doctorii spun că o să mă fac bine“, a spus ea[77].

Știa Latife despre Fikriye? De vreme ce urmărea în cele mai mici detalii tot ce avea legătură cu Mustafa Kemal, trebuie să fi știut. Cererea în căsătorie va fi însemnat că lucrurile fuseseră lămurite. Pe de altă parte, nu este neîntemeiat să presupunem că ea punea orice problemă din relația *lor* pe seama existenței lui Fikriye, preocupată fiind de riscul de a-și pierde bărbatul.

Zübeyde se îmbolnăvește

Într-o seară Mustafa Kemal i-a spus lui Salih: „Doctorii recomandă ca mama să fie tratată la Izmir. Du-te să cauți un loc pentru ea“. L-a avertizat: „Dar ai grijă să nu fie vreo casă grecească părăsită!“. Salih a plecat la Izmir prin Konya, păstrând secretul asupra călătoriei sale. Totuși, când a ajuns în gara din Izmir, l-a găsit pe Ahmet Ağa așteptându-l, trimis de Latife.

Îmbrăcată în negru din cap până-n picioare, Latife l-a întâmpinat la poartă. I-a explicat că-l trimisese pe Ahmet Ağa la gară îndată ce auzise despre plecarea lui din Ankara. „Aici e cartierul general, cum ai putea să stai altundeva?“. Apoi i-a pus întrebări una după alta despre Mustafa Kemal și Akara, iar Salih s-a străduit să-i răspundă.

Evident, ofițerii de la cartierul general erau o sursă de știri de la Ankara.

Salih și-a explicat motivul vizitei: trebuia să găsească o casă pentru Zübeyde, care era bolnavă.

Latife a spus râzând: „Știu“ și a adăugat: „Ne-ar face o plăcere deosebită să stea în casa noastră din Karșıyaka“.

Imediat ce auzise despre boala lui Zübeyde, Latife îi scrisese lui Mustafa Kemal, cerându-i să o trimită pe mama sa la Izmir. Acolo Latife ar fi avut grijă de ea ca de propria-i mamă[78].

A doua zi au mers să vadă casa. Era ideală: o vilă situată într-o grădină întinsă, cu o mulțime de copaci și de flori, mult mai plăcută

pentru o persoană bolnavă decât un sanatoriu.

Totuși venirea lui Zübeyde a tot fost amânată. Asta o irita pe Latife. Temându-se de ce era mai rău, l-a informat pe Salih că se hotărâse să plece în străinătate.

Mustafa Kemal regreta că o supărase pe Latife și i-a trimis îndată câteva daruri: calul lui preferat, Sakarya, și mai multe borcane cu miere. De asemenea, i-a cerut lui Salih să scrie o scrisoare care s-o aline pe Latife[79].

Cel mai crucial eveniment politic al acelei perioade a fost abolirea monarhiei pe 1 noiembrie. Ordinul i-a fost prezentat sultanului Vahideddin la palatul Yıldiz de către Refet Pașa. Declarația desemna Marea Adunare a Turciei drept singurul organism de conducere a țării. Califatul urma să continue ca o instituție discretă în viitorul previzibil. După fuga lui Vahideddin în Malta pe 17 noiembrie, Abdülmecid Efendi, fostul moștenitor al tronului, a fost înștiințat de numirea sa în rangul de calif.

Mustafa Kemal semna documente de mare importanță în timp ce pregătea să se însoare cu Latife.

Muammer obiectează la căsătorie

Familia lui Latife avea în legătură cu căsătoria îndoieli care acum se intensificau din nou. Aflat încă în Franța, Muammer se gândea la întâmplările din ultimul timp. Latife îi scrisese tatălui ei despre admirația profundă pentru Mustafa Kemal și despre cât de bine se simțise acesta în casa lor, transformată în cartier general[80].

Admirația lui pentru geniul militar al lui Mustafa Kemal Pașa era indiscutabilă, dar afaceristul perspicace nu era sigur că un comandant de carieră avea s-o facă fericită pe fiica lui. La îngrijorarea lui, Latife contracarase cu un răspuns ferm: „Îl iubesc atât de mult“. Hotărârea ei era de nezdruncinat[81].

Oricum, Zübeyde era pe drum.

Întoarcerea lui Muammer din Franța avea să coincidă cu sosirea lui Zübeyde la Izmir.

Zübeyde vine să o vadă pe viitoarea mireasă

Pe 12 sau 13 decembrie, telefonul lui Salih a sunat în toiul nopții:

„Salih?“, a întrebat Mustafa Kemal. „Ce faci acum? Scoală-te imediat... Îmbracă-te și vino încoace!“

Salih a sărit din pat, s-a îmbrăcat și s-a dus la Çankaya. Mustafa Kemal era tulburat. Mama lui era hotărâtă să plece la Izmir neîntârziat, fără a ține seama nici de recomandările medicilor, nici de rugămințile fiului ei. Putea să moară, da, dar prefera să moară la Izmir, insista ea, așa că s-a sculat și s-a îmbrăcat complet, punându-și până și mantia.

Un tren special a fost pregătit imediat.

Salih a cerut permisiunea să o ia și pe soția lui, care i-a fost acordată pe loc.

A telegrafiat la Izmir, anunțând iminenta lor plecare; aveau să pornească imediat ce Zübeyde avea să se simtă suficient de bine ca să călătorească. Mustafa Kemal i-a trimis salutări lui Muammer; iar lui Latife, o scrisoare împreună cu calul. Această scrisoare i-a adus o bucurie de nedescris.

Mustafa Kemal i-a spus aghiotantului, când o conducea pe mama sa la gară: „Salih, boala mamei s-a agravat. Îmi fac griji să nu i se întâmple ceva pe drum, dar nu puteam să-i refuz ultima dorință. Dacă se întâmplă ce e mai rău, fă așa: dacă ești mai aproape de Ankara, întoarce-te. Dacă ești mai aproape de Izmir, mergi mai departe. Mama ar trebui să fie înmormântată undeva unde s-o pot vizita ușor“.

Tot drumul, Zübeyde a vorbit numai despre Latife.

„La Izmir este o tânără, Lütfiye [sic]; fiului meu i-a căzut cu tronc... Mă duc să văd ce fel de fată e. O să fie o pereche bună pentru fiul meu? Spune-mi, tu ce părere ai?“[82].

Zübeyde mergea s-o cunoască pe fata care avea să devină soția fiului ei. Oricât de slăbită și de bolnavă ar fi fost, voia să profite de ocazie ca s-o împiedice pe Fikriye să pretindă această poziție.

[71] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, p. 98.

[72] Bozdağ, p. 98.

[73] B. Bozok, C. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, p. 215.

[74] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 66.

[75] Bozdağ, p. 66.

[76] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, p. 55.

[77] Adıvar, p. 398.

[78] A. Gündüz, *Hatıratlarım*, p. 208.

[79] Bozok, p. 95.

[80] Scrisoarea lui Latife Hanım către Salih Bozok din 26 octombrie 1922.

[81] C. Dündar, „Söz Kız Tarafında", *Milliyet* (10 noiembrie 2004).

[82] Bozdağ, p. 122.

7

Zübeyde Hanım, soacra

Cum își pierduse tatăl la o vârstă foarte fragedă, Mustafa Kemal era foarte apropiat de mama sa. Când războiul îi ținea departe, se străduia să-i asigure bunăstarea și siguranța financiară.

Războiul și primejdiile în care se avânta fiul ei au determinat cursul vieții lui Zübeyde Hanım, silind-o, în cele din urmă, să-și părăsească pământul natal și să trăiască în exil.

Fiul ei adoptiv, Abdürrahim Tuncak, o descrie ca „foarte autoritară și excesiv de protectoare“[83]. Zübeyde se amesteca adesea – verbal sau altfel – în viața intimă a fiului ei, precum și în lupta grea în care se implicase el.

Cine era, așadar, această Zübeyde care-i comanda unuia dintre cei mai importanți oameni politici ai secolului XX? Ce rol a jucat ea în eforturile lui Mustafa Kemal de a include femeile în viața socială?

Zübeyde s-a născut, probabil, în 1857 în provincia Salonic, aproape de Albania. Pe vremea aceea, Salonic era un oraș cu 70.000 de locuitori, dintre care jumătate erau evrei. Turcii constituiau al doilea grup etnic, fiind aproximativ 15.000. Cel mai occidental dintre orașele otomane, părea european, deși cu o puternică moștenire turco-musulmană. În Salonic s-a manifestat pentru prima oară o gamă largă de idei noi.

Familia ei era cunoscută sub numele de Hacısofular. Pe mama ei o chema Ayșe, iar tatăl ei, Feyzullah, era un fermier din Langaza, aproape de Salonic. Cercetările în documentele familiei lui Zübeyde au scos la iveală doi frați, Hasan și Hüseyin, cu aceiași părinți[84].

Surori nu avea? Rasih Nuri İleri afirmă că Reșat Fuat Baraner, liderul Partidului Comunist Turc, era fiul surorii lui Zübeyde. De asemenea, spune că Mustafa Kemal a stat la mătușa sa maternă când a urmat liceul militar din Salonic.

Zübeyde era o fată sănătoasă și frumoasă în tinerețe, cu pielea deschisă la culoare și ochi albaștri. Avea probabil cincisprezece sau șaisprezece ani când s-a măritat cu Ali Rıza Efendi, care era mai mare decât ea cu douăzeci de ani. A devenit o femeie energică, purtând haine colorate și lucioase și arborând un aer independent, și totuși pios și tradițional în același timp, ceea ce i-a adus porecla de Mollahul Zübeyde. Ali Rıza Efendi era funcționar vamal, iar detașarea lui la Çayağzı avea să fie începutul unei perioade dificile pentru familie.

Zübeyde a născut șase copii: Fatma, Ömer, Ahmet, Mustafa, Makbule și Naciya, dintre care numai Mustafa și Makbule au supraviețuit. Familia lui Mustafa Kemal a pierdut șase copii mici, la fel ca familia Uşşakizade.

Zübeyde era foarte inteligentă și rațională. Unele surse susțin că era educată, altele că abia știa să scrie și să citească.

A fost dorința ei ca Mustafa să-și înceapă studiile în mod tradițional, cu imnuri care-l însoțeau pe micul școlar pe drumul spre școala religioasă locală. Ali Rıza Efendi, pe de altă parte, se orientase spre o școală cu o mai bună reputație academică. Au existat anumite tensiuni între soț și soție, dar Ali Rıza Efendi a recurs la un vicleșug. Mustafa a început școala religioasă cu obișnuita ceremonie, făcându-i astfel pe plac mamei. Curând după aceea, a plecat să urmeze școala lui Șemsi Efendi. În cartier se respectase până atunci tradiția musulmană, dar Mustafa a fost trimis până la urmă la o școală seculară, cu influențe occidentale, unde copiii nu erau bătuți cu bățul, stăteau în bănci și făceau gimnastică în curte[85]. Această școală avea să constituie temelia ideilor lui Mustafa Kemal despre secularism.

Ali Rıza Efendi nu a trăit mult; o sursă susține că a murit în 1888, alta în 1893[86]. În orice caz, Zübeyde a rămas văduvă de foarte

tânără.

A trebuit să se mute, împreună cu cei doi copii, la o fermă de lângă Langaza, unde fratele ei Hüseyin lucra ca paznic. Mustafa și Makbule au crescut la țară, dar școala era o problemă. Deși zona era în mare parte musulmană, Mustafa a fost înscris la școala greacă din sat; nu-i plăcea preotul-învățător[87].

Dându-se bătută, Zübeyde și-a trimis fiul la Salonic, să stea la sora ei cât urma școala pregătitoare militară[88]. Această școală era ultimul lucru pe care și-l dorea ea, în ciuda prestigiului de care se bucurau militarii în Imperiul Otoman. Mustafa Kemal i-a spus lui Ahmet Emin Yalman în 1922: „Mata se temea de militari. S-a împotrivit cu violență carierei pe care o alesesem. Am izbutit să dau examenul de admitere fără știrea ei. Astfel că mi-am pus propria mamă în fața faptului împlinit“[89].

Zübeyde s-a căsătorit pentru a doua oară când Mustafa era la școala militară. Al doilea soț al ei, Ragıp Bey, era originar din Tesalia și migrase la Salonic. Era funcționar la monopolul de tutun și avea două fiice și doi fii dintr-o căsătorie anterioară. Fikriye, fiica fratelui său, colonelul Hüsamettin Bey, avea să joace mai târziu un rol însemnat în viața lui Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal s-a înscris la liceul militar din Monastiri[90], pe care l-a și absolvit. A ajuns la Istanbul în 1902 ca să-și înceapă educația superioară la colegiul de război.

De la Salonic la Istanbul

Ocuparea de către greci a Salonicului în 1912 a determinat-o pe Zübeyde să-și ia fiica, Makbule, și să emigreze la Istanbul. Ragıp nu a mers cu ea: o versiune afirmă că Zübeyde divorțase de cel de-al doilea soț și plecase în Turcia cu fiica ei. Alta susține că Ragıp și-a trimis propria fiică, Rukiye, cu ele. Cărțile de istorie sunt de acord, totuși, că Zübeyde a mers direct la Istanbul.

După ce mama lui s-a stabilit la Istanbul, Mustafa Kemal a plecat pe front pentru bătălia de la Bolayır. La început stătea în casa mamei sale din Akaretler când se întorcea, dar mai târziu s-a mutat

într-un apartament din Șișli. Acest aranjament îi oferea ceva mai multă libertate în treburile intime.

Avea totuși grijă să nu-și neglijeze mama, însoțind-o la petreceri și nunți.

Numeroase scrisori trimise de Mustafa Kemal mamei sale au fost publicate în volume. Știm, de asemenea, că se îngrijea financiar de ea. Veghea îndeaproape la bunăstarea ei, cerând vești de la rudele apropiate și de la prieteni.

La început descumpănită de implicarea lui în rezistență, Zübeyde nu a avut de ales decât să accepte situația. A fost martoră la o mulțime de întâlniri ținute în casa ei și a susținut efortul lui Mustafa Kemal de a „sfârși ceea ce începuse“.

Zübeyde în Çankaya

Mustafa Kemal a trimis după mama și sora sa când a mers la Adapazarı pentru a se întâlni cu scriitorul și diplomatul francez Claude Farrère în iunie 1922. Stând pe balcon, Zübeyde și-a privit cu lacrimi în ochi fiul care își croia drum prin mulțime ca să ajungă la ea. Locuia la maiorul Baha, șeful Serviciului de Recrutare.

Era prima întâlnire dintre mamă și fiu după plecarea lui la Samsun în mai 1919. Mustafa Kemal o adusese cu el pe Fikriye, al cărei statut neoficial le-a descumpănit pe mama și sora lui. Deși atitudinea acestora nu era un secret, Mustafa Kemal dorise ca întreaga familie să se adune la Çankaya. Dar, când Makbule a jignit-o pe Fikriye, Mustafa Kemal i-a spus surorii sale să se întoarcă la Istanbul[91]. Cât despre Zübeyde, avea să-și petreacă ultimele luni din viață la Çankaya, aproape de fiul ei. Nici ea nu s-a înțeles niciodată cu Fikriye.

La Çankaya, Zübeyde Hanım era o prezență venerabilă care stătea de vorbă cu mulți dintre prietenii lui Mustafa Kemal și care primea cu bunăvoință vizitele fiului în fiecare dimineață.

Hüsrev Gerede spune: „Întotdeauna a tratat-o cu mult respect pe mama sa evlavioasă și senină. Nici Napoleon nu putea fi un fiu atât de conștiincios“.

Mama și fiul își pregăteau cu mare pompă vizitele. Prima regulă era că întotdeauna Mustafa Kemal o vizita. Dacă el voia să o vadă în ziua aceea, îi trimitea vorbă imediat ce se trezea, ca să-i ceară permisiunea. Apoi se îmbrăca de parcă ar fi mers la o ceremonie oficială. Zübeyde, de asemenea, se pregătea cu mare atenție, chiar și când zăcea la pat. Cerea să fie pieptănată, își punea pe cap eșarfa brodată, îmbrăca o cămașă din gazeu brodat – o rămășiță a adolescenței petrecute în Macedonia –, iar peste aceasta o rochie de mătase. Mantia în stilul de la Istanbul completa veșmântul și atunci îi trimitea vorbă înapoi fiului ei: era pregătită să-l primească[92].

---

[83] Volkan și Itkowitz, p. 73.

[84] C. Sönmez, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, pp. 13–20.

[85] A. Yalman, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, p. 39.

[86] Sönmez, p. 31.

[87] C. Gürer, Ebedi Șef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, pp. 88-89.

[88] Sönmez, p. 38.

[89] M. Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, p. 40.

[90] Astăzi Bitola, în Macedonia.

[91] S. Belli, *Fikriye*, p. 83.

[92] Sönmez, p. 86.

8
Un pursânge arab ca dar de logodnă

Zübeyde purta mantie albă, dar nu și văl în drumul ei spre Izmir. O însoțeau cei doi copii adoptivi ai ei, Abdürrahim și Fatma; sergentul Ali și infanteristul Mustafa alcătuiau garda. Doctorul ei, căpitanul Asım, prim-aghiotantul Salih și soția lui Pakize și – la dorința lui Mustafa Kemal – Tevfik Rüștü Aras, un prieten apropiat al familie Uşşakizade, completau anturajul.

Latife, Asım Pașa – un coleg de școală al lui Mustafa Kemal – și soția lui Asım așteptau la gară. Latife s-a simțit din prima clipă apropiată de mama lui Mustafa Kemal. După ce se întorsese în grabă din Franța pentru a avea grijă de propria ei bunică suferindă, Latife plănuia acum s-o pună pe picioare pe mama lui Mustafa Kemal.

Să-l ascultăm pe sergentul Ali Metin, ordonanța lui Mustafa Kemal, povestind întâlnirea celor două femei:

> Lumea din Izmir a primit-o pe Zübeyde Hanım cu brațele deschise. Ea suferea de genunchi. Fiindcă mergea greu, a fost purtată într-un fotoliu din nuiele împletite. Primul val al comitetului de întâmpinare l-a primit în vagon. Era iritată și obosită de numărul mare de vizitatori; acum abia vedea împrejur. Așa că nu a descoperit-o pe Latife în mulțime. Îi simțeam curiozitatea. La un moment dat, mai rămăseseră în vagon numai câteva doamne. Zübeyde Hanım a profitat de ocazie și le-a spus oaspeților că are nevoie să rămână un timp singură, pentru o chestiune personală. Vagonul s-a golit. Eu am ieșit și m-am asigurat că Latife Hanım îi aduce lui Zübeyde Hanım un pahar cu apă[93].

Salih a profitat ca să-i spună: „Iată, mamă dragă, fata asta e

Latife“, iar ea a răspuns: „Salih, fiule, chiar e o fată frumoasă“.

Tot ce a reușit să spună Latife a fost: „Mă măguliți, doamnă; îngăduiți să vă sărut mâna“.

Zübeyde a băut apa adusă de Latife, a măsurat-o din cap până-n picioare și i-a dat înapoi paharul, ținând în continuare mâna tinerei într-a ei.

„Fii binecuvântată, copilă, ești mult mai frumoasă pe viu. Spre că nu te-am lăsat să aștepți prea mult.“

„Nici nu pomeniți de asta, doamnă, anticiparea a fost totul. Și dumneavoastră sunteți mai frumoasă pe viu decât în fotografii...“

Zübeyde a spus: „Să-ți spun acum un secret la ureche“ și, făcându-i cu ochiul, a șoptit: „Cu cât te uiți mai mult la frumusețe, cu atât mai frumos devii tu însuți“[94].

O îngrijește ca o soră medicală

Se pomenește puțin, în memoriile publicate, despre conținutul scrisorii pe care Mustafa Kemal i-a cerut lui Salih să i-o înmâneze lui Latife Hanım. Scrisoarea care o bucurase atât de mult trebuie să le fi pecetluit logodna.

Zübeyde a fost mulțumită de vila pregătită pentru ea. Latife poruncise să se aducă un scaun cu rotile, iar toate pragurile ușilor fuseseră îndepărtate. Acest detaliu mărunt, care-i oferea lui Zübeyde acces oriunde în casă, i-a făcut plăcere.

Vorbea cu fermecătorul ei accent din Rumelia, încântându-i pe toți cei de față. Toți servitorii se străduiau să-i facă pe plac, de la valet la bucătari și cameriste.

Latife n-a precupețit nici un efort ca să-i asigure confortul lui Zübeyde, făcând tot ce putea ca să aline suferința bătrânei. I se puneau cataplasme, injecțiile erau monitorizate meticulos, iar Latife îi administra personal medicamentele.

Asım Gündüz spune: „Latife Hanım angajase un doctor, o soră medicală și o îngrijitoare și se ocupa personal de mesele și de tratamentul doamnei“[95].

Poate că Zübeyde era încântată de îngrijirea pe care o primea,

dar unii au auzit zvonuri despre cum o critica pe Latife pe la spate, vorbind cu servitorii: „cam știarsă, și așa de scundă“.

Cele două femei erau la poluri opuse. Mustafa Kemal le-a adus împreună. Latife îl întâlnise pe Mustafa Kemal și se îndrăgostise. Cât despre Zübeyde, Mustafa al ei, iubitul ei fiu, era mai important decât orice. Zübeyde a evaluat-o în amănunt pe viitoarea soție a lui Mustafa și i-a oferit sfaturi îmbrăcate în proverbe. Vorbea despre copilăria, caracterul și viața de soldat a fiului ei; vorbea îndelung despre Mustafa așa cum îl cunoștea ea îndestul, ca s-o pregătească mai bine pe Latife pentru căsnicie. Se spune, de asemenea, că Zübeyde și Muammer s-au înțeles foarte bine, purtând conversații lungi și amicale.

Zübeyde venise pentru logodnă și adusese daruri. Potrivit lui Ali Metin, Mustafa Kemal făcuse pregătiri și o trimisese pe mama sa să aranjeze logodna. Întregul oraș știa despre scopul vizitei ei, dar familia nu voia să anunțe public[96].

Sakarya, cel mai prețios dar

Darul era Sakarya, calul care fusese trimis cu câteva zile înainte. Acest pursânge arab cu semne pe trei dintre picioare, deasupra copitei, pe gleznă și pe coapsă, fusese tovarășul credincios al lui Mustafa Kemal de-a lungul Luptei Naționale. Salih spune despre acea zi: „Într-o după-amiază frumoasă, după sosirea ei la vila din Karșıyaka [o notă precizează: „în a doua zi“], Zübeyde Hanım i-a dat lui Latife calul, cadoul fiului ei. Tânăra era încântată de Sakarya, faimosul cal care-l purtase pe Mustafa Kemal spre victorie“[97].

Bineînțeles, Zübeyde n-a precizat dacă era un dar de logodnă sau obișnuitul dar oferit de oaspete gazdei[98].

Toată lumea din Ankara vorbea despre darurile lui Mustafa Kemal. Grace Ellison, jurnalista și exploratoarea care vizita tocmai atunci Ankara, le-a considerat demne de gloria unui comandant:

> Originalitatea darurilor făcute miresei amintește de Profetul Islamului. Mahomed i-a dăruit fiicei sale un Coran, un covor de rugăciune și o râșniță de cafea; Mustafa Kemal îi dăruise viitoarei sale soții revolverul generalului Trikoupis și un cal arab! Ea e o călăreață excelentă, stând în șa cu picioarele

desfăcute și cu vălul ținându-i doar părul[99].

Mustafa Kemal: Mă căsătoresc

După instalarea lui Zübeyde la Izmir, tot orașul vorbea despre iminenta nuntă a lui Mustafa Kemal.

Ambasadorul İbrahim Abilov, unul dintre numele de neuitat ale Luptei Naționale, găzduia un banchet de Anul Nou, pentru vreo douăzeci de invitați, pe 4 ianuarie 1923. Farfurii pline cu caviar acopereau masa. Fuseseră tocmiți muzicanți să cânte melodii azere. Deși Mustafa Kemal Pașa transmisese regretele sale că nu poate lua parte, toată lumea aștepta ca el să-și facă apariția. Și chiar a venit, chiar dacă foarte târziu. İsmail Habib Sevük, pe atunci un tânăr editorialist, era prezent ca oaspete al lui Yunus Nadi. Sevük a scris despre această seară deosebită în *Cumhuriyat* imediat după moartea lui Atatürk în 1938.

> Gaziul a început cu o dezvăluire importantă. Toți ochii s-au ațintit asupra lui, toate urechile erau ciulite. Vestea lui era, într-adevăr, o surpriză:
>
> „Mă căsătoresc!“
>
> Toată lumea era uluită...
>
> „Serios, Pașam?“
>
> „Serios, domnule; serios, definitiv și hotărât: mă căsătoresc.“
>
> Se poate ca Ağaoğlu să fi întrebat:
>
> „Cine este fericita persoană care a cucerit inima Cuceritorului Izmirului?“.
>
> „O fată din Izmir.“
>
> A început să vorbească pentru prima dată, îndelung, despre această căsătorie.
>
> Vorbind ca un om interesat mai puțin de frumusețea fizică, ci mai mult de cea spirituală a logodnicei, a spus:
>
> „Nu e o frumusețe. Dar e atât de inteligentă și vorbește atât de sincer... toată familia a jurat să mă găzduiască în casa lor dacă mă întorc la Izmir...“

Ea poate citi gândurile!

Vocea lui Mustafa Kemal era plină de admirație când povestea despre perioada petrecută în Izmir. A explicat deschis cum a acceptat oferta de găzduire și cum Latife cânta la pian și vorbea patru sau cinci limbi:

> „Cea mai mare calitate a ei e o agerime capabilă să descopere ce ai în

minte. De pildă, într-o zi, după ce ne instalaserăm în casa familiei ei, mi-am dat seama că-mi lipsea İsmet Pașa. Era ceva de mers de la locuința lui până la a noastră. Chiar dacă-i trimisesem vorbă, nu avea cum să ajungă prea repede. Dar cât de mult voiam să stau de vorbă cu el tocmai atunci! Deodată a bătut cineva la ușă. Am strigat: «Intră!».

«Ooo! İsmet Pașa! Bravo, îți simțeam lipsa!»

İsmet Pașa era zăpăcit.

«Dar am primit un telefon că-mi ordonați să vin!»

«Telefon de la cine?»

Fata intră și spune: «Mi-am luat libertatea de a suna, știind că veți fi bucuros să-l vedeți pe İsmet Pașa».

Vedeți cum știe la ce te gândești?“

A tot vorbit și i-a invitat și pe alții să vorbească...

Gazda a tras draperiile. Uimitor, afară era plină zi[100].

Mustafa Kemal explicase în noaptea aceea de ce voia să se căsătorească: „Nu tratez problema căsătoriei fără chibzuință. Trebuie să dau exemplu pentru a se crea un nou standard al vieții de familie în țara noastră. Prea multă vreme femeile au fost un fel de sperietoare!“[101].

În timpul unui interviu cu Grace Ellison, discuția a ajuns la subiectul femeilor, iar Mustafa Kemal și-a exprimat clar opiniile: „La anul, pe vremea asta, femeile trebuie să fie libere. Trebuie să-și descopere fața și să se amestece printre bărbați“. Ellison continuă:

Adunându-mi tot curajul, m-am aventurat să-l întreb despre frica pe care și-o mărturisiseră față de mine prietenii lui, cum că el s-ar putea căsători cu o prințesă.

„Asta nu se va întâmpla niciodată“, a răspuns. „Am ales deja o femeie educată din popor, cu destul caracter ca să-mi fie «partener egal» în tot ce fac. Nu poate exista fericire într-o căsnicie numai pentru jumătate din caracterul și viața cuiva. Dar eu susțin democrația...“[102].

İsmet îi transmite felicitări prin telegraf

Datorită telegramei lui İsmet de la Lausanne știm precis când s-au logodit Latife și Mustafa Kemal: la trei zile înainte de moartea lui Zübeyde.

Excelenței Sale Gaziul Mustafa Kemal Pașa

Vestea bună a logodnei dumneavoastră mi-a adus o mare bucurie. Veți fi fericit, cu voia lui Allah Preaînaltul. Vă felicit, la fel și pe noi.

İsmet [13 ianuarie 1923][103].

Petrecerea lor de logodnă a fost lipsită de ceremonial, de inele și chiar de mire și mireasă: Latife o veghea pe Zübeyde, în timp ce Mustafa Kemal vizita vestul Anatoliei. Cum pe vremea aceea nu se auzise încă de convorbiri telefonice interurbane, trebuie că s-au logodit prin telegramă. Probabil că au vrut s-o cruțe pe Zübeyde de mai multă suferință pe când zăcea la pat.

Moartea lui Zübeyde Hanım

Inima orașului Izmir se înveselea văzând-o pe Zübeyde cum se bucura de soare în grădina casei din Karșıyaka: atâta timp cât ea se afla acolo, fiul ei putea să revină curând.

Când Mustafa Kemal i-a telegrafiat ordonanței sale, sergentul Ali, chemându-l la Ankara, Salih i-a spus lui Latife: „S-ar putea să vină ca să-și vadă mama“. Din păcate, Mustafa Kemal nu a ajuns la timp la Izmir. L-a trimis pe Esat Bey, ofițerul responsabil cu fotografiile, la mama sa ca să-i facă niște portrete – care s-au dovedit a fi ultimele.

Se crede că ea a dictat un al doilea testament în ultimele ore de viață, cu Latife de față. Zübeyde a murit în seara zilei de 15 ianuarie 1923.

Prima persoană pe care Latife a informat-o despre moartea lui Zübeyde a fost Abdülhalik Bey, guvernatorul Izmirului.

Aproape tot orașul a venit la înmormântare. Procesiunea se întindea pe aproape un kilometru. Latife a vrut să meargă pe jos, cu mantie și văl negru, dar, în fața obiecțiilor ridicate de familia ei și de clerici, a trebuit să accepte să vină în urmă, într-o trăsură acoperită. Sentința era unanimă: femeile nu participau la înmormântările musulmane[104].

Zübeyde fusese deosebit de evlavioasă. Un testament întocmit pe când locuia în Akaretler preciza tot ce voia să se facă la moartea ei. Ritualurile includeau îngroparea în cimitirul Yahya Efendi din Beșiktaș, o cină de rugăciune ținută în a treia zi după înmormântare, împărțirea a cinci oi sacrificate și construirea unei fântâni cu apă de băut. Totuși, fiindcă murise în Izmir, nu putea fi

îngropată în cimitirul ales, pentru că înmormântările musulmane au loc, de obicei, la cel mult o zi de la moarte.

Latife a pus să li se împartă sute de monede de argint săracilor la cimitir și a angajat în prima seară treizeci și trei dintre cei mai buni recitatori ai Coranului din Izmir, pentru ca întreg Coranul să fie citit până dimineața. De asemenea, a cerut ca timp de trei zile să se citească rugăciuni, iar la patruzeci de zile un *mevlid*[105]. Pe lângă acestea, a împărțit *așure*[106] săracilor în a cincizeci și doua zi și a comandat din nou o recitare completă a Coranului.

Mustafa Kemal i-a trimis lui Latife o telegramă de recunoștință: tânăra depășise cu mult dorințele soacrei.

> Doamnei Latife,
>
> Sunt pe deplin convins că ai să-mi împărtășești durerea cu toată inima. Atenția plină de compasiune și grija pe care i le-ai arătat mamei în ultimele ei ceasuri mă consolează. Îți sunt profund recunoscător.
>
> Mătușa mea paternă și sora mea mi s-au alăturat în İzmit pentru o seară, la aflarea veștii, ca și Halide Hanım [Edib Adıvar], care se află aici pentru o întâlnire; toate îți sărută ochii. Eu plec la Bursa mâine seară. Apoi o să merg la Balıkesir după vreo două zile.
>
> Gazi Mustafa Kemal [19 ianuarie 1923][107].

---

[93] Oranlı, pp. 141-142.

[94] Bozdağ, 2005, pp. 122-123.

[95] Gündüz, p. 208.

[96] Z. Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları: Anlatan Ali Metin, Emir Çavuşu*, pp. 140-141.

[97] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor,* pp. 123-124.

[98] Bozdağ, *Gazi ve Latife*, p. 87.

[99] G. Ellison, *An Englishwoman in Angora*, pp. 189-190.

[100] İ. Sevük, *Atatürk İçin*, pp. 20-23.

[101] U. Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, p. 317.

[102] Ellison, pp. 185-186.

[103] Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, p. 373.

[104] Sönmez, p. 105.

[105] Rugăciune specială pentru morți (n. tr.).

[106] Desert tradițional turcesc, făcut din mai multe cereale și fructe (n. tr.).
[107] Kocatürk, p. 373.

9
„Pregătește-te, ne căsătorim!“

Mustafa Kemal a sosit în Karșıyaka în dimineața de 27 ianuarie. Toți principalii comandanți se aflau la Izmir, cu excepția lui İsmet, care reprezenta Turcia la conferința de pace de la Lausanne.

Mustafa Kemal ratase înmormântarea mamei sale. Avea să-și ia rămas-bun de la ea mai întâi, apoi să meargă la cealaltă femeie care-l aștepta: Latife. Venise vremea să se înfățișeze națiunii nu ca un comandant burlac care aleargă între două fronturi, ca până acum, ci ca un bărbat a cărui soție simboliza schimbarea.

Izmirul fusese inundat de jurnaliști. Îndeosebi reprezentanții presei străine erau cu ochii-n patru. Poate că, la prima vedere, veniseră ca să-l urmeze pe Gaziu, dar adevăratul lor scop era să asiste la o nuntă.

Latife nu se afla în mulțimea care aștepta să-l aclame în Karșiyaka. Deși ar fi vrut să-l întâmpine, ar fi scandalizat regulile sociale dominante. Tată ei, Muammer, aștepta în locul ei la gară, în obișnuita-i costumație albă din cap până-n picioare.

Salih spune:

> În sfârșit, trenul lui Mustafa Kemal a ajuns. Tatăl lui Latife Hanım era în fruntea comitetului de întâmpinare. Mustafa Kemal m-a chemat printr-un semn înainte să coborâm. Și a cerut niște informații despre Latife Hanım. „M-am hotărât să mă însor cu Latife. Tatăl ei e aici?“ Auzind că acesta se afla într-adevăr acolo, Mustafa Kemal a spus sigur pe sine: „Atunci du-te și anunță-l de hotărârea mea. Și adaugă că nu trebuie să spună nimănui!“[108].

Izmirul l-a întâmpinat pe Mustafa Kemal cu un entuziast salut

de bun-venit când el a coborât pe peron. Comandanți militari, miniștri și deputați stăteau de-a lungul acestuia. Guvernatorul Abdülhalik i l-a prezentat pe Muammer lui Mustafa Kemal.

O mulțime numeroasă a urmat mașina împodobită cu flori a lui Mustafa Kemal când el a mers la mormântul mamei sale. Explicându-și durerea pricinuită de moartea ei, el a vorbit sincer și plin de emoție despre cum ea trăise mereu sub opresiunea și tortura padișahului și a guvernului și cum suferise un atac cerebral pentru că era chinuită de gândul că fusese executată condamnarea la moarte pronunțată împotriva lui. Vocea îi tremura când vorbea despre cum Zübeyde își pierduse vederea plângând zi și noapte și îi cerea iertare. O neglijase, prins în lupta lui pentru salvarea țării.

Casa Albă din Göztepe a fost scena unei alte zile memorabile. Familia l-a întâmpinat pe Mustafa Kemal la poarta grădinii. Muammer își părăsise anturajul și se întorsese acasă mai devreme.

După ceremonialul prezentărilor, Mustafa Kemal și-a exprimat recunoștința pentru grija și atenția arătate mamei sale cât fusese bolnavă.

Răspunsul a fost: „Aceasta a fost cea mai sacră datorie a noastră“.

Au luat cafeaua. Mustafa Kemal a cerut permisiunea lui Muammer spunând: „Dacă-mi îngăduiți, am ceva să-i spun fiicei dumneavoastră“ și, luând-o pe Latife de mână, a ieșit.

Lumea din salon știa ce însemna asta.

„Pregătește-te“, i-a spus lui Latife. „Chem cadiul.“

Latife a obiectat la această hotărâre de a se căsători exprimată ca un ordin de atac. „Dar, Pașam, în două ore?“

El a insistat: „Ordinele sunt ordine. Trebuie să te supui!“.

Dar Latife s-a ținut tare. „Trebuie să invit câțiva prieteni apropiați“.

Așa că Mustafa Kemal s-a dus să discute cu Muammer.

„Aveți o fată tare încăpățânată, Muammer Bey!“, a zis el.

Mustafa Kemal a trebuit să cedeze în fața rezistenței lui Latife.

„Bine, atunci două zile“, a anunțat el, rezolvând problema

amical[109].

A fost întinsă o masă de banchet, la care au fost invitați și Kâzım Karabekir Pașa și Fevzi Pașa.

Muammer: „Latife, te rog să te mai gândești o dată!“

Oricât de neliniștit era Muammer, ultimul lucru pe care l-ar fi făcut era să-i strice bucuria fiicei lui. Se făceau pregătiri de nuntă și toată lumea din casă umbla încoace și încolo. Luându-și inima în dinți pentru o ultimă discuție, a chemat-o. Tatăl și fiica stăteau unul lângă altul; Latife știa ce urma, dar aștepta tăcută. Adunându-și toată puterea interioară, el a început:

„Mai ai timp. Te rog să te mai gândești o dată, Latife“, a spus. „E greu de ridicat o casă peste o garnizoană. Dacă te temi să spui nu, îmi iau eu toată răspunderea.“ Latife a negat cu înverșunare. Era pe deplin conștientă de greutățile care o așteptau, dar voia să se mărite. Tatăl și fiica au dezbătut îndelung.

„Tată, îl iubesc așa de mult. Te rog să nu te amesteci în viața mea“, l-a implorat Latife în cele din urmă.

Rareori se pusese în calea ei până în ziua aceea. Și totuși acum se ruga în genunchi de fiica lui. Și el știa cât de încăpățânată era ea. Văzându-i hotărârea, a mai avut un singur lucru de spus. „Dacă se întâmplă să se destrame căsnicia asta și să te întorci în casa mea, să nu-mi vorbești niciodată despre el, nici despre căsătorie!“ Și astfel s-a încheiat discuția.

Mustafa Kemal fixează nunta cu o zi mai devreme

În dimineața de 29 ianuarie, Asım Gündüz a mers la Casa Albă cu mașina, luându-i cu el pe mareșalul Fevzi Çakmak și pe Kâzım Karabekir Pașa. Guvernatorul Abdülhalik și Kâzım Özalp Pașa sosiseră deja. Asım spune: „Am stat de vorbă vreo oră în salon, inclusiv Latife. Dar ceva extraordinar plutea limpede în aer. Exact atunci cineva a bătut la ușă; venise muftiul“.

Familia Uşşakizade dăduse o petrecere pentru a sărbători

eliberarea Izmirului, invitând comandanți militari, precum și rude apropiate și prieteni. Răgazul de două zile, câștigat cu greu de Latife, urma să se încheie marți. Dar Mustafa Kemal a reușit, cu abilitate, să transforme acest eveniment într-o petrecere de nuntă, punând-o în fața faptului împlinit. Puțini observaseră întorsătura, astfel că este puțin menționată în diferitele memorii; Latife a vorbit totuși despre asta, mai târziu, cu un jurnalist:

> Într-o zi tatăl meu a dat o recepție pentru patruzeci sau cincizeci de prieteni, în cinstea recuceririi Izmirului de către armatele noastre. Nu aveam nici un indiciu că viitorul meu soț avea să profite de această ocazie și s-o transforme într-o petrecere de nuntă. Sosiseră toți invitații, iar eu supravegheam pregătirea mâncării în bucătărie când Kemal Pașa a venit la ușă și mi-a făcut semn să mă apropii. Cu zâmbetul pe buze, m-a întrebat dacă am ceva împotrivă să folosim acest prilej pentru nuntă. L-am întrebat dacă vorbise cu tatăl meu. A spus: „O să vorbim“. Apoi a trimis după tata, care, aflând despre plan, a spus zâmbind că, dacă amândoi suntem de acord, este și el de acord. Vă puteți închipui agitația și stingherealа mea. [...] Am fost, poate, prima fată turcă măritată cu viitorul ei soț în prezența lui. Unul dintre invitați era ofițer de stare civilă și a oficiat ceremonia. A fost o nuntă într-adevăr occidentală[110].

Mustafa Kemal l-a rugat pe Fevzi: „Pașam, dacă ai fi atât de bun să-mi fii martor, iar Abdülhalik lui Latife și am rezolva problema garanțiilor imediate și ulterioare, căsătoria s-ar putea oficia aici și acum“.

Mareșalul a fost luat prin surprindere. „Oh, Pașam, n-am știut. E cam brusc“, a îngăimat. În timp ce conversația continua, Latife a ieșit din salon ca să-și ia o eșarfă, observând că sosise muftiul.

Familia Uşşakizade stătea în camera din dreapta intrării, iar Gaziul și prietenii lui în stânga. Frații și surorile lui Latife stăteau de vorbă cu invitații.

S-au mutat în sala de mese de la parter pentru ceremonia nupțială.

Era foarte puțin machiată

Deloc surprinzător pentru condițiile epocii, rochia de mireasă comandată pentru Latife nu sosise încă. În loc să poarte rochia de

mireasă a mamei ei, Latife a ales o rochie Lanvin roz, cu broderie argintie pe care Adeviya i-o cumpărase de la Paris.

> Latife, care avea în mână un singur trandafir alb, era foarte puțin machiată, din respect pentru dorințele lui Mustafa Kemal. Părul îi era acoperit cu o eșarfă violet și purta mănuși de aceeași culoare.
>
> [...] Mustafa Kemal purta un costum albastru închis, din trei piese, cu o cravată asortată, împodobită cu un model roșu. Părul lui blond era parțial ascuns de un *kalpak* de astrahan gri; în buzunarul de la piept purta o batistă albă[111].

Șase oameni s-au așezat la masă. Martorii lui Latife erau aghiotantul-șef Salih și Abdülhalik Bey, guvernatorul Izmirului; ai lui Mustafa Kemal erau doi generali: Fevzi Çakmak și Kâzım Karabekir. Deși Asım Pașa menționează numai doi martori, certificatul de căsătorie poartă semnăturile celor patru. Aproximativ patruzeci de oaspeți au asistat la această ceremonie istorică.

Mustafa Kemal a spus: „Dacă aș fi fost mai tânăr, aș fi avut o ceremonie oarecum diferită. Aș fi venit călare, aș fi săltat-o pe Latife Hanım în șa și am fi fugit. Dar acum îmi dau seama că nu mai sunt atât de tânăr“. Și l-a rugat pe muftiu: „Dragă domnule! Latife Hanım și cu mine am hotărât să ne căsătorim. Vreți, vă rog, să faceți onorurile?“.

Rugăciunile lungi ale muftiului l-au plictisit pe Mustafa Kemal; s-a întors către prietenii lui și a spus: „Sper că o să vină vremea când guvernatorul însuși o să poată oficializa căsătoriile“, făcând o aluzie la planurile lui legate de viitorul ceremoniilor nupțiale religioase.

Căsătoria a fost oficializată la ora cinci după-amiaza, pe 29 ianuarie 1923. Certificatul de căsătorie poartă și semnătura lui Ömer Fevzi ibni Hüseyin, marele cadiu. Lütfü Efendi, muftiul, adusese și el daruri: o cutie pentru Coran și o carafă de cupru împodobită cu rugăciuni, amândouă pentru camera nupțială. Aceste daruri sunt păstrate și astăzi de familia lui Latife.

Transformând o petrecere în nuntă, Mustafa Kemal se poate să se fi gândit la aspectul siguranței și de aceea a schimbat data; de asemenea, e posibil să-și fi făcut griji că familia Uşşakizade ar fi

putut face din nuntă un eveniment grandios. Era o perioadă de lipsuri; el voia o nuntă simplă. Chiar dacă se însura cu fiica celei mai bogate familii din Izmir, trebuia să-și ia niște precauții.

Faptul că trebuise să plece din bucătărie ca să ia parte la ceremonia căsătoriei tulburase ordinea lucrurilor pe care o avea în minte Latife și îi arătase că trebuia să fie pregătită pentru orice eventualitate. Vorbind despre ceremonie un an mai târziu, este citată în articolul din *Current Opinion* menționat mai sus:

> „Și îmi dau seama acum de ce soțul meu a vrut ca lucrurile să se facă astfel. Dorea să dea un exemplu pentru restul compatrioților noștri. E adevărat că, după inovația noastră, mulți dintre tinerii mei compatrioți s-au căsătorit în stil occidental. Bineînțeles, va dura mulți ani până să fie înlăturate prejudecățile vechi de secole, dar progresăm repede și, nu peste mult timp, mâna trecutului va înceta să ne mai conducă".

O nuntă modernă

Ceremonia a avut loc într-o zi de luni, nu joia, cum era obiceiul epocii. Tradiția impunea ca un mijlocitor s-o reprezinte pe mireasă la ceremonia religioasă. Și totuși Latife era acolo, la masă, în persoană, cerându-i-se consimțământul.

Oficializarea s-a făcut pe baza sumei simbolice de zece dirhami ca garanție imediată. Acest angajament acoperea banii și bunurile pe care un bărbat trebuia să le treacă pe numele soției ca o formă de garanție financiară. Suma mică a fost interpretată ca o dorință de a crea egalitate între soț și soție.

În certificatul de căsătorie anul nașterii lui Latife apare ca 1899, deci avea douăzeci și patru de ani când s-au căsătorit. Mustafa Kemal avea patruzeci și unu; adresa înregistrată pentru el era casa cu numărul 46 din Göztepe, Izmir.

Un articol al Codului Civil din 1917, care reglementa căsătoriile, fusese suspendat în timpul ocupației, dar nu fusese încă înlocuit de o nouă reglementare. Această căsătorie a fost așadar oficializată cu respectarea deplină a Codului Civil.

Forma căsătoriei a fost crucială, de asemenea, pentru conferința de la Lausanne. Unul dintre principalele subiecte din prima fază a

conferinței era stabilirea unui Cod Civil secular în Turcia. Puterilor occidentale li se prezentase o intenție fermă de a renunța la *sharia*. Modul în care se făcuse această nuntă dovedea că Mustafa Kemal avea să-și țină promisiunea.

Nu au avut inele pe care să le schimbe

Nunta era neobișnuită și din alt punct de vedere: ei nu cumpăraseră verighete. Ismet urma să le aducă de la Lausanne. „Inelul a fost cumpărat pentru el la Lausanne de către delegați, care erau entuziasmați ca niște copii de școală“[112].

Potrivit lui Muammer Erboy, darul făcut de Mustafa Kemal miresei a fost un Coran scris de mână într-o cutie de aur de mărimea unei cutii de chibrituri, pe care el o purta la gât în luptă. Când i l-a oferit, a spus: „Fie ca acesta să te apere“.

Se povestește că, la această nuntă pripită, familia Uşşakizade i-a dăruit lui Mustafa Kemal un portțigaret prețios și un ac de cravată.

Primul care a felicitat-o pe mireasă a fost guvernatorul Izmirului, Abdülhalik Renda.

I-a sărutat mâna și a spus: „Felicitări, doamnă“, apoi a adăugat: „L-ai cucerit pe cuceritorul Izmirului“.

În buletinul ei zilnic, Agenția Anatolia a prezentat detaliat evenimentul. Un accent deosebit se punea pe faptul că, în timpul ceremoniei, Latife fusese întrebată prima dacă acceptă căsătoria, înaintea lui Mustafa Kemal.

Pe 20 ianuarie 1923, următorul articol apărea în *Vakit*:

O NUNTĂ DE BUN AUGUR LA IZMIR

> Potrivit unor știri pe care le-am primit cu mare bucurie atât de la Ankara cât și de la Izmir, a fost oficializată căsătoria dintre Excelența Sa Gaziul Mustafa Kemal Pașa și fiica lui Uşşakizade Muammer Bey. Prin această căsătorie, Excelența Sa Pașa îndeplinește ultima dorință a mamei sale. Răposata sa mamă și-a dorit mai presus de orice să-și vadă fiul într-o căsătorie fericită. Iubita decedată, a cărei dragoste maternă pentru deosebit de virtuosul fiu crescut de ea era ieșită din comun și care era o persoană foarte sensibilă, insistase asupra unui cămin familial încă dinainte să-și fi cunoscut viitoarea noră și manifestase o mare afecțiune față de tânără după ce o întâlnise la Izmir.

Latife Hanım are calități excepționale. Vizitând toate părțile continentului, a dobândit cunoștințe considerabile despre Europa. Vorbește perfect franceza, engleza și germana. Calitățile ei muzicale sunt exemplare. Scrierea ei în turcă este excelentă. Uşşakizade Halit Bey a avut o grijă specială să o învețe pe Latife Hanım, pe care o descrie ca foarte talentată. Cei care au cunoscut-o îi laudă inteligența, hotărârea și puterea voinței și adaugă că este o patrioată înflăcărată.

Întreaga națiune va primi cu bucurie faptul că Excelența Sa Mustafa Kemal Pașa și-a ales o parteneră de viață cu asemenea calități și urează fericitului cuplu, din adâncul inimii, tot binele.

Ziarul nostru dorește să transmită sincere felicitări atât Excelenței Sale Mustafa Kemal Pașa cât și lui Latife Hanım.

Agenția de știri International News a filmat tânărul cuplu.

În știre, proiectată cu subtitlul „Primele scene intime“, se mai spunea: „Mustafa Kemal și cea mai bogată fată din Turcia, o susținătoare hotărâtă a drepturilor femeilor... Primele scene intime... Generalul Kemal și soția sa consimt. Este imposibil ca o națiune să progreseze dacă femeile sunt excluse din viața ei“[113].

Înregistrarea o prezintă pe Latife păşind încrezătoare în fața camerei, privind îndrăzneață lumea și chiar dezvăluind puțină sfială când vântul îi ridică mantia, descoperindu-i chipul. Pentru occidentali, aceasta era o sinteză deosebit de interesantă de oriental și occidental.

New York Times: *„O zestre de un milion de lire“*

Nunta a fost prezentată pe pagina a treia din *New York Times*, citând știrile de pe 29 ianuarie de la Istanbul:

Mustafa Kemal se căsătorește; Mireasa este fiica unui bogat negustor din Izmir

S-a transmis că Mustafa Kemal Pașa, liderul naționalist turc, s-a căsătorit astăzi cu fiica unui bogat negustor din Izmir. Se spune că mireasa i-a adus lui Mustafa Kemal o zestre de 1.000.000 de lire turcești. Educată la Londra și Paris, doamna Kemal e cunoscută drept o susținătoare a drepturilor femeilor și se ferește să poarte tradiționalul văl turcesc.

În continuare, articolul convertește valoarea zestrei în 660.000 de dolari, o sumă importantă pentru Turcia, care tocmai ieșise dintr-un lung război. Un text similar apare în *Washington Post*.

Așa cum indică știrea, faptul că Mustafa Kemal se căsătorise cu

fiica unui negustor cunoscut în toată lumea era demn de menționat. Istoricul Feroz Ahmat compară acest lucru cu ce se întâmpla în trecut:

> Căsătoria lui Mustafa Kemal cu Latife Hanım, fiica unui proeminent om de afaceri din Izmir, poate fi privită chiar ca o alianță matrimonială între elita birocratică kemalistă și burghezia care se dezvolta; în contrast, eroii unioniști ca Enver Pașa și Hafiz Hakkı Pașa s-au căsătorit cu femei din familia regală otomană, dezvăluindu-și înclinațiile sociale și politice[114].

Revista americană *Time*, în numărul 80, aniversar, își începea lista celor „80 de zile care au schimbat lumea“ cu data de 29 ianuarie 1923, publicând o fotografie cu Latife și Mustafa Kemal în ziua nunții. Titlul este foarte grăitor: „Turcia forțată spre vest“.

Întreaga lume se întreba încotro se va îndrepta Turcia după Lupta Națională.

Presa occidentală a urmărit cu mare interes nunta de la Izmir; fotografiile proaspăt căsătoriților erau foarte căutate. Educația europeană a miresei, poziția ei deschisă cu privire la drepturile femeilor, cât de aproape stătuseră soțul și soția pozând pentru fotografi – toate acestea alcătuiau o imagine a unei Turcii orientate spre vest. Nunta, care s-a sincronizat cu o întrerupere a conferinței de la Lausanne, intrată în impas, trebuie să fi transmis un semnal lumii din afară: „Totul e bine; iată, liderul nostru poate să se căsătorească; mergem hotărâți pe drumul nostru“.

A fost, într-adevăr, o sincronizare inteligentă: conferința se întrerupsese pe 27 ianuarie. Ahmet Emin Yalman, un editorialist celebru în epocă, a scris în memoriile sale:

> Cel mai clar semnal că Ankara era capabilă să facă totul cu calm a fost nunta lui Mustafa Kemal Pașa. Ziarele de pe 30 ianuarie au prezentat știrea căsătoriei dintre președintele Marii Adunări și fiica lui Uşşakizade Muammer Bey. Mireasa este, de asemenea, nepoata cunoscutului om de litere Halit Ziya Bey[115].

---

[108] Bozok și Bozok, p. 211.

[109] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, pp. 132-133.

[110] „Mme. Kemal Tells of Her Romantic Marriage to the Turkish President“, *Current Opinion* (ianuarie 1924), p. 80.

[111] Volkan și Itkowitz, p. 220.

[112] Ellison, p. 186.

[113] Dündar, „Yüzyılın Aşkları – Latife Hanım“, CNN (10 noiembrie 2004).

[114] F. Ahmad, „The Development of Capitalism in Turkey“, *Journal of Third World Studies* (toamna 1998).

[115] Yalman [II], *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, p. 830.

10
Luna de miere

În timp ce invitații plecau unul câte unul, Mustafa Kemal le-a făcut semn lui Kâzım Karabekir și Fevzi să rămână. Apoi, ținând-o pe Latife de umeri, a sărutat-o pe frunte.

„Hai, arată-ți calitățile și pregătește un ospăț de nuntă pentru oaspeții noștri! Fevzi Pașa vrea să vadă de ce e în stare mireasa.“

Luat pe neașteptate, Fevzi a îngăimat: „Pașam, nu-i cinstit!“, în timp ce Mustafa Kemal zâmbea.

„În noaptea nunții, locul unei soții de soldat e la bucătărie!“

Latife a lăsat în poala lui Mustafa Kemal trandafirul alb pe care-l ținea, și-a scos mănușile și a ieșit în fugă din încăpere.

S-a descurcat minunat. A decorat un bol de cristal, întors cu fundul în sus, cu flori și frunze, iluminate de beculețe. Caviar și bucăți de unt erau puse pe frunze de viță. O față de masă și șervețele apretate, precum și cele mai fine porțelanuri erau pe masă, presărată cu un belșug de mâncăruri.

Oaspeții casei erau reprezentanți ai presei din Izmir, iar subiectul principal de discuție era conferința de pace de la Lausanne. Ultimii invitați au plecat spre miezul nopții. Părinții, frații și surorile lui Latife s-au retras în camerele lor, lăsându-i pe miri singuri.

Pe 31 ianuarie, Mustafa Kemal a ținut o adunare în fostul sediu al vămii, pentru a o prezenta pe soția lui populației din Izmir. Salih se vede în fotografie stând în picioare lângă Latife. Înconjurată de o mulțime de femei, ea ține un caiet în mână; probabil că luase notițe.

Mustafa Kemal și-a început discursul cu „Doamnelor și domnilor!“. Afirmându-și dorința de a vorbi ca un umil reprezentant, a spus publicului că întrebările sunt binevenite: „Tot ce vedeți pe pământ e opera femeii. O societate care se mărginește să satisfacă nevoile contemporane ale unui singur sex va priva de drepturi mai mult de jumătate din membrii săi“.

Printre întrebările puse lui Mustafa Kemal, trei au venit de la femei din asistență. Era pentru prima oară când Latife apărea în public împreună cu Mustafa Kemal. Era foarte atentă la ce spunea el în fața mulțimii despre viziunea în privința femeilor. Discursul a accentuat că datoria cea mai înaltă a femeilor este maternitatea, că acesta este motivul pentru care ele au nevoie de o educație egală cu a bărbaților și că aveau să stea alături de bărbați în societate, iar bărbatul și femeia aveau să meargă unul lângă altul. De asemenea, a subliniat că știința și cunoașterea sunt esențiale nu doar pentru bărbați, ci și pentru femei și că *hijab*-ul nu ar trebui lăsat să le marginalizeze pe femei[116].

Ce părere a avut Latife despre discurs, dacă îi împărtășea ideea maternității ca datoria cea mai importantă a femeilor și ce i-a spus mai târziu lui Mustafa Kemal, nu vom ști niciodată.

Pleacă în luna de miere

Proaspeții căsătoriți au plănuit o scurtă lună de miere în regiunea Mării Egee și astfel au pornit spre Balıkesir.

> Și-au petrecut luna lor de miere în zone distruse de război. Au stat în sate, unde Mustafa Kemal vorbea cu țăranii, ascultându-le plângerile și spunând ceea ce se aștepta din partea lui. Chiar și când vizitau orașele, nimeni nu întreba despre femeia care-l însoțea. La o trecere în revistă a trupelor, ea a mers călare alături de el, ca un adjutant. Abia atunci au aflat ofițerii de căsătoria lui[117].

Mahu Aygen și soțul ei urmau să-i găzduiască pe Pașă și pe soția lui la Edremit, căci aveau casa cu cea mai încăpătoare sală de recepții. Șaptezeci sau optzeci de invitați erau așteptați la cină. Bibanul de mare se găsea din belșug în Akçay, astfel încât a fost pregătită o masă cu biban, maioneză, plăcinte delicioase și budincă.

Masa era decorată cu frunze de măslin. Edremit era un oraș religios, unde femeile umblau acoperite și nu se adresau bărbaților. Mahu Aygen spune: „Învățătoarele, câteva soții de doctori și de avocați și noi, restul, am hotărât să purtăm mantie, dar nu și văl pe față când ne întâmpinam oaspeții“. În camera de lângă sala de recepții, ea pregătise un dormitor, unind două paturi. Pe la cinci după-amiaza, un grup de bărbați au pornit în afara orașului. La puțin timp, guvernatorul districtului a bătut la ușa lui Mahu Aygen, dându-se de ceasul morții. Mustafa Kemal mersese la sediul societății Vatra Turcă și, găsindu-l închis, își ieșise din fire. Apoi se dusese la primărie, care era de asemenea închisă. Ordonase să se deschidă, intrase și se așezase mânios. Toți tremurau plini de griji: dacă avea să considere și casa pe care i-o pregătiseră la fel de nepotrivită?

Mahy Aygen, soțul ei și un grup de femei i-au întâmpinat pe oaspeți la ușă. Latife purta o uniformă de infanterie și manta militară. Întorcându-se către femei, s-a scuzat: „Nu știam că ne așteaptă o primire atât de caldă; de asta sunt îmbrăcată așa“. Și-a dat jos mantaua și a atârnat-o în cuier. Mustafa Kemal s-a întors către Mahu și a spus: „Suntem foarte recunoscători: ne-ați permis să ne bucurăm de o seară civilizată. Iată-mă, călătorind cu soția mea, și totuși n-am văzut nici un chip de femeie tot drumul!“.

Stăteau la capătul de jos al scărilor. Latife a luat-o înainte și a urcat la etaj. Femeile îl înconjuraseră pe Mustafa Kemal, iar stăpâna casei vorbea cu Latife. Când a sosit procesiunea cu torțe, Mustafa Kemal le-a invitat pe femei să i se alăture la fereastră pentru discursul său. „Veniți, doamnelor, ca poporul să ne vadă întotdeauna astfel. Să se obișnuiască să ne vadă împreună; aceasta este calea viitorului“.

Când a văzut că femeile nu stăteau la masă, Mustafa Kemal a obiectat. Mahu a încercat să explice: „Noi servim mâncarea“. El n-a vrut să audă și a cerut ca Latife să stea de o parte a lui, iar Mahu de cealaltă. I-a spus în seara aceea: „Venim de la Bala. Acolo, Latife Hanım și cu mine ne-am rugat unul lângă altul“[118]. Dacă amintirile lui Mahu Hanım sunt corecte, cuplul încălcase din nou tradiția: era

ceva nemaiauzit ca soțul și soția să se roage alături într-o moschee.

Scurta călătorie din luna de miere i-a oferit lui Latife prilejul de a vedea de aproape Anatolia. Vamık Volkan și Norman Itkowitz, biografi ai lui Atatürk, interpretează astfel călătoria:

> Ea fusese martoră la umilirea de către greci a turcilor din Izmir și apoi la victoria celor din urmă și la arderea orașului. Orice idei romantice va fi avut despre Anatolia, au fost repede spulberate de cruda realitate. Zona rurală era un pustiu. Entuziasmul mulțimilor care-și aclamau eroul era una, dar răspândirea nevoilor și a sărăciei era altceva[119].

Scurta călătorie s-a terminat pe 10 februarie, iar proaspăt căsătoriții au mai rămas la Izmir o săptămână. În timp ce Latife își făcea vizitele de rămas-bun și împacheta lucrurile pe care avea să le ia la Çankaya, Mustafa Kemal se ocupa de pregătirile pentru deschiderea Congresului Economic, căruia îi acorda o mare importanță. Acest congres avea să schițeze viitorul imediat al politicilor economice naționale și fusese planificat îndelung. Inițial, Ankara fusese avută în vedere ca loc de desfășurare, dar în cele din urmă se luase decizia organizării la Izmir. Locul era depozitul Băncii Naționale, cel mai mare spațiu închis din oraș, în care încăpeau 7000 de oameni. Aproximativ 5000 de delegați erau așteptați să participe, astfel că fuseseră amenajate dormitoare suplimentare; din păcate, condițiile grele de iarnă au restrâns numărul.

Congresul Economic Turc a început sâmbătă, 17 februarie. Cei 1100 de delegați care participau fuseseră numiți de consiliile districtuale, cele municipale, camerele de comerț și agricultură, bursele de valori și Asociația pentru Apărarea Drepturilor. Uşşakizade Muammer Bey făcea parte din contingentul orașului Izmir. Femeile erau de asemenea reprezentate. Interdicția de a face fotografii a rămas în vigoare pentru cele două săptămâni ale congresului; fotografii oficiale erau distribuite presei, dar cu o mică întârziere.

Femeile și bărbații stăteau împreună. O zonă de 300 de locuri fusese inițial alocată observatoarelor femei la galerie, dar numărul femeilor participante a ajuns la 500. S-a mai făcut și un alt pas uriaș pentru femei la acest congres: șase muncitoare din Izmir participau

ca delegate. Vorbind în numele lor la încheierea congresului, Rukiya Hanım le-a mulțumit organizatorilor spunând: „Pentru prima dată, femeile participă activ la treburile țării. Faptul că am fost binecuvântate cu această onoare ne eliberează inimile și le umple de mândrie“[120].

Întâlnirea de la Eskișehir cu delegația venită de la Lausanne

Luna de miere, amestecată cu politică, se sfârșise. Era timpul ca Latife și Mustafa Kemal să plece la Ankara. La Eskișehir – în drumul spre Ankara – Mustafa Kemal avea programată o întâlnire cu delegația turcă la Lausanne, care decisese să se retragă de la congresul de pace intrat în impas.

Doi reprezentanți ai presei străine făceau parte din comitetul de primire din gara Eskișehir, pe 21 februarie: Larry Lue de la *Chicago Daily Tribune* și Ward Price de la *Daily Mail*. Larry Lue a relatat:

> [...] abia oprise trenul lor când Mustafa Kemal a ieșit din vagon și și-a ajutat soția să coboare pe peron.
>
> Îmbrăcată într-un elegant costum sport cafeniu, doamna Mustafa Kemal, prima doamnă a Anatoliei, nu purta văl și roșise. Râzând și făcând cu mâna spre cunoștințe, a adăugat veselie și viață scenei altfel sumbre. Deși Kemal este venerat ca erou în toată țara, nu atât el, cât soția sa era ținta tuturor privirilor[121].

El credea că, atunci când îi făcuse curte, Mustafa Kemal fusese la fel de impulsiv ca în război.

Ward Price, care-l însoțise pe İsmet, a descris-o amănunțit pe mireasă, așa cum a apărut ea în gara din Eskișehir; aceasta era femeia despre care întreaga lume voia să afle:

> În drumul dinspre Istanbul spre Ankara, într-un tren cu geamuri sparte, fără încălzire și fără lumină electrică, delegația turcă s-a oprit în mica gară din Eskișehir, unde urma să li se alăture liderul naționalist Mustafa Kemal, însoțit de soția sa, cu care se căsătorise în urmă cu câteva săptămâni la Izmir.
>
> Gaziul – titlu militar turc conferit „Cuceritorilor Necredincioșilor“ – era îmbrăcat într-un costum de tweed, pantaloni bufanți și șosete de ciclism, care contrastau ciudat cu pantofii de piele lăcuită. A fost surprinzător să o vedem pe soția sa, în vârstă de nouăsprezece ani [sic], Latife Hanım, purtând pantaloni de călărie, cu cizme înalte și pinteni. Avea părul acoperit cu o eșarfă

de mătase lucioasă și nu purta văl pe față. Bineînțeles, spectatorii turci au tresărit văzând această costumație, pe care nici o altă femeie din Turcia nu ar fi îndrăznit în acea vreme s-o adopte[122].

---

[116] Atatürk, vol. II, p. 91.

[117] von Mikusch, p. 333.

[118] N. Kal, *Atatürk'le Yaşayanlar*, p. 115.

[119] Volkan și Itkowitz, p. 228.

[120] G. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, Izmir 1923*, pp. 194, 326.

[121] L. Lue, „Kemal and Wife Pledge Liberty of Turk Women", *Chicago Daily Tribune* (28 februarie 1923), p. 6.

[122] G. Price, *Extra-Special Correspondent*, p. 140.

11
Sosirea la Ankara, centrul naționalismului

Prima întrebare care se ivea pe buzele tuturor era: este frumoasă Latife? Mustafa Kemal era un bărbat foarte chipeș; alcătuiau un cuplu arătos? Deși nu era o frumusețe izbitoare, constituția ei sănătoasă se revela la o privire mai atentă. Era însă dăruită cu trăsături regulate și cu niște ochi căprui scăpărători.

Harold Courtenay Armstrong o descrie în *Lupul cenușiu* ca „brunetă, cu ochi negri și veseli, scundă și gingașă, acum vioaie, acum cu o demnitate a ei, cu membre scurte și o voce slabă când vorbea în melodioasa limbă turcă“[123].

Halide Edib răspunsese la întrebarea lui İsmet: „Ce părere aveți despre Latife Hanım?“ astfel: „E foarte fermecătoare“[124].

Pentru jurnalistul american Isaac Frederic Marcosson, „Latife era cea mai atrăgătoare turcoaică“ pe care o întâlnise:

> Ca și alți bărbați de fier, el are un punct vulnerabil, iar întâlnind-o pe doamna Kemal pot să înțeleg de ce a căzut pradă[125].
>
> Când eram în mijlocul interviului, valetul a intrat și i-a șoptit ceva la ureche lui Kemal. El s-a întors repede și a spus: „Doamna Kemal coboară imediat“.
>
> După câteva momente, cea mai atrăgătoare turcoaică pe care o întâlnisem a intrat – ar trebui să spun a alunecat – în încăpere. Era potrivită de statură, cu o față orientală bucălată și niște ochi întunecați și strălucitori. Fiecare mișcare a ei era grația întruchipată. Deși purta un costum nu prea specific Turciei – albastru închis –, păstrase fermecătorul acoperământ care se poartă de obicei împreună cu vălul și care, potrivit vechilor obiceiuri turcești, trebuie să ascundă complet părul. Însă vălul lipsea, căci doamna Kemal era una dintre femeile emancipate. Câteva șuvițe șatene se iveau de sub încântătorul

acoperământ. Răspândea un parfum subtil. Era o imagine a Parisului feminin care împodobea la propriu scena Ankarei[126].

Ziarele străine ale epocii o numeau adesea „frumoasa mireasă“ a lui Kemal.

Cât despre Mustafa Kemal însuși, spusese o dată sau de două ori că nu o considera o frumusețe răpitoare. Totuși, știm totodată că, pe când era încă oaspete în casa familiei Uşşakizade, o complimentase: „Tu, copilă, ești drăguță, fără glumă. Așa că de acum o să-ți spun Latif“. Jocul de cuvinte cu aceste prenume împrumutate din arabă, limbă care posedă genuri, permitea o varietate de sensuri: *latif* înseamnă „frumos“, „drăguț“, iar *latife*, „glumă“. *Latif* este folosit și ca nume, fiind masculinul lui *Latife*.

Süreyya Ağaoğlu își amintește cum Mustafa Kemal o asemăna pe Latife cu o hurie și cum o tachina: „Îngerii din rai au pielea de sidef și ochi negri ca tine“.

Latife era mult mai frumoasă în persoană decât o arată fotografiile. Carisma ei fermeca și impresiona imediat pe oricine o întâlnea și vorbea cu ea.

Așadar curiozitatea străbătea comitetul de întâmpinare: era mireasa o pereche potrivită pentru Mustafa Kemal?

Gara din Ankara fusese împodobită cu ghirlande de flori pentru sosirea din zori a proaspăt căsătoriților. Primul care a coborât a fost Mustafa Kemal, urmat de Latife. Au izbucnit aplauze. Mustafa Kemal plecase burlac și se întorcea căsătorit.

Comitetul de întâmpinare, alcătuit din înalți demnitari, a salutat delegația de la Eskișehir. Fevzi Pașa și İsmet Pașa erau însoțiți de prim-ministrul Rauf Bey, Nuri Bey Conker, Fethi Bey Okyar, Rușen Eșref și numeroși localnici. Latife se uitase pe geam la mulțime. Salih a liniștit-o spunându-i că-i va șopti numele oamenilor cărora ea urma să le strângă mâna.

Vagonul se oprise în fața lui Rauf Bey. Primul a ieșit Mustafa Kemal, care apoi s-a întors și a ajutat-o pe Latife să coboare, ținând-o de mână. Prima persoană care a felicitat-o pe Latife a fost prim-ministrul Rauf, pe care Latife îl cunoștea din perioada petrecută de el la Izmir. Era încântată să-l vadă din nou. Primise prea multe buchete ca să le mai poată ține în brațe; Salih le-a luat

cu îndemânare și le-a pus deoparte. Mulțimea se împingea să o zărească pe femeia aceasta tânără și frumoasă care privea în jur cu ochi scăpărători[127].

Pământul lipsurilor

Ceremonia nu a durat mult și curând au pornit spre Çankaya. Nu era prima dată când Latife pleca de acasă, dar se afla pentru prima dată în Ankara. Și ce pământ al lipsurilor părea să fie! Alcătuit din câteva dealuri pe pustiul Podișului Anatolian, orașul nu se bucura nici de frumusețe naturală, nici de dotări moderne precum curentul electric în case sau alimentarea cu apă prin conducte.

Cei care vorbesc despre nopțile din Ankara acelei epoci descriu un oraș cufundat în întuneric. Lămpile cu acetilenă, care adesea nu funcționau, erau singurul mijloc de iluminare a caselor și străzilor. Să te deplasezi noaptea dintr-un loc în altul era o adevărată faptă de vitejie și aveai nevoie de o lanternă. Când a fost introdusă electricitatea, în ziarul *Hakimiyet-i Milliya* apăreau anunțuri despre „Camere de închiriat cu electricitate“.

Ziarul londonez *The Times* considerase întunericul din Ankara foarte amuzant, arătând că până și cel mai înflăcărat patriot recunoaște dificultățile traiului în acest loc unde iluminatul stradal se face cu vreo jumătate de duzină de lămpi electrice care tremură, unde nu s-a pomenit apă curentă în case și unde un cal sau un măgar poate fi legat chiar și de porțile Ministerului de Externe[128].

O lumină ciudată, roșie și violetă, se răspândea pe această întindere sumbră care iarna se transforma într-o mlaștină mohorâtă și stearpă. Această lumină le oferea o licărire de speranță locuitorilor, vechi și noi, în ciuda sărăciei și a lipsurilor.

Ankara era aproape în întregime aridă. Într-o zi Falih Rıfki și-a intitulat articolul din *Haikimiyat-i Milliye* „Ankara verde“ și s-a ales cu insulte: „Sicofantule!“. Astfel că și-a apărat articolul: „Domnilor, fie Ankara înverzește și este alimentată cu apă, fie încetează să fie sediul guvernului!“.

Din păcate, resursele de apă ale Ankarei erau destul de sărace. Majoritatea gospodăriilor se descurcau cu ajutorul fântânilor

personale, în timp ce alții se duceau la cele publice sau plăteau sacagii.

Măgarii erau principalul mijloc de transport, iar localnicii își căutau adesea dobitoacele pierdute. Nu era ceva neobișnuit să fie înzăpeziți câte patru zile în șir, în toiul iernii.

Din fericire, Latife sosise pe lumină; era 20 februarie, o zi cu un frig înțepător. Pământul înghețase. Çankaya se afla la douăzeci de minute de mers cu mașina de la gară. În drumul lor, au trecut pe lângă câte o vilă rustică. Stepa se întindea la nesfârșit, presărată doar cu câțiva măslini sălbatici și peri.

Drumul nepavat care urca pe colină avea făgașe adânci, făcând mașinile să se zguduie pe tot parcursul. În sfârșit, s-a ivit casa de piatră, care se înălța la numai câțiva metri de culme. Vopseaua roșie veselă a obloanelor de la ferestre a mai potolit îngrijorarea lui Latife. Casa emana un aer de calm desăvârșit, sfidând vântul șfichiuitor dimprejur.

Gărzile de corp de la Marea Neagră au încercuit casa, purtând obișnuitele uniforme și chipiuri negre, cu cartușiere de-a curmezișul pieptului. Adjutantul lui Mustafa Kemal și servitorii le-au urat entuziast bun venit proaspăt căsătoriților.

Mustafa Kemal și-a tachinat soția:

„Poftim, Excelența Voastră Latife Hanım: palatul dumneavoastră! Iată, șambelanul vă așteaptă“.

Ali Metin, ordonanța, îi zâmbea. Latife se bucura să vadă un chip cunoscut de la Izmir. Casa era deosebit de curată și ordonată. Ei i-a plăcut foarte mult holul cu fântână de la intrare. Îi tot punea întrebări lui Mustafa Kemal, care răspundea în timp ce-i dicta lui Nuri lista invitaților pentru cină.

Lăsând-o pe Latife în noua ei casă, Mustafa Kemal a plecat la Marea Adunare pentru a conduce ședința cabinetului. *The Times* a relatat pe 23 februarie 1923 că Mustafa Kemal s-a întors în oraș pentru a discuta cu İsmet despre conferința de la Lausanne, după ce-și dusese proaspăta soție la Çankaya.

Reședința

Mustafa Kemal venise pentru prima oară la Çankaya pe 27 decembrie 1919, iar de atunci orașul fusese baza de unde el conducea Lupta Națională. Sprijinul Ankarei a asigurat orașului un loc permanent în inima lui Mustafa Kemal. Cum spunea el, ocupația se oprise la porți, în timp ce el stătea în centru[129].

Çankaya a fost pentru Mustafa Kemal a treia reședință în Ankara. Fusese cumpărată cu suma de 9000 de lire, inclusiv cheltuielile, plătită de consiliul municipal. Mustafa Kemal s-a mutat la Çankaya, după o perioadă de trei sau patru luni de reparații, în iunie 1921. Partenera sa de atunci, Fikriye, amenajase casa astfel încât să satisfacă gusturile lui. Atârnase la ferestre draperii roșii cu stele și semiluni și așezase pe masa din centru daruri venite din toată lumea.

La parter se afla o mică fântână de marmură, chiar la intrare. În dreapta era un salon, care dădea spre sala de mese. Lângă holul de la intrare, o scară de lemn urca la primul etaj, unde o galerie oferea o priveliște a havuzului de dedesubt.

Parterul fusese amenajat ca birou și salon. În holul pe care Mustafa Kemal îl folosea drept cabinet se aflau un birou mare, o bibliotecă și câteva plante. Canapeaua și fotoliile de marochin roșu veniseră de la Viena. Pe perete erau agățate suveniruri și săbii decorate, precum și fotografii cu Mustafa Kemal la Benghazi și portrete ale mamei sale. Covoare și carpete anatoliene acopereau podeaua; lui îi plăceau covoarele fine și vasele cu jăratic. Occidentalii descriau casa ca fiind victoriană în stil oriental. Faimoasele cine între bărbați aveau loc în sufragerie, de partea cealaltă a holului. Tot la acest nivel fusese plasată și o masă de biliard.

La etaj se aflau două dormitoare, unul mare și unul mai mic, și o baie primitivă.

Reședința Çankaya era alcătuită, pe atunci, din două părți. Alte două clădiri se ridicau pe terenul alăturat. Una îi adăpostea pe aghiotanți și birourile lor, în timp în cealaltă era cazat personalul.

Grădina avea două terase înconjurate de copaci mari; dedesubt curgea o fântână care ținea plin cu apă un bazin de dimensiuni considerabile. Electricitatea pentru iluminarea casei era generată de un motor cu curea de transmisie aflat într-o baracă adiacentă. Celelalte case foloseau lămpi cu gaz și carbid (adică acetilenă), care erau foarte populare, fiindcă rămâneau destul de stabile pe vânt.

Nu știm dacă lucrurile lui Fikriye fuseseră împachetate și trimise înainte de sosirea lui Latife.

Ankara în sărăcie

Ankara era ceva mai mult decât un sat fără copaci, apă și adăposturi. Samanpazarı, piața locală, nu avea gherete sau altceva pentru vânzare. Țăranii își trăgeau carele cu boi într-o parte și se trânteau lângă animale. Străzile interioare era prea înguste și pentru un singur car. Toată lumea era săracă. De fapt, locul numit Ankara era un târgușor care emana un aer de gol și pustiu sterp. Cel mai grav incendiu din istoria lui avusese loc în 1917 și o mare parte din oraș, unde trăiau constructorii și bijutierii armeni, fusese mistuită.

Populația creștină din Ankara scăzuse semnificativ în timpul războiului. Falih Rıfki povestește această transformare:

> Când am venit la Ankara în 1923, nu existau cartiere creștine, cu excepția câtorva vile rustice. După ce coboram din tren, treceam prin mijlocul unei mlaștini de o parte și de alta a drumului, între un cimitir sumbru și niște cocioabe de chirpici și paiantă care aparțineau negustorilor, și coteam spre o zonă devastată de foc, unde praful nu se așeza niciodată. [...][130]
>
> Ankara era simbolul întregii Turcii din afara zidurilor orașului Istanbul. Modul de viață și prosperitatea fuseseră distruse și dispăruseră complet o dată cu armenii și grecii. De noi depindea să reconstruim orașul și țara de la temelie până în vârf[131].

Populația Ankarei scăzuse până la 20.000, potrivit unor surse, sau 30.000, potrivit altora, ca urmare a incendiului de la sfârșitul Primului Război Mondial. Zidurile castelului încă erau înnegrite de funingine. Cocioabe șubrede din chirpici, într-o stare jalnică de dărăpănare, mărgineau zigzagul povârnit al străzilor.

100 de lire: salariul unui parlamentar

„Casele și mobila erau deosebite“, spune Falih Rıfki, „iar magazinele atât de primitive încât era imposibil să pui pe masă pahare și veselă potrivite. Noi comandaserăm o masă pentru cină, precum și un birou. Toate cele patru picioare erau diferite între ele. Yakup [Kadri Karaosmanoğlu] și cu mine ne uitam adesea la masa aceasta, nedumeriți cum de reușea să stea dreaptă“.

Seara oamenii nu prea aveau ce face, decât să stea de vorbă și să bea în jurul unei mese. Nu exista ceva care să semene cât de cât cu un restaurant.

Malaria era atât de răspândită încât atât İsmet cât și Rauf se număraseră printre bolnavii care zăceau la pat în acele zile cu mare încărcătură politică.

Marea Adunare a animat oarecum Ankara, inițiind construirea câtorva hoteluri și hanuri. Paturile studențești erau bune pentru membrii parlamentului care nu-și puteau găsi locuință, iar până la urmă au fost întinse pe jos saltele în liceul pedagogic. Salariul unui parlamentar era de 100 de lire, din care 20 erau reținute pentru rația de țigări.

Noii parlamentari au început să sosească singuri sau în perechi, dar găsirea unei locuințe era o mare problemă. Toți căutau o casă pentru o familie sau măcar o cocioabă. Cele mai populare erau vilele rustice. Singurul han din oraș, Taşhan, din cartierul Ulus, își transformase toate camerele în dormitoare comune, iar parlamentarii stăteau la rând în fața băcăniilor[132].

Nu existau nici spații pentru misiunile străine la Ankara. Rușii aveau o reședință permanentă, dar alți diplomați erau siliți să stea temporar, după nevoi. Ambasada Franței se mutase, la un moment dat, în depozitul Băncii Otomane și crease o sală de recepție așternând covoare de Gobelin pe podeaua goală.

Americanii erau printre diplomații care nu reușiseră să-și găsească un sediu: consulul Robert Imbrie și soția lui locuiau într-un vagon de marfă pe care-l transformaseră în casă.

Femeile lipseau cu desăvârșire. Scriitorul Falih Rıfki spune:

„Apariția unui deputat în piața Karaoğlan împreună cu soția lui, care purta o mantie în stilul de la Istanbul, stârnise discuții aprinse în parlament. Nu se vedeau nicăieri femei. Nu doar la ședințe, dar nici în case, pe străzi sau în hoteluri“[133].

Se născuse o legendă în jurul unei misterioase frumuseți care ar fi locuit în același cartier cu Falih Rıfki și Yakup Kadri. Se zvonea că ar fi putut să-și arate un braț de sub țesătură sau chiar o șuviță de păr, din când în când. În cele din urmă, un pictor a făcut „portrete“ ale acestei femei evazive.

În această Ankară lipsită de femei venise Latife ca mireasă.

---

[123] Armstrong, p. 201.

[124] Adıvar, p. 388.

[125] I. Marcosson, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post* (20 octombrie 1923)

[126] Marcosson, *The Turbulent Years*, pp. 169-170.

[127] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 137.

[128] Citat de Orhan Koloğlu, „İki Şehrin Hikâyesi“, *The Times*, 28 decembrie 1923, ed. Seyfi Öngider, Aykırı, Istanbul 2003, p. 18.

[129] Atay, p. 355.

[130] Ibid.

[131] Atay, p. 350.

[132] N. Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl*, p. 180.

[133] Atay, p. 353.

12
Mireasa care a venit la garnizoană

Mustafa Kemal i-a spus lui Latife când s-a întors acasă: „Am invitat câțiva prieteni la cină. Stai cu noi dacă vrei“. Și a adăugat: „Dar cred că o să ți se pară plictisitor. O să încerc să terminăm repede“. Deși dezamăgită că era lăsată singură în prima ei noapte la Ankara, s-a apucat de lucru, transcriind notițele pe care le luase pe drum și întocmind o listă cu lucruri de făcut. De jos se auzeau râsete. Așadar conversația nu se limita la conferința de la Lausanne... İsmet Bozdağ spune că Latife a citit ultima carte de filozofie a lui Bergson în timp ce aștepta să plece musafirii. Primul a plecat Rauf, iar apoi l-au urmat și ceilalți. Mustafa Kemal a urcat pe scară fredonând un cântec. Latife era trează[134].

O curățenie temeinică de primăvară a început după ce Mustafa Kemal a plecat la biroul lui din clădirea gării, a doua zi dimineață. Nici un obiect nu a scăpat neatins, vreun preș sau vreo lampă. Covoarele au fost spălate, iar clanțele ușilor lustruite. De la plecarea lui Fikriye, treburile casei rămăseseră în seama ordonanțelor, care nu prea se descurcau. Până seara, reședința era de nerecunoscut.

Familia Uşşakizade deținea cea mai mare caravană de cămile din regiunea Mării Egee. Fiica mai mare a familiei urma să primească un trusou cărat de șapte cămile: argintărie, antichități, sfeșnice de aur, porțelanuri, așternuturi brodate de mână, covoare și mobilă pentru salon și dormitor.

În numai câteva zile, trusoul lui Latife a transformat Çankaya din locuința unui comandant oarecare într-o mare reședință. Casa a

trecut din nou printr-o schimbare generală.

Nepoata lui İsmet İnönü, Gülsün Toker Bilgehan, explică transformarea:

> Vila de pe dealul golaș Çankaya era scena unei zile festive. Vehiculele care cărau bunurile sosite în gara din Ankara urcau dealul unul în urma altuia. Sofale, măsuțe și mobilă de dormitor erau descărcate și duse înăuntru; covoarele erau întinse în salon și vesela era așezată în dulapuri. Modesta casă, cunoscută mai târziu ca „Vila cu Foișor“ – acum muzeu – se pregătea să-și primească stăpâna.
>
> Casa cu etaj servise până atunci drept cartier general. Era destul de mică, de fapt.
>
> [...]
>
> Ea a pus garnitura galbenă în dormitor; era franțuzească, în stil Ludovic al XIV-lea, și foarte rafinată. Totul era galben, de la cuvertura de mătase până la pilotă. Alesese măsuțe de toaletă și garderoburi asortate. A reamenajat salonul din dreapta intrării cu o mobilă Ludovic al XIV-lea cu tapițerie albastră. Salonul albastru avea să fie folosit pentru recepțiile oficiale[135].

Latife a rezervat pentru ea o porțiune din parterul deja foarte aglomerat când și-a despachetat trusoul venit de la Izmir. A rearanjat biroul lui Mustafa Kemal și chiar a creat un salonaș pentru el.

Unele relatări susțin că schimbările din biroul său l-au iritat la culme pe Mustafa Kemal.

Dormitorul devine o zonă interzisă pentru aghiotanți

Ideea de a fi aghiotantul lui a ispitit-o pe Latife după sosirea la Ankara. Într-o zi, și-a mustrat cu blândețe soțul: „M-ai numit aghiotantul tău și n-am măcar o sabie!“. Peste câteva zile, el i-a dat o cutiuță. „Poftim. E pentru tine.“ În cutie se afla o mică bijuterie în formă de sabie, făcută din aur și diamante, potrivită pentru aghiotanta lui. Soțul făcuse față provocării cu galanterie.

Întregul contingent de la Ankara trecea de la existența de gherilă pe care o duseseră până atunci la un stil de viață stabil. Soția marelui comandant, o femeie într-o mare de bărbați, Latife era de una singură în mijlocul uriașului cartier general. Majoritatea

oamenilor de la reședință erau soldați. Aghiotanții, ordonanțele și chiar oaspeții erau bărbați.

Oricine putea pur și simplu să bată la ușă și să intre, iar Mustafa Kemal se sinchisea și mai puțin de ceremonii. Dormitorul lui nu era tratat altfel decât orice altă încăpere, oferind acces neîntrerupt la liderul național. Latife a trebuit să rișteun conflict cu Salih, aghiotant-șef și om de bază al casei, doar ca să smulgă puțină intimitate.

Într-o dimineață, foarte devreme, l-a întâlnit pe Salih care aducea niște mesaje criptate de la Ministerul de Externe.

Latife a scuturat din cap ca răspuns la întrebarea lui: „S-a trezit Excelența Sa Pașa?“, dar el a insistat: „Mi-a ordonat să-l trezesc în caz că vin mesaje urgente“.

Latife a spus că îi va transmite *ea* mesajul, dar Salih s-a ținut tare; dacă Pașa întreba: „Cine-i aghiotantul meu? Tu sau Latif?“?

Latife a repetat: „Te rog să-mi permiți să i-l duc eu“. A intrat și l-a trezit pe Mustafa Kemal. Era timpul ca această relație să se schimbe; dormitorul trebuia să fie domeniul privat al lui Mustafa Kemal.

Salih s-a supărat, acuzând-o pe Latife că-i uzurpă poziția.

Relația lui Mustafa Kemal cu aghiotanții săi avea rădăcini adânci. Duseseră aceeași luptă, fuseseră împreună pe front, înfruntând moartea. În ciuda omniprezentei ierarhii, prietenia lor o depășea cu mult pe cea dintre bărbații care au luptat împreună. Cuiva care ar fi vrut să pătrundă din afară i-ar fi fost foarte greu. Cu atât mai mult unei femei, și încă uneia măritate cu Mustafa Kemal. Tratatul de pace nu fusese semnat încă. Perspectiva izbucnirii unui nou război era cât se poate de reală și nu era momentul potrivit ca Latife să facă din dormitor o zonă privată. Aghiotanta trebuia să se lupte chiar și cu Salih însuși, pe care îl numea bucuroasă al doilea tată, în încercarea de a obține puțină intimitate pentru soțul ei, o mică enclavă pe care nu trebuia s-o împartă cu tovarășii lui de arme.

Latife merge la parlament pe 1 martie

Prima săptămână a lui Latife la Çankaya a fost foarte ocupată. A cunoscut nenumărate fețe noi, înțelegându-se deosebit de bine cu prietenul apropiat al lui Mustafa Kemal, și unul dintre notabilii naționaliști, Fethi Bey Okyar și soția lui, Galibe. Erau oameni de o vârstă și o mentalitate apropiate și locuiau în apropiere.

În ultima zi din februarie, Mustafa Kemal îi dicta lui Latife discursul pe care urma să-l țină a doua zi în Marea Adunare. Urma să deschidă a patra sesiune a primei legislaturi. Ea sugera din când în când cuvântul potrivit și lucrau împreună, iar în trei ore au terminat.

Discursul se referea la nevoia unității în educație și instruire, un subiect drag lui Latife. Voia să-l asculte rostindu-l, de vreme ce lucraseră împreună. El a fost de acord: galeriile publice trebuiau deschise și femeilor.

Și-a încântat soția spunându-i: „Ai să fii un exemplu“.

Neplăcându-i amânările, a continuat:

„Să începem de mâine. Aghiotantul Mahmut o să te conducă la parlament. Puteți sta împreună în loja diplomatică“.

Nu s-a servit alcool la cină în seara aceea. Au pus muzică occidentală la gramofon și s-au relaxat la o mâncare bună, zâmbind și stând de vorbă. Latife a spus o poveste pe care o auzise de la un conferențiar în Franța, înveselindu-i pe meseni. Gaziul a întrebat în franceză:

„De ce papagalul nu vorbește cu cuvintele lui?“.

Latife a răspuns cu vocea bărbătească a conferențiarului:

„Pentru că nu are idei ale lui despre care să vorbească!“.

Au izbucnit râsete în toată casa.

Seara s-a încheiat cu o vizită la Fethi și la Galibe. Latife a păstrat tăcerea asupra noutăților, hotărâtă să nu strice surpriza.

A doua zi dimineața timpul nu trecea destul de repede. Ea a ales cea mai potrivită ținută din garderobă, pentru a da un exemplu femeilor turce și a trimite un mesaj limpede lumii. Singurele femei care vizitaseră parlamentul până atunci fuseseră jurnalistele străine.

Benz-ul sclipitor era pregătit. Aghiotantul Mahmud o aștepta, cu căciula de astrahan trasă pe sprânceana stângă și o bucată de hârtie albă în mână.

În aer plutea primăvara care se apropia când au ajuns la clădirile Marii Adunări din Ulus.

Când Mustafa Kemal anunțase că parlamentul urma să se reunească la Ankara, exista o singură clădire cât de cât adecvată: sediul pe jumătate construit al Partidului Uniune și Progres. Până și acoperișul fusese lăsat neterminat. Locuitorii Ankarei au adus țigle pe care le adunaseră ca să-și repare propriile acoperișuri și apoi au transportat bănci vechi de la școli. Lămpile cu acetilenă completau aceste pregătiri[136].

Parlamentul la care a venit Latife era această clădire modestă cu un etaj și jumătate.

Toată adunarea a amuțit văzând-o cum mergea, cu un pas înaintea lui Mahmud, spre loja ei. Turbane albe, fesuri roșii și *kalpak*-uri negre s-au întors toate spre ea, când s-a așezat în lojă. Doi ambasadori s-au ridicat în picioare: francezul Mengin și rusul Aralov. Era un moment istoric pentru Turcia. Mustafa Kemal dăduse un semnal aducându-și soția la Adunare. Curând tăcerea a lăsat loc murmurelor, dar privirile furișe n-au părăsit-o.

Pe coridoare au sunat clopotele; parlamentarii au intrat în cameră să-și găsească locurile. Unii trebuiau să stea în bănci, înghesuindu-și picioarele dedesubt. Pupitrele erau cam șubrede. Totul semăna mai degrabă cu sala de întruniri a unui orășel.

Unul dintre vicepreședinți a făcut apelul nominal și a declarat deschisă ședința. Mustafa Kemal a intrat pe una dintre ușile laterale; aplauze tumultuoase au izbucnit în timp ce el se îndrepta spre pupitru. Chiar dacă sala stătea să se prăbușească, emana o vitalitate extraordinară[137].

Mustafa Kemal și-a început discursul aruncând din când în când o privire pe notele din ajun. A detaliat, una câte una, realizările anului precedent și obiectivele pentru anul 1923.

Latife și-a privit soțul din lojă. Toată lumea tăcea. Mustafa Kemal

purta o tunică; pe cap avea obișnuitul său *kalpak* de blană. Ea era foarte fericită să fie prima femeie din Turcia care asista ca vizitator la o sesiune a adunării.

„O adunare cu adevărat revoluționară“

Latife s-a ridicat în picioare o dată cu Mahmud; diplomații s-au ridicat din nou aplaudând. În biroul lui Mustafa Kemal se aflau Rișef Eșref și Hamdullah Suphi, împreună cu Șeyh[138] Servet, care emisese invitația inițială pentru Latife. Gaziul s-a ridicat și a invitat-o pe soția sa să ia loc lângă el.

Latife a înțeles:

„Am fost atât de încântată, Pașam“, a spus ea. „E o adunare cu adevărat revoluționară.“

A știut ce anume să spună fiecărei persoane aflate acolo și a vorbit în franceză cu diplomații cărora le fusese prezentată. Ambasadorul francez i-a spus că soției sale i-ar face o mare plăcere să o viziteze; tocmai se stabileau la Ankara. Au fixat data și ora. Ambasadorul rus, de asemenea, voia să dea o petrecere în onoarea lui Latife și i-a cerut permisiunea și să aleagă ea o zi.

Era perfectă. Se uita la soțul ei când răspundea amabilă și îl consulta înainte să stabilească datele și orele. Încăperea s-a umplut și s-a golit de nenumărate ori. Sigură pe sine în ceremoniile publice, Latife vorbea cu fiecare vizitator și îl fermeca. Și Mustafa Kemal se uita cu coada ochiului la ea, chiar și când discuta cu alții. Încântarea lui era limpede pentru toată lumea[139].

Participarea lui Latife avea să fie menționată în presa internă și străină de a doua zi, fiind interpretată ca un triumf al femeilor turce. Faptul că Mustafa Kemal și-a prezentat soția membrilor Adunării stârnise un mare interes.

The Times relata: „După discursul lui Mustafa Kemal, soția lui, Latife Hanım, a ținut o recepție pentru numeroși deputați într-una dintre încăperile clădirii parlamentului“.

Fie ea dăduse o recepție în clădirea parlamentului, fie faptul că Mustafa Kemal își prezentase soția deputaților de vază, care

veniseră să-și prezinte omagiile, fusese interpretat astfel.

Hakimiyet-i Milliye relata pe 2 martie 1923:

> Participarea lui Latife Hanım, onorabila soție a Marelui Gaziu, la dezbaterile Marii Adunări Naționale de ieri a fost un pas indiscutabil spre o confirmare *de facto* a celei mai înalte realizări a femeilor turce. Asta se datorează faptului că Latife Hanım este prima femeie din Turcia care a asistat la o dezbatere a Marii Adunări Naționale[140].

---

[134] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, p. 66.

[135] G. Bilgehan, „Çankaya'nın Hanımefendileri", *Milliyet* (11-12 octombrie 1982).

[136] Yiğit, p. 181.

[137] Bozdağ, p. 154.

[138] *Șeyh* – „șeic", în Turcia, termen care desemnează exclusiv liderii religioși (n. tr.)

[139] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, pp. 156-157.

[140] Banoğlu, „Atatürk ve Latife Hanım", *AAMD* (iulie 1991), p. 530.

13
Latife vorbește cu presa străină la Çankaya

În februarie și martie, la Çankaya au fost primiți corespondenții străini. Mai ales o petrecere de la sfârșitul lui februarie, lăudată pe primele pagini ale principalelor ziare, a făcut senzație: „Doamna Kemal încântă un oaspete american; Frumoasa mireasă îi toarnă ceai ziaristului străin; Ea susține drepturile femeilor“ și „Kemal și soția sa promit libertate femeilor turce“. Faptul că Latife a turnat ceai într-o ceașcă a fost interpretat ca „spulberând cinci secole de tradiție și aducând o atmosferă modernă, europeană în viața noului guvern turc“.

Echilibrul ei încrezător și sofisticat și cunoștințele despre problemele femeilor și evenimentele mondiale i-au impresionat pe toți jurnaliștii prezenți. Declarația ei de intenție că va lucra activ alături de soțul ei în domeniile educației și politicii, prin care și-a rezumat rolul de soție, a avut un răsunet deosebit. Faptul că i-a oferit ceai unui bărbat, un corespondent, a fost considerat de o importanță egală cu victoria în Marele Atac. Amestecul de oriental și occidental pe care-l descopereau la Çankaya îi fascina pe jurnaliști.

Relatarea lui Larry Hue despre atmosfera reședinței a apărut în *Chicago Daily Tribune* pe 28 februarie 1923; același articol a fost publicat și în *New York Times*:

> Am intrat într-un vestibul larg cu o fântână de marmură, care nu funcționa, în mijlocul pardoselii mozaicate, și am fost conduși într-o încăpere

mare, unde prim-ministrul Rauf Bey ne-a prezentat domnului și doamnei Kemal.

Începerea însăși radia personalitatea lui Kemal. Era un amestec de Orient și Occident. Într-un colț se afla un masiv birou Chippendale, iar în mijloc o masă lungă, la care era foarte ocupat un copist. Pe o măsuță de alamă, foarte delicat lucrată, stăteau teancuri de cărți și reviste, precum și o cutie mare cu o cunoscută marcă americană de bomboane de ciocolată. Pe pereți atârnau săbii și pumnale încrucișate și fotografii, dintre care una era un dar din partea orașului Beirut și îl înfățișa pe Kemal unindu-i pe arabi și pe indieni.

Pe rafturi și pe mese se aflau talgere de aur pentru ars esențe parfumate, vase și antichități orientale. Lipită de perete era o masă de marmură într-un vechi stil grecesc, înfățișându-i pe turci victorioși, rupând lanțurile opresiunii și ridicându-se triumfători. În această atmosferă semi-orientală scaunele erau masive și cu tapițerie de piele, dar un divan era acoperit în stil oriental.

După schimbul de formalități, doamna Kemal a dirijat conversația spre sfera femeilor. Ea are numeroși prieteni americani, iar tatăl ei a fost membru al New York Cotton Exchange. Chiar dacă nu a vizitat niciodată America, este educată în Anglia și Franța și, ca atare, s-a familiarizat cu activitățile femeilor din Statele Unite. A râs când un corespondent a afirmat că femeile americane uzurpă toate privilegiile bărbaților fără să preia și responsabilitățile și că America este singura țară din lume unde un juriu sentimental ar scuza uciderea brutală a unui soț. Nu acesta este țelul femeilor turce, a spus ea.

„Soțul meu și cu mine suntem pe deplin de acord în privința femeilor, ca și în restul chestiunilor politice“, a spus.

Apoi i-a tradus conversația, care până atunci se purtase în engleză, lui Kemal, care a răspuns că o femeie trebuie privită ca parteneră și tovarășă a bărbatului, mergând până la a desființa cluburile pentru bărbați și cluburile pentru femei în favoarea unor cluburi pentru bărbați și femei, fără segregare.

De la căsătoria lor, soția lui Kemal l-a însoțit pretutindeni – pe front, să inspecteze trupele, la evenimente sociale și diplomatice, la banchete și recepții – și totuși peste tot majoritatea i-a sprijinit acțiunile, deoarece ea făcea exact ceea ce doresc să facă majoritatea femeilor.

Destinată să facă lucruri mari pentru țara ei

Doamna Kemal este o frumusețe cercheză, cu ochi negri care sclipesc printre genele lungi, iar gura ei mică, atunci când râde, dezvăluie o dantură perfectă, care te duce cu gândul la o reclamă la pastă de dinți. Purta obișnuita rochie turcească din satin negru, nu și văl. Avea brățări la amândouă mâinile, dar numai două inele, unul cu un diamant de patru carate într-o montură adâncă de platină, iar celălalt verigheta de platină pe care İsmet Pașa, care a sosit în timpul interviului, a cumpărat-o de la Lausanne.

Kemal era îmbrăcat într-un sacou cu guler moale. Ceaiul a fost servit în sufragerie, care era decorată cu tapiserii orientale, iar bufetele care conțineau servicii orientale și occidentale, pocale de argint și vase erau de ajuns ca să

fascineze un colecționar.

Ambele ziare o descriu pe Latife ca pe o femeie destinată să facă lucruri mari pentru țara ei, iar *The New York Times* din 28 februarie 1923 relatează:

> Kemal și Ismet au rămas în sufragerie, în tip ce doamna Kemal le-a servit ceai lui Rauf Bey și străinilor. Vorbea veselă și și-a amintit cu umor de cele trei luni cât a fost închisă de greci la Izmir și de eliberarea ei la sosirea lui Kemal. A spus că a fost acuzată de spionaj și a înțeles că era posibilă condamnarea la moarte. Nici nu a recunoscut, nici nu a negat acuzația.
>
> Apoi a povestit despre căsătoria ei. A spus că fusese întotdeauna împotriva căsătoriei și își închinase viața studiilor, pe care voia până la urmă să le pună în slujba națiunii. Ea și Kemal discutaseră despre nevoile educaționale și politice ale Turciei, iar între ei exista o asemenea armonie încât asta i-a apropiat. Căsătoria îi surprinsese pe prietenii ei. Kemal voise ca ea să lucreze independent, dar ea dorise să lucreze activ împreună cu el în domeniile educațional și politic.
>
> E greu să oferi o idee despre fermecătoarea personalitate a doamnei Kemal, precum și să prezinți impresia oaspeților care-și beau ceaiul și o ascultau vorbind despre înnoirea Turciei; dar entuziasmul ei era molipsitor și chiar în prezența puternicei personalități a soțului ei toți au simțit că și ea este destinată să facă lucruri mari pentru țara ei.

Pentru prima oară în 500 de ani

Aceeași petrecere a fost relatată în *Washington Post* pe 9 martie 1923, cu titlul „Doamna Kemal toarnă ceai“.

> Doamna Kemal le-a turnat ceai unor bărbați, jurnaliști străini, acum câteva zile la casa ei de lângă Ankara, iar știrea s-a răspândit în întreaga lume și a apărut pe prima pagină a multor ziare. Este, într-adevăr, de o importanță considerabilă. Timp de 500 de ani, nimic de genul acesta nu se întâmplase în Turcia și este o dovadă cât se poate de bună că vechea Turcie a dispărut și că una nouă s-a născut. Schimbarea nu este completă încă. Nu toți turcii au adoptat ideile occidentale ale lui Kemal, printre care concepția lui despre locul femeii este doar una, dar este evident că vremurile vechi se apropie încet de sfârșit. Se spune că pentru turci Kemal este ceea ce George Washington este pentru noi. Turcia trecutului moare, dacă nu a murit deja, și vom găsi o Turcie foarte diferită peste zece ani.

George Ward Price, al doilea oaspete

Printre corespondenții care au vizitat reședința în martie se

numără George Ward Price, ziaristul de la *Daily Mail* care îi întâlnise pe Latife și pe Mustafa Kemal în gara din Eskișehir. Relatarea lui datează, probabil, din a doua jumătate a lunii martie; sosise la reședință însoțit de fostul ambasador la Curtea britanică, Rauf Bey, pe care Price, din nu se știe ce motiv, în numește Marele Vizir.

> Am fost invitat să iau ceaiul cu Mustafa Kemal și tânăra lui mireasă. [...] Am fost conduși într-un vestibul înalt, în mijlocul căruia țâșnea un havuz. Latife Hanım purta o rochie neagră în stil turcesc, dar avea diamante mari în urechi și pe degete. Era scundă și cam durdulie. Fața ei exprima voință și, în mod evident, era pe deplin conștientă de importanța poziției sale.
>
> „Dacă vă spun ceva, trebuie să considerați vorbele mele la fel de pline de autoritate ca și cum ar veni de la Gaziul însuși“, a spus, oarecum condescendentă[141].

În *Extra-Special Correspondent*, amintiri pe care le-a adunat mai târziu într-un volum, Price continuă:

> M-a informat că tatăl ei, Ușaki Bey, era un mare comerciant din Izmir. După ce orașul fusese distrus de foc, Mustafa Kemal se mutase în vila familiei ei. Acolo l-a cunoscut și după trei săptămâni s-au căsătorit.
>
> „Cât de bine vorbiți engleza!“, am spus.
>
> Până atunci Gaziul nu apăruse încă, dar soția lui ne-a invitat în altă încăpere, unde s-a servit ceai și curând ni s-a alăturat și el. El și-a explicat îndelung planurile pentru emanciparea femeilor turce. Soțiile și fiicele țăranilor au trăit întotdeauna liber printre bărbați, a spus Mustafa Kemal. Haremul și vălul erau niște inovații snoabe copiate de la arabi[142].

Starea financiară a Turciei și conferința de la Lausanne au fost abordate de asemenea în timpul interviului. Mustafa Kemal i-a spus lui Price că aveau să lupte până la ultimul dacă nu erau acceptați pe o bază de egalitate. Price mai notează că, dacă interviurile anterioare – la Izmir și la Istanbul – fuseseră făcute în franceză, de data aceasta au vorbit în engleză, Latife și Rauf Bey traducând.

Berthe Georges-Gaulis: „Prima dumneavoastră înfrângere!“

Al treilea vizitator care și-a publicat impresiile despre Çankaya și Latife a fost jurnalista franceză Berthe Georges-Gaulis, care

urmărise îndeaproape Lupta Națională. Sosise prima oară în Turcia în 1896, urmându-și soțul, care era pe atunci corespondent al ziarului *Le Temps*; a hotărât să rămână după moartea lui și i-a preluat postul. Georges-Gaulis a corespondat ocazional cu Mustafa Kemal în anii Luptei Naționale și fusese invitată să stea într-una dintre casele complexului Çankaya în 1922.

S-a întors la Ankara pe 11 martie 1923. În seara aceea a fost dată o recepție pentru câțiva diplomați, membri ai cabinetului și deputați mai importanți, împreună cu soțiile lor. Corespondenta franceză și Mustafa Kemal se bucuraseră mult timp de o relație neprotocolară. Relatarea de față provine din cartea ei din 1924, intitulată *La Nouvelle Turquie*, deși probabil că mai întâi a apărut în ziar.

> Îndată ce am intrat în biroul încăpător unde în decembrie 1921 dezbăteam atât de deschis, l-am găsit pe dragul meu prieten. Ne-am zâmbit unul altuia, uitând de toate diferendele. În orice caz, m-a amuzat nemaipomenit să-l găsesc atât de „bine așezat în viața de om căsătorit".
>
> Acea timiditate palpabilă specifică tuturor bărbaților proaspăt căsătoriți din lume îl cuprinsese și pe el. Așa că a trebuit să-l tachinez în primele cuvinte, referindu-mă la ideile constructorilor de imperii și de republici despre căsătorie. „Ce s-a ales de toate principiile noastre?", am întrebat.
>
> Râdea și el, spunând: „O să vă explice ea totul".
>
> A trebui să adaug imediat: „E prima dumneavoastră înfrângere!".
>
> A încuviințat și a spus: „O să înțelegeți îndată de ce".
>
> Totul în jur se schimbase. O mână de femeie așezase fine ornamente orientale pe mese, așternuse niște covoare fabuloase pe podea, mutase mobila și cărțile și astfel făcuse și mai mare încăperea aceasta deja spațioasă. Aceeași mână înfrumusețase biroul cu flori. Nu după mult timp a intrat ea; înfățișarea atrăgătoare era în deplină armonie cu mediul pe care-l crease.
>
> Fermecătoare și hotărâtă, cu acel minunat curaj de nezdruncinat pe care-l au numai oamenii foarte tineri, Latife Hanım nu se îndoia deloc de sine, nici de ceilalți. S-a apropiat în rochia ei extrem de simplă, dar foarte șic de la o celebră casă de modă pariziană, care-i punea în valoare frumusețea orientală.
>
> A vorbit franțuzește ca o franțuzoaică, stăpânind perfect și cele mai fine nuanțe ale limbii noastre. Ne-a mustrat că ne lansaserăm atât de devreme în subiecte grave, cu vocea ei vioaie și veselă, adesea accentuată de un râs generos. Părea obișnuită să comande și să aibă putere. Ridicându-și frumosul cap, mi-a spus: „Sunt aghiotantul soțului meu".

Atât de feminină și totodată un camarad de nădejde

Sub agerimea, râsul spumos și mândria care vine din fericire stătea o inteligență ascuțită și flexibilă. Își folosea calitățile cu iscusința unui virtuoz. Capacitatea ei de muncă și puternicul spirit de observație erau, de asemenea, foarte vizibile... Înțeleg acum ce-l făcuse să-și încalce hotărârea de a nu se însura înainte de obținerea păcii finale și, prin urmare, faimoasele lui așa-zise principii.

Amândoi mă iscodeau cu privirea, încercând să-mi ghicească primele impresii. El a spus cu un glas cât se poate de hotărât și convins:

„Mi-a promis că o să vă povestească despre căsătoria noastră. Îndată o să vă ia în apartamentul ei".

Eu încă eram concentrată asupra acelui spațiu larg care mai păstra ceva din caracteristicile orientale, în ciuda aspectului exterior occidental. Eu, casnica, priveam acea încăpere care revela cele două aspecte ale caracterului ei, occidentalizat și totuși oriental. Ar fi putut să-mi citească gândurile într-un mod deconcertant de exact și să le repete imediat cu voce tare.

Mi s-a părut că avea calitățile esențiale pentru a captiva și a păstra un bărbat precum Mustafa Kemal. Adică feminină, dar și un camarad desăvârșit, o tovarășă de muncă, de drum și de viață, o iubită și, pe deasupra, o prietenă de nădejde. O prietenă care nu se împotrivea violent energiei de neoprit a lui Mustafa Kemal; una care-l îndupleca să accepte propria ei energie. Care din acestea două avea să prevaleze? Până la urmă una trebuia să cedeze în fața celeilalte. Aceasta era întrebarea pe care și-o puneau toți oamenii din jurul lor, dar la care nimeni nu putea răspunde.

Latife era mai mult decât adecvat înzestrată ca să se apere singură. Totuși, era sub atracția constantă a acelei inteligențe extraordinar de strălucite care până atunci respinsese orice formă de dominare și își schimbase constant forma și structura. Care dintre ei avea să câștige?

În vest, noi înțelegem cu greutate, astăzi, căsătoria dintre doi orientali cu puteri aproximativ egale și care au aceeași formație intelectuală și religioasă. Această uniune poate exista numai între persoane cu rădăcini comune. Oricât de liberale ar fi opiniile religioase, urmele de neșters ale Islamului vor rămâne.

În soția lui a găsit trăsăturile pe care le admirase

Faptul că ea împărtășea aceleași idei, emoții, tradiții și obiceiuri, dar și cultura ei occidentală, cunoștințele profunde despre Europa, felul în care primea oaspeții ca și cum ar fi trăit în Vest: toate acestea Mustafa Kemal le admira enorm și iată-l soțul unei femei care avea tocmai aceste calități. Siguranța pe care ea o căpătase după mulți ani de sfidare îl încânta. Mustafa Kemal, care nu suporta niciodată cea mai mică vulgaritate sau chiar nepolitețe, asculta cu mare plăcere răspunsurile vioaie ale sclipitoarei lui soții. Faptul că și ea era musulmană îi oferea o mare libertate de exprimare, permițându-i să dea glas unor critici pe care nici un străin n-ar fi îndrăznit să le pomenească.

De asemenea, situația aceasta îi oferea lui Mustafa Kemal posibilitatea de a-și pune în practică faimoasa teorie a „egalității totale între sexe“. Se bucura să dea un exemplu în această privință. Astfel le răspundea celor care-l criticaseră că nu aplica el însuși ceea ce predica. Dimpotrivă, acum modul în care sfida cutumele, în dorința lui de a o introduce pe soția lui în societate, atrăgea critici. Dar era obișnuit să treacă peste ele; n-au decât să vorbească, ar fi spus el.

Femeia pe care o alesese avea să ofere ceea ce se aștepta din partea ei. Era energică și talentată. Probabil că-i plăcea pericolul – altminteri ce căuta acolo? – și trebuie să fi fost și foarte ambițioasă. Ambiția nu este un defect; îl face pe om mai rezistent.

Ea umbla de colo colo prin salonul mare în care erau primiți oaspeții.

Și totuși era sfioasă

Pe măsură ce vorbeam, Latife Hanım comenta evenimentele, coborând glasul, în franceza ei pariziană fără cusur. L-a luat pe Aralov sub aripa ei și a reușit să-l înveselească, în ciuda privirilor aprige ale doamnei Aralov. Exact atunci a intrat în salon o turcoaică uimitor de demnă și de simplu îmbrăcată. Intrarea ei l-a adus pe Pașă înapoi în epoca noastră. Adevărata față a Ankarei strălucise pentru o clipă în toată goliciunea ei, înainte să se cufunde iar în obișnuita-i impenetrabilitate. Profitând de ocazia creată de conversația zgomotoasă reluată după această scurtă întrerupere, Latife Hanım și cu mine am urcat în apartamentul ei particular de la etaj, care semăna cu un cuib de vultur și pe care-l decorase cu daruri de nuntă. Nici nu apucasem să mă uit în jur și a început să-mi spună cum ajunsese acolo.

În ciuda tuturor lucrurilor, era încă sfioasă. Cerându-mi permisiunea, mi-a povestit cum s-a întors la Izmir la începutul ofensivei turce: „Încă nu m-am obișnuit cu toate astea; e ca un vis“. Vocea ei a devenit și mai hotărâtă.

Incredibila ei energie o salvase. Făcuse un jurământ. Dacă Mustafa Kemal intra triumfător în Izmir, avea să-i ofere casa familiei ei drept locuință.

Tocmai când Berthe Georges-Gaulis asculta povestea nunții, ușa s-a deschis.

„Sper că nu vă deranjez; pot să intru?“, a întrebat Pașa. „V-a spus totul?“

Siguranța extraordinară a lui Latife s-a clătinat pentru o clipă, dar a fost înlocuită de grația întruchipată. Pentru prima oară era tulburată.

„Hai să vă spun despre călătoria noastră din luna de miere“, a zis Pașa[143].

---

[141] Price, p. 141.

[142] Ibid.

[143] Georges-Gaulis, pp. 213-221.

14
Călătorind prin țară împreună

Latife și Mustafa Kemal s-au pregătit pentru o călătorie de treisprezece zile în jurul țării. Venise vremea ca Latife și țara să se cunoască reciproc. În itinerariu erau Adana, Mersin, Konya, Tarsos, Afyon și Küthaya.

Le-a luat două zile și jumătate să ajungă la Adana. Cuplul avea un vagon special, iar anturajul lor călătorea în vagoane de dormit. Când intrau în gara din Adana, au văzut o mulțime de femei pe acoperișuri și la ferestre. Femeile scoteau strigăte de bucurie în semn de bun venit, în timp ce bărbații aplaudau ritmic. Mulțimile îl îmbrățișau și îl sărutau pe Mustafa Kemal, îmbrăcat în uniforma lui de mareșal; Latife a fost și ea primită cu căldură. O fată de cincisprezece-șaisprezece ani, vorbind în numele unui grup care cerea anexarea provinciei Hatay, a adus în lacrimi în ochii tuturor, inclusiv ai lui Latife[144].

S-au strecurat prin mulțime. Atunci un grup de femei, toate în mantii negre, s-au apropiat de Mustafa Kemal; voiau să o invite pe soția lui. Mustafa Kemal s-a încruntat; fără a-și ascunde neplăcerea, a spus: „Soția mea nu merge nicăieri unde eu nu pot merge“.

Ziarele din ziua aceea publicaseră o declarație remarcabilă a muftiului din Adana: că nu era nimic împotriva religiei în faptul că Mustafa Kemal călătorea împreună cu soția lui și că ținutele ei erau perfect acceptabile și în conformitate cu legea *sharia*. Latife purta un costum lung din două piese. Pe cap avea o eșarfă elegantă care-i lăsa descoperită fața.

„Iată! Cum te-au făcut fetele noastre să plângi!“

Konya i-a primit cu la fel de multă jubilație, fiind însoțiți de aplauze oriunde mergeau. Mustafa Kemal a avut o întâlnire la primărie, în timp ce Latife a luat ceaiul cu reprezentantele femeilor din Konya într-o sală separată. Patru mese au fost întinse la prefectură, iar Latife a stat la masa femeilor, iarăși în altă sală. Mustafa Kemal a ținut un lung discurs la Grupul Femeilor din Semiluna Roșie, explicându-și speranțele pentru viitorul femeilor. Denunțând vehement excesele din orașele mari, dar și din provincii, le-a criticat pe femeile care purtau mereu rochii de seară și pe celelalte, care se furișau ascunse în mantii negre și lipsite de formă. A vorbit despre nemulțumirea pe care i-o provoca segregarea societății turce în bărbați și femei. A încheiat mulțumind pentru caldele felicitări pe care le primiseră el și soția lui[145].

Liceul pedagogic pentru fete din Konya a prezentat un spectacol de teatru. Piesa se baza pe povestea de dragoste dintre un veteran de război și logodnica lui. Tânărul, schilodit, voia să-i înapoieze inelul, dar ea refuza să rupă logodna. Mustafa Kemal a întins mâna pe furiș ca să-și șteargă cu batista lacrimile din ochi. Latife a zâmbit și a spus:

„Iată! Cum te-au făcut fetele noastre să plângi!“[146].

Când au luat cina la confreria sufistă, fata mai mare a liderului a stat cu ei la masă.

Încântat de cultura soției sale

Jurnalistul İsmail Habib nu putea să nu observe cât de mândru era Mustafa Kemal de soția sa.

> Latife Hanım cita din personalități europene pe tema femeilor. „Kant spunea că podoaba cea mai frumoasă a unei femei este virtutea ei. Descartes spunea că...“ Am remarcat cu toții în mod repetat cât de încântat era de câte ori soției sale i se ivea prilejul de a-și etala cultura. Folosea orice pretext pentru a o ruga să recite o poezie de Byron, adăugând că, deși nu o înțelegea, îi plăcea armonia. Îndată ce ea își termina impresionantul recital, o ruga să recite altceva, de data aceasta din Hugo, ca să înțeleagă și el.

Într-o zi, când soția sa a servit drept interpret între el și câțiva prizonieri de război greci, el a întors către noi ochii sclipind de mândrie, ca și cum ar fi vrut să spună: „Ce soție înzestrată am!“[147].

Ea purta un batic rusesc

Erau multe femei în mulțimea care a întâmpinat cuplul la Tarsos, majoritatea îmbrăcate în tradiționalele mantii cu pătrate albe și negre. Cele mai multe veniseră ca s-o vadă pe Latife. Mamele aveau să le povestească mai târziu copiilor despre acea zi: „Toate am mers s-o vedem; muream de curiozitate. Din fericire, Latife Hanım nu-și acoperise fața. Purta un batic rusesc“.

Patul lor avea așternuturi din in brodat. În afara casei torțele au ars toată noaptea și răsunau dansurile populare.

Când Latife și Mustafa Kemal au mers pe jos pe străzile din Tarsos, localnicii au aruncat flori și apă de trandafiri peste ei, de la ferestre. Mustafa Kemal era bine dispus. A dansat *zeybek*-ul, a cântat cântece populare și a cerut să se citească poezii. În timp ce İsmail Habib recita *Prizonierul celor patruzeci de hoți* de Nâzım Hikmet, Mustafa Kemal privea în depărtare.

La Küthaya au sosit pe 25 martie. Mustafa Kemal și-a început discursul la liceul din Küthaya adresându-se profesorilor, bărbați și femei, și arătând că armata de profesori care au format generația viitoare nu era mai puțin importantă decât armata de soldați care a luptat în războiul de eliberare. „Doamnelor și domnilor, dumneavoastră, profesorii, sunteți comandanți și ofițeri în armata iluminării“[148].

De-a lungul călătoriei, poporul a primit-o pe Latife cu brațele deschise. La liceul din Adana pe care l-au vizitat, cuplul a primit în dar un sigiliu cu trei fețe: pe una era gravat numele *Mustafa Kemal*; pe a doua, *Latife Mustafa Kemal*; iar pe a treia, *Adana*.

Femeia care merge alături de soțul ei

Cronicarii au notat că Latife devenea uneori tensionată de-a lungul călătoriei cu șase popasuri. Prima dispută conjugală, cum o

descriu cărțile, s-a petrecut la Adana. Cearta, se spune, ar fi izbucnit de la modul cum fuseseră așezați în mașină. Latife a luat în nume de rău faptul că fusese silită să stea în spatele mașinii care venise să-i ia de la gară și a întrebat: „Cum poți să mă insulți așa, Kemal?“[149].

Latife știa cât de mult o apreciază Mustafa Kemal, așa că nu știm de ce el îi va fi spus să stea în spate. În mod normal, ea se aștepta să stea în față.

Voia să fie femeia care merge alături de soțul ei, nu în spatele lui.

Relatarea lui İsmet Habib ne dă o idee despre veselia în care s-a desfășurat călătoria în general, în ciuda insistenței lui Latife pentru egalitate. Mulți oameni au remarcat cât de des își consulta Pașa soția în privința discursurilor sale și cum cei doi dezbăteau detaliat, plini de afecțiune. În loc să dea din cap la fiecare declarație a lui, Latife își apăra ideile, în stilul ei inimitabil.

---

[144] Arıkoğlu, *Hatıralarım*, p. 306.

[145] Atatürk, vol. II, pp. 151-157.

[146] Sevük, p. 100.

[147] Sevük, p. 57.

[148] Çankaya, p. 196.

[149] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 174.

15
Mireasa „impertinentă“ care poartă pinteni

Latife și Mustafa Kemal se bucurau de o relație destinsă, liberă de considerațiile ierarhice.

Într-o vreme când majoritatea femeilor le spuneau soților „stăpâne“ și „pașă al meu“, adresarea lui Latife, „Kemal!“, era cât se poate de neobișnuită. În general, tindea să i se adreseze cu „Paşam“, referindu-se la el ca „Excelența Sa Pașa“, dar unii aleg să-și amintească numai ocaziile când îi spunea „Kemal“.

Sora ei Vecihe rezumă: „Toți ne adresam lui cu «Paşam». Latife Hanım făcea la fel. E drept că uneori îi spunea «Kemal», dar Atatürk prefera «Paşam». El, în schimb, îi spunea «Latife» sau «Latif»“.

Ori de câte ori ea rostea „Kemal“, femeile roșeau, iar bărbații se înfuriau. Unii o socoteau pur și simplu răsfățată; alții, lipsită de respect. Memoriile fac mare caz de iritarea pe care această formă de adresare i-o provoca lui Mustafa Kemal; este probabil că indignarea unor terți față de atitudinea relaxată a lui Latife îl enerva până la urmă și pe el.

Documentele sovietice notează: „Își numește soțul «Pașa»“. Mai multe citate din cartea de față o confirmă: îi spunea „Paşam“ de față cu lumea și „Kemal“ doar în cercurile cele mai intime. O altă notă se referă la faptul că „nu se înclină în fața soțului ei ca soțiile turce obișnuite“[150].

Oare a dezamăgit ea într-un fel anumite cercuri care așteptau să

se poarte altfel? Totuși Mustafa Kemal nu s-ar fi căsătorit cu ea dacă ar fi vrut o soție supusă.

Era atât de elegantă

Latife era o femeie foarte elegantă. După nuntă, a continuat să poarte ținute comandate de la marile magazine europene, așa cum făcuse toată viața. Nu purta *çarșaf* sau văl.

Obișnuia să poarte în principal negru, împodobindu-și uneori urechile cu cercei cu diamante sau briliante. Nu a scos niciodată de pe deget solitarul dăruit de tatăl ei.

Jurnaliștii occidentali care vizitau Ankara relatau destul de amănunțit despre ținutele ei, străduindu-se să scoată în evidență faptul că nu purta văl.

The New York Times din 14 martie 1923 a publicat un articol intitulat „Hainele doamnei Kemal sunt o garanție a reformei“ și a comentat despre ținuta lui Latife: „Pantalonii ei de călărie îi indică intenția de a înlătura convențiile haremului“. Articolul continuă spunând că ea era îmbrăcată ca un bărbat, cu pantaloni de călărie, cizme înalte și pinteni, iar pe cap purta o beretă distinsă. Poate că nu era prima femeie care umbla fără văl, dar era soția unui conducător, tot ceea ce făcea ea căpăta o importanță simbolică, iar atitudinea, comportamentul și stilul ei au ajuns să ilustreze schimbarea.

Subliniind rolul tot mai mare al femeilor în viața socială a Turciei, *New York Times* observa că *yaşmak*-ul, sau vălul, dispărea. Articolul afirma: „Unul dintre scopurile cele mai lăudabile ale regimului naționalist din Turcia este emanciparea femeilor turce“.

Pe 17 martie 1923, *Illustrated London News* a publicat o fotografie cu soțul și soția stând unul lângă altul, cu subtitlul „Soția fără văl a lui Kemal: simbolul libertății pentru femeile turce“.

Nu doar că Latife umbla fără văl, dar era și un model pentru abolirea vălului, care încă era prevalent pe atunci.

Paul Gentizon, corespondentul în Turcia al ziarului *Le Temps* între 1922 și 1928, remarcase:

> [...] mai important, el nu se temea să-și ia soția fără văl atât la inspecțiile militare cât și la restaurante. Ea se îmbrăca asemenea unei amazoane, purtând cizme înalte. Mustafa Kemal se declarase, cu siguranță, împotriva vălului la femei; voia să-l vadă dispărut, la fel ca fesul[151].

Soția lui Mustafa Kemal simboliza noua Turcie în fața lumii întregi.

Soția lui İsmet, Mevhibe Hanım, renunțase și ea la mantie în drum spre Lausanne, altfel ar fi reprezentat greșit noua Turcie. Simpatizanții care au venit să-l conducă pe İsmet la gara Sirkeci au văzut-o alături de el pe Mevhibe, în vârstă de douăzeci și șase de ani, fără văl[152].

İsmet, mai degrabă din neatenție, și-a cam speriat soția când au ajuns la Lausanne. O cutie mare de carton, legată cu panglici, în mod evident de la un magazin exclusivist, a fost livrată într-o zi la camera lor. Mevhibe a dezlegat panglica și a desfăcut cutia. A fost uimită să descopere o haină splendidă după alta: un *deux-pièces* după ultima modă, o rochie și o jachetă elegantă... Toate prea moderne, prea europene pentru ea. Oare soțul ei putuse cumpăra asemenea haine fără s-o întrebe mai întâi? Nu știa ce să creadă; erau atâtea posibilități! În cele din urmă s-a așezat în fața pachetului și a început să-și aștepte soțul. L-a luat de mână imediat ce s-a întors de la conferință și l-a condus în cameră. Arătând spre veșmintele de pe pat, a întrebat: „Pașam, ce-i cu toate astea?“.

İsmet Pașa a zâmbit și a spus: „Fii pe pace, doamna mea; e drept că știam despre ele, dar crede-mă, sunt pe deplin nevinovat. Obiectele astea aparțin unei doamne distinse. Latife Hanım a comandat hainele când era încă la Izmir și mi-a dat instrucțiuni complete despre numele magazinului. Trebuie să i le trimit“[153].

„Oh, să fiu eu fotografiată în rochie de bal...“

Poate că Latife își acoperea capul cu o eșarfă, dar toate hainele ei erau din Europa: pantaloni bufanți de călărie, costume *deux-pièces* și pelerine.

O întâmplare povestită de İsmail Habib Sevük ne-ar putea da o idee despre adevăratele ei sentimente. Sevük fusese martor la

disconfortul pe care i-l provoca ei acest stil impus; cu siguranță, o compătimea. Situația ei socială cerea un stil de îmbrăcăminte foarte modest, pe care ea îl regreta de fiecare dată când se vedea în fotografiile publicate.

La întoarcerea de la Konya, İsmail Habib mersese la Çankaya să-i citească lui Mustafa Kemal un discurs pe care tocmai îl terminase. Latife și Yusuf Bey Akçura se aflau de asemenea în salon. Tocmai atunci a venit corespondența. Deasupra teancului era revista *İnci*, cu o frumoasă fotografie a lui Müfide Ferid pe copertă.

Yusuf și Ferid Bey, pe atunci ambasador la Varșovia, erau cumnați, deci Müfide Hanım era sora soției lui Yusuf. „Ia uitați-vă la cumnată-mea!“, părea să spună el când au privit coperta, iar Latife a oftat cu părere de rău: „Oh, să fiu *eu* fotografiată în rochie de bal...“

İsmail Habib o înțelegea:

> Are dreptate. Toată călătoria a purtat o ținută semi-masculină, cizme lăcuite, pantaloni de călărie și un șal negru care-i acoperea tot capul până la urechi... Din fața ei se mai vede numai partea dintre sprâncene și bărbie. Toate fotografiile publicate în presă o înfățișau așa. Nu conta; poate că n-o măguleau, dar cu siguranță erau importante pietre de hotar ale revoluției feminine de la noi[154].

Multe femei, forțate de o serie de războaie – ultimul în Balcani – să ia locul soților lor în magazine și birouri încă înainte de anii 1910, începuseră să mai slăbească legile *hijab*-ului: *çarșaf*-ul era mult prea incomod, iar acoperământul se limitase până la urmă la o eșarfă mare, înfășurată în jurul capului și legată sub păr la ceafă.

Ținutele care lăsau dezvelită toată fața erau încă permise doar la petrecerile private. Pe stradă, discreția încă se dovedea cea mai recomandabilă cale. Dezvelirea completă a feței a devenit mai acceptabilă abia după război.

Astfel încât, în vreme ce se promova ideea „eliberării femeilor de invizibilitate, de obligația de a umbla ca niște sperietori“, oportunitatea politică îi cerea lui Latife să se „acopere“.

În fotografiile ei vedem o femeie acoperită. Și totuși, nici unul dintre aceste acoperăminte nu este specific islamic. În călătoria la Tarsos, ea a încercat într-adevăr ceea ce a fost numit atunci batic

rusesc. Știm că ea și Mustafa Kemal analizau situația politică, iar Latife l-a întrebat de mai multe ori: „Nu e timpul să scap de mantia asta?“.

Singura fotografie din timpul căsătoriei în care Latife apare cu capul descoperit este una în care ea, Mustafa Kemal și familia ei au pozat împreună. Ea stă în spate, în picioare, de parcă ar vrea să treacă neobservată. Toate femeile din familie sunt descoperite, cu capetele, gâturile și brațele lăsate la vedere de haine. Latife, pe de altă parte, poartă un *deux-pièces* alb cu gulerul înalt. Însă nu poartă eșarfă peste cocul elegant.

Știm, de asemenea, că Mustafa Kemal politicianul era împotriva acoperirii femeilor. Cu siguranță s-a referit la acest subiect în discursurile sale din epocă. Totuși, atitudinea sa personală față de femei și îmbrăcămintea lor se poate să fi fost foarte diferită, potrivit lui Falih Rıfkı. Acesta ne amintește că, oricât ar fi insistat Mustafa Kemal asupra emancipării femeilor, ca bărbat rămânea ferm în tabăra tradiționalistă:

> Nu este prea occidental în privința femeilor. Încât îi displace până și oja de unghii. Era extrem de gelos. Aproape ca un bărbat cu harem... Cu asta este el obișnuit și aceasta este preferința lui personală[155].

Soția Pașei în neglijeu

Criticii au obiectat la apariția în fotografii a unei femei la fel de sigură pe sine ca oricare dintre bărbații din jurul lui Mustafa Kemal. Una dintre aceste fotografii a fost folosită într-un manifest distribuit în 1923, al cărui text nu era decât un atac vulgar. Comunicatul așa-numitului Comitet Otoman Revoluționar din Anatolia o înfățișa pe Latife așezată picior peste picior. Mai apăreau Mustafa Kemal, Recep Peker și Rauf Orbay; fotografia apăruse inițial în revista franceză *L'Illustration*. Manifestul afirma:

> [...] Gândește-te numai că soția sau fiica ta vor fi forțate mâine să umble în halul acesta, cât de mult îți vor fi înjosite onoarea și virtutea și ascultă-ți conștiința! Înțelege acum că religia și virtutea au devenit jucării în mâinile unui conducător național de teapa aceasta! Oh, frate musulman! Nu e nevoie de mai multe cuvinte; dacă nu rupi astăzi mâna care se întinde spre ceea ce au

mai sfânt religia și neamul, ia-ți adio pentru totdeauna de la religia ta, de la Coran, onoare și virtute[156]!

În ciuda străduințelor ei de a prezenta o imagine conservatoare, fotografiile ei de la gară sau din călătoria la Mersin au fost distribuite în Anatolia ca propagandă negativă.

---

[150] M. Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, p. 397.

[151] P. Gentizon, *Mustapha Kemal, ou L'Orient en Marche*, p. 163.

[152] G. Bilgehan, *Mevhibe*, p. 117.

[153] Bilgehan, pp. 139-140.

[154] Sevük, pp. 53-54.

[155] Atay, p. 412.

[156] *Yakın Tarihimiz*, vol. II, nr. 16, pp. 87-88.

16
Găuri de gloanțe în hainele lui Latife

Latife și Mustafa Kemal s-au întors din călătorie pe 25 martie. Evenimente extraordinare așteptau în culise: Ali Șünkrü, liderul opoziției cunoscute ca Al Doilea Grup, a dispărut pe 28, după o serie de atacuri deschise la adresa cabinetului, care-l înfuriaseră pe Mustafa Kemal.

Toate acestea au afectat-o și pe Latife.

Dezbateri înverșunate au izbucnit în parlament, iar săgețile învinuirii îl țintеau pe Mustafa Kemal, președintele Adunării. Mirosul crimei plutea în aer. Hüseyin Avni Ulaș, un important membru al celui de-Al Doilea Grup, și-a încheiat un discurs exprimându-și speranța ca omorul să nu fi fost motivat politic:

„Gura și condeiul unui deputat nu sunt nici mai mult nici mai puțin decât onoarea nației. Înlăturați mâna care vrea să pângărească această onoare!“[157].

Prim-ministrul Rauf a răspuns la condamnări: „Forțele independente ale justiției, poliției și jandarmeriei își vor face datoria nestânjenite“[158].

Ali Șükrü fusese văzut la cafeneaua Kuyulu din Piața Karaoğlan în seara dispariției lui; mai târziu, fusese observat plecând braț la braț cu Mustafa Kaptan, un parlamentar apropiat de Lame Osman. Mărturiile despre niște strigăte în întuneric și despre o căruță care fusese văzută – și care încărca în mod ostentativ niște mobilă de la casa lui Osman – a doua zi dimineață nu prevesteau nimic bun.

Lame Osman venea de la Giresul, în zona Mării Negre. Se

alăturase Luptei Naționale pentru a-i nimici pe grecii pontici după sosirea lui Mustafa Kemal la Samsun în mai 1919 și formase un detașament de voluntari care crescuse până la 5000 de membri. Deși ajunsese la gradul de locotenent-colonel, rămânea ignorant și analfabet, iar brutalitatea lui era legendară. Gărzile de corp ale lui Mustafa Kemal, un grup de viteji de la Marea Neagră, erau sub comanda lui Osman.

Victima crimei venea tot de la Marea Neagră: Ali Șükrü Bey, în vârstă de treizeci și nouă ani, parlamentar de Trabzon, orașul său natal. Absolvent al Colegiului Naval, intrase în Liga Navală și își dăduse demisia din funcție când devenise comandant. Conducea Al Doilea Grup în Adunare. Studiase în Statele Unite, așa încât vorbea fluent engleza, și era un om bine informat, cult.

Avea o reputație de adversar încăpățânat și coleric și fondase ziarul *Tan* pentru a promova opiniile celui de-Al Doilea Grup: scria el însuși editorialul. *The Times* interpretase lansarea ziarului ca „un partid de opoziție cu 80 de membri la Ankara“[159].

Tan, care apărea șase zile pe săptămână, a reușit să scoată numai șaizeci și opt de numere.

„Ce te face să spui că am luat o hotărâre?“

Evenimentele declanșate după dispariția lui Ali Șükrü l-au determinat pe Mustafa Kemal să dizolve parlamentul și că convoace noi alegeri.

> Latife și Mustafa Kemal se plimbau prin grădina de la Çankaya, când Latife a întrebat:
>
> „La ce te gândești, Kemal?“
>
> „La ce mă gândesc? De unde știi că mă gândesc la ceva?“
>
> „Când sufli rotocoale de fum, știu că te gândești... Așadar, ce hotărâre ai luat?“
>
> „Ei, na! Să zicem că știi când mă gândesc, după rotocoalele de fum; dar ce te face să spui că am luat o hotărâre?“
>
> „Dacă n-ai fi luat-o, ai fi aprins altă țigară. Când o strivești în scrumieră, răsucind-o cu degetul mare, știu că ai rezolvat problema și ai găsit o soluție.“
>
> „Măi să fie! Se pare că nu mai am nici un secret! Spune-mi la ce mă gândeam și atunci o să fiu pe deplin convins că m-am însurat cu un oracol, nu cu o femeie!“[160]

Lui Mustafa Kemal îi plăcea să spună: „Latife poate să-mi citească gândurile“. Așa își prefațase anunțul făcut la ambasada azeră despre intenția de a se căsători, la începutul anului. Soția lui era cu adevărat pricepută; putea să-i prevadă următoarea mișcare.

Mustafa Kemal a dirijat discuția spre conferința de la Lausanne. A pomenit despre relația rece dintre prim-ministrul Rauf și İsmet, care purtase negocierile.

„Chiar dacă İsmet Pașa reușește să semneze un tratat viabil la Lausanne, o să ne fie greu să-l ratificăm în Adunarea plină de prejudecăți. De aceea trebuie să recurg la dizolvare și la noi alegeri.“

Latife a aprobat: „Cam același lucru îl aud la cină în ultimele zile“.

Ea urmărea îndeaproape politica de la Ankara, folosindu-și „clarviziunea“ pentru a anticipa mișcările adunării. Și ea era complet absorbită de politică.

Noi alegeri

La insistența lui Mustafa Kemal, pe 1 aprilie s-a luat decizia organizării unor noi alegeri.

Dispariția lui Ali Şükrü șocase Ankara. O căutare meticuloasă îi descoperise în cele din urmă trupul pe 2 aprilie, sub un morman de pământ și un nor de muște în grădina casei de vară a lui Topal Osman, cunoscută ca Via Preotului, aproape de Çankaya. Fusese un bărbat masiv și puternic, în timp ce Lame Osman era costeliv... Era limpede că deputatul se împotrivise și probabil că fusese nevoie de mai mulți oameni ca să-l doboare și să-l sugrume cu o funie.

Au fost emise mandate de arestare pentru Lame Osman și Mustafa Kaptan. Cel dintâi dispăruse, dar cel de-al doilea a fost reținut. Referindu-se la balanța de putere din epocă, Rıza Nur afirmă că ministrul justiției, Rıfat Bey, făcea parte din Al Doilea Grup, iar judecătorii și jandarmii erau cu toții de partea acestei opoziții puternice din Adunare[161].

Reședința în pericol de atac

Chiar și Poliția Parlamentului și comandantul acesteia își lăsau armele înainte să intre în cameră, în timp ce această bandă de tâlhari intra înarmată până-n dinți, inclusiv cu bombe. Nu se sinchiseau să ceară permisiunea înainte de a-și băga capetele pe ușa camerei[162].

Un nou corp regulat de gardă fusese format și urma să fie comandat de İsmail Hakkı Tekçe. Însă nimeni nu îndrăznise să-l informeze pe Lame Osman despre desființarea bandei lui, iar cele mai rele temeri ale lor s-au îndeplinit când trupa iregulară l-a luat la țintă pe Mustafa Kemal.

Rıza Nur – ministru al sănătății pe atunci – relatează ce s-a întâmplat când Lame Osman a amenințat Çankaya:

Mustafa Kemal stătea pe sofa în holul cel mare. Era aplecat în față. Chipul i se făcuse galben ca pământul. Era nemișcat. Am văzut că İsmet stătea așezat în fața lui. Aviatorul Fuat și Recep – care mai târziu a devenit ministru de interne – stăteau în picioare. Arătau ca două statui de ceară. Stăteam cu toții neclintiți, iar în cele din urmă Mustafa Kemal a întrebat: „Ce să facem?“.

Am spus: „După părerea mea, trebuie să mergeți la Ankara fără întârziere“.

Mustafa Kemal a răspuns: „De obicei Osman e liniștit; cu el mă descurc. Dar Adunarea?“

İsmet și cu mine ne-am întors și ne-am petrecut noaptea în clădirea statului major[163].

Reședința era în orice moment în pericol de atac.

*Latife pe niște lăzi de portocale, cu **kalpak** pe cap*

S-a întâmplat ce era mai rău: banda lui Lame Osman a încercuit Çankaya. Vecihe, sora lui Latife, era venită în vizită atunci, așa că nepotul ei Mehmet Sadık Öke știe bine povestea[164]:

Conducătorul Luptei Naționale era amenințat. S-a ținut o scurtă discuție. Siguranța lui Mustafa Kemal era de cea mai mare importanță. Dacă i s-ar fi întâmplat ceva, oricum nici unul dintre ceilalți nu ar fi supraviețuit. Au început negocieri cu banda de afară. Apoi a urmat obișnuitul: „Să iasă femeile și copiii!“. Cei dinăuntru a făcut un plan: Mustafa Kemal trebuia să plece deghizat, împreună cu femeile și copiii. Dar cineva trebuia să rămână în casă. Latife s-a oferit voluntară, spunând: „Eu pot să le distrag atenția!“. La început Mustafa Kemal s-a împotrivit violent, dar hotărârea ei era de nezdruncinat. Deja își pusese pe cap un *kalpak* de-ale lui și se îmbrăcase cu o manta. I-a poruncit unei ordonanțe să aducă niște lăzi de portocale din bucătărie și le-a pus una lângă alta sub fereastră.

Mustafa Kemal și-a pus haina pe care Vecihe o luase din garderob și apoi a

plecat cu Vecihe și cu servitoarele.

În casă toate luminile erau aprinse și din grădină se vedea în interior. Latife a umblat încoace și încolo pe lăzile de portocale ca să-și ascundă înălțimea, pretinzând că este Mustafa Kemal, care ar fi rămas în casă fără a ține seama de amenințarea la adresa propriei sale securități. Mustafa Kemal, între timp, ajunsese la clădirea gării și începuse un plan de atac împotriva lui Lame Osman.

Lame Osman și oamenii lui au tras salve de gloanțe înspre casă și în cele din urmă au intrat cu forța. S-au înfuriat când și-au dat seama de păcăleală. Latife însăși a fost bruscată. Exact atunci gărzile i-au înconjurat pe Lame Osman și banda lui.

Omul de încredere al lui Lame Osman, Haliloğlu Rasim, avea un fiu, Rasim Aydın, care mulți ani mai târziu a povestit întâmplarea din punctul de vedere al tatălui său. Relatarea publicată în *Yeni Aktüel* o confirmă pe cea a lui Vecihe. Rasim spune că Osman și oamenii lui au pătruns în casă la ordinul de atac; găsind-o pe Latife în locul lui Mustafa Kemal Pașa, au lovit-o. Pretindeau că Mustafa Kemal era amenințat de un complot pus la cale – printre alții – de Latife; așa că înconjuraseră casa pentru a-l „salva“ pe Mustafa Kemal, nu pentru a-l ucide[165].

Rıza Nur relatează întâmplarea în memoriile lui: „Latife mi-a spus mai târziu că, de fapt, Osman trăsese cu arma înspre casa lui Mustafa Kemal. Încât unele gloanțe trecuseră prin hainele ei din garderob“[166].

Latife fusese la un pas de moarte. Era pentru prima oară, dar nu avea să fie ultima.

Parlamentul primește o lovitură

Kılıç Ali afirmă în memoriile lui că ancheta în cazul morții lui Ali Șükrü ajunsese până la Gaziu. El adaugă: „İbrahim Bey din Ankara, procuror la Curtea de Apel, și cerchezul Neșet Bey, comandantul poliției din Ankara, merseseră la reședință pentru a-i lua o declarație lui Mustafa Kemal“[167].

Lame Osman și o parte din oamenii lui fuseseră omorâți. Dar abia acum urma ce era mai rău. Trupul i-a fost deshumat și spânzurat de picioare la ușa parlamentului: o lovitură gravă într-un

moment când Marea Adunare Națională din Turcia era urmărită îndeaproape de întreaga lume. Atmosfera pașnică de la Çankaya fusese spulberată.

Tratatul de pace nu fusese încă semnat. Uciderea unui deputat din opoziție, urmată de execuția sumară a suspectului într-un schimb de focuri, fără procesul cuvenit, și apoi profanarea mormântului: nimic din toate acestea nu era de dorit.

Cemal Șener, care și-a publicat cercetările despre Lame Osman, afirmă: „Astăzi, dreapta are aversiune față de el, iar cei care se prezintă drept stânga kemalistă îl reneagă de asemenea“. Și adaugă: „Singurul grup care-i ia apărarea sunt oamenii din Giresun, de la dreapta la stânga...“[168].

Mausoleul criminalului Lame Osman se înalță astăzi în Giresun, iar cea mai mare stradă din oraș a fost numită în cinstea lui: Osman Ağa Caddesi.

Iar în Trabzon se află o statuie a lui Ali Șükrü, politicianul din opoziție asasinat.

---

[157] A. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, p. 508.

[158] Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, p. 188.

[159] Demirel, p. 392.

[160] Bozdağ, *Gazi ve Latife*, p. 139.

[161] R. Nur, *Hayat ve Hatıratım*, vol. II, p. 380.

[162] Șener, p. 103.

[163] Nur, vol. II, p. 389.

[164] Mehmet Sadık Öke nu a fost de acord, inițial, să fie citat. După ce cartea a apărut în mai multe ediții și am fost acuzată de insultarea lui Atatürk, el a transmis presei o declarație detaliată, pe care apoi am folosit-o în apărarea mea. Am fost achitată în decembrie 2006.

[165] Kılıç Ali, p. 60.

[166] Nur, vol. II, p. 385.

[167] Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, p. 193.

[168] Șener, p. 115.

17
Latife vrea să candideze pentru parlament

Cea mai importantă problemă era semnarea tratatului de pace care avea să încheie conferința de la Lausanne. Parlamentul votase o moțiune pentru a se dizolva, iar noile alegeri erau iminente. Era momentul potrivit pentru noul regim să ia o decizie în privința votului universal. Latife îl presase pe Mustafa Kemal pentru drepturile politice ale femeilor după întoarcerea în călătoria de la Adana. Intenționa să candideze pentru un loc într-un district din est. Aghiotantul-șef Salih comentează în memoriile lui despre aspirațiile ei politice:

> Lui Latife îi intrase în cap să devină deputat, dar femeile nu aveau drept de vot, așa că, firește, nu putea fi aleasă! Dar îl bătea la cap pe Gazi Pașa, cerându-i să aranjeze ca ea să devină deputată extinzând sufragiul la femei și acordându-le dreptul de a fi alese și a vota[169].

Ea știa, din școală, că femeile britanice își dobândiseră dreptul de a vota și de a candida la alegeri în 1918 și că femeile intraseră în Camera Comunelor în același an. Într-adevăr, Revoluția franceză făcuse prea puține pentru progresul statutului politic al femeilor, dar ea știa totodată că cincizeci de ani de sufragism dăduseră roade, astfel încât, până în 1923, femeile câștigaseră drepturi politice depline în țări foarte diverse, ca Noua Zeelandă, Armenia, Rusia, Ungaria, Birmania și Statele Unite ale Americii. Nenumărate turcoaice vedeau schimbarea de regim drept mediul ideal în care să-și susțină propria emancipare. Nezihe Muhiddin conducea un

grup care prezentase deja cereri politice, iar alte femei proeminente care luptau pentru drepturi politice erau Matlube Ömer, Azize din Cipru și Güzide Osman.

Poziția lui Latife nu a ezitat niciodată de-a lungul ședерii ei la Çankaya: apărătoare hotărâtă a drepturilor femeilor, nu s-a sfiit niciodată să-și declare punctul de vedere în fața oricărui corespondent străin. Ca urmare, presa străină o numea frecvent pe soția lui Mustafa Kemal sufragetă și susținătoare a drepturilor femeilor.

În anii 1920, femeile și copiii încă aveau același statut politic în Turcia; astfel încât, deși nu exista vreo restricție specială în această privință în constituția din 20 ianuarie 1921, parlamentul rămăsese un club exclusiv masculin.

Alegerile programate cereau o lege nouă. În timpul dezbaterilor asupra legii electorale din 1923, a devenit repede evident că se tindea spre păstrarea *statu quo*-ului din constituția din secolul al XIX-lea, cu circumscripții formate din 20.000 de bărbați.

O singură voce s-a ridicat în sprijinul femeilor: Tunalı Hilmi Bey, parlamentar de Bolu, a cărui obiecție a stârnit vâlvă în cameră: „Nu doar că le refuzați dreptul de a vota sau de a fi alese, dar nici măcar nu le puneți la număr!“. Sesiunea s-a încheiat mai repede, în mod neașteptat, când el a strigat: „Domnilor, războiul nostru sfânt a lăsat în urmă mai multe mame decât bărbați. Vă rog să nu bateți din picioare; loviți cu ele în capetele sfintelor mele mame și surori!“[170]. Totuși, sistemul vechi avea să prevaleze în cele din urmă. Capul familiei urma să voteze până când femeile progresau suficient ca să-și merite drepturile politice!

Vakit, publicat de Ahmet Emin și Asım Us, a publicat un sondaj de opinie începând de pe 18 aprilie 1923. Subiectul era drepturile politice ale femeilor, iar sondajul intitulat „Votul feminin“ s-a dovedit un mare succes.

Dezbaterea inițiată de ziar a creat un mediu potrivit pentru revendicările politice ale femeilor[171].

„Ea te-ar nominaliza drept candidată…“

Încurajat de interesul stârnit, sondajul a adăugat întrebarea „Ce femeie ar trebui să candideze pentru parlament?“. Numele lui Latife apărea printre răspunsuri.

Și la Çankaya sondajul fusese urmărit cu atenție. Într-o seară, la o cină în doi, Mustafa Kemal și-a întrebat soția:

„Ai văzut *Vakit*-ul de azi? O tiză a ta din Istanbul, o oarecare Latife Bekir Hanım, cere drepturi egale pentru femei. Dacă s-ar obține asemenea drepturi, ea te-ar nominaliza pe tine drept candidată pentru Istanbul“.

„Sunt de acord, Pașam“, a răspuns ea și a întrebat: „Tu nu?“.

„Cu ce?“

„Cu ideea că bărbații și femeile trebuie să fie egali…“

„Ți-am zis de mai multe ori că asta e dorința mea.“

„Nu crezi c-aș fi un parlamentar bun?“

„De unde și până unde? Da, cred că femeile ar trebui să intre în parlament, dar n-am nici o dorință să-mi văd propria nevastă acolo… Vreau liniște acasă, liniște pe care numai draga mea soție poate să mi-o ofere“[172].

Intrarea unui aghiotant care aducea un mesaj criptat a pus capăt conversației.

Partidul Popular al Femeilor

Activitatea politică a femeilor și-a atins apogeul pe 30 mai 1923. Treisprezece femei, conduse de Nezihe Muhiddin, și-au anunțat intenția de a lupta pentru drepturi politice. Alte nume notabile din grup erau Șükufe Nihal și Latife Bekir – femeia pe care Mustafa Kemal o desemnase drept tiza lui Latife. Ele intenționau să organizeze în primă fază un consiliu pentru a-și preciza programul.

S-au întâlnit peste două săptămâni și și-au anunțat decizia de a forma Partidul Popular al Femeilor[173].

Un articol scris împreună de Arthur Moss și Florence Gilliam, intitulat „Mitul turc“, a apărut în *The Nation* din 13 iunie 1923. Atribuind oarecum prematur Turciei votul universal, fără

discriminare de rasă, culoare, credință sau sex, articolul se concentra apoi pe prezența unui puternic partid al femeilor în Turcia:

> [...] iar acum există un activ Partid Popular al Femeilor, cu o influență cel puțin la fel de mare ca a Partidului Național al Femeilor din America. (Kemal s-a căsătorit recent cu Latife Hanım, una dintre liderele acestui partid.)

Probabil coincidența prenumelor, precum și poziția cunoscută a primei doamne pe aceeași platformă, conduseseră la concluzia greșită.

Aghiotantul-șef Salih spune în mod repetat că Latife „făcea o problemă“ din drepturile politice; nu se dădea bătută, nici măcar în fața legii electorale care le ignora atât de clar pe femei[174]. La Çankaya era o femeie care cerea drepturi politice pentru ea însăși și pentru membrele sexului ei.

Voturi pentru Latife în urna electorală

Alegerile s-au ținut în iunie, excluzându-le totuși pe femei. Însă unii bărbați, pe deplin conștienți că femeile nu pot fi alese, votaseră pentru femei proeminente, printre care Latife.

Primele știri au venit de la Izmir. În urnă s-a găsit un vot pentru Latife. Ea a trimis o telegramă de mulțumire consiliului municipal din Izmir și Asociației pentru Apărarea Drepturilor pe 28 iunie.

Pe 5 iunie, *İleri* a publicat știrea despre voturile pentru Latife și Halide Edib, ilustrând articolul cu portretele lor. „Votanții din Izmir care-și alegeau deputații au introdus în urnă câte un vot pentru Latife Hanım, onorabila soției a Gaziului Comandant Suprem, și Halide Hanım“. Șarki Karahisar (astăzi un district din regiunea Giresun) a exprimat de asemenea două voturi pentru Halide Edib[175].

Latife și Mustafa Kemal discutau despre rezultatele alegerilor în seara următoare, la cină. Atunci a intrat unul dintre aghiotanți, aducând rezultatele din regiunea Konya.

Mustafa Kemal a râs după ce a aruncat o privire peste rezultate.

„Felicitări, Latif. Ai primit treizeci și nouă de voturi în Konya. Deși n-ai dreptul să candidezi. Așadar, dacă ai fi candidat oficial, ai fi

zdrobit lista partidului.“

„Serios, Kemal?“, a întrebat ea. „Dă-mi să văd“[176].

Pe lista biroului electoral din Konya apărea numele Latife Gazi Mustafa Kemal, iar în dreptul numelui numărul 39.

„Trimite o telegramă oamenilor din Konya și mulțumește-le... Gestul ăsta frumos are să ne ușureze treaba în viitor“, a încurajat-o Mustafa Kemal. Când ea i-a citit mesajul de mulțumire pe care-l compusese, el a spus: „Foarte bine; să trimitem telegrama fără întârziere... Numai că, Latif, ăsta e un moment istoric; ai grijă s-o semnezi...“

„Așadar, Kemal“, a întrebat ea, „tot ești hotărât să nu mă lași să devin membru al parlamentului?“.

El nu s-a clintit. „Poate că femeile au locul lor în parlament, dar altă soție ca Latif nu pot să găsesc. Fă-mi plăcerea asta: nu m-am răzgândit.“

„Of, ești incorigibil!“ a zâmbit Latife, dând din cap. L-a luat de braț și au urcat scara împreună.

Rezultatele de la Malatya și Diyarbakır au fost la fel de surprinzătoare, cu voturi pentru Latife, Halide Edib, Mevhibe Hanım, Nezihe Muhiddin, Kara Fatma, Müfide Ferid și Aliye Fehmi[177].

Votanții se dovediseră mai sensibili decât adunarea legislativă.

Latife se născuse și crescuse între cele două perioade de monarhie constituțională ale Imperiului Otoman. În această epocă, femeile s-au implicat foarte repede în politică, revoltându-se împotriva statutului lor inferior. Femeile organizau întruniri internaționale și demonstrații care atrăgeau mii de participante la începutul secolului XX. Femeile europene erau angajate într-o puternică mișcare pacifistă. Femeile otomane, de asemenea, deveneau active. Deși decretul reformei din 1839 le oferise puține ameliorări tangibile femeilor, mișcarea reformatoare care a urmat a cuprins toate domeniile.

Drepturile egale de moștenire intraseră în vigoare în 1847.

Primele școli secundare pentru fete s-au deschis în 1858, iar un

colegiu pedagogic pentru femei a fost înființat în 1870. Drepturile egale de moștenire au fost extinse în același an la proprietatea asupra pământului.

Legislația a deschis calea educației pentru fete în 1869. Aceasta a fost înscrisă ca un drept fundamental în prima constituție, din 1876. Școala primară a devenit obligatorie atât pentru băieți cât și pentru fete.

Femeile au obținut dreptul de a munci contra unui salariu în 1897 și de a lucra ca slujbași publici în 1913. În mai puțin de un an, femeile activau în comerț și afaceri. O altă instituție de educație superioară pentru femei s-a deschis în 1914. În numai șapte ani, acest colegiu a devenit co-educațional, iar peste încă un an șapte studente s-au înscris la Colegiul de Medicină[178].

Femeile nemusulmane, care se bucurau de privilegii semnificative în epocă, putuseră să urmeze școli particulare încă din secolul al XIX-lea.

Numărul asociațiilor și societăților în care femeile erau membre ajunsese în 1919 la nouăsprezece.

Încă de la începutul celei de-a doua monarhii constituționale, femeile cereau o schimbare: să obțină drepturi și un statut social, să participe la viața publică și politică, să aibă parte de educație și instruire și să fie eliberate de poligamie și de divorțurile rapide și unilaterale[179].

Printre principalele activiste se numărau Makbule Leman, Fatma Aliye, Șair Nigâr, Emine Semiye, Yaşar Nezihe și Aziz Haydar.

Revoluția din 1917 le eliberase pe femeile ruse, care apoi începuseră să deschidă calea pentru femeile din restul lumii. La rândul ei, Latife se simțea încurajată de mișcarea feminină din țara ei și intenționa să o susțină pe deplin.

În 1923, femeile din Turcia erau într-o poziție mult mai bună decât bunicile lor cu o sută de ani în urmă. Jurnalistul Isaac Frederic Marcosson vizitase Turcia în iulie, la puțin timp după alegeri, și vorbise cu Latife.

Doamna Kemal are idei clare despre viitorul femeilor turce. Ca și Halide

Hanım, ea susține puternic emanciparea. În această privință a spus:

„Cred în drepturi egale pentru femeile turce, ceea ce înseamnă dreptul de a vota și de a fi membre ale Marii Adunări. Precizez, totuși, că înaintea votului și a funcției publice trebuie să vină educația. Ar fi absurd să li se impună votul unor țărănci neștiutoare de carte. Trebuie să avem școli pentru femei, conduse de femei. [...] Este nevoie de o evoluție, nu de o revoluție“[180].

Cabinetul a lăsat Partidul Popular al Femeilor în așteptarea un răspuns timp de câteva luni. În cele din urmă, partidul a decis la sfârșitul anului 1923 ca ele să-și continue activitățile sub stindardul Uniunii Femeilor Turce, amânând votul universal cerut de ele pentru viitorul apropiat.

Aveau să treacă alți unsprezece ani până la intrarea femeilor în parlament.

„Abia pot să-mi stăpânesc bucuria!“

Iulie 1923 a fost o lună agitată pentru guvern; mai întâi alegerile, apoi conferința de la Lausanne. De la o zi la alta se așteptau vești de la Lausanne. Dezacordul dintre guvernul lui Rauf și İsmet cauzase multă tensiune.

Rauf l-a sunat pe Ali Fuat Pașa în zorii zilei de 24 și au mers împreună la Çankaya. Ali Fuat povestește evenimentele din acea dimineață:

Am ajuns la reședință la ora 10:30. După puțin timp, Gaziul a intrat în încăperea unde așteptam. Era în burnuzul lui elegant, pe care-l folosea ca halat. S-a scuzat, spunând că nu voise să ne lase să așteptăm.

Rauf Bey a început:

„Bine ați făcut; veștile noastre nu puteau aștepta. Iată telegrama în care İsmet Pașa ne informează că a semnat tratatul de pace.“

Gaziul era în culmea fericirii, deși entuziasmul îl făcuse să pălească. Nu-și putea lua ochii de la telegramă.

Le-a explicat celor doi prieteni încântarea lui și le-a mulțumit. Apoi a recunoscut:

„Abia pot să-mi stăpânesc bucuria! Hai să bem o cafea și să fumăm o țigară ca să ne calmăm“[181].

Rauf era gata să-și prezinte imediat demisia. Mustafa Kemal n-a vrut să audă, spunând: „Nu acționa pripit. Să ne gândim un timp,

până se întrunește A Doua Adunare“.

La Çankaya s-a sărbătorit. Îmbătați de veștile bune, Latife și Mustafa Kemal au plecat într-o scurtă vacanță la Izmir.

---

[169] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, p. 148.

[170] T. Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, pp. 97-99.

[171] Zihnioğlu, p. 122.

[172] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, pp. 177-178.

[173] Y. Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, p. 123.

[174] Bozdağ, pp. 177-178.

[175] Zihnioğlu, p. 139.

[176] Bozdağ, pp. 178-180.

[177] Bozdağ, p. 179.

[178] De pe site-ul Directoratului General pentru Statutul Femeilor din Ministerul Familiei și al Politicilor Sociale.

[179] Zihnioğlu, p. 56.

[180] Marcosson, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post* (20 octombrie 1923).

[181] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete*, p. 4.

18
Latife la reședință

„Latife Hanım era un adevărat ajutor pentru soțul ei, unul dintre principalii lui asistenți“, spune sora ei Vecihe, rezumând una dintre cele o sută de zile petrecute de Latife la Çankaya.

Ea se trezea prima în fiecare dimineață și cobora după ziare și buletinele agențiilor. Desfăcea ziarele – care soseau cu o întârziere de câteva zile – și le parcurgea nerăbdătoare. Aceste ziare publicau fotografii ale ei la fel de des ca ale soțului ei. Revista *Time*, care a fost lansată în 1923, de exemplu, îl avusese pe Mustafa Kemal pe coperta numărului din 24 martie 1924.

Apoi cercetau relatările internaționale împreună, adesea sporovăind veseli. Ea era fereastra lui spre lume, satisfăcându-i slăbiciunea pentru articolele de ziar de-a lungul ședерii ei la Çankaya.

Presa internațională era fascinată de noul conducător al Turciei și în fiecare zi apăreau câteva articole despre Turcia. Numit director general pentru relația cu presa la mijlocul lui 1923, Zekeriya Sertel a început să publice o culegere lunară a articolelor publicate în străinătate. El își amintește că Latife îl însoțea pe Mustafa Kemal în vizitele prin țară, cu carnetul și stiloul în mână, notând în timp ce el își citea discursurile. De asemenea, scria după dictare și lucra cu el la discursurile și corespondența lui.

Un jurnalist care a vizitat Ankara a notat cum Latife consemna activitatea lui Mustafa Kemal: „Sunt un fel de secretară particulară a lui. [...] și am început să-i scriu biografia“[182].

Câte pagini a reușit să scrie și ce s-a întâmplat apoi cu lucrarea ei, nu știm. Nu pare să fi fost înregistrată printre obiectele ei. Mustafa Kemal îi vorbea adesea despre tinerețea lui și despre amintirile din război. De aceea, probabil, ea hotărâse să consemneze această bogăție de informații la care avea acces direct.

Latife și Mustafa Kemal joacă jocuri

Latife și Mustafa Kemal obișnuia să joace în casă mici jocuri inventate de ei. De exemplu, ea muta obiectele prin cameră și-i cerea lui Mustafa Kemal să le găsească. Într-o seară, a lipit sub scaunul lui Mustafa Kemal mica farfurie de porțelan care era agățată pe peretele din holul cu fântână. Când el nu a reușit s-o găsească după îndelungi căutări, ea a scos-o de sub el. Acest mic joc i-a amuzat pe amândoi ore în șir.

Mustafa Kemal obișnuia să spună: „Ei bine, mă dau bătut! Soția mea a devenit iluzionist! Nu m-ar mira dacă într-o dimineață ar scoate un iepure din buzunarul meu, în loc de batistă!“[183].

Călăria era una dintre activitățile lor preferate. Mevlüt Bey[184] își amintește că le-a văzut pe Latife Hanım și pe surorile ei, toate călare, așteptându-l într-o dimineață pe Mustafa Kemal.

Fotografiile îi arată pe Latife și Mustafa Kemal folosind același baston la plimbare. Iată o imagine din acea vreme:

Era o zi cu ninsoare la Çankaya... Mustafa Kemal era acasă. Fuma în holul cu fântână, întâi trăgând adânc în piept, apoi suflând rotocoale. Latife citea, într-un colț, ziarul *Yenigün* din ziua aceea. Când el și-a stins țigara, Latife a întrebat: „E o zi minunată. Ieșim la o plimbare?“.

„Bună idee; adu bastonul nostru“, a răspuns Mustafa Kemal.

Latife s-a întors iute, aducând bastonul cu mâner de argint, pe care-l luau întotdeauna când se plimbau pe dealurile de la Çankaya. Ea îl folosea puțin, apoi i-l dădea lui. De aceea era „bastonul lor“.

Afară era soare și frig. Au mers înspre deal pe cărări. Latife a scris numele lui Mustafa Kemal pe zăpadă cu bastonul subțire din mână, hohotele ei de râs răsunând în timp ce inscripția pe zăpadă

aluneca la vale. Cânta încetișor, fericită.

Cântă-ne niște Ceaikovski, nevastă!

Ca unul dintre primele state care recunoscuseră noua Turcie, Uniunea Sovietică stabilise o ambasadă la Ankara. Latife și Mustafa Kemal le făcuseră o vizită ambasadorului Simeon Ivanovici Aralov și soției acestuia, Sofia Ilinicina, la reședința lor de vară, când cuplul rus se pregătea să se întoarcă în țară.

Au băut ceai în foișor, alături de ambasadorul iranian și câțiva membri ai personalului diplomatic sovietic. Mustafa Kemal purta un elegant costum sport. Doi pui de urs, făcuți cadou ambasadei, se zbenguiau prin grădină, se cățărau în copaci, culegeau frunze și veneau să se uite la oameni, distrându-i pe Latife și pe Mustafa Kemal cu giumbușlucurile lor.

Un vultur cu aripa ruptă umbla prin grădină. Mustafa Kemal a comentat despre pasărea de pradă: „Vulturul era simbolul țarului rus. Uitați-vă la acest vultur cu aripa ruptă, cum rătăcește printre noi; rușii și-au alungat țarul“. Astfel că discuția a lunecat spre frăția dintre națiuni, iar paharele s-au ridicat în urale. Mustafa Kemal a rugat-o pe Latife: „Soțioară! Cântă romanța aceea de Ceaikovski pentru noi, în semn de rămas-bun...“

Latife își petrecea o bună parte a zilei citind, căci își mutase biblioteca la Çankaya. Kâzım Karabekir își amintește că volumele ei legate elegant, majoritatea cărți rare și valoroase, acopereau toți pereții de la etaj[185].

Vecihe spune: „Latife recita pentru el din Byron sau Hugo, după o zi lungă de muncă și întâlniri. Poate că Pașa nu înțelegea toate cuvintele, dar îi plăcea deosebit de mult Byron. Nu contenea cu laudele pentru melodia specială care-l mișcă pe ascultător“.

Înclinația lui Latife pentru literatură i-a făcut o impresie puternică lui Isaac Marcosson când a intervievat-o la Çankaya:

> Am început să discutăm despre cărți. Spre marea mea surpriză, am aflat că doamna Kemal era o mare admiratoare a lui Longfellow. A citat în întregime *Psalmul vieții*. La fel de intrigat am fost să aflu cât de bine îi cunoștea pe Keats, Shelley și Byron. Am amintit de faptul că, pe vremuri, cărțile lui Byron erau

interzise în Turcia din cauza sentimentelor lui pro-grecești, la care ea a remarcat cu însuflețire: „Toate metodele de felul acesta sunt acum îngropate în trecutul Turciei“[186].

Aceste cuvinte erau un indiciu clar al poziției ei împotriva cenzurii.

Când a fost întrebată despre distracțiile soțului ei, Latife a explicat că îi cânta la pian când el voia să se destindă:

„Iubește muzica, iar când își face timp pentru citit devorează istoria antică“, a fost răspunsul. Apoi, arătând spre cei trei căței jucăuși care zburdau pe podea la picioarele noastre, a adăugat: „I-am dăruit și cățeii aceștia, de care s-a atașat foarte mult“.

Soțul și soția stăteau împreună în serile când nu aveau oaspeți. Ea se străduia să creeze o atmosferă relaxantă pentru el, îi rezuma cărțile pe care le citise și-l distra cu povești.

Vasul pentru jăratic: „Vezi-ți de armele tale!“

Uneori se necăjeau unul pe altul din cauza vreunui fleac. Mevlüt își amintește cum un vas pentru jăratic dusese la un mic conflict de felul acesta.

„Vă cheamă doamna“, i s-a spus lui într-o zi. El a intrat să vadă ce dorea ea. Soția lui Fethi Okyar, Galibe, stătea în picioare, fumând, și cele două doamne discutau. Un minunat vas pentru jăratic stătea în mijlocul încăperii; acest obiect oriental cu decorațiuni bogate era un cadou trimis lui Mustafa Kemal din India. Latife i-a prezentat pe Mevlüt și pe Galibe și apoi a întrebat:

„Mevlüt Bey, iarna s-a terminat. Nu vreau să iau vasul pentru jăratic din salon și m-am gândit să pun în el un ghiveci cu un mic palmier... Voiam să vă întreb și pe dumneavoastră. Ce credeți?“.

Era un vas mare și frumos. Mevlüt a fost de acord, dar cu o rezervă:

„Doar că ați putea cere să se scoată bolul cu foc, să se facă un butoiaș potrivit cu frumusețea și mărimea braseroului și să fie lăcuit și poate chiar decorat cu sidef pe dinafară“.

Măsurau cu un metru de croitorie, verificând adâncimea și diametrul, când a apărut Mustafa Kemal, întrebând: „Ce faci,

Latife?“.

Când a auzit propunerea, a obiectat. „Bolul pentru foc s-ar rătăci pe undeva și astfel braseroul n-ar mai fi bun de nimic; nu-i o idee prea bună“.

Latife credea că braseroul ar fi prea mic pentru un ghiveci, cu bolul pentru foc înăuntru.

Ea a insistat: „Te rog să ne lași să facem cum ne-am înțeles. Promit să am grijă de bol“.

Pașa a ieșit din cameră spunând „Nu!“.

Ei nu-i venea să creadă că Mevlüt, expertul în agricultură, avea atât de puțină verticalitate. Nimeni nu avea curaj să-l înfrunte pe Mustafa Kemal?

„Sunt surprinsă că nu vă susțineți ideile în fața Pașei! Nu e o mare dovadă de slăbiciune?“

Mevlüt a hotărât să comande două butoiașe de mărimi diferite mai degrabă decât să sprijine o parte sau alta. I-a spus lui Latife: „Vă las să decideți amândoi cum să facem“. În mod clar, munca la Çankaya avea provocările ei. El i-a povestit incidentului aghiotantului Hayat, al cărui sfat a fost: „Dă din cap și vezi-ți de treabă!“. Dar aghiotantul-șef fusese și el de față. Peste vreo săptămână, Mustafa Kemal l-a întrebat deodată pe Mevlüt: „Latife Hanım ți-a dat deunăzi niște instrucțiuni despre vasul pentru jăratic. Ai făcut treaba?“.

Mevlüt s-a uitat la aghiotantul-șef, stingherit. Mustafa Kemal Pașa a răbufnit:

„Ce mai inginer agricol ești!“[187].

Ajunsese să accepte punctul de vedere al soției sale.

„Tu știi cel mai bine“

Cumnata lui Mustafa Kemal Vecihe spune despre viața la reședință: „Era o casă curată și ordonată. Sora mea se ocupa și de cel mai mărunt detaliu; conducea casa ca orice gospodină. Mustafa Kemal nu era prea interesat de treburile menajere; le lăsase pe toate în seama soției sale. «Tu știi cel mai bine», spunea el“. Viața de

zi cu zi era destul de lipsită de pretenții. În timpul războiului, de aranjamentele lui domestice se ocupaseră aghiotanții.

Vecihe continuă: „Chiar și eu i-am călcat câteodată pantalonii și cămășile. El se schimba de două sau trei ori pe zi. Era foarte cusurgiu și întotdeauna se îmbrăca impecabil. Sora mea știa asta și era și deosebit de meticuloasă“.

Bucătarul oficial de la Çankaya a murit la scurt timp după sosirea lui Latife, așa că ea a cerut ajutorul tatălui ei. Dădaca ei, Canan Calfa, o urmase deja la Çankaya. Muammer l-a trimis pe propriul său bucătar, Mahmut Efendi, educat la curte. Nesim Efendi, un servitor negru, de asemenea educat la curte, a sosit tot atunci. Chelnerul Yaşar s-a alăturat mai târziu personalului[188].

Vecihe își amintește bucătăria de la Çankaya:

> Latife Hanım întocmea personal meniurile și-l înștiința pe bucătar. Ea și Mustafa Kemal discutau totul înainte; ea se asigura în primul rând că gusturile lui vor fi satisfăcute. De exemplu, se făceau niște plăcinte din aluat întins și umplut fie cu brânză, fie cu carne de pui. Acestea erau printre mâncărurile lui preferate. Îi plăcea peștele. Chefalul cenușiu, căruia noi, la Izmir, îi zicem laban, îi plăcea copt. Îi mai plăcea și plătica de mare de la Izmir. Muammer Bey trimitea soiurile acestea de pește la Çankaya. Și puțină budincă de griș, dar lui îi plăcea moale. Mânca cumpătat, în orice caz. Voia să aibă în față un mic bol cu năut prăjit. De asemenea, se dădea în vânt după o omletă pufoasă și după pastele cu sos italian. Îmi cerea des mâncărurile acestea, iar eu fugeam la bucătărie să le gătesc[189].

Mahmut Usta[190] era foarte ofensat de câte ori le vedea pe Latife fierbând paste sau pe Vecihe prăjind o omletă și spunea: „Doamnă, de ce vă deranjați atâta când sunt eu aici!“. Dar nu numai Latife intra în bucătărie. Mustafa Kemal se ducea adesea la bătrânul bucătar, lua capacele și gusta din mâncăruri[191].

Uneori lua prânzul singur, iar alteori cu câțiva colegi. Din când în când prânzea cu familia, înainte de a se odihni zece minute în dormitor.

Când luau cina în doi, foloseau vesela din porțelan de Sèvres, un cadou de la Muammer.

Familia Uşşakizade la Çankaya

Esat Nedim Tengizman, fotograful oficial al lui Mustafa Kemal, a făcut portrete de familie când familia Uşşakizade a venit în vizită pe 8 iulie 1923. Unul era o scenă de interior, iar celălalt a fost făcut afară: Mustafa Kemal, Vecihe, Rukiye, Adeviye, Muammer și Latife. Toate femeile din fotografie sunt îmbrăcate în ținute moderne și nici una nu are părul acoperit.

Sora ei, Vecihe i-a ținut destul de mult companie lui Latife la Çankaya. Se știe că İsmail, indisciplinatul frate al lui Latife, a lucrat la Ministerul de Externe și vizita Çankaya din când în când. Se spune că Mustafa Kemal avea o afecțiune deosebită pentru fratele mai mic al lui Latife, Münci.

Halit Ziya și Vedad

Halit Ziya, ca unchi al miresei, le-a făcut o vizită proaspăt căsătoriților la Çankaya. Călătoria trebuie să fi fost dificilă, date fiind condițiile epocii, dar el era absolut încântat să-și îndeplinească datoria. „Primirea neașteptat de călduroasă“ din partea lui Mustafa Kemal și atenția lui Latife la detalii în tot ce s-a servit i-au făcut o mare plăcere.

După întoarcerea la Istanbul, Hamdullah Suphi, conducătorul Vetrei Turce, a invitat niște muzicieni la Ankara. Fiul lui Halit Ziya, Vedad, era membru al trioului.

Sediul Vetrei Turce se afla într-o veche și dărăpănată clădire grecească. Cum nu avea nici măcar un pian, Latife s-a oferit generoasă să-l împrumute pe al ei, „trimițându-l într-o mașină pe drumul brăzdat de făgașe“. Concertul a fost un mare succes. Iar Vedad a fost invitat, bineînțeles, să stea cu „sora lui mai mare“ la Çankaya.

Vedad i-a povestit în detaliu tatălui său călătoria la Ankara, când s-a întors peste câteva zile. Fusese mișcat de complimentele călduroase pe care le primise atât de la sora sa, cât și de la conducătorul națiunii.

Într-o seară, la o petrecere la care mai luau parte İsmet și Tevfik Rüştü Aras, pe atunci ministru de externe, Mustafa Kemal l-a

ascultat pe Vedad cântând la pian, apoi i-a cerut să traducă niște publicații franceze, germane și engleze. Apoi a spus: „Trebuie să devii diplomat“ și chiar i-a cerut pe loc consimțământul lui Tevfik Rüștü. Era ideal pentru Vedad, pentru care o carieră diplomatică era slujba viselor lui, pentru că inima nu-l prea trăgea spre postul de la bancă.

Halit Ziya a fost oaspete la Çankaya la următoarea lui vizită la Ankara. Au vorbit iar despre Vedad; auzind că lucrează în continuare la bancă, Mustafa Kemal a cerut ca tânărul să fie chemat fără întârziere la Ankara printr-o telegramă.

Scriitorul a încuviințat recunoscător. Dar, când Mahmut s-a ridicat de la masă ca să trimită telegrama, Latife l-a urmat. Apoi i-a făcut un semn cu ochii unchiului ei și i-a spus aparte: „I-am zis lui Mahmut să nu trimită telegrama. Mustafa are idei din acestea când bea și a doua zi uită de ele...“

Pe Halit Ziya l-a supărat intervenția ei. El întreabă în memoriile sale: „De ce a împiedicat Latife acest lucru? De ce nu i se părea potrivit?“, dar apoi adaugă: „Mi-aș dori ca aceste obstacole să se fi menținut, iar fiul meu să trăiască, chiar dacă nu într-o carieră atât de prestigioasă ca diplomația...“[192].

În ciuda împotrivirii ei, lui Vedad i s-a găsit o poziție de funcționar la Çankaya, datorită stăpânirii unor limbi străine. Când s-a instalat într-una dintre anexele complexului, tatăl lui l-a avertizat: „Să nu uiți niciodată: poziția ta acolo are să fie delicată“ .

Süreyya și Tezer

Ocaziile de distracție erau destul de limitate în Ankara: existau un cinematograf în aer liber și Vatra Turcă. Când ieșeau, Latife și Mustafa Kemal făceau în general vizite la locuitori ai Ankarei.

Mergeau regulat la familia Ağaoğlu o dată pe săptămână. Süreyya, una dintre fiice, spune: „Atatürk, așa cum l-am cunoscut eu, era un familist adevărat. În orice caz, pe atunci Ankara era o mare familie. Totul era atât de sincer... Toată lumea cunoștea pe toată lumea și toți se tratau cu afecțiune și respect, ca membri ai

unei familii“[193].

Când Süreyya a terminat facultatea de drept, Latife și Mustafa Kemal au invitat familia la cină la Çankaya, pentru a sărbători: Sitare Hanım, Ahmet Bey și fiicele Tezer și Süreyya. Mustafa Kemal a așezat-o pe Tezer de o parte și pe Süreyya de cealaltă parte a lui. Era în largul lui în seara aceea, amuzându-i pe invitați cu povești din viața lui. Chelnerul a întins tava spre Mustafa Kemal mai întâi, iar el i-a dat-o lui Süreyya. Tânăra a luat cu naturalețe tava. Abia Tezer s-a gândit să-i dea tava înapoi lui Mustafa Kemal. Ahmet s-a uitat mânios la Süreyya.

Cina a fost veselă. Când își luau rămas-bun de la oaspeți, Latife s-a întors către Süreyya:

„Să vezi ce te-așteaptă când ajungi acasă; tatăl tău e în culmea furiei!“.

Și, într-adevăr, tânăra a fost mustrată aspru la întoarcere.

---

[182] Marcosson, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post* (20 octombrie 1923).

[183] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, p. 212.

[184] Mevlüt Baysal era un peisagist și agronom responsabil cu terenurile și grădinile de la Çankaya.

[185] K. Karabekir, *Paşaların Kavgası*, p. 273.

[186] Marcosson.

[187] M. Baysal, *Çankaya'da Gazi'nin Hizmetinde*, pp. 95–100.

[188] Bilgehan, „Çankaya'nın Hanımefendileri“, *Milliyet* (11-12 octombrie 1982).

[189] Pekșen, „Atatürk'ün Özel Yașamı, Vecihe İlmen Anlatıyor“, *Cumhuriyet* (10 noiembrie 1984).

[190] *Usta* – „maestru“; termen de respect adăugat după nume (n. tr.).

[191] Bilgehan.

[192] Ușaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, pp. 112-114 (Vedad s-a sinucis în 1937).

[193] S. Selçuker, „Kadın Gözü ile Atatürk, Süreyya Ağaoğlu'yla Görüșme“, *Güneș*, dată necunoscută.

19

Proclamarea Republicii

În ultima vreme, conversațiile erau animate la cinele de la Çankaya; în mod evident, Mustafa Kemal era în pragul unei decizii istorice. În seara de 28 octombrie 1923, Fuat Bey și Rușen Eșref, parlamentari de Rize și Afyon, așteptau la reședință. Voiau să vorbească cu Mustafa Kemal, de care nu reușiseră să dea mai devreme la parlament. Latife își aștepta și ea soțul. Ea și Rușen Eșref vorbeau despre ultimele cărți franțuzești când Mustafa Kemal a venit cu anturajul său: İsmet, Kâzım Özalp, Halit Pașa, Kemalettin Sami Pașa și Fethi. A insistat ca Rușen Eșref și Fuat să li se alăture la cină. Subiectul serii era, într-adevăr, de maximă importanță. S-au așezat să ia o masă frugală; în seara aceea nu s-a servit alcool. Mustafa Kemal a anunțat imediat: „Mâine proclamăm republica“.

Apoi a rugat-o pe Latife: „İsmet Pașa rămâne peste noapte. Vrei, te rog, să pui să i se pregătească odaia?“.

Cei doi prieteni au discutat îndelung despre proclamarea republicii.

Latife: „Au să se atașeze de un președinte?“

Mustafa Kemal discutase și cu Latife despre problema republicii. O conversație între Yusuf Kemal și Latife despre președinție arată că Latife sondase părerea apropiaților.

Interesant este, de asemenea, cine a aranjat de fapt această întâlnire: Mustafa Kemal însuși. Cu puțin timp înainte de

proclamare, Mustafa Kemal îi spusese lui Yusuf Kemal că Latife voia să-l vadă. Astfel că Yusuf Kemal i-a făcut o vizită lui Latife, iar ea l-a luat prin surprindere cu întrebări insistente: „Credeți că țara are să accepte asta? Au să se atașeze de un președinte?“.

Yusuf Kemal era încrezător: „Nu văd nici un obstacol. Numai titlul se schimbă... În orice caz, nu este el președinte *de facto* de ceva vreme?“.

Mustafa Kemal li s-a alăturat după un timp, iar Latife i-a povestit conversația lor. Mustafa Kemal a ezitat la început: „Nu, nu, lăsați-mă-n pace; lăsați-mă să lucrez ca prim-ministru. Lăsați-mă să mă lupt mai departe. Să-l numim pe Fevzi Pașa președinte...“ Ysuf Kemal n-a avut altă alegere decât să exclame: „Pașam, să nu ne pierdem vremea cu vise...“[194].

Este interesant ceea ce i-a declarat ea corespondentului de la *Sunday Evening Post* care i-a luat un lung interviu lui Mustafa Kemal la Ankara:

> „El nu este doar un mare patriot, ci și un conducător dezinteresat“, a spus ea. „A construit un sistem de guvernare care poate funcționa fără el. Nu vrea absolut nimic pentru el însuși. Ar fi dispus să se retragă oricând dacă ar fi convins că idealul său despre o Turcie autodeterminată va învinge“[195].

Acest interviu a fost publicat cu o săptămână înainte de proclamarea republicii.

O privire asupra cronologiei lunii octombrie din 1923 arată că totul a mers conform planului.

13: proclamarea Ankarei drept capitală.

14: demisia cabinetului Fethi Bey.

23: demisia lui Ali Fuat pașa din funcția de vicepreședinte al Adunării.

Criza guvernamentală care a urmat a fost, în mod evident, pregătită de Mustafa Kemal însuși, căci nimeni nu îndrăznea să se propună pentru o funcție ministerială. În cele din urmă, el și-a anunțat decizia în timpul unei cine la Çankaya și astfel a rezolvat problema de la rădăcină.

Pe 29 octombrie 1923, Mustafa Kemal s-a trezit cu o durere de

dinți. În plus, era și foarte răcit. El și Ismet lucraseră în noaptea dinainte. S-a târât din pat și s-a îmbrăcat, prinzându-și în piept Medalia Independenței. Latife era și ea îmbrăcată și pregătită.

Era o zi importantă: ziua proclamării republicii. Vecihe își amintește acel moment istoric: „El și Latife Hanım au mers împreună la parlament. El a ținut un discurs foarte bun – în ciuda bolii – după ce a fost numit președinte. Toți din casă își făceau griji pentru el, știind în ce stare era“[196].

Alte surse omit, din păcate, faptul că Latife a mers alături de soțul ei, ca și cele două surori ale ei, în acea zi istorică.

Trei comandanți dați la o parte

Proclamarea republicii i-a dat la o parte pe trei dintre camarazii lui Mustafa Kemal din Lupta Națională: Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay și Kâzım Karabekir. Mustafa Kemal credea că ei se împotriveau republicii și s-a străduit să-și explice decizia în celebrul său discurs:

> Nu am considerat necesar să-mi rechem toți colegii la Ankara și să ne sfătuim înainte de a lua decizia proclamării republicii, deoarece n-am avut nici o îndoială că ei, în esență și în mod natural, îmi împărtășesc opiniile. Și totuși sunt câteva persoane care nu au fost prezente atunci la Ankara și care, deși nu au nici o autoritate în acest subiect, s-au simțit ofensate fiindcă am proclamat republica fără să le consultăm sau să le obținem consimțământul.

Abia când au auzit salutul tunurilor și-au dat seama principalii comandanți din Lupta Națională că avusese loc proclamarea republicii.

Enver Behnan Șapolyo, care lucra la ziarul *Ögut* din Ankara și fusese martor la proclamare în calitate de corespondent, povestește evenimentele zilei:

> Era dimineața zilei de luni, 29 octombrie 1923. Soarele strălucea. Valuri de oameni se îndreptau spre parlament, tocmai dinspre Samanpazarı și Karaoğlan. Bărbați purtând *kalpak*-uri, turbane și fesuri, precum și câteva femei; s-au adunat cu toții în Parcul Național, în fața Parlamentului.
>
> Lumea aștepta fremătând decizia Adunării Naționale. Mai mulți oameni i-au abordat pe deputații pe care nu-i cunoșteau și au încercat să obțină vreo informație. A apus soarele. S-a întunecat. Și totuși mulțimea nu se împrăștia.

Cu toții așteptam nerăbdători. Un deputat a ieșit pe ușa îngustă. Toți jurnaliștii prezenți l-au înconjurat. A spus: „În acest moment se iau decizii propice și istorice!“. A fost singura știre transmisă.

Ședința a început în jurul orei șase și patruzeci și cinci. O lumină slabă. În dreapta, un sector pentru public, în stânga, galeria jurnaliștilor, iar în centru deputații, stând în bănci școlare. Atatürk lipsea. Deputații erau înghesuiți în bănci. În tăcere, İsmet İnönü s-a ridicat și le-a prezentat parlamentarilor amendamentul la primul articol al constituției: „Autoritatea aparține în mod necondiționat poporului. Forma de guvernământ a statului turc este republica“. Era ora opt și jumătate... În acel moment, statul turc se numea republică.

Mustafa Kemal a fost ales primul președinte al Republicii Turce cu 158 de voturi. Din toată Adunarea, 100 de membri se abținuseră.

Mustafa Kemal a intrat în sală, a urcat la tribună întâmpinat de urale și aplauze și a ținut primul discurs prezidențial în jurul orei opt și treizeci de minute seara. Latife și-a felicitat soțul: „Mă bucur atât de mult; sper că va fi bine pentru popor și pentru stat“. Puțin după aceea, ea s-a retras: „Acum trebuie să stai de vorbă cu colegii tăi, sunt atâția oaspeți“. A ațipit pe un fotoliu. Dimineața devreme, el s-a uitat în birou când n-a găsit-o în dormitor, a dus-o în brațe până sus, a așezat-o pe pat și a învelit-o. A făcut o baie și a plecat iar la Parlament, fără să fi dormit[197].

Pe 30, la Çankaya s-a ținut o somptuoasă cină de sărbătorire: İsmet, Fevzi și Kâzım au venit cu soțiile. Cina a fost una veselă. Rukiye și Vecihe au alergat încoace și încolo toată seara ca s-o facă perfectă, iar Latife și-a întreținut în mod sclipitor oaspeții.

---

[194] Cebesoy, vol. I, p. 143.

[195] Marcosson, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post* (20 octombrie 1923).

[196] Bilgehan, „Çankaya'nın Hanımefendileri“, *Milliyet* (11-12 octombrie 1982).

[197] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, pp. 215-216.

20
Mirele face un atac de cord

Tensiunea a fost foarte ridicată în Ankara în zilele de după proclamarea republicii: Mustafa Kemal a suferit un atac de cord grav în a doua săptămână din noiembrie, urmat la scurt timp de un altul.

Mai devreme în același an, în vara lui 1923, când hotărâseră să extindă vechea reședință de la Çankaya, Latife și Mustafa Kemal se mutaseră într-o casă adiacentă cu trei camere, cât se lucra la construcție.

Ploile de toamnă nu mai conteneau, iar în clădirea șubredă apa picura peste tot. Hasan Rıza, care l-a vizitat pe Mustafa Kemal, își amintește de vasele puse prin cameră[198].

Nu știm dacă aceste condiții au jucat vreun rol, dar Latife s-a îmbolnăvit toamna și a trebuit să stea cu familia ei la Istanbul ca să se întremeze. Vestea despre atacul lui de cord a făcut-o să plece în grabă înapoi, ca să-și poată îngriji soțul, ceea ce a făcut cu multă bunătate.

Până pe lumea cealaltă și înapoi

Mustafa Kemal s-a întors la lucru după douăzeci de zile de la atacul de cord. Ali Fuat Pașa, care l-a vizitat în biroul din clădirea gării, a detectat pe fața lui semnele bolii.

> Tenul lui, roz de obicei, pălise. Arăta semne de respirație grea și altele de genul acesta. De asemenea, părea slăbit în general. Starea Gaziului, pe care-l lăsasem sănătos și voios cu numai o lună în urmă, mi-a rupt inima[199].

Mustafa Kemal l-a sărutat pe Ali Fuat pe obraz și apoi l-a invitat să ia loc lângă el pe canapea.

„Mi-au zis că te-a necăjit boala mea. Ți se vede tristețea pe față. Mă simt mult mai bine. Hai să bem o cafea și să fumăm o țigară mai întâi...“

A apăsat pe sonerie și a continuat:

„De-acum am voie numai câteva țigări pe zi, la fel și cu cafeaua. Ar trebui să renunț de tot la ele, dacă se poate. Nici o picătură de alcool. Țin o dietă fixată de doctori. Oricum, știi cât de strictă e Latife când e vorba de regim. Vai de mine dacă n-o ascult! Mă supun ca un copil“.

La început, Mustafa Kemal a avut grijă cu propria-i sănătate și a urmat recomandările lui Latife. Chiar credea că se întorsese din pragul morții. Povestea astfel ce se întâmplase în acea zi:

„A fost acum vreo douăzeci de zile, când ieșisem să mă plimb în grădină. Am umblat puțin și am băut o ceașcă de cafea. Și deodată m-a copleșit o senzație de epuizare completă. Tocmai când voiam să mă întorc și să mă odihnesc, probabil că mi-am pierdut cunoștința. Nu știu ce s-a întâmplat pe urmă. Când am deschis ochii, zăceam în pat, destul de slăbit. Îi recunoșteam pe cei din jurul meu. Dar pe cei de la ușă nu-i identificam deloc. N-am întrebat nimic pe nimeni; am vrut să descopăr singur totul. Mi se părea că ajunsesem pe lumea cealaltă și, printr-o minune, mă întorsesem aici. Eram convins că stătusem dincolo destul cât să văd viața de după moarte. Fuat, frate: am supraviețuit unei mari primejdii.“

Apropiații lor au remarcat cât de des intervenea Latife din cauza bolii lui. A limitat vizitele prietenilor în zilele de după atac și astfel și-a atras mânia lor. De asemenea, i-a restricționat băutura, cafeaua și țigările.

Însă Mustafa Kemal încălca aceste reguli ori de câte ori putea. Îl convinsese pe unul dintre servitori să-i cumpere câteva cartușe de țigări și le ascunsese în cabinetul său privat din clădirea gării. Când Hasan Rıza a intrat într-o zi și a văzut pe birou un pachet, Mustafa Kemal l-a băgat repede în sertar și a spus: „Am adus câteva ca să le ofer vizitatorilor“[200].

Consumul de cafea crescuse de asemenea, după numai câteva zile de abstinență.

Cum doctorii erau cu toții de acord că avea nevoie de odihnă, Latife le-a cerut sfatul în privința locului. Neșet Ömer a răspuns: „Părerea noastră unanimă este că un oraș de pe litoral ar fi potrivit“,

recomandând de fapt o călătorie la Izmir.

Când au rămas singuri, Mustafa Kemal i-a spus soției sale: „Ei bine, bravo, Latife! Te-ai ocupat de tot foarte convingător. N-am știut că ești așa capabilă“. Apoi s-au făcut pregătirile pentru călătorie[201].

Doamna Kemal ar putea conduce Turcia

A fost emis un comunicat de presă în care se spunea că Mustafa Kemal suferea de epuizare. În schimb, în presa străină se specula despre posibilele scenarii în caz că Mustafa Kemal nu ar mai fi fost capabil să-și exercite funcția.

La câteva zile după recuperarea lui, pe 23 decembrie, *New York Times* a publicat un comentariu intitulat „Văduva lui Kemal ar putea conduce Turcia“. În articol, Frederick Cunliffe-Owen nota zvonul care circulase la Ankara după îmbolnăvirea liderului național și chiar sugera că era posibilă mutarea califatului la Mecca sau Bombay:

> [...] Kemal Pașa, suferind deja de câteva luni, s-a îmbolnăvit și a fost în pericol în ultima săptămână, la Ankara, suferind de o gravă afecțiune a inimii. Întreaga existență a republicii și a guvernului depind de el și, dacă ar muri, nimeni nu știe ce s-ar întâmpla.
>
> Până acum, nu a apărut nimeni care să le inspire destulă încredere localnicilor și străinilor pentru a deveni succesorul său. Bineînțeles, există İsmet Pașa, care a fost ambasadorul plenipotențiar al lui Kemal la Lausanne, a mai fost Fethi Bey, fostul ministru de externe și reprezentant la Paris și Londra, există Rauf Bey, eroul naval din cele două războaie balcanice. Dar este îndoielnic dacă unul dintre aceștia va ști să controleze variatele elementele opozante din Adunarea Națională, dintre care unele, delegați din lanțurile muntoase kurde, sunt cufundate încă în cel mai adânc barbarism, complet oarbe la orice considerație de politică internațională și înțelegând prea puțin sau deloc necesitatea menținerii unor relații amicale cu necredincioșii.
>
> Există totuși unii care cred că, atunci când va veni momentul, inteligenta, progresista și bogata soție a lui Kemal, educată doar în străinătate și sufletul mișcării pentru emanciparea femeilor din Turcia, va fi cea care va guverna în locul soțului ei.
>
> Regina din Saba și împărăteasa japoneză Haruko și-au condus cu succes țările aproape jumătate de secol și nu ar fi vreo noutate în Orient ca Latife Hanım să preia funcția soțului ei dacă acesta ar muri sau ar deveni incapabil

> s-o exercite. Chiar dacă doamna Kemal Pașa ar deveni o dictatoare și președintă a Republicii Turce, ar fi imposibil să ne-o imaginăm în rolul de calif. Deoarece accederea unei femei la acest rang ar însemna o încălcare a celor mai sacre canoane ale Coranului.

Ceea ce-i îngrijora cu adevărat pe americani era califatul. Monarhia fusese abolită, dar instituția religioasă supremă supraviețuise. În mod firesc, Occidentul s-ar fi așteptat ca mantia de calif să fie purtată tot de conducătorul Turciei. Oricât de capabilă o considerau pe Latife să conducă țara, aveau în mod clar rezerve în privința calificărilor ei pentru funcția religioasă.

Nu știu dacă ar fi o exagerare să trag din acest articol concluzia că Latife avea un prestigiu politic suficientă pe scena politică internațională. Faptul că numele ei era menționat alături de cel al unor politicieni de vârf și considerat a fi într-o poziție mai puternică prin comparație este, cu siguranță, un indiciu al statutului ei în epocă.

---

[198] H. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, pp. 36, 684.

[199] Cebesoy, vol. II, pp. 59-60.

[200] Soyak, p. 684.

[201] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, pp. 222, 223.

21
Latife își apără soțul cu propriul ei trup

Latife și Mustafa Kemal au pornit spre Izmir într-o seară de luni cu ninsoare. Prima și scurta lor vacanță în orașul primei întâlniri și al nunții lor începuse pe 27 iulie, după semnarea tratatului de la Lausanne. De data aceasta avea să fie mai degrabă o călătorie de convalescență pentru liderul bolnav.

Grupul îi mai includea pe doctorul Neșet Ömer și pe Kemaleddin Pașa și İzzedin Pașa, comandanți corpurilor patru și întâi de armată. La cină, Mustafa Kemal a povestit cu plăcere cum se cunoscuseră și se căsătoriseră el și Latife. Spre miezul nopții s-au retras toți în compartimentele lor. Unul dintre comandanți a coborât la Eskișehir, iar celălalt la Afyon. Când trenul a ajuns la Dumlupınar, vremea se înrăutățise considerabil. Deoarece unul dintre poduri prezenta un pericol pe o asemenea vreme, trenul a oprit la Güneyköy. În dimineața următoare, trenul a fost împărțit în două secțiuni înainte să-și continue drumul.

Au sosit în gara Basmane din Izmir la ora patru și jumătate, pe 2 ianuarie. Refuzaseră dinadins orice ceremonie oficială de bun-venit, astfel că au fost întâmpinați doar de o companie de soldați. Planul era să meargă la o casă din Buca, și nu la casa familiei lui Latife. Era posibil ca Muammer și Adeviye să fi fost plecați, de aceea a fost pregătită fosta locuință a consulului englez Forbes. Frumoasa casă englezească data din 1908; se ridica în mijlocul unei grădini bine îngrijite, pe un mic deal. Era bine mobilată și avea mai multe camere de recepție; dormitoarele aveai băi adiacente. Toată casa

era încălzită cu sobe. Totuși, deși călătoria fusese planificată de șase săptămâni, nu se făcuseră pregătiri pentru oaspeți. Mustafa Kemal nu a închis un ochi în acea noapte. A doua zi dimineața, foarte devreme, s-a dus în camera unde erau cazați Salih și ofițerul de stat-major Tevfik; amândoi erau încă în pat.

Salih spune:

> Excelența Sa Pașa era în cămașă de noapte. Ne-a întrebat ce facem și apoi a spus: „N-am dormit deloc. N-are rost să stăm aici. Vă rog să vă sculați imediat și să vă pregătiți; trebuie să plecăm“.

Până au venit mașinile, toți își făcuseră bagajele și erau gata. Salih, Neșet Ömer și Latife au plecat înainte, să verifice situația de la Casa Albă și s-o pregătească, dar, din fericire, casa era la fel de curată ca întotdeauna. Latife a poruncit să se aprindă sobele, i-a dat bucătarului instrucțiuni pentru prânz și a rezervat selamlâcul[202] pentru oaspeți. Prânzul a fost servit imediat după sosirea lui Mustafa Pașa; apoi toți s-au retras să se odihnească. S-au adunat pentru cină în harem. Salih avea să remarce mai târziu: „În Göztepe am avut parte de un confortul desăvârșit, mai ales după casa lui Forbes“.

Guvernatorul Izmirului, Aziz Bey, a fost împins să demisioneze de rușine că nu pregătise casa cum se cuvenea și a fost imediat înlocuit cu Murat Bey, guvernatorul Ankarei.

Oare doar pregătirile neglijente îl supăraseră pe Mustafa Kemal?

Latife este rănită în atac

Din documentele oficiale și din memorii lipsește, în mod straniu, tentativa de asasinat de la Izmir, unde Latife și Mustafa Kemal plecaseră atât de veseli și ajunseseră să fie în pericol de moarte.

Dar aceasta a fost relatată pe larg în presa internațională – „Tentativă de asasinat cu grenadă asupra președintelui turc“ – pe 7 și 8 ianuarie. Primul articol, din data de 7, a apărut pe pagina a treia din *Toronto Daily Star* cu titlul „Bomba care l-a ratat pe Mustafa Kemal a rănit-o pe soția lui“. Același ziar avea să relateze peste

nouăsprezece luni că, de fapt, Latife îi distrăsese atenția atacatorului și astfel salvase viața soțului ei (*Toronto Daily Star*, 18 august 1925).

Pe prima pagină din *New York Times* din 8 ianuarie se spunea:

> Potrivit unei telegrame de la corespondentul său la Mytilene publicată de ziarul *Eleutheron Bema*, la Izmir a avut loc o tentativă de asasinat asupra lui Mustafa Kemal Pașa.
>
> [...] președintele turc a scăpat neatins, dar se spune că soția lui, Latife Hanım, a fost rănită în explozie.

Cea mai detaliată relatare a apărut în *Chicago Daily Tribune* pe 8 ianuarie 1924: „Potrivit știrilor, Kemal a fost atacat cu o bombă“, anunța titlul, bazându-se pe o declarație făcută de un post de radio francez. Ziarul susținea că atacatorul a venit la casa lui Mustafa Kemal și a cerut să-l vadă. Mai întâi l-a primit doamna Kemal, care apoi și-a chemat soțul. Când a apărut președintele, atacatorul a aruncat bomba. Textul spunea în continuare că atât Mustafa Kemal cât și Latife fuseseră răniți.

Un articol intitulat „Președintele turc divorțează de soția care i-a adus o zestre mare“ din *Washington Post* – publicat pe 14 august 1925, imediat după divorț – afirmă: „S-a aflat că un bărbat din Creta se află în închisoare, acuzat de tentativă de asasinare asupra președintelui“.

Deși această tentativă de asasinare a fost ascunsă de presa turcă, nepotul lui Latife, Mehmet Sad Öke, confirmă, de asemenea, că totul s-a petrecut la casa lui Forbes. El spune că mătușa sa i-a distras atenția atacatorului sărind între el și Mustafa Kemal și că a fost rănită la mână.

Latife i-a scris o scrisoare prietenei ei Galibe, alegându-și cu grijă cuvintele:

7 ianuarie 1340 [1924 AD]

> Izmir, Göztepe
>
> Prietena mea deosebită, draga, scumpa mea Galibe,
>
> M-am gândit mereu la tine de când am sosit aici, la Izmir. Însă niște întâmplări foarte neplăcute m-au împiedicat să-ți scriu mai devreme. Casa Forbes nu fusese pregătită așa cum ne așteptam. Clădirea este frumoasă, pe dinafară și pe dinăuntru, dar nu fusese dotată deloc. Nici vorbă să ofere cât de cât confort: probabil că ne-ar fi îmbolnăvit mai tare! Am petrecut o noapte

întreagă fără somn și ne-am mutat în Göztepe a doua zi în zori. Am fost ocupată cu aranjamentele până azi. Am organizat noi camere de primire. Toată casa este amenajată pentru a fi confortabilă. [...] Ne simțim bine. Vremea e plăcută. Totul e verde, marea și priveliștile frumoase; sper să ne putem bucura de toate acestea.

Pașa era destul de supărat în ziua sosirii noastre, dar acum este liniștit și mulțumit. Eu sunt foarte obosită și am mare nevoie de odihnă. Vecihe și Rukiye urmează să vină peste câteva zile; o să le predau treburile casei și o să-mi îngădui o cură serioasă.

Tu ce faci? Osman se simte mai bine? Dacă ai ști cât de mult mă gândesc la voi toți! De mai multe ori pe zi, în fiecare zi. Oricum, primim vești despre scumpa Galibe și despre Ankara. Mă întreb dacă te gândești vreun pic la noi. Sau te cufunzi în vreo carte și uiți complet de noi? Nu prea cred...

Kemal a dat o petrecere în seara asta. Ne-am îmbrăcat cu toții pentru ocazie, iar acum toată lumea e în salon. Ascult muzică în timp ce mâzgălesc aceste câteva rânduri.

Azi am comandat pantofii pe care ți-i doreai. Îți trimit fotografii cu alții. Să-mi spui ce stil preferi și o să cer să fie făcuți pentru tine; eu nu m-am putut hotărî.

Scrisoarea se încheie cu „scumpa mea soră“ și este semnată „Latife Gazi Mustafa Kemal“[203]. Se pare că, după ce s-a potolit tensiunea evenimentelor recente, cuplul și-a continuat vacanța și viața a revenit la normal suficient ca Latife să se ocupe de pantofii comandați de Galibe.

„E padișah sau calif? Poftim, citește asta!“

Mustafa Kemal avea grijă de sănătatea lui și se abținea de la băutură; Latife îl pusese la regim. Făceau plimbări călare împreună, citeau și studiau; era, într-adevăr, o pauză binevenită.

Ea l-a convins să mănânce la micul dejun; nu-i permitea să se ridice de la masă doar cu obișnuita-i ceașcă de cafea. Curând, lui au început să-i placă piroștile[204].

Într-o după-amiază, când își beau ceaiul, a sosit o telegramă criptată de la İsmet: califul se plânsese că unii membri ai parlamentului care călătoreau la Istanbul neglijaseră să-l viziteze. De asemenea, cerea fonduri de la buget pentru nevoile califatului.

Deranjat de această cerere, Mustafa Kemal a bombănit: „E padișah sau calif?“. Latife era curioasă. El i-a dat transcrierea:

„Poftim, citește asta!“ De la început a împărtășit corespondența oficială cu soția sa.

Ea a citit mesajul și a sugerat:

„De fapt, nu prea e de mirare. O prietenă care s-a întors deunăzi de la Istanbul mi-a spus cum bunurile Curții sunt vândute în secret în Beyoğlu. Am abolit monarhia și am proclamat republica, dar le-am permis membrilor dinastiei să trăiască mai departe în palatele lor, cu rang de califi. Acum să nu-mi spui să nu-mi bag nasul în treburile statului. Uită-te la Franța: nici în ziua de astăzi, la mai bine de o sută de ani după ce au abolit monarhia, nici un membru al dinastiei exilate nu e acceptat în țară. Califatul e o amenințare pentru republică, nu ești de acord?“.

„Bravo, Latif... Ai înțeles perfect. Ai deplină dreptate. Adu un stilou și hârtie; să scriem o scrisoare guvernului“[205].

A dictat o denunțare tăioasă a instituției califatului. Latife și-a amintit de articolul care apăruse în *New York Times* cu numai o lună în urmă, cu speculația despre faptul că ea ar prelua frâiele guvernării dacă Mustafa Kemal ar deveni incapabil să-și exercite funcția. Așadar, cum avea să reacționeze Occidentul la abolirea califatului?

Mustafa Kemal conduce un tramvai

Faimoasa anecdotă despre tramvaiul cu cai datează din această vacanță. Latife povestește cum într-o noapte Mustafa Kemal, care nu avea somn, și-a anunțat dorința de a conduce un tramvai cu cai. Ea i-a atras atenția: „Dar tot orașul doarme!“. Era, cu siguranță, imposibil de procurat un tramvai la ora aceea; l-a implorat să se odihnească.

> „Zici că-i târziu; știu că-i târziu: tocmai de aceea vreau să profit de ocazia asta ca să conduc un tramvai.“
>
> I-am trezit pe aghiotanți. Ei au dat câteva telefoane și un tramvai era gata pe la ora trei. El i-a luat și pe aghiotanți, am plecat cu toții spre locul unde se afla tramvaiul și am urcat.
>
> Vizitiul era un bătrân. Lovea întruna caii cu biciul. Mustafa Kemal l-a întrebat: „Întotdeauna mâni cu biciul?“.

„Da, Pașam. Cum să mâni fără bici?“

„De ce nu?“

„N-am văzut așa ceva.“

„Dă-te la o parte; o să-ți arăt eu.“

Mustafa Kemal a făcut schimb de locuri cu vizitiul, a luat frâul în mână, a plesnit din bici în aer și a început să conducă tramvaiul, strigând la cai: „Dii!“. Scutura mereu frâul.

L-a întrebat pe vizitiu:

„Ei, mă pricep să-i mân?“

„Mult mai bine ca mine, Pașam!“

„Și eu sunt vizitiu, exact ca tine. Am condus sute de mii de oameni, i-am condus spre moarte. Dar n-am folosit niciodată un bici. Am condus fără așa ceva.“

Am intervenit:

„Lasă-mă să conduc și eu, Pașam“.

El s-a întors către mine, a ridicat mâna, a făcut un cerc cu palma în aer și, prefăcându-se că o bagă în buzunar, a spus:

„Dă-ne bilet, dar să nu bagi banii în buzunar!“.

Muream de curiozitate. Trebuia să existe vreun motiv în spatele tuturor acestor lucruri. Eram nerăbdătoare să-l aflu, dar n-am îndrăznit să întreb. Peste câteva zile, s-a uitat la mine plin de înțeles:

„Știu; ești și acum curioasă cu privire la noaptea aceea și vrei să afli la ce bun toată nebunia.“

„Departe de mine gândul de-a o numi nebunie!“

„Știu că a părut o sminteală, dar crede-mă, n-am avut de ales. Am aflat cu mare consternare că unul dintre oamenii mei, care ne-a însoțit în noaptea aceea, a mânat cu biciul în ultima vreme, ca să spun așa. Și totuși m-a servit pe mine și țara atât de bine până acum. Altul, care umblă după câștiguri personale, a fost ținta zeflemelei cu băgatul banilor în buzunar. Ar fi fost groaznic să-l sacrific; adică dacă s-ar auzi că cineva din anturajul meu s-a comportat atât de rău. Dar avea nevoie de o lecție. Nici nu puteam să-i cer socoteală. Ar fi trebuit să-l concediez pe loc, iar motivul ar fi devenit o informație publică. Am vrut să înțeleagă că știu, iar asta să-i fie învățătură de minte!“[206].

Muammer Erboy confirmă povestea acelei nopți stranii, care acum a devenit o legendă a familiei:

Tramvaiele cu cai mergeau pe strada Mithat Pașa. Care trecea prin fața casei din Göztepe. Mustafa Kemal a luat locul vizitiului și a mânat ca Iehu. El și mătușa Latife stăteau unul lângă altul. Cine știe, poate că i-a dat și ei frâiele.

Numele apropiatului corupt a rămas un secret.

În vizită la Mevhibe

İsmet Pașa și soția lui, Mevhibe, au sosit la Izmir, orașul în care se născuse și copilărise İsmet, în toamna lui 1922.

Cuplul se instalase într-o casă mare din Göztepe care aparținuse pe vremuri unui armean, o vilă cu trei niveluri și vedere spre mare, bine întreținută. Salonul avea o frumoasă mobilă franceză din mahon negru, iar în partea dinspre mare se afla sala de mese; ambele încăperi aveau șemineuri.

Mevhibe a născut în timp ce Latife și Mustafa Kemal se aflau în oraș.

> O trăsură s-a oprit la poarta casei din Göztepe.
>
> A coborât o femeie mărunțică; avea capul acoperit, deși nu și văl pe față. Purta pardesiu. Ochii ei mari și negri sclipeau pe fața mică. I-a spus servitorului care a deschis poarta:
>
> „Te rog să-i anunți că a venit soția Gaziului“.

Mama lui Mevhibe, Saadet Hanım, a coborât în fugă și distinsa vizitatoare a fost condusă în camera unde se odihnea proaspăta mamă.

Cele două femei, cu înclinații foarte diferite, aveau cam aceeași vârstă, dar se întâlneau pentru prima oară. Mevhibe a cercetat-o pe furiș pe Latife, tânăra despre care auzise atât de multe până atunci. I-a plăcut ce vedea. Vizitatoarea era foarte diferită; rafinamentul, vigoarea și personalitatea ei dominantă erau imediat vizibile.

Lui Mevhibe i s-a părut o parteneră potrivită pentru președinte.

Saadet Hanım a intrat aducându-l în brațe pe nou-născut, într-un coș albastru cu dantele. Băiețelul era foarte drăgălaș, cu părul blond și ochii albaștri. Cum İsmet Pașa nu ajunsese la Izmir, băiatul nu primise încă un nume. O novice în această privință, Latife a luat copilul – care avea să primească numele Ömer peste câteva zile – în brațe.

„Slavă lui Dumnezeu, doamnă; n-am văzut niciodată un copil așa de frumos.“ În taină, Mevhibe s-a rugat ca și Latife să aibă un copil. Vedea deodată un suflet de mamă în această progresistă care se impunea într-o poziție socială atât de puternică[207].

Într-adevăr, după mulți ani, Latife avea să-i scrie lui Mavhibe: „Când l-am strâns la piept, am simțit cum instinctul matern

izvorăște în mine pentru prima oară“[208].

Comandanți, jurnaliști și profesori la Izmir

Mustafa Kemal s-a întâlnit cu personalități din diferite domenii în timpul vacanței: lideri ai presei, ai universității și ai forțelor armate. Mete Tunçay afirmă că ar fi sondat sprijinul acestor forțe înainte să ia decizia de partid de a aboli califatul.

Kâzım Karabekir și Ali Fuat, cei doi generali, urmau să sosească la Izmir imediat, pentru a lua parte la manevrele militare. Mustafa Kemal și İsmet au căutat să obțină acordul inspectorilor și comandanților militari pe care-i întruniseră; considerau util să aibă sprijinul deplin al acestora în tot ceea ce privea politica internă și externă[209].

Ahmet Emin, proprietarul și redactorul-șef al ziarului *Vatan*, povestește întâlnirea cu presa:

> Latife Hanım a venit la opt și jumătate. Gaziul ne-a prezentat-o tuturor pe soția sa. Apoi ne-am așezat la cină. Masa fusese aranjată cu gust și atenție. Orchestra Prezidențială, dirijată de İhsan Bey, cânta o muzică potrivită ocaziei. Totul indica faptul că Gaziul dădea o mare importanță cooperării pașnice cu presa în administrarea treburilor statului. La masă stăteau Gaziul, Latife Hanım, șapte jurnaliști, deputatul Şükrü Saraçoğlu, Mahmud Esad și locotenent-colonelul Tevfik Bey, secretarul particular al președintelui[210].

Mustafa Kemal le ceruse jurnaliștilor să construiască o fortăreață de oțel în jurul republicii.

Latife: „Educația trebuie să fie eliberată de sub controlul religiei“

Cuplul a petrecut cincizeci și două de zile la Izmir, o a doua lună de miere.

Au vizitat sediul Vetrei Turce și Clubul Sportiv Altay pe 7 februarie, în ziua când la Istanbul se înființa Uniunea Femeilor Turce. Probabil că știrea ajunsese la Izmir, dar nu știm dacă ei au discutat despre acest eveniment.

Cuplul a vizitat Kuşadası și ruinele de la Selçuk și Efes pe 9 februarie și a mers la Söke. Asta s-a întâmplat în ziua în care au sosit

premierul İsmet Pașa și generalii Fevzi, Kâzım și Ali Fuat, fiind întâmpinați la gară de Mustafa Kemal în persoană. Delegația de la Darülfünun – Universitatea din Istanbul –, care inițial mersese la Ankara pentru a discuta despre finanțare, acceptase invitația lui İsmet de a-i însoți la Izmir. Casa Albă a găzduit în acea seară o petrecere în cinstea generalilor.

Gazda pricepută care era soția sa l-a captivat încă o dată pe Mustafa Kemal. Fericirea lui era vizibilă, zâmbetul îi radia din adâncul ochilor. A încălcat dieta pentru prima dată de la atacul de cord și a băut câteva pahare de rachiu cu prietenii. Eriș Ülger îl citează pe Salih Bozok, care a povestit cum Mustafa Kemal i s-a adresat soției sale în ajunul manevrelor:

> „Ții minte cum era acum optsprezece luni, Latife? Într-o noapte ca asta, ne uitasem neputincioși cum ardea Izmirul. Acum vremurile acelea au trecut. Ai auzit în seara asta conversația de la masă. Toți sunt niște eroi... Și îți mulțumesc, Latife. Nu te-am văzut niciodată în rolul unei atât de încântătoare stăpâne a casei până astă-seară. Ai fost cea mai bună gazdă cu putință. Ai pregătit totul de minune. Să nu te îndoiești; toți prietenii mei au fost pe deplin încântați“[211].

Delegația de la Darülfünun a luat prânzul la Casa Albă pe 14 februarie. Discuția s-a concentrat pe problema unei programe naționale în contrast cu o educație religioasă. Mustafa Kemal considera că instituțiile de învățământ trebuie să devină seculare. A întrebat cum ar reacționa poporul turc la un proces de secularizare. Este binecunoscut interesul lui Latife pentru educație; ea era întru totul de acord cu necesitatea secularizării. Marcosson o citase mai înainte:

> „Asupra unui subiect am opinii clare: în Turcia, educația și religia trebuie să fie separate și distincte. Aceste este idealul meu în privința progresului intelectual al compatrioatelor mele“[212].

Profesorii au stat până la trei dimineața; la întoarcerea la Istanbul, aveau să trimită o telegramă colectivă de la Darülfünun, jurând să susțină din toată inima principiile democratice[213].

Mustafa Kemal a comandat manevrele militare care au început la Clubul Ofițerilor din Izmir pe 15 februarie. Eriș Ülger afirmă că

soțul și soția au privit împreună începutul. În noaptea următoare, au asistat la o piesă intitulată *Prăpastia* la Teatrul Bahribaba.

„Te-aș apăra cu prețul vieții mele!“

În ziua plecării, Mustafa Kemal a făcut o propunere neașteptată, după cum povestește İsmet Bozdağ:

> „Ne întoarcem la Ankara. Dar tu poți să mai stai câteva zile, dacă vrei.“
>
> „De ce să nu te însoțesc?“
>
> „Am avut atâția oaspeți, trebuie să fii istovită. M-am gândit că ți-ar plăcea să mai rămâi puțin la Izmir și să te odihnești.“
>
> „Știi că mă relaxez mai bine lângă tine. Este vreun alt motiv pentru care îmi sugerezi să rămân?“
>
> „Ei bine, da; dar nu unul pe care să-l pot dezvălui. Tu îți faci griji atât de ușor.“
>
> „Ai să mă lași să mor de curiozitate, Kemal? Am să-mi fac griji dacă nu-mi spui.“

Mustafa Kemal a continuat în șoaptă:

> „Poliția a primit informații despre un atac iminent la viața mea. Dar nimeni nu știe unde și când. Am vrut să te cruț.“
>
> „Chiar crezi că ți-aș sta alături în glorie, dar aș fugi din fața morții? Împreună la fericire și la moarte. Te-aș apăra mândră de un glonț cu prețul vieții mele!“
>
> Mustafa Kemal a apucat-o de umeri:
>
> „Bine, copilă. Dar să nu spui nimănui că plecăm, nici măcar celor în care ai cea mai mare încredere.“
>
> Devotamentul și curajul ei îl convinseseră[214].

În seara aceea, Mustafa Kemal i-a informat pe generali, la masă, despre tentativa de asasinare. Vorbind cu Fevzi, Ali Fuat și Cedvet, a spus:

> „Guvernul a primit avertismente că mi se pregătește o capcană mortală. Au fost luate precauțiile necesare, dar ni se recomandă discreție. De aceea am hotărât să țin secretă plecarea trenului. Ca măsură de siguranță, am de gând să iau mașina ta [adresându-i-se lui Ali Fuat] până la gară. Latife și cu mine stăm în mașină, cu aghiotantul tău în față, lângă șofer. Nimeni altcineva. Ce credeți?“.

Ali Fuat Pașa era de neclintit în convingerea lui: „Sunt sigur că nu vi se va întâmpla nimic; nu-i decât un complot străin“[215].

Peste doi ani și jumătate, o altă tentativă de asasinare avea să fie

descoperită pe 14 iunie 1926. Aceasta avea să zguduie întreaga Turcie și, în mod bizar, Ali Fuat avea să fie implicat.

Zvonurile despre capcana mortală au stricat fericirea celei de-a doua luni de miere. În noaptea aceea au plecat la Ankara, într-o stare de spirit mohorâtă.

Mustafa Kemal sporise securitatea pentru a preveni orice obstacol în calea planurilor sale. Urma să anunțe politica religioasă a noului regim: Islamul avea să fie ținut la distanță de viața politică.

Anunțul a fost făcut în Adunare pe 1 martie. Ministerul Legii Sharia și al Fundațiilor Religioase a fost desființat pe 3 martie. Legea unității educației a fost votată; toate instituțiile științifice și de învățământ au trecut în subordinea Ministerului Educației. Nu era loc pentru un calif în noua lume. Califul Abdülmecid Efendi a fost deportat în zorii zilei de 4 martie.

Deși Marea Adunare Națională a votat pe 4 martie legea care abolea califatul, Islamul a rămas în constituție ca religie oficială de stat până în 1928.

Mete Tunçay afirmă: „Desființarea Ministerului Legii Sharia și al Fundațiilor Religioase, imediat după abolirea califatului, a fost primul pas legal crucial pe calea secularizării“[216].

---

[202] În casele turcești, încăperile rezervate bărbaților sau oaspeților, în timp ce haremul era rezervat femeilor (n. tr.).

[203] E. Ülger, *Latife Gazi Mustafa Kemal*, pp. 20-21.

[204] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, p. 223.

[205] Bozdağ, p. 224.

[206] Banoğlu, pp. 524-526.

[207] Bilgehan, *Mevhibe*, pp. 101, 168-169.

[208] Dündar, „Latife Hanım'ın Atatürk'süz Hayatı“, *Milliyet* (28 octombrie 2003).

[209] Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi*, p. 90.

[210] Yalman, vol. I, pp. 916-918.

[211] Ülger, p. 127.

[212] Marcosson, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post* (20 October 1923).

[213] Baltacıoğlu, pp. 107-110.
[214] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, pp. 225-226.
[215] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete*, p. 67.
[216] Tunçay, p. 228.

22
Latife pregătește protocolul de stat

Nenumărați vizitatori descindeau zi și noapte la reședință; aghiotanții îi conduceau înăuntru, adesea fără să țină seamă de vreo procedură sistematică. Acest lucru era extenuant, mai ales că unii dintre prietenii lui Mustafa Kemal se așteptau să-l vadă la prima oră. Latife a decis să reglementeze vizitele și primirile oficiale la reședință.

L-a convocat pe aghiotantul Mahmut și i-a explicat ce avea în gând; el a notat planurile ei de sistematizare.

Mustafa Kemal s-a întors devreme în seara aceea și i-a găsit pe cei doi lucrând, cu stiloul în mână și foi de hârtie de jur împrejur.

Mahmut i-a explicat: „Excelența Sa îmi dictează protocolul reședinței“.

„Ce protocol, Latif?“, a întrebat Mustafa Kemal.

„Oricine vrea să te vadă e primit direct în salon. Ar fi mai bine ca vizitatorul să fie poftit să ia loc în camera aghiotanților, iar tu să fii informat. Atunci vizitatorii pot fi primiți în ordinea specificată de tine.“

Dar lipsa formalităților fusese dintotdeauna regula, iar el vedea posibilele nemulțumiri:

„Latif“, a obiectat el, „aghiotanții știu pe cine să primească și pe cine să refuze. Iar oamenii pe care-i primesc ei în salon sunt cei mai buni prieteni ai mei“.

Ea s-a ținut tare: „Kemal, dacă toți prietenii tăi buni s-ar aduna într-o dimineață și ar veni aici; atunci te-ai întâlni cu ei unul câte

unul?“.

Se spune că Mustafa Kemal ar fi pus piciorul în prag, convins că ea trebuie să renunțe la această idee. „Lasă-i în pace pe prietenii mei; aplică orice protocol vrei cu ai tăi.“

De asemenea, Latife voia să fie anunțată în prealabil de petrecerile date seara. A comandat uniforme pentru personal și a cumpărat mănuși albe pentru cei care serveau la masă și care, fiind niște veterani care abia dăduseră jos uniforma, deveneau și mai neîndemânatici[217].

Lordul Kinross comentează despre eforturile lui Latife de a reglementa petrecerile:

> A încercat să pună ordine în petrecerile date de el, cerând să știe dinainte câți invitați erau așteptați și obiectând în privința celor care-i displăceau: a insistat ca soțiile să fie invitate împreună cu soții lor ca în casele respectabile din Occident. Pentru un timp, chiar a introdus ținuta de seară, făcându-i pe mulți să refuze invitațiile fiindcă, în înapoiata „capitală“, nu dețineau așa ceva. Într-o seară, oaspeții, veniți în smochinguri, au fost surprinși să găsească o orchestră cântând în hol și amuzați să-l vadă pe Kemal care cobora să-i întâmpine îmbrăcat la fel, ridicând din umeri și făcând pe martirul, cu un zâmbet pe față. Kemal nu suferea pretențiile sociale și nu astfel voia să-și primească prietenii când nu era vorba de o ocazie oficială. Era un amfitrion înnăscut, politicos în maniere și asiduu în atențiile față de oaspeți, dar îi plăcea să facă lucrurile în stilul lui[218].

Tânăra femeie era hotărâtă să facă din garnizoana de burlaci o reședință prezidențială. Era o gazdă perfectă, a cărei atenție pentru detalii mergea până la apretarea rufelor. Astăzi, mai mulți angajați cu normă întreagă asigură funcțiile de protocol pe care ea le îndeplinea de una singură pe atunci.

Muammer Erboy afirmă: „Ea a întocmit primul protocol oficial al Republicii Turce. Servirea mâncării la masă, organizarea evenimentelor și nenumărate altele: ea a creat toate procedurile importante“.

Activitatea ei pentru ajutorarea copiilor

Peste tot în lume, primele doamne au făcut în mod tradițional opere de caritate, iar Latife a condus pentru o vreme Societatea

pentru Protecția Copilului. Nu știm dacă la început a fost sugestia lui Mustafa Kemal sau ideea ei. Este foarte posibil ca ea să-și fi asumat rolul atunci când societatea rămăsese temporar fără lider, deoarece Fuat Umay, care conducea organizația de caritate, urma să plece în Statele Unite, într-o călătorie de strângere de fonduri.

Societatea fusese fondată la sfârșitul Primului Război Mondial; filiala de la Ankara data din 1921, înființată poate pentru a oferi consolare celor care luptau pe front. Începuturile fuseseră modeste: o singură încăpere în tipografia ziarului *Kakimiye-i Milliye* și un capital de douăzeci de lire, adunat de la zece donatori. Mai târziu, societatea se mutase în vechea clădire a școlii de pe strada Hacıbayram. Tratarea copiilor bolnavi era principala activitate a societății.

Societatea a fost deosebit de activă între 1923 și 1925, împărțind hrană și lapte pasteurizat, precum și trimițând moașe prin sate. Ajutoarele alimentare pentru copii au început în 1923, ajungând la 517.000 de copii. Puncte de donare a laptelui a fost create la Izmir și la Ankara; primul în 1923, cel de-al doilea după un an. Aceste instituții cumpărau o vacă și distribuiau gratis lapte pasteurizat. 1.337.000 de copii primiseră lapte în 1924. De asemenea, 30.000 de copii primiseră alte forme de sprijin în 1925[219].

Discursul lui Latife

Discursul ținut de Latife la Societatea pentru Protecția Copilului pe 10 octombrie 1923 a fost publicat pe prima pagină din *İleri*, însoțit de o fotografie:

> Am fost invitați să îndeplinim o nobilă și sacră datorie: să ne ocupăm de copiii mici ai sfintei noastre națiuni, care a sacrificat atât de mult în drumul spre independență. Sunt convinsă că ne vom face cu toții această datorie fără șovăială, cu inimile pline de duioșie. Fără ezitare, într-adevăr, în a contribui la crearea tineretului cu pumn de fier de mâine, acești copii salvați de la moarte sau de la penurie prin eforturile și activitatea noastră. Ajutorarea copiilor națiunii este un serviciu însemnat și măreț adus viitorului țării. În ceea ce mă privește, sunt hotărâtă să lucrez cu toate puterile mele, ca un cetățean convins de natura nobilă și sacră a acestor servicii. De asemenea, sunt convinsă că voi putea să obțin cea mai deplină susținere din partea onorabililor mei prieteni

adunați aici, care prin acțiunile lor și-au dovedit deja meritele patriotice.

Onorabilii mei prieteni: datoria pe care o îndeplinim este pe atât de pură pe cât de importantă și de înălțătoare. Putem fi siguri cu toții că ajutorul pe care îl oferim nu se va limita doar la munca noastră. Să lucrăm cu sinceritate și determinare. Cu voia lui Dumnezeu, vom reuși. Acum să ne ocupăm de datoria noastră, după această umilă introducere rostită din suflet[220].

Ziarul *Cumgiriyet* din 8 februarie 1925 a relatat că Latife donase 1000 de lire punctelor de distribuire a laptelui din Izmir și de la Universitatea din Istanbul, o sumă echivalentă pe atunci cu 660 de dolari americani. Era o sumă importantă pentru Turcia afectată de sărăcie. Articolul, intitulat „O donație importantă din partea lui Latıfe Hanim“, continuă:

Onorabila Președintă a Societății Turce pentru Protecția Copilului, Excelența Sa Doamna Latife Gazi Mustafa Kemal, a donat, cu multă generozitate, suma de o mie de lire pentru centrul de distribuire a laptelui aflat în fața Universității din Istanbul, instituție aflată în subordinea societății. Fondurile au fost încredințate deputatului de Istanbul, Dr. Hakkı Șisani Pașa.

Latife și-a exprimat încântarea de a accepta președinția Societății pentru Protecția Copilului, continua articolul, care sublinia că modul în care ea se dedicase neobosită progresului societății justifica titlul de „protectoare a orfanilor și a copiilor“.

Societatea a înființat un orfelinat în 1923. Acest lucru s-a întâmplat după mutarea într-o clădire din cartierul Keçcioren, cu un teren de 39.000 de metri pătrați. Eforturile și donațiile financiare ale lui Latife au contribuit, în mod evident, la această dezvoltare.

---

[217] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, pp. 148-150.

[218] Kinross, p. 389.

[219] T. Çavușoğlu, *Çocuk Esirgeme Kurumu*, p. 10.

[220] Zihnioğlu, p. 222 (Zihnioğlu mi-a dat personal transcrierea discursului, care nu a fost inclus în carte.)

Latife în copilărie, cu Ömer sau İsmet.

Muammer Bey într-un portret făcut ca primar.

Latife Hanım și Mustafa Kemal la Ușak.

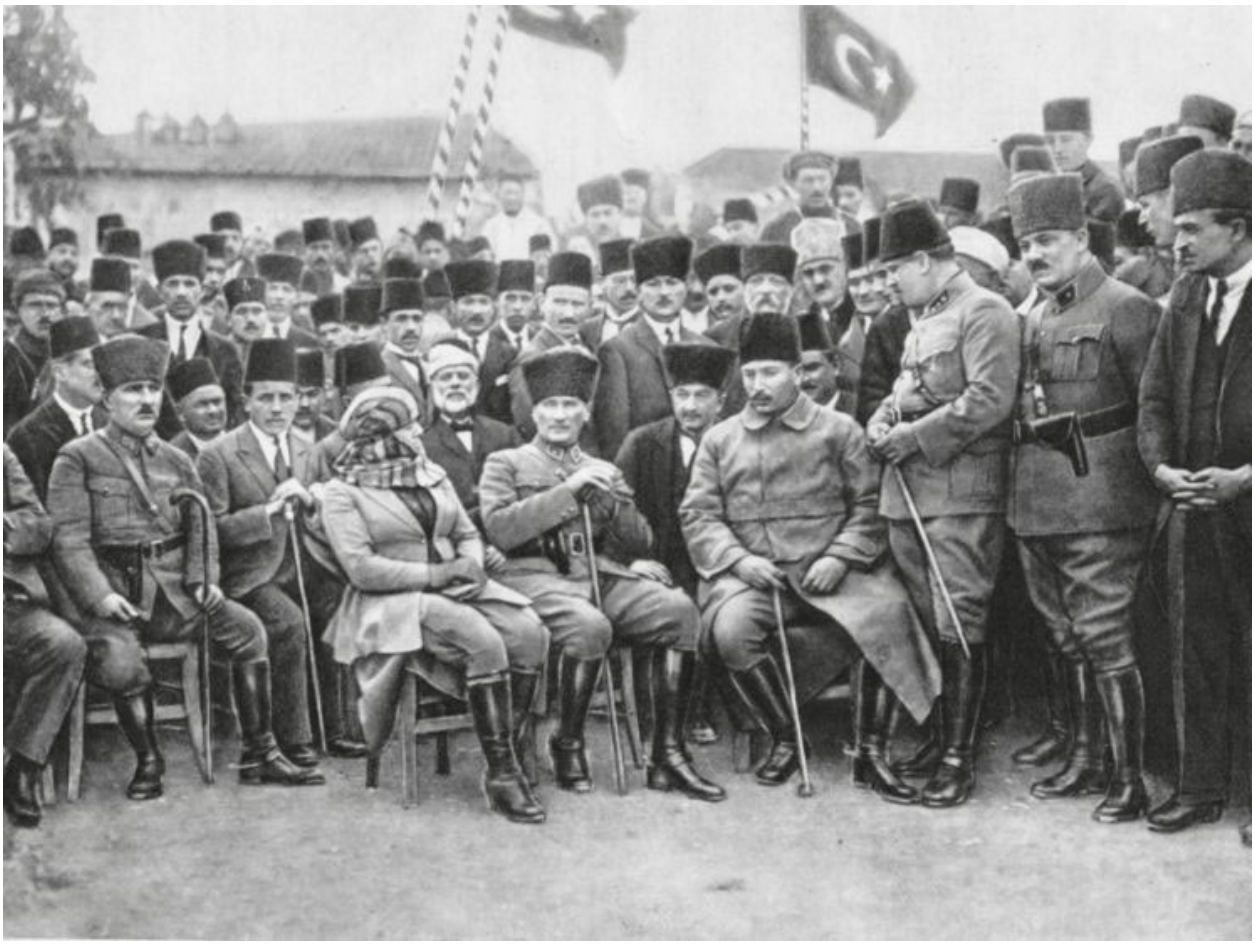

Latife și Mustafa Kemal la Tarsos.

Orașul Izmir după marele incendiu.

La două zile după nuntă, Latife ia notițe la întâlnirea de la sediul vămii din Izmir. Aghiotantul Salih și sora ei Vecihe stau lângă ea.

Latife și Mustafa Kemal străbat orașul Afyon într-o trăsură
împodobită de fetele din localitate.

Mustafa Kemal pe când plănuia să proclame republica.

Latife la pianul ei, la Çankaya.

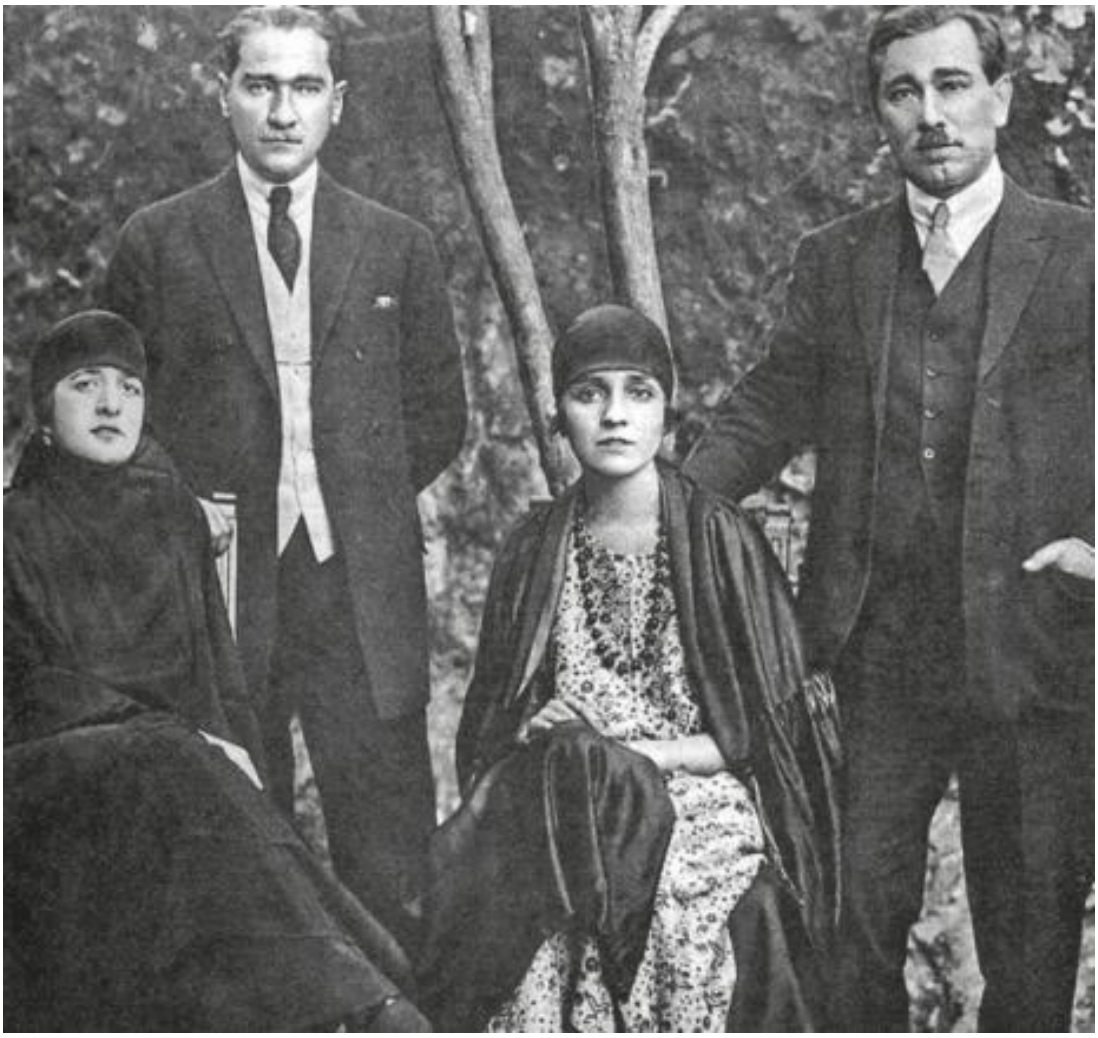

Latife și Mustafa Kemal împreună cu Galibe și Fethi Okyar.

Latife purtând colierul de diamante și perle care se putea transforma în tiară, un dar din partea unchiului ei matern Ragıp Pașa.

23
Femeile din epocă

În acea perioadă, era considerat adecvat ca o femeie să fie identificată prin titlul soțului ei. Chiar și dezvăluirea prenumelor era o problemă: în general, ele erau cunoscute ca „soția ministrului“ sau „fiica parlamentarului din cutare oraș“. Poziția bărbatului o definea pe cea a întregii familii, femeile și copiii împărțind același statut secundar.

Izolarea încă domina viața socială a națiunii. Viața socială, îndeosebi în Ankara, le excludea complet pe femei, femeile și bărbații respectând cutumele și trăind vieți segregate. Totuși, în anii războiului, în lipsa bărbaților, femeile ieșiseră din casă și îndepliniseră nenumărate slujbe. Unele merseseră pe front în anii ocupației, multe femei participând activ la luptă în spatele liniilor. Deși un anumit grad de emancipare fusese deja dobândit, Ankara rămânea un oraș de provincie „fără femei“, deși pătrunsese pe scena mondială în calitate de capitală.

O proporție semnificativă din Adunare era foarte conservatoare și întru totul pentru menținerea izolării femeilor. O schimbare radicală era esențială pentru ca femeile să poată respira liber. Adunarea a făcut necesar pentru multe familii să se mute la Ankara, iar femeile au suferit cel mai mult vitregiile în timpul relocării. Cei care găseau o casă se stabileau la Keçiören sau la Çankaya.

A locui la Istanbul devenise un semn de rușine, în vreme ce a locui la Ankara era considerat o onoare. Însă nu era lesne de găsit o casă potrivită în Ankara.

Găsirea unor femei care să fi scris despre acea epocă a fost o sarcină solicitantă, iar majoritatea memoriilor sunt scrise de parcă femeile aproape că nu existau.

> Femeile care veniseră la Ankara înainte de 1923 o cunoscuseră pe Fikriye ca parteneră de viață a lui Mustafa Kemal; cu ea stabiliseră o relație. Felul în care ea conducea casa și primea oaspeții plăcuse tuturor. Chiar și Halide Edib o vizita pe Fikriye ori de câte ori se întorcea la Ankara. Se făcuse rost de un pian la care Fikriye să exerseze. Ea călărea prin Çankaya și mergea la ședințele Semilunii Roșii. Când sosise prima dată, era acoperită cu o mantie, dar renunțase la aceasta, preferându-i un costum din două piese[221].

Dar Fikriye, care fusese acceptată ca doamna de la Çankaya, a dispărut discret, înlocuită peste câteva luni de Latife. Süreyya Yiğit, prieten apropiat al lui Mustafa Kemal, spune: „Toată societatea din Ankara șușotea când Gaziul s-a întors însoțit de Latife Hanım. Femeile din Ankara erau convinse de calitățile ei superioare, judecând după repeziciunea căsătoriei, la numai două săptămâni după moartea lui Zübeyde Hanım“[222].

Memduha, soția lui Cevat Abbas, a fost cea care a prezentat-o pe Latife femeilor din Ankara.

Doamnele din Ankara…

Majoritatea eroilor Luptei Naționale se căsătoriseră cu femei educate din familii de vază. Multe erau dintr-o clasă socială superioară soților și trecuseră cu toate prin nenumărate tribulații de-a lungul ocupației.

Sitare era o femeie cu educație aleasă care se trăgea de la Baku; era căsătorită cu Ağaoğlu Ahmet Bey și era membră fondatoare a Societății de Protecție care se îngrijea de fetele orfane și de emigranții nevoiași.

Hümeyra, soția lui Kılıç Ali, fusese crescută într-o comunitate sufistă din Istanbul și educată la o școală franceză; tatăl ei era profesor de economie la Școala Imperială de Științe Politice.

İffet, soția lui Rıza Nur, era nepoata lui Rıza Pașa, ministrul de război. Crescuse în Europa.

Memduha, soția lui Cevat Abbas, venea dintr-o familie cu o

vechime de 400 de ani și fusese educată în particular. Francheța ei era legendară: una dintre isprăvile ei faimoase fusese oprirea trenului privat al lui Mustafa Kemal pentru a-și exprima furia cauzată de vizitele prea rare acasă ale soțului ei.

Latife se înțelegea foarte bine cu Galibe, soția lui Fethi Okyar. O femeie foarte cultă. Galibe urmase școala germană cât timp tatăl ei fusese consul la München; vorbea engleza, germana și persana și era foarte citită. Mamă a unui fiu și a unei fiice, era un dar de la Dumnezeu pentru Latife. Fotografia lor fusese publicată în străinătate și, mai aproape de casă, ajunsese pe coperta revistei *Süs*. Un alt portret de grup datează din aceeași perioadă, de astă dată cu doamnele stând în fața soților lor, o fotografie reprodusă în mai multe cărți. În toate aceste imagini, Galibe apare mai puțin strict acoperită decât Latife. Evident, cercurile ultraconservatoare stăteau cu ochii pe soția lui Mustafa Kemal.

Unele dintre femeile din grupul de la Çankaya erau mai moderne în ținută decât altele. Reșide Bayar prefera să-și acopere părul. Füheda, soția ministrului justiției Mahmut Esat Bey Bozkurt, continua să poarte vălul cu plasă chiar și după ce soțul ei semnase Codul Civil[223].

Mevhibe renunțase prima oară la *çarșaf* în drumul spre Lausanne, la insistența soțului ei, İsmet Pașa. Galibe era mereu modernă și elegantă, iar soțiile lui Cevat Abbas, Kılıç Ali și Süreyya Yiğit pozau pentru fotografii, în acei primi ani, cu capetele neacoperite. Toate femeile din familia Ağaoğlu erau emancipate, atât în ținută cât și în gândire: Süreyya a fost prima femeie admisă la facultatea de drept, iar Tezer, care mai târziu avea să fie aleasă în Parlament, studia filozofia.

„Întâlniri“ la Çankaya

Segregarea trebuia să dispară dacă se dorea cât de cât o transformare a Ankarei. Latife și Mustafa Kemal au planificat totul cu atenție înainte să introducă „zilele de primire“ pentru a atrage femeile la Çankaya. Vecihe spune că aceste „întâlniri“ se țineau

sâmbăta, între orele 3:00 și 6:30 după-amiaza. Mustafa Kemal le-a schimbat mai târziu natura, cerând ca soții să vină împreună cu soțiile, pentru că voia el însuși să participe.

Aceste întâlniri au devenit cel mai important eveniment monden din Ankara. Salonul albastru, pe care Latife îl folosea drept cameră de primire, era plin de oaspeți: femei originare din Ankara, precum și soții de miniștri, parlamentari și jurnaliști. Femeile se adunau nu numai din zona Çankaya, ci și din Keçiören și Dikimen. Stăteau în liniște pe scaune în salonul albastru până când Latife deschidea ușa sufrageriei și le invita la ceai spunând: „Vă rog să intrați, doamnelor".

> Masa era aranjată ca un bufet suedez deosebit de elegant. Fețe de masă brodate din trusoul lui Latife... Vase de cristal cu prăjituri... Ceaiul se bea în picioare. Latife Hanım servea personal pe toată lumea.
>
> Latife era o gazdă perfectă și amabilă. Se îmbrăca frumos. Majoritatea hainelor ei veneau din Europa, iar unele erau făcute la comandă la Istanbul. În timpul acestor „întâlniri", invitatele cu greu își puteau desprinde privirea de la ținutele și bijuteriile ei – daruri de la tatăl ei –, îndeosebi de la solitarul pe care-l rotea întruna pe deget când vorbea. Latife trebuia să vorbească ea cel mai mult la aceste petreceri, deoarece invitatele erau prea timide pentru a face altceva decât să asculte[224].

Leman Karaosmanoğlu, o prietenă apropiată a lui Latife, își amintește:

> Prăjiturile erau aliniate pe fețele de masă brodate din trusoul lui Latife Hanım. Era petrecerea doamnei. Femeile erau destul de reticente în epocă. Nimeni nu îndrăznea să întindă mâna spre ceva, așteptând în picioare, după vechiul obicei turcesc. Până când Latife Hanım nu le oferea personal ceva de mâncare sau de băut, nu luau nimic. Ea insista spunând: „Vă rog, doamnă, fursecurile acestea sunt delicioase, luați o farfurie". Până la urmă a reușit să străpungă o parte din sfiala femeilor din Ankara.
>
> Plase brodate erau puse peste tăvi vara, ca să țină departe mușteleBucătarul gătea toată mâncarea. Masa era întotdeauna bogată. Tot ce spunea Latife Hanım era repetat acasă și circula prin tot orașul, suferind modificări pe parcurs[225].

Despre ce discutau doamnele? În acele zile cu mare încărcătură politică, principalul subiect era următorul pas în transformarea Turciei. Gülsün Toker Bilgehan, nepoata lui İnönü, își amintește

cum povestea mama ei starea de spirit a epocii:

> Atmosfera din capitală era magică: bărbat sau femeie, patriotismul tuturor era intensificat. Toată lumea suporta lipsurile și economiile fără să se plângă. Femeile erau pregătite să-și ocupe locul în societate, exact cum voia Mustafa Kemal. Înțeleseseră limpede mesajul conducătorului. Voiau să demonstreze de ce erau în stare. Dacă ar fi șovăit vreodată, Latife era acolo ca să le învețe, să le reînnoiască speranțele și să se asigure că toate privesc viitorul cu încredere.
>
> Partenera de viață a Gaziului avea o mare influență asupra soțiilor; toate se temeau de ea și o venerau totodată. Devotamentul lui Mustafa Kemal față de soția lui era bine cunoscut; o trata cu multă curtoazie în public și punea preț pe ideile ei. Delicatele doamne de la Istanbul se transformau în niște leoaice când stăteau în salonul lui Latife Hanım; discuțiile despre reformele pe care urma să le implementeze Mustafa Kemal le însuflețeau și ele își exprimau hotărârea[226].

Aceste așa-numite „delicate doamne de la Istanbul“ supraviețuiseră toate unui război, înduraseră opresiunea și contribuiseră la Lupta Națională.

Segregarea

Süreyya Ağaoğlu și prietena ei Melahat și-au început stagiatura la Ministerul Justiției, primele juriste din țară, dar masa de prânz se dovedea o problemă. Într-o zi – cu permisiunea prealabilă a tatălui Süreyyei – cele două femei au mers la restaurantul Istanbul, a cărui clientelă numeroasă era alcătuită din parlamentari. Nu existase până atunci nici o clientă la singurul restaurant din zonă.

Ahmet Ağaoğlu a primit un telefon de la mai mulți parlamentari consternați. În seara aceea a avut o discuție cu fiica lui. „Prim-ministrul Rauf Bey m-a informat că tu și o prietenă a ta mâncați la restaurant și asta a stârnit mare agitație în oraș. Altă femeie s-a dus la bibliotecă și a ajuns și ea subiect de bârfe. Îți sugerez ca de acum să vii acasă la prânz“. (Rauf avea să afle mult mai târziu că femeia ale cărei drumuri la bibliotecă provocaseră atâta consternare era propria lui soră!)

Când a auzit-o pe Süreyya povestind întâmplarea, Mustafa Kemal a comentat: „Amândoi aveți dreptate, și tu, și tatăl tău“. A doua zi, când Süreyya lucra, ministrul Necati a venit și a anunțat-o

că Pașa în persoană avea s-o scoată la prânz. Mahmut, parlamentar de Siirt, și aghiotantul Muzzafer îl însoțeau pe Mustafa Kemal în mașina gri deschis care a trecut pe la minister. Mustafa Kemal a spus: „Latife te așteaptă la prânz“. Mașina a oprit mai întâi la restaurantul Istanbul. Toți parlamentarii care luau masa de prânz au ieșit în grabă.

Mustafa Kemal a vorbit un timp cu ei, apoi a ridicat ușor glasul și a spus: „Astăzi o duc pe Süreyya să ia prânzul la noi acasă, dar mâine o să mănânce la restaurant“.

Latife a lămurit-o mai târziu pe tânără, la Çankaya. „Kemal s-a înfuriat din cauza întâmplării de la restaurant. A zis că *el*, cu siguranță, va face ceva în privința asta!“

A doua zi, alte două femei au apărut la prânz la restaurantul Istanbul: soția lui Hamdullah Suphi și Nuriya, soția lui İhsan, ministrul marinei. Clienții bărbați ai singurului restaurant din Ankara n-au prea avut de ales decât să accepte, din ziua aceea, prezența femeilor[227].

Segregării i s-a pus capăt mai întâi la Çankaya, iar apoi la restaurantul Istanbul. Venise vremea și pentru alte locuri. Falih Rıfki povestește prima întâlnire a asociației Vatra Turcă ținută la Ankara:

> O clădire din chirpici, o fostă școală grecească, pare-se. Hamdullah Suphi o transformase în sediu al Vetrei Turce. Prima petrecere mixtă a lui Mustafa Kemal s-a ținut acolo, când el și-a invitat prietenii împreună cu soțiile.
>
> Am încă imaginea vie în fața ochilor. Femeile într-o parte a încăperii, iar bărbații în cealaltă. Numai câteva doamne curajoase stăteau în picioare. Femeile nici măcar nu se mișcau ca să ia ceva de la bufet. Nici o familie nu fusese prezentată ca atare. Bărbații se uitau fix la femei. Mustafa Kemal ne-a încurajat: „Băieți, duceți-vă să le faceți complimente femeilor care stau în picioare. Oferiți-le ceva. Să le dăm exemplu celor care încă stau jos. Curând au să se ridice toate“. [...]
>
> Mișcarea feminină se dezvolta cu viteză. Mustafa Kemal și İsmet Pașa s-au străduit întotdeauna să organizeze petreceri mixte[228].

Masa

La masa lui Mustafa Kemal era o atmosferă plăcută.

Vecihe spune: „El se așeza la cină pe șapte și jumătate, opt. Cina dura mult. Mai devreme de ora unsprezece nu se ridica, iar câteodată stătea și până la unu sau două. Și nu puteai să pleci de la masă până când Atatürk nu-ți dădea permisiunea“.

Inițial, masa se lua numai între bărbați, dar sosirea femeilor a transformat-o. Salih spune că la început Latife lua parte în mod regulat la aceste cine. Dacă discuțiile se lungeau sau alunecau spre detalii care n-o interesau, se retrăgea în camera ei și citea. Se povestește că în partea a doua a căsătoriei a renunțat la cină, participând rar și, cu siguranță, retrăgându-se devreme când o făcea: dacă Mustafa Kemal avea invitați prieteni, ea urca direct în camera ei[229].

A încercat să pună o regulă în aceste cine. Mustafa Kemal urma să stea și să bea cu prietenii o dată pe săptămână, precum și atunci când se întâlnea cu aliații politici. În restul săptămânii, ei ar fi mâncat în doi și n-ar fi băut alcool. Soțul și soția s-ar fi plimbat împreună în mod regulat, dimineața.

Din păcate, planurile erau sortite eșecului. Odată ea i s-a plâns lui Salih: „Tu îl duci pe căi greșite“[230].

Voia ca Mustafa Kemal să bea mai puțin și să petreacă mai mult timp cu ea. El, pe de altă parte, ceda adesea triplei ispite a cinei, băuturii și invitaților, oricât de mult ar fi vrut să-i facă ei pe plac.

Latife se plânsese și mamei sale:

> Chiar de-aș fi destul de generoasă ca să recunosc: „Ei îl distrează pe soțul meu“, asta e treaba *mea*, datoria *mea*... Cel mai rău lucru este că, deși toți sunt cumpătați, îl fac pe el să bea foarte mult.
>
> Am pândit în atâtea seri ce se întâmpla la masă. Kılıç Ali, Nuri Conker și Recep Zühtü beau până dimineața numai câte un pahar. Soțul meu dădea pe gât sticle întregi. Ar trebui să vezi cum se trezește după o noapte fără alcool; ai zice că-i o sabie ridicată în luptă împotriva dușmanului, atât de ascuțită-i e mintea. Și apoi sunt diminețile după nopți ca acelea de mai sus: da, se scoală, dar își târăște picioarele de parcă ar purta încălțări de plumb. Dar i-ar interesa cât de cât națiunea, statul, pe mine nici nu mă mai pun la socoteală, nu l-ar face pe Mustafa Kemal Pașa, în jurul căruia se învârt cu toții spunând: „nimic din toate astea n-ar merge fără tine“, să bea atât de mult, să piardă atât de mult timp. Eu sunt soția lui. Firește, mă voi lupta cu ei. Din păcate, n-am arme. Sunt singură[231].

Probabil că îi displăcea să fie dată la o parte ca gazdă în propria ei casă și considera acele cine între bărbați o ofensă. Voia ca soțul ei să fie un bărbat civilizat, occidentalizat care să mănânce cum se cuvine, cu oaspeți veniți împreună cu soțiile și chelneri care să servească mâncarea și băutura după eticheta protocolară.

De față cu soțul ei, Latife l-a avertizat odată pe Nuri Conker să nu mai vină la reședința prezidențială fără soția lui, amenințând că altfel nu va mai fi primit. Nuri a răspuns: „Cum doriți, doamnă, dar dacă mă goniți de la ușa din față, am să intru înapoi pe cea din spate“. Mai târziu s-a lăudat în familie cât de mult l-a amuzat replica lui pe Mustafa Kemal[232].

Nu e greu să ne închipuim cum se desfășura o cină între bărbați. Aceste mese le intimidau pe femei: se spune că İsmet venea întotdeauna singur, soția lui, Mevhibe, făcându-i o vizită lui Latife în timpul zilei. Cum majoritatea femeilor erau încă excluse de la petrecerile mixte, Mevhhibe nu s-ar fi simțit bine numai printre bărbați.

De aceea Latife considera prezența femeilor la aceste cine o influență civilizatoare asupra conversației. O cină între bărbați anunța pentru ea un pericol: era o noapte care putea duce la tensiuni.

Bineînțeles că bărbații care preferau să pălăvrăgească și să bea până la trei dimineața o considerau o gazdă nesuferită. Lordul Kinross vorbește în numele lor când spune:

> Latife era omniprezentă, o făptură scundă și îndesată stând în capul mesei, chiar și la o seară între bărbați, când el bea cu amicii. Ea încerca să dirijeze conversația. Căci, fiind copilul răsfățat al tatălui ei, îi plăcea să fie ascultată – iar Kemal nu prea accepta ușor rolul de ascultător[233].

Acest paragraf ne oferă un idee despre punctul de vedere masculin al Lordului Kinross însuși: femeile erau niște creaturi gălăgioase, ridicole în dorința lor de a se integra. Faptul că Latife participa la cină în propria ei casă e desemnat ca „stând în capul mesei“, silueta ei ca „o făptură scundă și îndesată“. Cu totul deplasat, pune încercările ei de a dirija conversația pe seama faptului că

fusese „răsfățată“. Această biografie a fost publicată în 1964, cu patruzeci și nouă de ani în urmă. De atunci s-au produs schimbări importante în felul în care bărbații le privesc pe femei. Sunt convinsă că un asemenea limbaj misogin referitor la soția unui președinte ar pune la încercare îndrăzneala oricărui biograf bărbat din zilele noastre. În orice caz, prejudecata evidentă din aceste rânduri poate foarte bine să rezume declarațiile tuturor oamenilor pe care i-a intervievat el, bărbați *și* femei.

---

[221] Oranlı, p. 88.

[222] Yiğit, p. 231.

[223] Bilgehan, *Mevhibe*, p. 206.

[224] Bilgehan, „Çankaya'nın Hanımefendileri“, *Milliyet* (11-12 octombrie 1982).

[225] Ibid.

[226] Bilgehan, *Mevhibe*.

[227] Ağaoğlu, pp. 40-42.

[228] Atay, p. 412.

[229] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, pp. 143, 144.

[230] Bozdağ, p. 144.

[231] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 211.

[232] Volkan și Itkowitz, p. 244.

[233] Kinross, pp. 389-390.

24
Mișcarea pentru drepturile femeilor și Latife

Latife avea numai optsprezece ani când a criticat public politica Tinerilor Turci față de femei, citând exemple din trecutul recent. Beni Hasan menționează afinitatea lui Latife cu cauzele femeilor în articolul scris pentru *The Mentor* de la New York. Acesta începe cu primii ani ai lui Mustafa Kemal, trece la obiectivele lui și apoi o prezintă pe Latife:

> Cam în vremea aceea vocea unei fete se auzea la Izmir. Ea rostea lucruri care, într-un fel, erau mult mai șocante decât orice spusese Kemal cadetul sau Kemal căpitanul. Spunea că mișcarea Tinerilor Turci era ceva fals dacă nu elibera nu doar populația masculină din aservirea politică, ci și femeile din sclavia socială. Avea optsprezece ani.
>
> Probabil că ar fi ajuns în închisoare sau măcar într-un ospiciu dacă tatăl ei n-ar fi fost cel mai bogat și mai influent comerciant – Muammer Uşşaki Bey. Numele fetei era Latife. Este posibil ca Mustafa Kemal să fi auzit despre ea, dar ea a aflat de existența lui abia după ce britanicii au debarcat la Gallipoli și și-au început dezastruoasa campanie[234].

Ceea ce dezvăluie articolul mai presus de toate este că, în primul sfert al secolului XX, Latife era pe deplin conștientă de statutul femeilor cu mult înainte de a-și începe studiile în Europa. Numărul femeilor la fel de luminate era considerabil în epocă. Ca și ele, Latife trebuie să fi fost încurajată de mișcările pentru drepturile femeilor care se manifestau atât în Imperiul Otoman cât și în restul lumii. Ceea ce a diferențiat-o a fost căsătoria ei cu Mustafa Kemal și poziția de influență la Çankaya de care s-a bucurat ulterior.

Opiniile ei despre drepturile femeilor erau extrem de clare. Considera renunțarea la văl o chestiune de libertate, apăra dreptul la reprezentare politică, insista ca Mustafa Kemal să-i sprijine ambițiile de a deveni parlamentar, susținea un proiect de Cod Civil care ar fi abolit divorțul unilateral și poligamia și pleda pentru separarea dintre religie și educație, ca fiind esențială pentru progresul femeilor. Și, în toate acestea, nu a uitat niciodată că era soția unui conducător: întotdeauna a afirmat că îl susținea întru totul pe Mustafa Kemal în lupta pentru eliberarea femeilor.

Consider că este o mare pierdere pentru mișcarea feminină faptul că rolul de pionierat al lui Latife în epocă a fost uitat sau, mai rău, șters în mod deliberat din istorie.

Un omagiu pentru serviciile aduse de ea femeilor turce

Unul dintre numele proeminente din perioada de început a republicii, Süreyya Ağaoğlu, prima femeie avocat din Turcia, se simțea, probabil, la fel de deranjată de acest lucru, căci i-a omagiat atât pe Mustafa Kemal cât și pe Latife Hanım la Baroul Turc cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a republicii. Süreyya avea nouăsprezece ani când Latife locuia la Çankaya, o vârstă suficientă ca să-și dea seama cât de valoroasă era contribuția lui Latife.

Ea își încheie memoriile, intitulate *O viață întreagă*, spunând:

> Prin fața ochilor îmi treceau, la fel de vii ca astăzi, zilele când le deschideam larg ușa femeilor la facultatea de drept, prietenii și profesorii de atunci. Doamne, cât de repede s-au scurs anii! M-am simțit obligată, în timpul discursului, să-mi exprim recunoștința față de Atatürk și Latife Hanım, soția și prietena care i-a stat alături, precum și față de acele vremuri. Și mereu voi avea datoria de a-i aminti pe Atatürk și pe Latife Hanım, tovarășa lui de viață la început, pentru serviciile pe care le-au adus Turciei și femeilor turce[235].

Ceea ce m-a încântat îndeosebi în timp ce făceam cercetări a fost accesul la publicațiile străine. Parcurgându-le, am observat cât de frecvent se scria despre opiniile lui Latife despre femei. Faptul că Mustafa Kemal s-a concentrat mult mai mult asupra drepturilor femeilor în timpul căsniciei cu Latife este evident în discursurile lui.

În timpul căsătoriei lor, s-au făcut progrese substanțiale în eliminarea izolării femeilor și crearea unui fundament pentru drepturi egale.

Lumea aștepta ca tradiția haremului să dispară. Câțiva pași importanți fuseseră făcuți în ultimii ani ai Imperiului Otoman. Lumea întreagă voia să afle ce va face noua Turcie. Nunta lui Latife și a lui Mustafa Kemal întrerupsese tradiția haremului, iar Congresul Economic care avusese loc imediat după aceea la Izmir intrase în istorie ca primul eveniment public din Turcia cu participare feminină.

Mustafa Kemal îi invitase pe ambasadorul azer Abilov și pe soția acestuia, Tamara, la congres și le oferise un tren special pentru a călători confortabil. Abilov era printre primii diplomați din Ankara acelei perioade. Felicitările pe care Tamara i le-a trimis lui Latife cu ocazia nunții cu Mustafa Kemal aveau un conținut deosebit de politic. Mesajul ei sublinia nevoia de a se ameliora statutul femeilor orientale pentru ca acestea să-și ocupe locul cuvenit în societate. Răspunsul lui Latife purta data de 8 februarie 1923:

> Excelenței Sale Tamara, soția E.S. ambasadorul azer,
>
> Vă mulțumesc din suflet pentru sentimentele și felicitările cu care ne-ați onorat cu ocazia nunții noastre. Cea mai mare bucurie pentru mine va fi să fiu martoră la salvarea și eliberarea națiunii noastre, precum și a altora aflate în suferință. Mă alătur întru totul dorințelor dumneavoastră de progres pentru femeile orientale, căci aceasta este una dintre condițiile prioritare de care depind salvarea și eliberarea. Iar încrederea mea în succesul final este deplină.
>
> Latife Mustafa Kemal[236].

Din ziua în care s-a căsătorit, presa din lumea întreagă a plasat-o pe Latife în centrul mișcării pentru drepturile femeilor. Avea și un motiv întemeiat; se știa că ea îi provocase chiar și pe diplomații străini de la Ankara pe subiectul drepturilor femeilor.

Întrebarea ei despre stadiul feminismului în Italia, în timpul unei discuții cu ambasadorul la o recepție, provocase o oarecare tensiune.

„Feminismul a făcut puține progrese în Italia, doamnă“, a

răspuns ambasadorul zâmbind. „Femeile din țara mea au propriul lor mod de a interpreta feminismul; pentru ele, înseamnă să întemeieze familii și să le ofere soților lor copii frumoși și sănătoși.“

„Dar acesta e un lucru învechit!“, a exclamat prima doamnă.

Pe 5 ianuarie 1926, în articolul „Povestea motivului pentru care Kemal a divorțat de soție“, *New York Times* a citat *Le Carnet de la semaine*, care susținea că tocmai acest incident îl determinase pe președintele Turciei Mustafa Kemal să divorțeze de tânăra și frumoasa lui soție, Latife, în vara anului trecut. Săptămânalul parizian continua afirmând că, atunci când îl ofensase pe ambasadorul italian, doamna Latife își nemulțumise deja soțul prin ambițiile ei de a împărți puterea cu el și a o dirija spre modernizare.

Pe 14 martie 1923, *New York Times* a publicat un articol cu titlul „Hainele doamnei Kemal sunt o garanție a reformei“, referindu-se la cele două femei care erau principalele reprezentante ale mișcării pentru drepturile femeilor în Turcia: Halide Edib și Latife.

> A fost evident că, încă din momentul sosirii ei, a vrut să se sublinieze faptul că Mustafa Kemal, în campania lui pentru emanciparea femeilor turce, se putea baza pe sprijinul total și activ al soției sale.
>
> Este improbabil că femeile turce vor renunța la fustele negre, la șaluri și la impenetrabilul văl pentru ținuta neconvențională a doamnei Kemal, dar este sigur că apariția ei va modifica sau va reduce considerabil restricțiile și obiceiurile învechite prescrise femeilor din Turcia de Mahomed. Doamna Kemal a insistat că regulile de conduită și de îmbrăcăminte impuse de întemeietorul unei credințe cu secole în urmă nu mai sunt practicabile astăzi și că intenționează să introducă anumite obiceiuri occidentale în viața femeilor din Turcia.

„Evoluție, nu revoluție“

Latife a făcut două declarații publice pe subiectul vălului: prima în cursul unui interviu cu Isaac Marcosson, în zilele dinaintea semnării tratatului de la Lausanne. Și-a afirmat poziția împotrivă vălului, dar a respins ideea unei schimbări rapide, spunând că este nevoie de timp, și a adăugat: „Trebuie să fie o evoluție, nu o revoluție“. Șase luni mai târziu, a explicat într-un alt interviu că eliberarea de văl era un aspect al luptei pentru libertate:

> Renunțarea la văl nu era ceva nou pentru femeile din Turcia, mai ales la Izmir, la Istanbul și în orașele Turciei europene. Soțul meu este pe deplin convins că femeile turce nu trebuie să-și mai ascundă niciodată fețele, iar femeile din Turcia sunt alături de el. Unii bărbați ar putea să obiecteze la faptul că femeile și-ar arăta fețele, dar puțin contează ce le place ori ce le displace acestor bărbați. Noi am îmbrățișat cauza libertății și nici o națiune nu poate aspira la libertate atâta timp cât își ține femeile în sclavie[237].

Lordul Kinross afirmă că Mustafa Kemal discuta cu ea mai ales despre planurile lui pentru emanciparea femeilor[238]. Și Vecihe povestește că Latife lucra cu soțul ei la reformele importante pentru femei. Răspunsul ei la întrebarea „Atatürk se consulta cu Latife Hanım asupra reformelor privitoare la femei?“ a fost fără nici o ezitare:

„Absolut. Munceau mult împreună. Într-o vreme când bărbații și femeile nu stăteau niciodată împreună, *ei* stăteau. Descoperirea feței unei femei, de exemplu... sau renunțarea la *çarșaf*... «Ce spui, Latife? Să facem așa? Dacă tu ai face așa?» Așa au creat «baticul rusesc». Întotdeauna își planificau împreună următoarea mișcare“.

Ea povestește un incident care s-a produs în ianuarie 1925, în timpul celei de-a doua călătorii a cuplului la Tarsos. Latife a ieșit din încăpere la un semnat stabilit dinainte al lui Mustafa Kemal, când stăteau în casa în care aveau să înnopteze. Când s-a întors, avea capul descoperit și purta o rochie simplă, modernă; această ținută le-a impresionat pe gazdele lor.

Mustafa Kemal a întrebat: „Cum vi se pare ținuta aceasta nouă?“.

Ei au răspuns: „Este foarte frumoasă, Pașam!“.

El le-a spus: „Așa se vor îmbrăca de acum femeile din Turcia“[239].

Când călătorea prin țară, el era întotdeauna sensibil la reacțiile localnicilor la schimbările pe care voia să le introducă în îmbrăcăminte.

Johannes Glasneck scrie despre discursurile ținute de Latife în timpul călătoriilor prin țară făcute din primăvara lui 1923:

> Latife urca și ea la tribună ca să vorbească, sub privirile uluite ale publicului. În ansamblu, această călătorie a avut un impact masiv asupra contemporanilor lor. Mustafa Kemal considera că o structură familială în

care bărbatul și femeia își împărțeau drepturile și datoriile era esențială pentru garantarea progresului social[240].

Ea își exersează discursurile în grădinile de la Çankaya

Vecihe ne amintește că Mustafa Kemal i-a cerut lui Latife să vorbească la întâlnirile și societățile femeilor. Astfel încât Latife trebuia să exerseze în grădina reședinței de la Çankaya.

Hüsrev Gerede îi interpretează munca asiduă ca o încercare a soției ambițioase a comandantului de a ocupa centrul scenei. „Este bine cunoscut că Latife Hanım avea propriile ei pretenții politice și încerca să țină discursuri publice în timpul vizitelor prin țară ale Gaziului, încă acoperită cu mantie și purtând văl. Cum mi-a spus mai târziu Atatürk, ea repeta în grădinile vechii reședințe de la Çankaya, cam ca Demostene, ca să-și îmbunătățească vocea și postura“. Apoi comentează: „O faptă puerilă, de parcă ar fi vrut să fie egala lui Atatürk, să concureze cu el“[241].

Erau mulți cei care vedeau în dorința lui Latife de a vorbi în public o sfidare la adresa lui Mustafa Kemal. Hüsrev Gerede sugerează că și lui Mustafa Kemal îi displăcea asta.

Dar Gerede greșea. În realitate, Latife nu făcea decât ceea ce credea că se așteaptă de la ea ca un adjutant capabil să se adreseze publicului când i se solicita. Faptul că își repeta discursurile este o dovadă a perfecționismului ei. Grădinile de la Çankaya erau, la urma urmei, o parte din casa ei; fie repeta în fața oglinzii, fie în aer liber. Totuși, unor bărbați le convenea să-i minimalizeze eforturile, acuzând-o de ambiții și pretenții, dar atunci acei bărbați ignorau și eforturile lui Musafa Kemal însuși de a aduce femeile în arena publică. Mustafa Kemal fusese cel care le invitase și le încurajase activ pe studente și pe profesoare să vorbească în public în toate vizitele pe care le făcea împreună cu Latife. Afet İnan, care-l însoțea după divorț, a luat lecții de oratorie în perioada petrecută de ea la Çankaya, încurajată în mod deosebit de Mustafa Kemal, iar despre *ea* se știe că repeta în fața oglinzii.

Codul Civil

Principalul indicator al schimbării în domeniile legate de drepturile femeilor era legea, în care poligamia și divorțul unilateral blocau în continuare orice emancipare veritabilă a femeilor. Pe 14 martie 1923, *New York Times* comenta: „[...] femeia musulmană modernă insistă ca soțul ei să aibă o singură soție [...]“.

Un Cod Civil fusese una dintre primele promisiuni la conferința de pace de la Lausanne; Turcia avea două opțiuni clare. Una consta într-un sistem cu mai multe straturi care să cuprindă și minoritățile (și care era cel mai puțin acceptabil), iar cealaltă într-un sistem secular bazat pe normele legale occidentale pentru întreaga populație. Cea de-a doua era preferabilă din toate punctele de vedere.

Comisia parlamentară pentru elaborarea Codului Civil a fost formată în 1923. Punctul de pornire a fost *fikıh*, jurisprudența islamică, ghidată după principiile acceptate de națiunile moderne. Prima variantă menținea integral tradiția care le oferea bărbaților superioritate în problemele poligamiei și divorțului unilateral.

Proiectul de Cod Civil care a ajuns în fața Adunării la sfârșitul lui 1923 a dus la confruntarea dintre două facțiuni opuse.

Să examinăm pe scurt aceste dezbateri.

Pe 26 decembrie 1923 și în zilele următoare, Ahmet Ağaoğlu i-a acuzat pe conservatori de ipocrizie în privința proiectului de lege.

Femeile au ținut o mare întrunire la sediul din Istanbul al Vetrei Turce, exprimându-și opoziția față de clauzele bazate pe *sharia* din proiectul de Cod Civil dezbătut în Adunare. Ele criticau subordonarea fățișă a femeii. Nezihe Muhiddin, care a urcat la tribună ca reprezentantă a Uniunii Femeilor din Turcia, a rezumat statutul jalnic al femeilor în materie de divorț:

> Ce soție, conștientă că statutul ei atârnă de o legătură chiar mai subțire decât o ață, supusă alungării printr-o simplă silabă în orice moment de furie bruscă, legătură așa-zis reparată printr-o mângâiere demnă de dispreț pe obraz sau prin păcăleala josnică a unui petic, s-ar simți în siguranță în căsnicia ei pentru toată viața și chiar s-ar atașa de ungherul ei, așa cum ar trebui să faci cu un templu? O femeie aflată într-o asemenea stare umilitoare

> nu poate deveni o mamă nobilă, o soție demnă sau o gospodină sinceră! Este dreptul nostru să așteptăm ca republica seculară să nu diferențieze între sexele națiunii, să apere drepturile bărbaților și femeilor în egală măsură în problemele de căsătorie, divorț și moștenire[242].

Multe femei credeau că schimbarea avea să aibă nevoie de sute de ani, dar altele își cereau drepturile imediat.

Vasıf Çinar a urcat la tribună și a ținut un discurs în sprijinul femeilor:

> Există două tragedii în viața noastră de familie: poligamia și divorțul. Poligamia va fi fost acceptabilă pe vremuri, dar republica noastră nu o mai poate accepta... Din nefericire, proiectul de lege se referă explicit la ea. Divorțul este o altă problemă. Bineînțeles că sunt situații când este mai bine ca o căsătorie intolerabilă să fie desfăcută. Dar asta ar trebui să se întâmple doar după o reflecție profundă. Și totuși, în țara noastră, orice bețiv poate, și o face, să dea divorț[243].

Femeile prezente au decis să formeze o comisie și să întocmească un raport, care a fost înmânat ministrului justiției, Mahmut Esat Bozkurt, când a vizitat Uniunea Femeilor din Turcia. Președintele Mustafa Kemal și susținătorii schimbării s-au străduit să le încurajeze pe femei împotriva conservatorilor.

Decretul despre familie al lui Enver Pașa

Ideea unui Cod Civil în stil occidental apăruse în Imperiul Otoman după reformele *Tanzimat*, dar nu se ajunsese la un consens.

Statul a abordat pentru prima oară problema căsătoriei și divorțului în 1881. O autorizație de căsătorie a devenit esențială pentru încheierea contractului: musulmanii trebuiau să o ceară de la tribunalele *sharia,* iar non-musulmanii de la propriii lor lideri religioși. Imamul sau clericul care oficializa căsătoria era obligat să informeze oficiul stării civile în decurs de două săptămâni. Funcționarii care eliberau autorizații transmiteau în fiecare lună adresele proaspăt căsătoriților la oficiul stării civile. În mod similar, în caz de divorț, imamul cartierului sau al satului sau liderul congregației în cazul non-musulmanilor era obligat să informeze

oficiul stării civile. Cu alte cuvinte, funcționa deja o procedură oficială de înregistrare a căsătoriilor și divorțurilor[244].

Cum mii de bărbați trebuiseră să meargă pe front în Primul Război Mondial, femeile au dobândit statutul de slujbaș public, luptător în ariergardă sau comerciant. Nenumărate altele nu au avut de ales decât să lucreze pământul. Această situație a creat necesitatea unei revizuiri legale, iar în 1917 un Decret al Familiei a fost emis la insistența lui Ziya Gökalp și la inițiativa lui Enver Pașa. Unele dintre clauze includeau o vârstă-limită mai mică pentru căsătorie, căsătoria în fața a doi martori și a unui judecător și publicațiile de căsătorie. Consimțământul actualei soții a devenit o condiție necesară pentru căsătoria poligamă.

Chiar și aceste mici schimbări în favoarea femeilor atrăseseră o împotrivire puternică din partea conservatorilor[245].

După ocuparea Imperiului Otoman în 1919, această reglementare a fost suspendată, deoarece și minoritățile obiectaseră la faptul că interfera cu obiceiurile lor. Totuși, în lipsa oricărei reglementări ulterioare, trebuie să presupunem că regulile din 1917 rămâneau în vigoare.

Proiectul de Cod Civil din 1923 repeta, în mare, Decretul privitor la familie care fusese suspendat. Dar așteptările se schimbaseră între timp, determinând formarea unei noi comisii pentru Codul Civil pe 19 mai 1924, căreia i s-a încredințat misiunea de a elabora un nou proiect bazat pe modele occidentale.

Pe 8 septembrie, ziarul londonez *Evening Standard* comenta într-un articol intitulat „Haremul se prăbușește“:

> Mișcările feministe care au apărut recent în Turcia au devenit o forță reală datorită sprijinului oferit de soția Pașei. Prin noile idei susținute de sufragetele turce la un mare miting ținut recent la Istanbul, ele au demonstrat cât de departe sunt republicanii moderni de prototipul descris de Pierre Loti în celebra sa operă[246].

Codul civil elvețian a fost în cele din urmă identificat drept cel mai potrivit model. Proiectul de lege urma să fie publicat integral, deși cu câteva mici schimbări. Halil Cin afirmă că lucrul la traducere a început pe 11 septembrie și la puțin timp după aceea comisia s-a

dizolvat.

Codul Civil a ajuns în fața Adunării pe 20 decembrie 1925 și a fost publicat în *Monitorul oficial* pe 17 februarie, pentru a intra în vigoare pe 4 octombrie 1926. Latife trebuie să fi contribuit la un subiect atât de drag ei, dar nu am putut găsi nici o probă documentară. Nu este greu să ne-o închipuim pe Latife, care studiase dreptul, jucând un rol activ în timpul procesului de elaborare. Deși sursele turce rămân reticente în această privință, referiri la eforturile ei de a îndrepta și a influența Codul Civil apar în presa străină, mai ales în articolul „Kemal Pasha's Divorce", publicat în *Washington Post* pe 16 noiembrie 1925.

Într-un articol intitulat „Divorced" din numărul ei din 24 august 1925, revista *Time* afirmă că o parte semnificativă din contribuția lui Latife la lupta pentru drepturile femeilor se concentrase asupra poligamiei. „Și-a folosit poziția și prestigiul pentru a promova cauza femeilor, dar, într-o țară tradițional conservatoare, nu a reușit să obțină pentru ele dreptul la vot. Dar pledoaria ei pentru monogamie a avut în mare parte efect."

Scrisoare către Uniunea Sovietică

Dovezi documentare privitoare la ideile lui Latife despre problemele femeilor există sub forma unei scrisori din 1924[247]. Ea îi pomenise ambasadorului Surits despre interesul ei pentru mișcarea femeilor din Uniunea Sovietică. Surits i-a transmis acest lucru Kamenevei, o campioană a drepturilor femeilor, cerându-i ajutorul. Sora lui Troțki, lideră a revoluției bolșevice și soția lui Kamenev, Olga Davidovna Kameneva avea pe atunci treizeci și nouă de ani. În 1908, l-a însoțit pe Kamenev la Paris, unde a scos revista bolșevică *Proletarîi*. Când s-au întors acasă după revoluție, ea a condus secția pentru teatru a Comisariatului Poporului pentru Educație. Kameneva i-a trimis imediat lui Latife o broșură care făcea o schiță a mișcării femeilor. Broșura nu a supraviețuit, dar scrisoarea da: Kameneva spune că în Uniunea Sovietică se ajunsese la o egalitate absolută între sexe și, prin urmare, „nu exista în țara ei o problemă

a femeilor“.

În răspunsul ei, Latife îi mulțumește Kamenevei pentru articol, despre care spune că i-a fost util, și explică situația din Turcia.

Stimată doamnă,

Sunt încântată că am primit scrisoarea dumneavoastră cu data de 16 mai. Vă rog să acceptați profunda mea recunoștință.

Am citit cu interes rezumatul pe care ați avut amabilitatea să mi-l trimiteți. Îi sunt recunoscătoare domnului Surits pentru că a făcut posibilă această corespondență între noi, care mi-a permis să aflu atât de multe despre situația din Rusia, țară vecină și prietenă.

Revoluția noastră nu se mărginește la politică; cuprinde și aspectul social.

Una dintre prioritățile ei este ridicarea standardelor culturale ale femeilor și eliberarea femeilor care decurge de aici. Acest obiectiv ne forțează să urmărim cu mare interes orice subiect relevant pentru progresul femeilor în lume. Veți înțelege acum de ce cele mai bune reprezentante ale femeilor turce sunt curioase cu privire la condițiile mentale și fizice ale surorilor lor din alte țări.

Aș vrea să adaug, în speranța că veți găsi demn de interes acest lucru, că femeile turce au dobândit rezultate care promit succes în viitor. Faptul că femeile turce de la țară, pe lângă rolul important jucat în Lupta Națională, au continuat să participe, cu toată puterea lor, la progresele aduse de revoluție este destul de evident, iar acesta este un factor esențial în succesul final. Acum ele studiază dreptul și medicina. Merg la universități din Turcia și din străinătate și pătrund nu numai în sectorul privat, ci și în numeroase alte domenii care înainte erau monopolizate de bărbați, iar astfel își hotărăsc singure soarta.

Nici în căsătorie nu mai sunt sclave ale soților lor; sunt egale și le stau alături cu drepturi și îndatoriri egale.

Progresele făcute în domeniul familiei și al vieții private ne dau speranțe cu privire la participarea lor, în viitorul apropiat, la viața politică a țării.

Acesta este motivul pentru care femeile din Turcia ar fi încântate să pășească pe urmele surorilor lor ruse, pentru care au mult respect.

În încheiere, stimată doamnă, vă mulțumesc pentru mesajul și pentru cartea pe care mi le-ați trimis. Talentul rusesc pentru artele frumoase răzbate incontestabil. V-aș fi veșnic recunoscătoare dacă ați continua să mă țineți la curent cu progresele făcute de femeile din minunata dumneavoastră țară.

Rugându-vă să primiți expresia sincerei mele recunoștințe și a profundului meu respect,

Latife Mustafa Kemal

Așadar Latife trebuie să fi privit favorabil revoluția sovietică și era hotărâtă să afle mai multe. Folosirea cuvântului „surori“ cu referire la femeile ruse este destul de sugestivă. Dar promisiunea ei

de a merge pe urmele femeilor sovietice este și mai interesantă. Având în vedere realizările din acea perioadă ale femeilor sovietice, este o poziție foarte ambițioasă.

De asemenea, scrie despre instituția căsătoriei și despre femeile eliberate de statutul de sclave ale soților lor și participând în mod egal la viața socială.

Deși nu știm dacă au continuat să corespondeze, scrisorile indică această posibilitate. Și presa străină s-a referit la dialogul dintre cele două femei, cum o dovedește *The Times* în aprilie 1925.

Contacte cu mișcarea femeilor turce

Fața publică a mișcării femeilor din Turcia era Nezihe Muhiddin, lidera Uniunii Femeilor din Turcia. Deși nu avem detalii despre dimensiunea contactelor dintre Latife și Uniune, știm că i s-a cerut sprijinul pentru înființarea unui orfelinat. UFT a apelat la soția lui Mustafa Kemal pe 8 mai 1924 cu rugămintea de a transforma un fost palat imperial. Cutreieraseră 540 de cartiere din Istanbul pentru a ajuta orfanii de război și identificaseră 2000 de asemenea copii care avea nevoie de un adăpost. Latife a răspuns; l-a informat pe ministrul educației. UFT a luat asta ca pe o dovadă a sprijinului ei. Ministrul a cerut ca UFT să propună un proiect, iar Uniunea s-a conformat în timp util[248].

Mai devreme m-am referit la articolul publicat pe 13 iunie 1923 de revista americană *The Nation* despre faptul că Mustafa Kemal se căsătorise cu una dintre liderele Partidului Femeilor din Turcia. Eroarea este de înțeles, de vreme ce afinitatea lui Latife cu opiniile Uniunii era bine cunoscută.

O scrisoare semnată „Latife Mustafa Kemal“, găsită în arhivele lui Fatma Aliye Hanım, se află la Biblioteca Atatürk. Această femeie era cunoscută drept cea mai mare susținătoare a reformei *Tanzimat*, iar scrisoarea este încă o dovadă a atitudinii lui Latife față de mișcarea femeilor.

Scrisoarea în care ea se referă la mișcarea femeilor ca la surorile ei poartă data de 9 aprilie, iar anul trebuie să fie 1924.

Draga mea doamnă,

Vă mulțumesc din toată inima pentru scrisoare și pentru nobilele sentimente. I-am citit rândurile dumneavoastră Pașei, după cum mi-ați cerut; și el a fost profund emoționat.

Dorințele dumneavoastră sunt foarte importante pentru noi, Eminență, sunteți o adevărată și neprețuită mamă de care toată lumea femeilor ar trebui să fie mândră. Transmit salutări afectuoase surorilor mele și vă sărut mâna, cu voia dumneavoastră[249].

Despre interesul lui Latife față de mișcările feminine nu s-a aflat doar în Uniunea Sovietică, ci și în Statele Unite ale Americii. Dorothy Detzer, secretar executiv național al Ligii Internaționale a Femeilor pentru Pace și Libertate, l-a informat pe un corespondent al ziarului *Cumhuriyet*: „Aș vrea să merg la Ankara după încheierea întâlnirilor pe care le am la Istanbul, dacă este posibil. Aș vrea să o cunosc pe Excelența Sa Latife Mustafa Kemal Pașa. Nenumărați americani și europeni, vă asigur, sunt interesați de turci. În ceea ce mă privește, oriunde am fost, am promovat Turcia în conferințele mele. Sunt încântată să vizitez frumoasa dumneavoastră țară“.

Presa mondială era aproape unanimă în descrierea lui Latife ca o feministă, sufragetă și susținătoare a drepturilor femeilor.

Ignorarea lui Latife Hanım

Istoria oficială a ignorat-o întotdeauna cu încăpățânare pe Latife Hanım. Aș rezuma atitudinea generală a studiilor despre viața lui Atatürk spunând că desconsideră femeile în ansamblu. Și mai rău este faptul că biografii turci ai lui Atatürk par fie să o șteargă complet din istorie pe Latife Hanım, fie să strecoare câteva rânduri depreciative. Nu am găsit nici o biografie care măcar să-i menționeze contribuțiile.

În contrast, mulți biografi străini ai lui Atatürk îi recunosc rolul și influența în progresul drepturilor femeilor.

Autorul german Dagobert von Mikush descrie într-o lumină nouă funcția ei, în cartea sa *Gazi Mustafa Kemal*, publicată în 1929:

Timp de doi ani, Latife Hanım jucase un rol important, fiind Prima Doamnă a Turciei și un fel de consoartă regală, și contribuind considerabil la reforma socială, în special la eliberarea femeilor.

> Ea era acum soția, dar mai degrabă tovarășa marelui om. În același timp, Mustafa Kemal voia să arate prin propriul său exemplu că străvechile constrângeri pe care Orientul le impusese femeii dispăruseră pentru totdeauna și că aceasta se bucura acum de egalitate socială și umană cu bărbatul[250].

Diplomatul argentinian Jorge Blanco Villata spune:

> Mustafa Kemal era încântat de participarea lui Latife la implementarea reformelor, în special a celor care aveau impact asupra femeilor; era cu adevărat mândru de ea. Prin participarea ei, ea depășise cu mult statutul unei simple prime doamne[251].

Chiar și mișcarea feminină din Turcia i-a acordat puțină atenție. Ieșirea ei relativ timpurie de pe scena publică se poate să fi contribuit la asta, sau poate că pur și simplu a fost considerată neimportantă. O altă cauză se poate să fi fost prejudecata că numai egida susținerii acordate de soțul ei îi conferea putere.

Nu subscriu la opinia că doar patronajul lui Mustafa Kemal îi permitea lui Latife să vorbească deschis. Ea pur și simplu nu avea înclinația de a căuta un asemenea sprijin și nici nu s-ar fi pus în subordinea unui bărbat. Sunt convinsă de dorința ei sinceră de eliberare a femeilor, care a determinat-o să devină un model de urmat.

Întrebarea dacă implicarea ei în cadrul unor proiecte sociale era mai degrabă simbolică decât reală, într-o epocă în care femeile intelectuale erau invitate să participe la treburile publice, este întru totul justificată. Părerea mea este că ea însăși lua inițiativa în fiecare caz.

A plecat de la Çankaya fără să-și fi dus la bun sfârșit munca. Consecințele și ramificațiile complete ale uniunii dintre Latife Hanım, feminista, și Mustafa Kemal nu sunt ușor de analizat cu nouă decenii mai târziu.

---

[234] Beni Hasan, „Kemal Pasha at Home – The New Master of Turkey“, *The Mentor* (mai 1927).

[235] Ağaoğlu, p. 185.

[236] B. Aslan, pp. 270-271 (Abilov a murit din cauza unui atac de cord în timpul congresului.)

[237] „Mme. Kemal Tells of Her Romantic Marriage to the Turkish President“, *Current Opinion* (ianuarie 1924), p. 80.

[238] Kinross, p. 389.

[239] H. Öz, *Atatürk Tarsus'ta*, p. 21.

[240] J. Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, p. 34.

[241] H. Gerede, *Hüsrev Gerede's Memoirs*, p. 247.

[242] B. Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını*, pp. 156-159.

[243] Ötüş-Baskett, p. 161.

[244] H. Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, p. 288.

[245] Cin, p. 291.

[246] Şimşir [II], p. 814.

[247] Tunçay, „Latife Hanım – Kameneva Mektuplaşması“, *Toplumsal Tarih* (martie 2003).

[248] Zihnioğlu, p. 7.

[249] Arhiva Fatma Aliye Hanım, plicul nr. 12, documentul nr. 29, citat de Zehra Toska, *Cumhuriyet'in Kadın İdeali, Eşiği Aşanlar ve Aşmayanlar, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı, Istanbul, 1998, p. 76.

[250] von Mikusch, pp. 333, 369.

[251] J. Villalta, *Atatürk*, p. 362.

25
Fikriye: fosta consoartă se întoarce

Era în mai 1924. Latife și Mustafa Kemal stăteau așezați și vorbeau când a intrat o ordonanță, vizibil stânjenită. S-a uitat fix la Mustafa Kemal, ezitând între a vorbi și a tăcea.

Mustafa Kemal l-a fixat și el, întrebător.

„A sosit Fikriye Hanim, Excelență...“

Gaziul a spus: „Bine“. Ordonanța a ieșit.

Latife s-a ridicat imediat în picioare și a spus: „Să n-o lăsăm să aștepte, Pașam; te-a slujit bine în trecut. Să mergem s-o întâmpinăm“.

Fikriye se uita pe fereastră când ei au intrat în camera de primire. Latife s-a apropiat și i-a întins mâna. Încremenită, Fikriye nu era în stare să-și miște brațul. Mustfa Kemal a vorbit:

„Bine ai venit, Fikriye!“.

Aceasta și-a venit în fire. În timp ce-i întindea mâna lui Latife, s-a întors către Mustafa Kemal, iar fața i s-a luminat de un zâmbet larg:

„Mulțumesc, Pașam“, a răspuns ea.

Ea a dat să-l îmbrățișeze când el s-a apropiat să-i strângă mâna, dar el s-a ferit. Apoi s-au așezat, au stat de vorbă și au luat cina împreună. Mustafa Kemal a certat-o pe Fikriye pentru că părăsise sanatoriul prea devreme, dar apoi s-a îmbunat, spunând: „Ei, ce-i făcut e bun făcut. Să vedem de ce ai nevoie acum“ și a schimbat subiectul. La cină, i-a spus că îi va închiria un apartament în Erenköy, că-l va mobila bine și că nu-i va lipsi nimic, dar Fikriye nu era interesată[252].

Aceasta este versiunea parțial ficționalizată a lui İsmet Bozdağ despre întâlnire.

Fikriye privea Çankaya ca pe casa ei. Punctul ei de vedere nu este greu de înțeles dacă ne amintim de plecarea ei din Ankara. Călătoria pe care o făcuse la München din motive de sănătate se încheiase atât de dezastruos pentru ea, schimbându-i cu totul cursul vieții.

Citise despre nunta lui Mustafa Kemal într-un ziar, pe când se afla încă la München. Zguduită, s-a întors imediat, iar vestea i-a fost comunicată telegrafic lui Mustafa Kemal pe 6 martie 1923. Fikriye voia să vină la Ankara. Mustafa Kemal l-a avertizat pe Adnan Bey Adıvar printr-o telegramă:

> Am trimis-o pe Fikriye Hanım în Germania la tratament. De ce s-a întors la Istanbul fără să-mi ceară permisiunea? În nici un caz nu i-aș permite să meargă la Ankara. I-am dat destui bani. Trebuie să rămână acolo și să-mi dea o explicație. Te rog să-i instruiești și să-i informezi pe toți cei implicați să nu-i dea voie să călătorească fără permisiunea mea[253].

O versiune spune că Fikriye a stat la o cunoștință din Istanbul, deși Șemsi Belli afirmă – bazându-se pe informațiile pe care le-a primit de la Handan Gören, o prietenă de familie care-i închiriase o cameră lui Fikriye – că ea locuia în Gelibolu de optsprezece luni, neavând autorizație să călătorească la Ankara.

> Plângea zi și noapte. Durerea ei a schimbat casa noastră într-una de doliu. Era de neconsolat, oricât încercam noi. Tot ce-și dorea era să fie aproape de Mustafa Kemal la Ankara. Nu voia nicidecum să-i pună în pericol căsătoria. Dar nici nu voia să trăiască în exil, atât de departe de el. Ba chiar îl contactase pe İsmet Pașa la un moment dat, întrebându-l dacă-i putea obține o slujbă în preajma Gaziului, la Ankara, dar nu găsise înțelegere[254].

Handan Gören credea că Fikriye îi trimisese nenumărate scrisori lui Mustafa Kemal și că acestea dispăruseră în mâinile aghiotanților sau ale lui Latife. Salih confirmă că Fikriye îi scria de două ori pe săptămână lui Mustafa Kemal de la sanatoriu și adaugă: „Executând ordinul Gaziului de a nu răspunde la aceste scrisori, le adunam într-un loc, fără măcar să le deschid“.

Süreyya Yiğit, un prieten apropiat al lui Mustafa Kemal, spune

că cei care o cunoșteau pe Fikriye erau siguri că avea să se întoarcă într-o zi la Ankara: „Toată lumea făcea presupuneri despre faptele de care era în stare nebuna, dar nimic din aceste bârfe n-a pătruns vreodată dincolo de zidurile reședinței“[255].

Nimeni nu pare să fi notat data primei vizite a lui Fikriye la Çankaya.

Era deja hotărâtă pe drumul într-acolo: neplăcându-i mantia invizibilității, voia să aibă o discuție deschisă.

Se poate ca apariția neașteptată a lui Fikriye să o fi uimit pe Latife, dar aceasta s-a purtat impecabil, iar prima noapte a trecut fără incidente.

Ali Metin a încercat fără succes să o convingă pe Fikriye să se stabilească la Istanbul. Când, până a doua zi după-amiaza, Fikriye își dezvăluise tăcut intențiile nedând nici un semn că ar fi vrut să plece, Latife, mai puțin amuzată, a întrebat o ordonanță: „Când pleacă doamna aceasta?“. Era îngrijorată că Fikriye își voia bărbatul înapoi și ar fi putut insista să rămână; era o epocă în care un bărbat putea avea, legal, mai mult de o soție.

Din câte se știe, cele două femei nu au luat cina împreună. Deși neinvitată, Fikriye a venit la masă. Latife s-a ridicat și a plecat la apariția lui Fikriye.

Dilek Bebe, nepoata lui Latife, comentează:

> Cum ar reacționa soția dumneavoastră dacă o femeie cu care ați trăit în trecut ar apărea la ușă și ar vrea să stea în casa dumneavoastră? Eu, una, m-aș fi împotrivit. Unde mai pui că era vorba de reședința prezidențială. Bineînțeles, acest fapt ar fi cauzat tensiuni în cuplul căsătorit. Nu este o situație normală. Cum toată politețea ei nu dusese la nici un rezultat, probabil că mătușa mea a întrebat în fața ușii lui Fikriye: „Doamna aceasta mai este aici?“. Fikriye Hanım a auzit-o și a plecat. Sunt sigură că Mustafa Kemal s-a simțit vinovat la moartea lui Fikriye. Și apoi, din neatenție, a pronunțat numele lui Fikriye: se poate să nu fi fost ceva intenționat, dar i-a frânt inima mătușii mele. Din ce știu eu, atunci le-a trimis ea un mesaj părinților, la Izmir, spunând că vrea să plece[256].

Fikriye se întoarce la Çankaya

Fikriye a venit din nou la Çankaya. Kılıç Ali afirmă în memoriile

sale că de data asta avea la ea două pistoale.

Mai multe relatări converg asupra modului cum s-a desfășurat ultima zi a lui Fikriye.

A sosit la Ankara dimineața și a pornit spre reședință imediat ce a coborât din tren. Și-a spus numele polițiștilor și gărzilor de la poartă, care au condus-o înăuntru fără întârziere. Apoi l-au informat pe aghiotantul Muzzafer. Fikriye ar fi trebui să aștepte în pavilionul central, în camera de așteptare pentru oaspeți, dar a intrat în salonul verde. Când a văzut cine era, sergentul Bekir s-a dus să-l trezească pe Mustafa Kemal și i-a spus că Fikriye aștepta. Mustafa Kemal l-a chemat pe Rusuhi, aghiotantul-șef, și i-a ordonat să vorbească cu Fikriye și să afle ce voia. Fikriye nu-l cunoștea pe Rusuhi, așa că el s-a prezentat. Avea să aranjeze ca ea să-l vadă pe Mustafa Kemal imediat ce afla ce dorea, dar o ruga să treacă în cealaltă cameră.

Fikriye a fost iritată și a replicat: „Nu mă duc nicăieri. Eu sunt stăpâna casei aici“. Această stare nefirească și agitată l-a alarmat. Politicos, el a insistat ca ea să treacă în camera pentru oaspeți și în cele din urmă s-au mutat în pavilionul central. La un moment dat Fikriye s-a dus la toaletă. Pentru că trecuse destul de mult timp și ea nu mai revenea, Rusuhi i-a spus lui Muzzafer să deschidă ușa și să verifice, un ordin pe care cel din urmă nu l-a executat, căci nu-i permitea buna cuviință. Astfel că Rusuhi a deschis el însuși ușa: văzând că Fikriye scotocea prin poșetă, în care se zărea un revolver Browning, a informat-o că nu-l poate vedea pe Mustafa Kemal în ziua aceea.

Rănită, Fikriye și-a luat rămas-bun de la aghiotanți și a părăsit reședința. A mers spre trăsura pe care o lăsase la poartă. Apoi a trimis vorbă că vrea să vorbească din nou cu Rusuhi, dar el nu a răspuns.

Să-l ascultăm pe Kılıç Ali:

> În timp ce trăsura se îndepărta de reședință și ajungea aproape de casa lui Fuat Bulca, Fikriye Hanım a scos pistolul, pe care poate că îl pusese în poșetă cu intenția de a-i ataca pe Gaziu sau pe Latife Hanım, și s-a împușcat în zona inimii. Aruncându-se din trăsură într-o încercare disperată de a-și salva viața,

s-a prăbușit pe loc[257]!

El crede că Fikriye plănuise să-i omoare pe Mustafa Kemal și pe Latife, iar apoi să se sinucidă:

> Un al doilea pistol i s-a găsit la betelie. Am presupus, având în vedere aceste două arme și faptul că pregătise una în toaletă, că, dacă – Doamne ferește! – ar fi reușit să obțină o întâlnire cu Gaziul, probabil că i-ar fi împușcat pe Gaziu și pe Latife Hanım și apoi s-ar fi sinucis. Cât despre încercarea ei de a-l chema pe Rusuhi Bey după ce părăsise reședința, poate s-a gândit să se răzbune omorându-l pe el, de vreme ce el o împiedicase să-și ducă la împlinire planul[258].

Șemsi Belli povestește ultimele clipe ale lui Fikriye, bazându-se pe relatarea oferită de doctorul Ömer Vasfi Aybar, directorul spitalului districtual din Ankara:

> Fikriye Hanım a fost adusă la spital îndată după tentativa de sinucidere. Am cerut să fie dusă într-o rezervă și am început imediat tratamentul. Bietul vizitiu dăduse în bâlbâială, zguduit de oroarea incidentului. Plămânul stâng suferise o perforație de diametru mare, iar glonțul Browningului atinsese în traiectorie peretele exterior al inimii. Doctorul Refik Saydam – odihnească-se în pace – a venit imediat ce am stabilit natura leziunii.

Dr. Refik i-a spus că Mustafa Kemal, deznădăjduit, voia ca nici un efort să nu fie precupețit pentru salvarea ei. Dr. Ömer Vasfi crede că ea ar fi supraviețuit dacă nu ar fi contractat o pneumonie peste câteva zile. Pronosticul lui era favorabil. „Din păcate, peste o săptămână a făcut febră mare. Am examinat-o. Era un caz grav de pneumonie... A murit după două zile“[259].

În documentele oficiale, decesul lui Fikriye este înregistrat cu data de 30 mai 1924. Un număr de relatări contradictorii însoțesc moartea ei. Can Dündar, în cartea lui intitulată *Fikriye*, include una care pretinde că a fost o crimă, nu o sinucidere. Abbas Hayri Özdinçer, nepotul lui Fikriye, l-a găsit pe Can Dündar după difuzarea documentarului *Fikriye* și i-a spus povestea pe care o auzise încă din copilărie:

> Noi am auzit că mătușa mea fusese găsită în trăsură, împușcată în spate. Tatăl meu, Enver, nu a fost informat de moartea mătușii în aceeași zi. Abia a doua zi niște bărbați în civil l-au dus pe tatăl meu la Ankara, după un ordin verbal de la Çankaya. În ciuda rugăminților lui, nu i-a fost arătat cadavrul.

Toate bunurile ei, inclusiv pistolul menționat mai sus, au fost confiscate. Judecătorul l-a avertizat pe tatăl meu să nu mai ceară să vadă cadavrul ori să depună plângere penală:

„Asemenea plângeri ar putea avea consecințe de nedorit pentru dumneavoastră. Sincerele mele condoleanțe, Enver Bey“.

Potrivit lui Hayri Özdiçer, cercetările ulterioare ale tatălui său printre pacienții de la spital au scos la iveală informația că o femeie fusese internată în noaptea aceea și că ea striga: „Nenorociții, criminalii, m-au împușcat!“[260].

Și Handan Gören, în convorbirea cu Șemsi Belli, menționează câteva rânduri apărute la moartea lui Fikriye în *Hakimiyet-i Milliye*, un ziar din Ankara. Ea spune că niște oameni în civil au descins acasă la Fikriye și au ridicat toate posesiunile ei, poșete, scrisori scrise, dar netrimise, fotografii și amintiri valoroase. Dar în nici un moment nu-l învinovățește pe Mustafa Kemal. „Nu se poate ca Pașa să fi știut“[261].

Moartea lui Fikriye a lăsat durere și o tăcere grea printre prietenii ei apropiați din Ankara.

Sosesc Muammer și Adeviye

Deși în timpul vieții nu pricinuise alt necaz decât o mică tensiune conjugală, după moarte Fikriye i-a rănit pe amândoi, iar greutatea morții ei a sufocat căsnicia.

Latife și Mustafa Kemal au avut o ceartă aprinsă imediat după moartea lui Fikriye.

Ali Metin o plasează la trei sau patru zile după ce Mustafa Kemal o gonise pe Fikriye, dar trebuie să fi avut loc după moartea acesteia.

Era la trei sau patru zile după plecarea lui Fikriye Hanım; Mustafa Kemal și Latife Hanım stăteau așezați în salon. Casa emana veselie. Eu dădusem drumul unui gramofon cu pâlnie, o raritate pe vremea aceea. Cățeaua pe care o găsisem pe front cu mult timp în urmă și pe care o botezasem greșit Trikoupis fătase. Se juca cu cei doi pui. Atatürk era bucuros, sorbindu-și încet rachiul. Uitându-se bucuros la giumbușlucurile adorabile ale puilor, s-a întors către Latife Hanım și a spus: „Uite, Fikriye, ce drăguț se zbenguie!“. Latife a făcut o criză[262].

Se spune că Latife și-a pierdut cumpătul și a spus: „Tu ai omorât-

o pe Fikriye. Acum e rândul meu, așa-i? Să nu uiți, Kemal, eu nu-s Fikriye și știu să mă păzesc!“[263].

El s-a înfuriat pe ea din cauză că exagerase, mânia fiindu-i limpede în glas când a răcnit: „Latife!“. Latife a leșinat de agitație. Când și-a revenit, l-a văzut pe Mustafa Kemal lângă ea. Inconsolabilă, i-a spus: „Du-te! Nu vreau să te văd!“ și a urcat să se culce.

Latife era de negăsit în dormitorul lor când a urcat Mustafa Kemal: se mutase în camera de alături.

Relatarea acestei certe în cartea lui İsmet Bozdağ *Atatürk și soția lui, Latife Hanım* se bazează, cel mai probabil, pe mărturiile celor prezenți atunci la Çankaya.

Ali Metin spune: „Atatürk a regretat supărarea pe care i-o pricinuise, chiar și fără intenție. Două zile mai târziu, am primit o telegramă de la Muammer Bey, tatăl lui Latife Hanım, anunțându-ne că erau în drum spre Ankara. I-am arătat-o lui Atatürk. El s-a gândit un moment, apoi a conchis: «Probabil că Latife le-a telegrafiat». Și, într-adevăr, am aflat că ea trimisese niște santinele la oficiul poștal de la Çankaya cu o telegramă scrisă de mână“.

Salih Bozok spune: „Din cauza acestei certe s-au mutat în camere separate“[264]. Latife a mâncat în camera ei a doua zi și a refuzat să răspundă la telefon. Iar când a ieșit din cameră era îmbufnată. Mustafa Kemal s-a dus la biroul său de la Școala Agricolă. Când s-a întors spre dimineață, Latife se retrăsese de mult în camera ei. Atunci Mustafa Kemal a hotărât s-o ignore până când ea i-a adus cafeaua de dimineață. Nu era deosebit de încântat nici de faptul că ea îi implicase pe părinții ei.

Într-un interviu apărut în *Cumhuriyet* pe 2 iulie, Muammer pomenește intenția de a vizita Ankara la începutul lui iulie. Se poate ca într-adevăr să fi planificat să-și vadă fiica după moartea lui Fikriye. De asemenea, este posibil ca invitația telegrafică a lui Latife să fi ajuns tocmai atunci[265].

„Vreau să divorțăm!“

Adeviye și Muammer au sosit la Çankaya și l-au rugat pe Mustafa Kemal să stea cu ei cât vorbeau cu Latife.

„Vreau să divorțăm“, a spus Latife.

S-a lăsat o tăcere deplină. Apoi Mustafa Kemal a întrebat: „De ce?“.

„Sunt atâtea motive... Încerc să-l aleg pe primul. Te-am iubit ca pe un bărbat cu idei progresiste. Și m-am măritat cu tine din dragoste și bucuroasă. Erai tandru cu mine. Mă luai cu tine oriunde mergeai; îmi împărtășeai părerile tale și mă tratai ca un bărbat din Vest... Apoi ai început să-ți ascunzi gândurile. M-ai îndepărtat de munca ta. Ai început să bei și să trăncănești până dimineața cu prietenii care te înconjoară. M-ai lăsat aici ca pe o concubină în harem, singură în toată reședința. Întâi în serviciul tău ca un adjutant loial, apoi împinsă în harem ca o concubină. Sigur că asta-mi rănește orgoliul. N-aveai nici un drept să mă tratezi cu atâta dispreț. Și totuși am tăcut. Întâmplarea cu Fikriye a fost picătura care a umplut paharul. Te-ai însurat cu mine, dar o iubești pe alta.“

Mustafa Kemal a așteptat ca ea să termine:

„Fikriye trăia când m-am însurat cu tine. Prin căsătorie mi-am făcut limpede alegerea. Acum a murit. Îmi pare sincer rău pentru moartea ei. În durerea mea, am greșit și ți-am zis Fikriye în loc de Latife, mă așteptam să mă scuzi. Îți înțeleg pe deplin sentimentele. Dar un singur cuvânt nu e un motiv să facem din casa asta un iad. Cât despre faptul că te-am ținut departe de munca mea, chestiunile de stat sunt treaba mea, nu a ta! Nu ești adjutantul meu; îmi ești soție. Problemele de stat nu te privesc, firește. Te plângi că nu ești Sultanul Kösem[266]?“.

Pe ea a întristat-o să fie asemănată cu cea mai infamă și intrigantă soție dintr-un harem, mânată de ambiții politice.

„Nicidecum! Nu-s Sultanul Kösem, dar vreau să fiu soția unui președinte. Și acesta e dreptul meu...“[267]

Atunci i-a amintit Mustafa Kemal de comentariile apărute în ziare după ce ea asistase la ședința Adunării, răspunzând: „Așadar te-am amestecat în treburile statului într-un fel nemaiîntâlnit nici în

Vest!“.

Discuția o mai potolise întrucâtva pe Latife.

Muammer i-a atras atenția fiicei sale că greșește. Adeviye a spus că, deși inima ei era de partea lui Latife, mintea ei trebuia să recunoască dreptatea lui Mustafa Kemal. Împreună au reușit s-o convingă că fiecare căsnicie are suișuri și coborâșuri.

Ea i s-a destăinuit din nou mamei ei a doua zi, dezamăgită că aceasta luase partea soțului ei.

„El o să aibă întotdeauna dreptate, până la sfârșitul lumii, fiindcă e bărbat! Fiindcă e Mustafa Kemal Pașa!“. Și-a descris astfel bărbatul: „Un soț pe care nu poți să-l ții pentru tine, nici să-l urmezi, un soț aflat sub ochii întregii lumi! Asta mă strivește“.

Apoi și-a exprimat nemulțumirea legată de prietenii lui: „Dacă nu i-ar mai irosi puținul timp liber pe care-l are cu distracțiile lor de ștrengari, ar fi o cale de scăpare. Așa și-a petrecut el timpul la școală, în armată, în război. E dependent de unii dintre prietenii lui. La fel ca frații mei, care fugeau afară să meargă cu bicicleta îndată ce aveau un moment liber, soțul meu, de câte ori are un moment liber, fuge la prietenii lui. M-am gândit să stau cu el, chiar am încercat... Nu s-au bucurat deloc. Mamă, aș vrea să-mi înțelegi problema“.

I-a spus mamei sale că problema depășea cu mult faptul că Mustafa Kemal i se adresase cu numele amantei moarte. A întrebat: „Fiecare femeie trebuie să le facă față celorlalți oameni din viața soțului ei. Dar ce-i de făcut când prietenii lui bărbați îi sunt atât de indispensabili?“[268].

---

[252] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 190; Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, p. 150.

[253] Belli, p. 96.

[254] Belli, p. 98.

[255] Yiğit, p. 232.

[256] Dündar, 11 noiembrie 2004.

[257] Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, pp. 545-546.

[258] Kılıç Ali, p. 547.

[259] Belli, p. 103.

[260] Dündar, „Fikriye“, *Milliyet* (1992), p. 34.

[261] Belli, p. 99.

[262] Oranlı, pp. 146-147.

[263] Ülger, pp. 113-119.

[264] Bozdağ, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor*, p. 154.

[265] Ülger, pp. 113-119.

[266] Kösem Sultan (aprox. 1590-1651), soție a sultanului Ahmed I, a avut o mare influență politică mai întâi prin soțul ei, apoi prin fiii și nepotul ei, care i-au urmat la tron, îndeplinind de două ori și funcția de regentă (n. tr.).

[267] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, pp. 206-208.

[268] Bozdağ, pp. 210-211.

26
Un impuls pentru economie

Republica Turcă s-a format la capătul a unsprezece ani de război. Totul trebuia reconstruit. Presa mondială se întreba: „Au dobândit o victorie miraculoasă asupra Europei, dar se vor descurca în economie?“. *Izvestia*, vocea oficială a Uniunii Sovietice, și-a rezumat analiza economiei turce la sfârșitul anului 1923 într-un articol republicat ca „Noua Turcie are o propunere de afaceri“ în *The Literary Digest* pe 15 decembrie 1923: „Populația este istovită după unsprezece ani de război; malaria și sifilisul sunt endemice; Turcia, care este o țară agricolă, trebuie să importe grâu în valoare de 36 de milioane de lire numai pentru a hrăni Istanbulul; exporturile au ajuns aproape nule; chiar și industria tutunului, singurul sector dezvoltat din țară, este cu un picior în groapă; taxele sunt strivitoare, de aceea oamenii fug în străinătate; este de așteptat ca deficitul bugetar să fie colosal...“

Suma avansată de ziar, 36 de milioane, era exagerată. În realitate, importurile de grâu din 1923 însumau 3 milioane de lire sterline[269].

Corespondentul la Ankara al publicației *Poslednie Novosti* relata: „Trupele demobilizate s-au împrăștiat prin țară ca niște bașbuzuci[270]; nu au perspectiva unui loc de muncă, nici fonduri din care să primească pensie; vestul Anatoliei a fost pustiit; cândva forfotitoarea cornișă a Izmirului este acum, după ora opt seara, un spațiu pustiu“.

Articolul continua: „Turcii se felicită că nu au tipărit prea mulți

bani în timpul războiului. Singurul motiv pentru asta a fost rechiziționarea cerealelor și a vitelor. Populația a fost forțată să muncească fără plată. Acum n-au mai rămas vite în Anatolia, iar agricultura este devastată“.

De-a lungul Luptei Naționale, fiecare gospodărie fusese obligată să furnizeze un set de lenjerie de corp, șosete și pantofi, iar 40% din stocurile de stambă, bumbac, piele pentru tălpi de încălțăminte, cuie, samare etc. deținute de negustori și de particulari fuseseră rechiziționate, cu promisiunea unei plăți la o dată viitoare[271]. *Izvestia* rezuma situația:

> Turcia deține două comori pe care Imperiul Otoman nu le-a avut niciodată: independența și suveranitatea. Însă aceste două valori se vor dovedi utile doar după ce va fi reconstruită economia.

Mustafa Kemal declarase deja, la Congresul Economic de la Izmir, că obiectivul era independența economică.

Mete Tunçay afirmă că în 1924 aproape jumătate din capitalul străin din Turcia era german: peste un sfert era francez, iar o șesime britanic. Statele Unite aveau mai puțin de două procente[272].

Turcia plătea despăgubiri deținătorilor de concesiuni străine pentru a menține legăturile cu lumea capitalistă[273].

Lungul război afectase și familia lui Latife.

Șaptezeci și două de proprietăți ale familiei Uşşakizade arseseră în incendiul de la Izmir. Majoritatea se aflau în apropierea cartierului armean – unde începuse focul –, pe locul de astăzi al cartierului Fuar. (Zvonurile spun că terenul pe care se află în prezent Piața Republicii aparținuse de asemenea familiei.) Noul conducător al Turciei și socrul său s-au înțeles să pună proprietățile arse ale lui Muammer în folosul țării. În schimb, Muammer avea să primească acțiuni la prima companie petrolieră ce avea să fie înființată – îndată ce se descoperea petrol. Din păcate, petrol nu s-a descoperit și, prin urmare, statul nu și-a plătit niciodată datoria. Unele proprietăți au fost considerate potrivite pentru scopurile noii Turcii și au fost cerute; pe acestea familia le-a oferit gratis. Perspicace, Muammer introdusese o clauză care specifica „terenuri

comerciale“ în documentele de transferare a proprietății. Chiar și astăzi, orice primar care face planuri pentru această zonă se confruntă cu această clauză și trebuie să le modifice.

Am menționat deja, pe baza relatărilor publicate în presa străină, cât de generos fusese Muammer oferindu-i fiicei sale o zestre de un milion de lire cu ocazia nunții. La rata de schimb din epocă, era o sumă echivalentă cu 660.000 de dolari. Bugetul pe 1924 al republicii a fost de 121 de milioane de lire, în timp ce bugetul prezidențial aprobat în noiembrie 1923 a fost de 10 milioane de lire. Dimensiunea zestrei lui Latife este mai bine pusă în perspectivă dacă o comparăm cu bugetul care aloca 8 milioane de lire pentru dezvoltare economică[274].

Se pare că familia Uşşakizade a dat acești bani Turciei sărăcite după război. Cum a fost folosită zestrea lui Latife – dacă se cuvine să abordăm acest aspect – nu știm. Se prea poate să fi fost utilizată pentru reconstrucția Ankarei.

Proiectul Băncii İş

Mustafa Kemal i-a pomenit lui Muammer că avea niște fonduri ale lui. Socrul său i-a propus să înființeze o companie asemănătoare cu East India Company, urmând exemplul reginei Angliei. Avea în minte ceva de genul Departamentului de Comerț Exterior de astăzi. Această companie ar fi găsit desfacere pentru bunurile turcești în străinătate. Propunerea lui nu a fost acceptată, în schimb s-a înființat o bancă pentru sprijinirea exportatorilor.

Diverse surse converg în convingerea că acel capital de pornire provenea de la musulmanii indieni și că banii îi fuseseră trimiși lui Mustafa Kemal în timpul Luptei Naționale. El a donat capitalul inițial pe 26 august 1924 și a deschis un cont cu 207.400 de lire[275].

Muammer era printre fondatorii băncii proaspăt înființate, care avea un capital inițial de 1 milion de lire. Din păcate, asociația pentru sprijinirea exporturilor pe care a propus-o nu a găsit susținere. El era convins că banca avea să joace un rol secundar, deși esențial pentru finanțarea exportatorilor, dar asociația pentru

exporturi avea să fie generatoarea inițială de bogăție.

Muammer Erboy afirmă că Muammer Uşşakizade și-a lichidat treptat participațiunile pe parcursul căsătoriei pentru a evita orice speculație sau bârfă legată de relația lui cu Mustafa Kemal.

Transferurile între conturi înregistrate în *Istoria Băncii İş* dezvăluie că Muammer și-a vândut acțiunile la bancă lui Mustafa Kemal începând din 1925. Mustafa Kemal i-a plătit lui Muammer 12.500 de lire, adică jumătate din valoarea a 2.500 de acțiuni, pe 30 decembrie 1925. Alte 12.500 de lire au fost plătite pentru 2.500 de acțiuni șase luni mai târziu. O notă la acest transfer specifică „tranșă finală". Nu mai există plăți înregistrate din contul lui Mustafa Kemal în cel al familiei Uşşakizade după această dată[276].

---

[269] Glasneck, p. 43.

[270] Soldați din trupele armate neregulate ale Imperiului Otoman, neplătiți, care trăiau din jafuri (n. tr.).

[271] D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, p. 207.

[272] Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi*, p. 206.

[273] Glasneck, p. 52.

[274] F. Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyet'nin Kuruluşu*, p. 190.

[275] U. Kocabaşoğlu, *İş Bankası Tarihi*, p. 85.

[276] Kocabaşoğlu, p. 626.

27
Vizitele de toamnă prin țară

Latife și Mustafa Kemal au pornit pe 30 august 1924 într-o călătorie prin țară plănuită să dureze șase săptămâni.

Au ajuns la Eskișehir la miezul nopții și la Afyion la răsărit. Două avioane au salutat trenul din văzduh, primind urale de recunoștință din partea pasagerilor. O mulțime numeroasă, incluzând și multe femei, i-a întâmpinat la a doua aniversare a bătăliei de la Dumlupınar. Camerele de filmat înregistrau continuu, în timp ce obturatoarele aparatelor fixe de fotografiat pocneau întruna.

Au ajuns la locul paradei într-o mașină pe care era arborat stindardul prezidențial și au trecut pe sub arcul de triumf special pregătit. Fuseseră ridicate corturi pentru odihnă. Parlamentarii de Kütahya aduseseră în dar două vaze foarte frumoase. După o scurtă odihnă, au mers la locul propus pentru monumentul celor morți în război, ascuns complet sub un morman de omagii florale. Foarte vizibilă printre coroane era cea din partea primarului de atunci al Izmirului, tatăl lui Latife, Muammer.

Președintele, împreună cu soția sa, a pus piatra de temelie și apoi s-a așezat la umbra pupitrului de lemn. A ținut un discurs foarte emoționant și poetic despre bătălia de pe 30 august 1922. „Triumful pe calea civilizației depinde de înnoire. Acesta este singurul mod de a progresa și a avansa în toate domeniile sociale, economice și științifice.“

Latife cumpără acțiuni la fabrica de zahăr din

Ușak

Nuri Efendi Șeker, fondatorul fabricii de zahăr din Ușak, era și el prezent la ceremonie. Voia să emită acțiuni pentru a atrage participarea publică la afacerea propusă de el. Era anul 1924; era prima încercare de a construi o fabrică de zahăr în țară: Imperiul Otoman nu făcuse niciodată decât să importe.

Nuri a profitat de ocazie pentru a-i explica proiectul său lui Mustafa Kemal, care era interesat, dar a spus că nu avea nici un ban la el. I-a cerut lui İsmet, care stătea lângă el, să cumpere câteva, iar İsmet s-a conformat: cinci acțiuni cu zece lire. Dar Latife, a cărei familie se trăgea din Ușak, a arătat cel mai mult interes: cumpărând douăzeci și cinci de acțiuni cu cincizeci de lire. Capitalul inițial al companiei era de 200 de lire, de la un total de cincizeci de acționari fondatori care au plătit în trei tranșe.

Acest episod este suficient pentru a demonstra că Latife avea control deplin asupra banilor ei: putea să cumpere un număr considerabil de acțiuni fără a avea nevoie să se consulte cu soțul ei, mai ales că el se retrăsese.

După ceremonia de la Dumlupınar, au mers la Bursa, unde s-au bucurat de o altă primire entuziastă din partea mulțimii adunate de o parte și de alta a străzii principale. Au petrecut unsprezece zile în casa din cartierul Çekirge, un dar din partea orașului pentru Mustafa Kemal cu ocazia precedentei sale vizite. Latife a mers alături de soțul ei peste tot în Bursa.

Restul călătoriei a fost ceva mai relaxat.

Crucișătorul *Hamidiye* îi aștepta la Mudanya. Aveau să facă un tur pe Marea Marmara: Mustafa Kemal, care nu vizitase niciodată Istanbulul după victorie, putea privi orașul de pe Marmara și din Bosfor.

„Hai“, a spus el. „Să mergem câteva ore pe Marmara. O să respirăm aer marin și o să ne relaxăm puțin.“

Latife era încântată; urca pentru prima dată pe o navă de luptă. Curiozitatea ei pentru proiectile și învelișul torpilelor nu avea limite; a cercetat totul în amănunt. Au navigat pe Marmara timp de

câteva ore[277].

Istanbulul a zărit *Hamidiye* în depărtare în jurul orei unsprezece, pe 12 septembrie, și fiecare vas a sunat din sirenă în semn de salut. Douăzeci și una de salve de tun au întâmpinat crucișătorul când s-a apropiat de cazarma Selimiye.

Hamidiye i-a dezamăgit pe miile de oameni care se adunaseră pe amândouă maluri ale Bosforului așteptând să amareze undeva între Üsküdar și Beșiktaș: a accelerat prin strâmtoare fără să oprească ori măcar să acorde vreo atenție orașului. Jurnaliștii care sunau întruna la secțiile de poliție de pe malul Bosforului au primit cu toții același răspuns. Mustafa Kemal nici măcar nu le făcuse cu mâna, în trecere, locuitorilor din Istanbul.

Șevket Süreyya se referă la starea presei: „Pe scurt, acești jurnaliști nu-și puteau baza articolele decât pe relatările martorilor oculari, călători cu feribotul pe Bosfor care zăriseră crucișătorul“.

> Gaziul era pe puntea crucișătorului *Hamidiye*. Purta un costum negru și nu avea pălărie. Soția lui, Latife Hanım, stătea lângă el. El arăta spre părți ale Istanbulului și îi vorbea. Marinarii, în uniforme albe, stăteau în poziție de drepți la prora vasului. Excelența Sa Latife Hanım purta o jachetă neagră peste o cămașă albă.
>
> Aceste relatări erau însoțite de rânduri care exprimau dorința locuitorilor din Istanbul de a-l vedea pe Gaziu. De ce nu venea? Îl jignise cumva Istanbulul? De ce[278]?

Nimeni nu voia să se întoarcă la Mudanya, așa că Mustafa Kemal a spus: „Să mergem mai departe!“.

Soțul și soția cântă împreună

Trecând prin Bosfor fără să se oprească la Istanbul, au ajuns în Marea Neagră. Era o zi frumoasă, iar pe punte a fost pusă o masă uriașă. La apus, s-au înălțat paharele și vocile au pornit un cântec. Mustafa Kemal a început: „Mare Neagră, am venit / noi, nu dușmanul cumpliiit...“ Latife a fost printre primii care i s-au alăturat. Buna lor dispoziție a transformat crucișătorul într-un vas de croazieră. S-au oprit în dreptul unor sate și orașe mici de pe litoral, au vorbit cu localnicii, și-au făcut provizii și s-au întors la bord. Era

ca într-o călătorie de plăcere.

Au continuat în felul acesta vesel până la Trabzon, dar pe drum plăcerea a lăsat locul tristeții: orașul Erzurum fusese lovit de un cutremur puternic pe 13 septembrie. În seara aceea nu au băut, iar cuplul s-a retras devreme.

Mustafa Kemal plănuise să se întoarcă la Samsun și de acolo să meargă la Erzurum cu mașina. Ceruse informații detaliate de la Ankara și între timp se făcuseră pregătiri pentru călătorie. I-a trimis o telegramă lui Cevat Pașa, inspectorul corpului al treilea de armată, ordonându-i să mobilizeze echipe medicale militare.

Cutremurul a afectat-o mult pe Latife. Se povestește că i-ar fi spus soțului ei: „Mi-e atât de frică. Ca și cum cutremurul s-ar fi produs în mine, nu în Erzurum... Am un sentiment ciudat, de parcă urmează să se întâmple ceva groaznic“.

S-a împotrivit când el i-a spus: „Nu veni; aș putea să te trimit înapoi la Ankara“, atrăgându-i atenția: „Chiar și faptul că oamenii ne văd i-ar putea consola cât de cât“.

Mustafa Kemal a liniștit-o propunându-i: „Hai să facem o plimbare pe punte. Respiră adânc. Îndată ai să te simți mult mai bine“[279].

Au ajuns la Trabzon în dimineața de 15 septembrie, fiind întâmpinați cu entuziasm. Au mers direct la primărie și s-au odihnit puțin după-amiaza într-o casă bine pregătită în onoarea lor. Latife a stat de vorbă cu femeile din Trabzon. *Cumhuriyet* a publicat un reportaj despre această întâlnire:

> Un număr considerabil de femei din orașul nostru i-au făcut astăzi o vizită Excelenței Sale Latife Hanım. Această vizită a încântat-o și a impresionat-o pe Excelența Sa[280].

Telegrama sosită de la Erzurum pe 16 septembrie raporta mari pierderi omenești. Dar ei nu au putut merge cu mașina de la Trabzon, cum intenționaseră inițial: pur și simplu nu erau destule mașini disponibile. Au decis să mai continue puțin drumul pe mare. De fiecare dată când *Hamidiye* se pregătea să intre într-un port, câte zece sau mai multe ambarcațiuni cu vâsle porneau în întâmpinare,

se întindeau covoare pe jos și erau sacrificate animale în cinstea lor. De asemenea primiri afectuoase au avut parte la Rize, Giresun și Ordu.

Samsun s-a bucurat întotdeauna de un loc special în inima lui Mustafa Kemal; de acolo pornise Lupta Națională. Pe deplin conștienți de acest fapt, oamenii din Samsun umpluseră străzile și acoperișurile. O ceremonie uriașă a avut loc la primărie, după care au mers la ceremonia de inaugurare a lucrărilor la calea ferată Samsun-Çarșamba. Mustafa Kemal a mânuit o cazma și o lopată de argint la ceremonie. Au primit un lung șir de vizitatori, iar mai târziu au mers să vadă o piesă la teatru, la care au asistat și localnici. Noaptea, oamenii din Samsun au aclamat lângă casa lor.

Automobilele pornite de la Ankara pentru a transporta grupul la Erzurum sosiseră între timp. Au mers până la Amasya, unde o procesiune cu torțe a continuat toată noaptea. Tokat, de asemenea, i-a primit cu o procesiune cu torțe; au adormit auzind scandarea „Trăiască republica!“.

O criză la Tokat

Mustafa Bey, parlamentar de Tokat și fost ofițer de stat major al lui Mustafa Kemal, i-a găzduit pe președinte și pe soția sa în a doua noapte petrecută de ei în Tokat. În seara aceea a izbucnit un scandal la cină. Mustafa Bey i-a vorbit despre incident lui Șevket Süreyya, mulți ani mai târziu:

> Masa fusese pusă în sufrageria noastră; oaspeții se așezaseră și mâncaseră. Era încă destul de devreme. Dar Latife Hanım a insistat că era timpul să se ridice, încercând să-și explice grija pentru sănătatea și odihna lui Mustafa Kemal. Pașa a mai zăbovit un timp. Curând după aceea, însă, cererea a fost repetată, de data aceasta mai stăruitor. Dar el era din fire o pasăre de noapte. Avea de gând să mai stea de vorbă cu oamenii din Tokat. Pe scurt, insistența ei îl irita și pe el, și pe oaspeți. Gaziul a încercat s-o îmbuneze, dar ea a sărit în picioare și a urcat în fugă la etaj. Gaziului îi părea rău, era stânjenit, dar și vizibil ușurat. Dar nu se terminase. După puțin timp, pocnetul furios al tocurilor înalte s-a auzit din podeaua de lemn a dormitorului de deasupra. Gaziul era încurcat.
>
> „Una dintre greșelile mele a fost să mă însor!“, a spus[281].

Kılıç Ali a crezut că Latife era geloasă pe femeile care-l îmbrățișau pe soțul ei, dar Eriș Ülger, care-l citează pe celălalt aghiotant, nu este de acord: potrivit lui Salih, ea era mânioasă fiindcă Mustafa Kemal îi luase pe aghiotanți în aceeași mașină.

La Sivas, oamenii le trag trăsura

Valul de afecțiune arătată lui Mustafa Kemal a cuprins-o și pe Latife. Primirea la Sivas a fost de neuitat: oamenii s-au adunat la Gazhane, au deshămat caii și au tras ei trăsura care-i purta pe Mustafa Kemal și pe Latife spre consiliul municipal[282].

Pe 28 septembrie, s-au oprit la Zara, între Sivas și Erzincan. Întrebările lui Latife despre tradițiile locale legate de naștere și creșterea copiilor le-au atras pe moașele din oraș, iar una dintre ele a putut să-i dea informații detaliate.

La Erzincan au ajuns pe 29. Latife îi cunoștea de la Izmir pe comandantul corpului de armată, Asım Gündüz, și pe soția acestuia. S-a dat un mare banchet în cinstea lor în acea seară și au locuit în casa familiei Gündüz. Asım Gündüz a văzut un cuplu foarte fericit.

Mustafa Kemal și Latife au sosit la Erzurum pe 30. El a vizitat fiecare așezare care fusese distrusă de cutremur, iar donațiile lui Latife au fost egale cu cele ale lui Mustafa Kemal. Donațiilor lor au fost înregistrate astfel. Mustafa Kemal, 10.000 de lire din buzunarul lui; Latife Hanım, 10.000 de lire; membrii parlamentului, câte 3.000 de lire fiecare; aghiotanții, funcționarii și alții, una sau două sute de lire[283].

Latife se considera la fel de responsabilă ca și soțul ei și o reprezentantă a cauzei; își exercita libertatea de decizie cheltuindu-și banii.

Au petrecut ziua de 4 octombrie la Sarıkamış și pe cea de 6 la Kars, unde s-a jucat o piesă despre eliberarea orașului. Surpriza serii a fost dansul folcloric însoțit de cântecul *Bun venit*, care a primit aplauze asurzitoare. Latife și Mustafa Kemal s-au ridicat de mai multe ori în picioare pentru a-i saluta pe tinerii muzicanți și dansatori. Mai târziu s-au întors la Sarıkamış.

Bucuria și tristețea au marcat această călătorie prin țară: primirile entuziaste de care se bucurau oriunde mergeau se împleteau inextricabil cu imaginile cutremurului, care li se întipăriseră în minte. O ceartă conjugală bruscă a întunecat ultima parte a călătoriei.

Fisuri în căsnicie

Lunga călătorie de toamnă prin țară nu a reușit să spulbere mâhnirea lăsată de Fikriye. Kılıç Ali povestește în memoriile lui cât de tensionată era Latife pe drumul spre Sarıkamış, răstindu-se la toți cei din jurul ei.

Se aflau la cina oficială dată în cinstea lui Mustafa Kemal la casa lui Ali Sait Pașa, comandantul corpului de armată din Sarıkamış. Lista invitaților îi includea pe guvernatorul Erzurumului, comandanți militari postați la Sarıkamış și alți notabili militari și civili. Latife și Naciye, soția comandantului, erau și ele la masă. Mustafa Kemal și Latife nu-și mai vorbiseră de la cearta din ziua precedentă.

Aperitivele au fost urmate de mâncare, iar Mustafa Kemal lăuda întruna frumusețea și felul de a vorbi al lui Naciye Hanım. Un chelner a pus în fața lui Mustfa Kemal o farfurie cu paste. Atunci Latife a ridicat vocea:

„Ai grijă la picioare, Kemal. Ajung până la mine“[284].

S-a lăsat o tăcere mormântală. Mustafa Kemal s-a scuzat și au plecat de la masă împreună.

Camera lor se afla lângă sufragerie. Ciulind urechea ca să audă conversația, un grup de invitați, printre care Kılıç Ali, și-a dat seama că se dezlănțuise iadul pe pământ. Dar vocea ridicată îi aparținea lui Latife.

Un fapt care nu a fost reținut în nici o carte de memorii este că Latife a cerut divorțul. Demnitatea ei nu putea tolera ca el să curteze o altă femeie, chiar dacă ar fi făcut-o din politețe.

Mustafa Kemal s-a mutat în altă cameră ca să petreacă noaptea. Planul inițial era să se întoarcă la Erzurum a doua zi după-amiaza. El

a apărut iritabil; Latife, plină de regrete. Mustafa Kemal a invitat-o pe Naciye Hanım să stea lângă el când au urcat în automobile; Rusuhi și Salih stăteau în față. Latife a rămas singură și a trebuit să meargă în mașina secretarului particular Tevfik.

A doua zi dimineața, foarte devreme, Salih a bătut la ușa lui Kılıç Ali. I-a povestit că Mustafa Kemal nu dormise deloc, îl chemase seara târziu și îl informase de hotărârea lui de a divorța de Latife, pe care avea de gând s-o trimită înapoi la Ankara.

De asemenea, Mustafa Kemal îi încredințase o scrisoare pe care să i-o transmită lui İsmet, la Ankara. Cearta provocată, se pare, de faptul că Mustafa Kemal îi făcuse curte altei femei era pe cale să destrame căsătoria. Latife a mers mai întâi la Erzincan, însoțită de Salih. S-a înțeles bine cu Asım Gündüz și cu soția acestuia și și-a petrecut noaptea în casa lor. Asım Gündüz spune:

> Ce coincidență tragică a fost aceea că, după atâția ani, când mă aflam la Erzincan în calitate de comandant al corpului de armată, Gaziul și soția sa porniseră într-o călătorie prin partea de est a țării și fuseseră oaspeții mei într-o noapte. Erau atât de fericiți, de mulțumiți, încât telegrama pe care am primit-o după puțin timp de la Sarıkamış a căzut ca un trăsnet. Mă informa că Latife Hanım era pe drum, însoțită de un aghiotant, și că trebuia s-o găzduiesc.
>
> Latife Hanım era deznădăjduită. Ea și soția mea au petrecut o bună bucată de timp discutând despre necazurile lor, dar soția mea n-a putut să întrebe ce se întâmplase, iar Latife Hanım nu era prea deschisă[285].

Latife a lăsat la Asım Gündüz o scrisoare pentru Kılıç Ali, care urma să sosească la Erzincan a doua zi. În plic se afla o a doua scrisoare, adresată lui Mustafa Kemal.

La acel moment, nici Kılıç Ali, nici Salih nu s-au comportat într-un mod care să fi putut sugera că susțineau despărțirea. Vedeau doar cât de supărat era Kemal Pașa; era limpede că voia o împăcare.

Au creat un cod: Salih avea să-l întrebe pe Kılıç Ali, care mergea mai departe cu Mustafa Kemal, cum se simte pacientul. Kılıç Ali urma să-i comunice starea lui Mustafa Kemal. Se înțelege de la sine că Kılıç Ali îl informase deja pe Mustafa Kemal atât despre cod, cât și despre faptul că Latife aștepta un mesaj de la ei. Curând a intrat și el în joc.

Răspunsul la telegrama lui Latife, trimisă de ea imediat ce ajunsese la Erzican, a venit de la Salih: „Pacientul încă are febră“. Au comunicat din nou de la Sușeri. Răspunsul era același. Mustafa Kemal a fost ținut la curent cu schimbul de telegrame codate.

În timp ce mergeau cu automobilul, el îl ironiza din când în când pe Kılıç Ali:

„Cum se simte pacientul, Kılıç Ali? Mai are febră?“.

Asım Pașa i-a înmânat lui Kılıç Ali plicul lui Latife, care conținea o scrisoare către Mustafa Kemal. Kılıç Ali l-a băgat în buzunar și a intrat în dormitorul din locuința comandantului, unde Mustafa Kemal stătea întins, încovoiat de o durere de rinichi. Rauf Bey, parlamentar de Rize, îi lega un fular de lână la șale, ca să-i țină cald.

Mustafa Kemal a glumit când l-a văzut pe Kılıç Ali:

„Ce vești ai? Cum e febra pacientului?“.

„Unde-i scrisoarea?“

Kılıç Ali l-a informat imediat despre scrisoarea trimisă de Latife, adăugând: „Permiteți-mi să vă dau asta“.

„Las-o baltă!“, a răbufnit Mustafa Kemal întâi, dar apoi a întrebat: „Unde-i scrisoarea?“.

Kılıç Ali a scos plicul din buzunar, l-a desfăcut și a început să citească scrisoarea cu voce tare.

În memoriile sale, el notează: „Scrisoarea era cu adevărat măiestrită“.

Latife implora iertarea soțului ei și încheia astfel:

„Mi-am îngropat toate metehnele în zona devastată de la Erzurum. Iartă-mă acum. Să ne întoarcem la căminul nostru fericit, la Çankaya, împreună, veseli“.

Scrisoarea l-a încântat pe Mustafa Kemal: „Zi-i că pacientul se simte bine și să ne aștepte la Kayseri“[286].

Mai târziu, Salih i-a spus lui Kılıç Ali că, după ce au primit telegrama:

> Latife Hanım era nespus de înviorată. Abia aștepta sosirea lui Mustafa Kemal. A mers opt kilometri ca să-l întâlnească. Atatürk era și el bine dispus în

ziua aceea. A coborât din mașină când am ajuns la el și, invitându-ne pe Latife Hanım și pe mine să urcăm în mașina lui, ne-a potopit cu complimente.

Când el și Latife s-au reîntâlnit, Mustafa Kemal a glumit:

„Ei, doamnă, ce nevoie era să te întorci în grabă la Ankara?“.

Toată lumea era fericită. S-au oprit la o grădină de țară ca să bea o cafea și să se odihnească puțin.

Mustafa Kemal nu uitase de scrisoarea pe care i-o scrisese lui İsmet – cea pe care i-o încredințase lui Salih când își exprimase hotărârea de a divorța. A întrebat ce se întâmplase cu ea și, auzind răspunsul – „E tot la mine“ –, i-a cerut aghiotantului s-o rupă. Salih a făcut cum i s-a ordonat, dar a păstrat bucățile, tot la ordin. De fapt, el a păstrat toată corespondența referitoare la Latife. Scrisoarea anulată suna astfel:

Dragul meu İsmet,

Latife Hanım va sosi înaintea mea la Ankara. Am socotit că nu se cuvine să continuăm călătoria împreună. Pentru că această experiență de doi ani a condus la convingerea că nu mai putem trăi împreună. Am informat-o despre hotărârea mea. E foarte tristă și melancolică.

S-ar putea să-ți ceară ție, și posibil lui Fevzi Pașa, să mijlocești o împăcare între noi. Hotărârea mea e definitivă. Totuși, nu vreau s-o jignesc pe ea, nici onoarea sau demnitatea familiei ei. Voi păstra același respect și o prietenie sinceră față de ea și familia ei. Vom decide modalitatea despărțirii la Ankara, la timpul potrivit. Este necesar să asigurăm plecarea ei consimțită și liniștită la Izmir.

Te sărut pe ochi,

Gazi M. Kemal[287].

Au petrecut o noapte la Sivas înainte să se întoarcă la Ankara prin Kırşehir. Atıf, guvernatorul provinciei, i-a dăruit lui Latife două covoare de Kırşehir.

Ankara îi dusese dorul lui Mustafa Kemal și a întâmpinat cuplul cu o ceremonie somptuoasă. Latife l-a invitat pe Kılıç Ali să stea la reședința de la Çankaya, în semn de recunoștință pentru rolul lui în împăcare; călătoria tensionată se sfârșise cu bine.

„Chemați-l pe Veled Çelebi!“

Latife l-a invitat pe Veled Çelebi, cel mai mare șeic sufist din

epocă, la Çankaya la întoarcerea lor din călătoria de toamnă. Explicându-i că uneori nu știa cum să se poarte cu Mustafa Kemal, i-a cerut sfatul. Çelebi ar fi spus:

> Ascultă, orice fată are visele ei înainte de măritiș; este dreptul fiecărei fecioare. Uneori realitatea depășește chiar și cel mai fantastic vis. Alteori lucrurile se întâmplă cu totul altfel. Tu, copila mea, nu te-ai măritat cu un bărbat oarecare. Te-ai măritat cu un tigru, cu un leu. Nu-l poți întemnița în spatele unor gratii de fier. Chiar dacă l-ai ține închis, ar evada. Acesta este sursa tuturor problemelor tale[288].

Amintindu-și cuvintele lui Veled Çelebi, Latife i-a spus mai târziu mamei sale: „Îmi place să stau în aceeași casă cu un tigru. Dar nu încerc să strunesc tigrul; e tot ce pot face ca să-i evit ghearele“[289].

Corespondența dintre Latife și șeicul sufist este păstrată la Institutul Turc de Istorie: o scrisoare adresată lui Veled Çilibi este înregistrată pe lista documentelor.

---

[277] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, p. 249.

[278] S. Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, p. 295.

[279] Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, pp. 249-250.

[280] *Cumhuriyet*, 18 septembrie 1924.

[281] Aydemir, pp. 487-488.

[282] N. Onat, *Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri*, p. 117.

[283] M. Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, p. 149.

[284] Bozdağ, p. 255.

[285] Gündüz, p. 210.

[286] Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, p. 540.

[287] Bozok și Bozok, p. 223.

[288] E. Çölaşan, „Leman Karaosmanoğlu ile Sohbet, Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi', *Hürriyet* (10 noiembrie 1985).

[289] Bozdağ, p. 209.

28
Zile de opoziție

Tensiunea politică îi aștepta pe Latife și Mustafa Kemal, care abia trecuseră peste criza de la Sarıkamış. O parte din vechea gardă se remarca prin absența din comitetul de întâmpinare la întoarcerea cuplului la Ankara; Mustafa Kemal știa că acesta nu era un semn bun. De fapt, neliniștea nu era un fenomen nou.

Totul începuse pe vremea conferinței de la Lausanne. În timpul mandatului său de prim-ministru, Rauf fusese nemulțumit de atitudinea lui İsmet la conferință și chiar își prezentase demisia în ziua întoarcerii lui İsmet la Ankara. Mulți ani mai târziu, în memoriile sale, avea să-și expună motivele pentru care nu era de acord cu amânarea problemei Mosul. Trei comandanți de vârf din Lupta Națională, Ali Fuat, Kâzım și Rauf, își dăduseră seama că fuseseră excluși atunci când au aflaseră de proclamarea republicii după salutul cu salve de tun. Abolirea califatului provocase și mai multă tensiune; obiecțiile lor fuseseră întâmpinate cu acuzația că erau suporteri ai califatului, afirmație care îi ofensase profund.

Atât de multe decizii politice se luau la Çankaya, iar Latife urmărea totul cu atenție. Îl admira pe Mustafa Kemal fără rezerve, dar avea opiniile ei. Dezbătea, obiecta și își exprima fără teamă ideile. Studiase dreptul și urmase timp de doi ani „școala de politică“ a lui Mustafa Kemal. Nu era o primă doamnă care să se mărginească la treburile casei, mulțumindu-se doar să observe evenimentele politice. Cum subliniază Armstrong: „Latife era un politician“[290].

Dezbateri aprinse se profilau în Adunare, fiind deja prezentate câteva propuneri legate de problema Mosul. Dar cele mai multe disensiuni le provocau schimburile de populații: se puseseră o serie de întrebări în cameră despre condițiile imigranților veniți din Grecia și se zvonea că unii membri ai Partidului Poporului își umpluseră propriile vistierii cu proprietățile lăsate în urmă de grecii plecați. Kâzım Karabekir, pe atunci inspector al Armatei Întâi din Ankara, și-a dat demisia, urmat la puțin timp de Refet Pașa și de Ali Fuat Pașa. Comandanții se alăturaseră opoziției, despre care se estima că ocupă între treizeci și patruzeci de locuri în Adunare.

Latife fusese prietenă apropiată cu Rauf, fostul prim-ministru; l-a invitat anume să ia cina cu ei, ca unul dintre cei mai vechi prieteni ai lui Mustafa Kemal.

Era limpede că președintele voia să strângă prăpastia care se căsca între el și foștii lui colegi. Însă invitația nu a ajuns la Ali Fuat. Cineva încercase să împiedice reconcilierea[291].

Pe 1 noiembrie, Mustafa Kemal a deschis oficial noua sesiune a Adunării, cu un discurs destul de scurt și optimist despre „starea națiunii“, în care nu s-a referit la tensiunile politice din ultimele luni[292].

Demisia generalilor îl convinsese pe Mustafa Kemal că avea de-a face cu o revoltă a generalilor. De mai bine de un an bănuia un complot militar și nu a întârziat să ia și el măsuri. Trebuia să fie sigur de loialitatea deplină a eșaloanelor superioare ale armatei. Avea încredere totală în Fevzi Çakmak, căruia îi încredințase armata. I-a cerut lui Fevzi să demisioneze din funcția de parlamentar. Aceeași cerere le-a fost transmisă comandanților corpurilor întâi, al doilea și al treilea de armată. Scrisorile lor de demisie au fost citite în aplauzele și uralele zgomotoase ale Adunării. Mete Tunçay spune: „Mustafa Kemal suspecta un «complot al generalilor», astfel că și-a întărit controlul asupra armatei retrăgându-i din Adunare pe comandanții loiali lui“[293].

Nu am putut determina cât de frecvent mergea Latife la parlament. Știm totuși că în ziua următoare – adică pe 5 – Mustafa

Kemal însuși a fost prezent la dezbateri în loja prezidențială, însoțit de soția sa Latife[294].

Data de 5 noiembrie a fost o zi importantă: interpelările parlamentare către Ministerul Schimburilor, Planificării Urbane și Dezvoltării se transformaseră într-o moțiune de cenzură. Un atac repetat de malarie îl ținuse pe Rauf la distanță. Nouăsprezece deputați au votat împotriva guvernului. Imediat după vot, Rauf și zece dintre colegii lui au demisionat din Partidul Poporului.

În scurt timp se așteptau alte patruzeci sau cincizeci de demisii.

„Am rămâne în minoritate dacă i-am exclude pe disidenți!“

O ședință a comitetului central și a liderilor a fost ținută la Çankaya imediat după demisii, cu scopul explicit de a găsi o soluție la schismă. S-a propus excluderea disidenților din partid. Mustafa Kemal a rămas tăcut, notând unul câte unul numele menționate. Deodată s-a oprit și le-a numărat cu vârful stiloului. Zâmbind, a spus:

„Prieteni, vă atrag atenția că, dacă i-am exclude pe disidenții din listă, am rămâne în minoritate“.

Toți s-au uitat la el: glumea? Mustafa Kemal i-a chemat pe doi dintre presupușii disidenți la o discuție. Parlamentarii de Diarbakır și-au declarat loialitatea în timp ce Mustafa Kemal desfăcea scrisorile din teancul din fața lui.

„Prieteni“, a spus el, „s-a rezolvat totul“ și a început să citească scrisoarea din mână cu voce tare. Ali Fuat Pașa își prezenta demisia din Partidul Poporului și anunța înființarea Partidului Republican Progresist (*Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka*).

Mustafa Kemal părea satisfăcut de „legitimarea“ opoziției, care luni în șir se urzise în secret[295].

Generalii care demisionaseră își declaraseră planurile politice pentru viitor, iar tensiunile de pe 5 noiembrie duseseră la nașterea unui partid de opoziție. Partidul Republican Progresist a fost fondat pe 17 noiembrie.

Apăruse un al doilea partid în republica până atunci monopartidă. Viteza demisiilor din Partidul Poporului a crescut. Fiecare demisie venea de la membri care luptaseră în războiul de independență și ocupaseră apoi posturi de mare responsabilitate. Schimbarea din poziționarea lor politică avea să creeze un mediu cu un impact direct asupra lui Latife.

Istoricii definesc programul PRP ca fiind mai liberal decât cel al Partidului Poporului. Mete Tunçay, de exemplu, interpretează manifestul și programul ca documente ce apărau democrația liberală în domeniile politic și economic[296].

Dar PRP nu avea planuri pentru dreptul de vot al femeilor, nici nu elaborase politici privitoare la acestea. Nici un câștig dobândit în trecut de femei nu reușise să fie transformat într-un text permanent.

Partidul Uniune și Progres, care condusese Imperiul Otoman, avea o secție oficială de femei[297], dar nici măcar Partidul Poporului nu avea o secție de femei pe atunci. În continuare femeile nu aveau drept de vot și nici reprezentare la nivelul partidelor politice.

Turcia prin ochii jurnalistului Zekeriya Sertel

Jurnalistul Zekeriya Sertel condusese Oficiul de Presă înainte de a intra în conflict cu guvernul și a-și da demisia. Comentariile sale din *Resimly Ay* aruncă lumină asupra evenimentelor din epocă:

> [...] un anumit dezacord mocnise printre deputați de-a lungul anului 1924. Cei adunați în jurul președintelui îmbrățișau mișcarea națională și se mândreau să prezinte republica și independența ca fiind opera lor... Partidul Poporului era un partid al maselor; nu era unul ideologic. Deși susținea o guvernare seculară și democratică, din rândurile lui făceau încă parte membri foarte religioși și conservatori. Această stare de lucruri extraordinară nu putea să dureze la nesfârșit. Venise timpul ca Partidul Poporului să se scindeze. În fruntea noului partid se aflau Rauf Bey și generalii Kâzım Karabekir și Ali Fuat. În esență, gândirea lor se deosebea foarte puțin de cea a eșaloanelor superioare din Partidul Poporului, doar că membrii Partidului Poporului tindeau, în ansamblu, să fie mult mai religioși și monopoliști, în timp ce noul partid etala o gândire semnificativ mai liberală. Toată această tevatură a dus la căderea guvernului lui İsmet Pașa. Acesta era extenuat și bolnav. Mai presus de toate avea nevoie de tratament și de odihnă. Astfel că și-

a depus singur demisia și a lăsat loc pentru guvernul condus de Fethy Bey.

Sertel a salutat înființarea PRP ca pe o victorie a bunului-simț: sfârșitul gândirii monopoliste avea să fie bun pentru țară.

> Înființarea noului partid este importantă prin faptul că arată că magia victoriei și a independenței, care înăbușise spiritele, era în declin și că oamenii sunt din nou capabili să gândească rațional. După victorie, ochii ne erau orbiți, iar capacitatea de gândire disipată. Tot ce puteam vedea erau mărețele exemple ale victoriei, nimic altceva. Dar acea perioadă de extaz și emoție a trecut. Acum este timpul bunului-simț. Acum putem să ne exercităm capacitatea de a critica și de a aproba. Acest mod de a ne folosi capacitatea de critică ne-a permis să-i analizăm pe cei care înainte erau idolatrizați. Partidul Poporului a devenit tot mai trufaș și mai egoist din cauza fidelității absolute de care se bucura în perioada inițială de orbire și entuziasm. Și-a însușit în întregime victoria și a început să-i excludă și mai mult pe cei din exterior. Această mentalitate monopolistă a creat o asemenea reacție în țară și a dus la apariția curentelor opozante. Noul partid este rezultatul direct al acestor curente.

Sertel nu-și îndulcește cuvintele când rezumă evenimentele din punctul său de vedere de opozant. Acest comentariu, publicat la începutul lui 1925, este un indiciu pentru cât de liberă era presa pe atunci. Din păcate, Sertel avea să se numere printre jurnaliștii exilați după Legea pentru Menținerea Ordinii Publice votată de parlament după numai câteva luni.

El evidențiază, de asemenea, reticența poporului turc de a renunța la mentalitatea de „națiune militaristă“:

> Liderii noului partid erau la fel de calificați pentru a obține poziții înalte în partidul de guvernământ. Dar au dorit altceva decât un portofoliu ministerial. Au vrut să prevină dictatura care începuse să se instaleze în țară... Istoria politică a anului 1924 s-a încheiat cu fondarea unui nou partid. Anul 1925 va îngriji și va crește acest copil, căruia îi dorim din toată inima să crească sănătos și fericit[298].

„Declarați legea marțială!“

Reacția lui Mustafa Kemal la înființarea PRP a fost destul de calmă, pe când İsmet a sugerat declararea legii marțiale[299].

Deși opoziția față de guvern nu era un fenomen nou în Adunare, până atunci fusese ținută în limitele unui singur grup: 100

de deputați refuzaseră să participe la proclamarea republicii[300] și existaseră voturi împotriva ratificării tratatului de la Lausanne. Dar o opoziție organizată oficial era o perspectivă cu totul diferită.

Erik Jan Zürker afirmă că Mustafa Kemal știa despre planuri cu mult înainte de înființarea partidului de opoziție și că le subminase susținerea întâlnindu-se cu cei mai importanți deputați din districtele estice:

> Politica lui Mustafa Kemal față de PRP a fost la început foarte precaută. [...] După scindare, părea să adopte o cale conciliatoare[301].

A fost Latife membră a PRP?

Care a fost atitudinea lui Latife față de PRP? Această întrebare m-a preocupat mult timp. Am consultat-o pe Ayșe Cebesoy, nepoata lui Ali Fuat Cebesoy, în timpul interviului pe care i l-am luat. Răspunsul ei m-a surprins: „A fost membră a PRP“. Dacă Latife ar avut într-adevăr legături cu PRP, atunci se deschide o nouă direcție de analiză.

Se prea poate ca Mustafa Kemal să fi considerat utilă adeziunea lui Latife la partidul de opoziție, pentru a calma tensiunile politice din țară. De altfel, mai apelase la serviciile ei în trecut pentru a potoli spiritele.

De luat în considerare sunt și modul în care Mustafa Kemal și-a împins sora spre Partidul Liber în 1930 și rolul său esențial în adăugarea de către Partidul Liber a unei clauze referitoare la participarea femeilor la viața politică. Este posibil, așadar, ca Latife să se fi înscris într-un partid politic într-o perioadă când femeilor nu beneficiau de drepturi politice? Yprak Zihnioğlu scrie că primele cereri de înscriere ale unor femei în Partidul Poporului s-au făcut în 1926[302]. Dar titlul de soție a lui Mustafa Kemal se poate să-i fi conferit lui Latife un privilegiu special.

Revolta lui Șeyh Said

Cel mai important incident dintre momente fondării PRP și sfârșitul lunii ianuarie a fost schimbarea guvernului. Fethi Okyar a

format un nou cabinet după demisia lui Ismet. Ismet intenționase să declare legea marțială după scindarea partidului; demisia lui a ajutat la liniștirea apelor[303]. Kâzım Karabekir a fost ales primul președinte al PRP[304].

Latife și Mustafa Kemal au plecat spre Konya pe 1 ianuarie 1925. Au mers la Adana, Tarsos și Mersin în ceea ce avea să fie ultima lor călătorie împreună. S-au întors la Ankara pe 2 februarie, într-o atmosferă complet schimbată: începuse revolta care avea să influențeze considerabil viitorului Turciei și, poate, să se dovedească un punct de cotitură în viața lui Latife însăși. Zgomotul de împușcături se auzea din sud-est.

Zece tovarăși ai lui Șeyh Said – urmărit pentru tâlhărie – au răspuns cu focuri de armă când jandarmii i-au somat să se predea pe 13 ianuarie, în Genç (un district din actuala provincie Bingöl). Rebelii au capturat Elazığ și au înconjurat Diyarbakır.

> În parlament s-a cerut declararea legii marțiale în regiune. Kâzım Karabekir a sprijinit guvernul și a spus că, în fața oricărui pericol intern sau extern, națiunea turcă va fi mereu unită, [...] după care propunerea guvernului de a se declara legea marțială a fost adoptată în unanimitate[305].

Măsurile dure necesitau o legislație dură. Legea Înaltei Trădări a fost extinsă pentru a include orice activitate care exploata religia în scopuri politice. PRP nu s-a opus moțiunii[306]. Ceea ce a spart armonia din parlament a fost demiterea guvernului Fethy Bey. Ismet, care considera inadecvate măsurile luate în sud-est, a revenit în funcție.

Ca primă măsură, a prezentat Legea pentru Menținerea Ordinii Publice. Kâzım Karabekir a afirmat că este în favoarea oricărei măsuri legale considerată necesară de guvern, dar că era greșit să se submineze drepturile constituționale ale națiunii. În esență, această lege dădea mână liberă guvernului să facă orice voia timp de doi ani[307].

În ciuda dezbaterii aprinse din Adunare și a opoziției manifestate de PRP, legea a fost votată pe 4 martie 1925.

Pe 6 martie șase ziare (*Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak*

Çekiç și *Sebilürreșat*) au fost închise, urmate de *Tanin*, al lui Hüseyin Cahit, o lună mai târziu[308].

Treizeci și trei de socialiști și comuniști au fost arestați și trimiși în judecată. Tribunalele Independenței lucrau peste program.

Lordul Kinross spune: „Guvernul căpăta astfel largi puteri dictatoriale“[309]. Începuse o perioadă de opresiune. Nenumărați membri ai PRP au fost arestați în provinciile estice, iar PRP a fost forțat să declare că nu are nici o legătură cu activități reacționare sau secrete.

Șeyh Said s-a recunoscut învins pe 15 aprilie și s-a predat. Acțiunea de suprimare a continuat până la sfârșitul lui mai. Încă se dezbate dacă revolta lui Șeyh Said a fost una instigată de reacționari religioși sau o insurecție națională sub masca religiei. Complexitatea revoltei lui Șeyh Said este și astăzi o provocare pentru istorici... Pe 29 mai 1925, Galih Rıfkı întreba în *Hakimiyet-i Milliye*:

> A fost revolta lui Șeyh Said o revoluție politică și națională, și nu o insurecție fundamentalistă religioasă, cum am crezut atunci[310]?

Latife, președintă de onoare a Vetrei Turce

Vatra Turcă, mult mai proeminentă decât Societatea pentru Protecția Copilului, a invitat-o pe Latife, în primăvara lui 1925, să facă parte din comitetul central. Societatea inclusese în programul ei reprezentarea politică a femeilor cu mult înainte de apariția republicii. Deși trebuise să-și suspende activitățile în anii Primului Război Mondial, se regrupase cu o nouă energie după proclamarea republicii. Până la sfârșitul lui 1923 avea peste patruzeci de filiale. Populară printre notabilii vremii, Vatra Turcă găzduia piese de teatru și concerte și oferea o platformă pentru dezbateri filozofice. Politicieni cu funcții înalte scriau pentru publicația ei, intitulată *Türk Yurdu* (*Patria Turcă*). Această instituție, culturală în esență, promova ideologia republicană, sprijinea reformele și chiar oferea o platformă de dezbatere asupra acestor reforme. Prin urmare, poziția ei pe calea modernizării era crucială.

Naționalismul și politicile legate de identitatea turcă au dominat congresul general din 1925 a Vetrei Turce, care a avut loc la puțin timp după revolta lui Șeyh Said. Latife a reprezentat la congres filiala din Kars a Vetrei Turce.

Pe 2 mai 1925, *Cumhuriyet* a publicat pe prima pagină un articol despre discursul ei de la Vatra Turcă, sub titlul „Un discurs important al lui Latife Hanım“. Același articol a apărut în *Vatan* în aceeași zi. Se pare că Agenția Anatolia emisese un rezumat al textului sub forma unui comunicat de presă; afirmațiile întâmpinate cu aplauze erau marcate în text.

În acest discurs ovaționat, Latife sublinia „prezența schismelor religioase și ideologice menite să dezbine țara și lupta constantă și rezultatele concrete ale Vetrei Turce împotriva acestor schisme“. Modul în care textul a fost prezentat presei arată cât de multă importanță acorda guvernul acestui discurs.

Pe 17 mai, imediat după congresul general, comitetul central a numit-o pe Latife președinte de onoare al Vetrei Turce. Cei doi ani și jumătate de muncă neobosită la Çankaya începeau în sfârșit să dea roade: fusese invitată să reprezinte o instituție cu o mare influență în viața ideologică turcă. Lupta ei pentru eliminarea excluderii politice dădea primele rezultate. Hamdullah Suphi, ministrul educației, fusese reales președinte; Muhiddin Baha fusese ales secretar-general, iar Celal Bayar, directorul general al İş Bank, fusese ales trezorier.

Latide primește o medalie de onoare

Latife pare să fi fost deosebit de activă și de proeminentă în mai 1925. Presa turcă o lăuda necontenit, *Cumhuriyet* relatând pe 35: „Ambasadorul francez în audiență la Latife Hanım... Domnul Albert Sarrault, ambasadorul Franței, a fost primit astăzi de Latife Hanım“.

Înființată în 1925, Societatea Turcă de Aviație urmărea să dezvolte aviația turcă; primul ei președinte a fost Cevat Abbas. În aceeași perioadă, societatea i-a acordat lui Latife prima medalie destinată exclusiv femeilor, datorită imaginii ei, care întruchipa

natura altruistă și nobilă a femeilor din Turcia[311].

Ea a mulțumit printr-un mesaj publicat pe 27, urând „succes societății, ale cărei obiective și activități“ le susținea din toată inima.

Ultimele zile ale PRP

Nori negri se adunaseră peste PRP; prezența a două partide era o provocare prea mare pentru Adunare. O notă interesantă din memoriile lui Ali Fuat Cebesoy – care făcea parte din opoziție – arată cât de mare era influența politică a lui Latife. Ea a mers la congresul de la Istanbul al Partidului Poporului, foarte posibil la cererea soțului ei, care încă nu renunțase la boicotarea fostei capitale otomane.

Relatând dezbaterile de la congres, Ali Fuat notează:

> Ministrul finanțelor, Refik İsmail Bey, a ținut un lung discurs, acuzând Partidul Republican Progresist de reacționarism și, mai mult, a spus că, participând la revoltă, partidul se făcea vinovat de trădare și a afirmat, nesăbuit, că în curând partidul avea să fie interzis. Excelența Sa Latife Hanım – soția Gaziului –, prezentă și ea, i-a replicat lui Refik İsmail Bey spunând: „Menținerea unui pilon solid de civilizație creat de cetățenii turci este singura garanție pentru salvarea patriei turce“[312].

Congresul avusese loc la Robert College pe 25 mai, în săptămâna dinaintea închiderii Partidului Republican Progresist.

Relatarea lui Ali Fuat dezvăluie că Latife se împotrivise acuzațiilor aduse PRP și transmisese un mesaj de unitate la congresul de la Istanbul al Partidului Poporului. Erau aceste cuvinte expresia unei ultime încercări a lui Mustafa Kemal de a repara fisura, când se apropia sfârșitul pentru PRP? Pare neverosimil ca Latife să fi vorbit de capul ei la Istanbul.

Partidul Republican Progresist a fost interzis pe 3 iunie 1925. Legea îi va vâna pe membri peste un an, după tentativa de asasinare de la Izmir; unii vor fugi în străinătate, alții vor fi judecați și achitați, iar mulți vor fi spânzurați. Kâzım Karabekir și Ali Fuat Cebesoy abia au scăpat de execuție, în timp ce Rauf Orbay și soții Adnan și Halide Edib Adıvar au fost siliți să ceară azil în străinătate.

În aceeași perioadă, Tribunalul Independenței din Est a arestat

jurnaliști proeminenți, acuzându-i că au instigat indirect la revoltă. Unul dintre aceștia, Ahmet Emin Yalman, avea să scrie mai târziu:

> Presa din Istanbul i-a înfuriat pe Gaziu și clica lui. Asta le-a dat adversarilor presei frâu liber să facă valuri. Țara și presa au plătit scump problemele izbucnite la Izmir, între 1925 și 1936 rămânând un singur ziar adevărat[313].

Pe 28 iunie, Șeyh Said și alți patruzeci și șase de oameni au fost spânzurați în fața marii moschei Ulucami din Diyarbakır[314].

El l-a tachinat pe comandantul militar în drum spre eșafod: „Hai, domnule general, ia-ți rămas-bun de la dușman“[315].

Care era poziția politică a lui Latife?

Presa străină a acordat o mare atenție influenței politice a lui Latife. Ea își exprima fără ezitare opiniile despre Turcia, iar în primele zile de după căsătorie chiar i-a declarat lui Ward Price de la *Daily Mail*: „Dacă vă spun ceva, trebuie să considerați vorbele mele la fel de pline de autoritate ca și cum ar veni de la Gaziul însuși“[316].

İsmet Bozdağ, în schimb, afirmă că Latife intervenea în problemele de stat sub pretextul că acționa în calitate de adjunct sau de secretar, iar mai târziu s-a înfuriat când a fost dată la o parte[317].

Latife, căreia Mustafa Kemal îi ceruse deschis să se implice pe deplin în primul lor an împreună, a început să se vadă ca o soție exclusă în cel de-al doilea an. Asta le spusese ea părinților săi, de față cu Mustafa Kemal. Totuși importanța pe care pare s-o fi recăpătat în mai 1925 arată că poziția ei se schimbase din nou.

În ansamblu, memoriile care se referă la Atatürk condamnă interesul lui Latife pentru politică, în care văd un defect de caracter, acela de a nu-și cunoaște locul. Politica era o treabă pentru bărbați, la urma urmelor.

Diplomatul argentinian Villalta oferă o interpretare remarcabilă în cartea sa *Atatürk*:

> Latife își dăduse seama că politicile soțului ei nu erau cele mai adecvate pentru Turcia; nu se sfia să-și exprime opinia de față cu străinii și chiar în public. Începuse să apară ca o opozantă a lui Kemal. El și-a pierdut cumpătul;

dându-și seama de greșeala pe care o făcuse, s-a hotărât repede[318].

Și Armstrong susține ideea că Latife i se împotrivea pe plan politic:

> Ea avea cele mai avansate și pronunțate opinii despre poziția femeii în stat: drepturi și oportunități egale pentru cele două sexe. Pe măsură ce Mustafa Kemal devenea tot mai dictatorial, ea nu mai era de acord cu el și cu actele lui neconstituționale. Îl critica atât în particular, cât și în public. Se amesteca în munca și în îndatoririle lui.
>
> Atâta timp cât ea se mărginea la întrunirile femeilor, pe Mustafa Kemal nu-l deranja...[319]

Amândouă comentariile exagerează într-o anumită măsură; sprijinul politic oferit de Latife lui Mustafa Kemal la Çankaya este indiscutabil. Poate că personalitatea ei, punând la îndoială și evaluând totul, a dat naștere unor speculații despre posibila ei opoziție. Ea nici nu manifesta o sfidare fermă, nici nu se supunea întru totul. Probabil că desele frământări politice din țară au contribuit la tensiunile lor conjugale.

---

[290] Armstrong, p. 252.

[291] E. Zürcher, *Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party* (1924-1925), p. 46; Cebesoy [II], pp. 225-233.

[292] Zürcher, pp. 47-48.

[293] Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi*, p. 104.

[294] Zürcher, pp. 48-49.

[295] Y. Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, pp. 66-70.

[296] Tunçay, p. 105.

[297] Tunaya, p. 477.

[298] Z. Sertel, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, pp. 128-133.

[299] Tunçay, p. 110.

[300] H. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve CHP*, p. 104.

[301] Zürcher, p. 58.

[302] Zihnioğlu, p. 177.

[303] Tunçay, p. 110.

[304] Zürcher, p. 72.

[305] Zürcher, p. 81.
[306] Ibid.
[307] Zürcher, p. 85.
[308] Tunçay, p. 149.
[309] Kinross, p. 400.
[310] Tunçay, p. 136.
[311] *Cumhuriyet*, 24 mai 1925, p. 3.
[312] Cebesoy, vol. II, p. 170.
[313] Yalman, vol. II, p. 922.
[314] Tunçay, p. 164.
[315] Kinross, p. 402.
[316] Kinross, p. 390; Price, p. 141.
[317] Bozdağ, 1991, pp. 182-183.
[318] Villalta, p. 361.
[319] Armstrong, pp. 252-253.

29
A fost o căsătorie din dragoste?

Latife este un capitol indispensabil din orice biografie a lui Mustafa Kemal; toți cei care-l studiază pomenesc de soția lui. Cartea lui Volkan și Itkowitz, *The Immortal Atatürk*, o biografie psihologică axată în esență pe lumea interioară a lui Mustafa Kemal, oferă o perspectivă interesantă:

> Căsătoria fusese încheiată pentru motive care depășeau atractivitatea sexuală a lui Latife și bucuria pe care i-o provoca lui adorația ei. În nici un moment Mustafa Kemal nu pare să o fi privit ca pe o persoană, ci ca pe o dovadă a succesului lui. Cu siguranță, ea a fost foarte fericită să se mărite cu eroul ei idealizat, dar nu avea nici o dorință, sau una prea mică, de a-l cunoaște ca om[320].

Nu există consens asupra măsurii în care această căsătorie, care a durat doi ani și jumătate și a oferit destul material pentru a inspira nenumărate filme, a fost una din dragoste.

Șevket Süreyya consideră că și alte motive decât cele romantice contribuiseră:

> Când Mustafa Kemal s-a stabilit la Ankara ca șef al statului, avea patruzeci și trei de ani, dar destul de puțină experiență în ceea ce privește femeile și dragostea.
>
> O femeie nu înseamnă automat dragoste. Totuși s-a însurat pentru un timp... dar nu a fost o căsătorie din dragoste. Da, părea să fi întemeiat o familie. Dar nu exista o dragoste reciprocă. Căsătoria aceasta a început cu un fapt împlinit și s-a terminat cu un altul. Pentru că altceva nu exista[321].

Spre deosebire de Șevket Süreyya, Halide Edib era printre numeroasele persoane care credeau că Mustafa Kemal se

îndrăgostise la prima vedere. Ea nu doar că se bucura de o perspectivă feminină, dar a fost, de fapt, un martor direct: „Ea era orbită de el, iar el era în mod limpede îndrăgostit“[322].

Toate sursele pe care le-am găsit sunt de acord că ei radiau de fericire în primele luni.

Și Armstrong scrie că Mustafa Kemal era îndrăgostit până peste urechi:

> Acum întâlnise ceva nou, o fată bine crescută, liberă, independentă, educată în vest, preocupată de idei occidentale, capabilă să-i facă față intelectual, să-i atragă interesul dincolo de momentul trecător al sexului, capabilă să-i fie partener și ajutor. Pe deasupra, delicată și parfumată, stârnind dorința, elegantă și provocatoare. El era nebun după ea. I se aprinseseră călcâiele. Pentru prima oară, era îndrăgostit[323].

Pasiunea profundă a lui Mustafa Kemal pentru Latife este evidentă printre rândurile acestor memorii. Poate că el nu a fost bolnav de dragoste în sensul dat de Șevket Süreyya, dar întâlnise o fată pe care *ar fi vrut* s-o iubească.

Încrederea în sine, larghețea spiritului și sinceritatea ei îl atrăseseră de la bun început. Hotărârea de a se căsători cu o femeie care pretindea o relație de egalitate îi dădea plăcerea specială de a sfida atitudinile prevalente în epocă: soția lui avea să fie un model pentru femeile viitorului.

Lordul Kinross interpretează astfel poziția lui Latife:

> Nefiind o soție care să rămână în plan-secund, își făcea simțită personalitatea. De la începutul căsătoriei, Kemal găsise în compania ei un stimul cum nici o altă femeie nu-i mai oferise; mai mult, ea îl ajuta concret și îi dădea sfaturi legate de munca lui, acționând, într-o anumită măsură, ca un „secretar“. Era inteligentă și bine educată; avea siguranță de sine și idei personale; puteau să poarte împreună discuții serioase. Din punctul lui de vedere, era o relație bazată pe egalitate între un bărbat și o femeie, precum cele din Occident[324].

Au jucat banii un rol în căsătorie?

Șemsi Belli, care i-a luat interviuri lungi lui Makbule Atadan, sora lui Mustafa Kemal, sugerează că Latife s-a căsătorit cu Mustafa Kemal pentru banii lui. El susține că Makbule i-a povestit că Atatürk

spunea: „Latife mă iubea pentru banii și poziția mea, pe când Fikriye mă iubea pentru mine însumi“[325].

Carisma lui Mustafa Kemal, de conducător al Luptei Naționale, trebuie să fi jucat un rol în dragostea lui Latife. Dar ideea că Latife s-a căsătorit cu Mustafa Kemal pentru banii lui este destul de neplauzibilă, de vreme ce ea era cea bogată. Mi se pare greu de crezut o asemenea acuzație din partea lui Makbule.

Jurnalistul american Louis Bryant, care avea înclinații de stânga, susține tocmai contrariul, că Mustafa Kemal s-a căsătorit cu Latife pentru banii ei:

> Latife nu este cea mai curajoasă, mai frumoasă, mai inteligentă și mai fermecătoare dintre femeile turce. Este cea mai bogată. Era fiica celui mai bogat om din Turcia, un negustor din Izmir, iar Mustafa Kemal aștepta de la ea lucrul de care avea cea mai mare nevoie: bani[326].

Latife îl iubea peste măsură pe Mustafa Kemal. Îl iubea dinainte să-l întâlnească, iar iubirea ei a continuat să crească după aceea. Știm că i-a ținut fotografia lângă ea până în ultima zi de viață și privea spre statuia lui, pe care o găsea deosebit de reușită.

Dar iubirea ei nu era necondiționată. Nu suporta nicidecum să fie atacată în mândria ei, sfidându-l categoric, indiferent cât de mult afecta acest lucru relația.

Bătălia voințelor

Cum puteau trăi împreună două caractere atât de puternice?

Berthe Georges-Gaulis și-a pus aceeași întrebare încă din primele zile ale căsătoriei:

> Care din acestea doua avea să prevaleze? Până la urmă una trebuia să cedeze în fața celeilalte. Aceasta era întrebarea pe care și-o puneau toți oamenii din jurul lor, dar la care nimeni nu putea răspunde.
>
> Latife era mai mult decât adecvat înzestrată ca să se apere singură. Totuși, era sub atracția constantă a acelei inteligențe extraordinar de strălucite care până atunci respinsese orice formă de dominare și își schimbase constant forma și structura. Care dintre ei avea să câștige[327]?

Von Mikush spune:

> Cum amândoi aveau firi puternice și erau încăpățânați, mândri și fermi,

semănau prea mult unul cu altul ca să trăiască împreună în armonie. Probabil că s-a purtat o luptă secretă între ei pentru a decide cine conducea[328].

Vamık Volkan și Norman Itkowitz sunt de acord:

> Paradoxal, el s-a căsătorit cu Latife deoarece, la suprafață, ea părea foarte diferită de mama lui; insolența ei îi amintea de el însuși, mereu forțând și punând la încercare limitele. Însă curând avea să experimenteze calitățile devoratoare ale lui Latife[329].

Armstrong spune:

> Ea și Mustafa Kemal erau la fel de imperioși și de dominatori; amândoi aveau o voință puternică, erau încăpățânați și fermi. Ea era la fel de spirituală și de caustică pe cât era și el. Ca și el, nu accepta criticile. Și nu exista un copil care să-i țină împreună[330].

Ea își dorea o familie

Latife voia ca Mustafa Kemal să devină o parte a familiei pe care o formaseră. Șevket Süreyya comentează: „Latife Hanım voia un bărbat familist, un cap de familie. Mustafa Kemal, pe de altă parte, avea obiceiurile lui de o viață, la care nu-l trăgea inima să renunțe“[331].

Latife era căsătorită cu bărbatul care conducea Turcia și nu-i plăcea că el stătea la masă până în zori. Süreyya Ağaoğlu spune: „Latife Hanım se gândea în primul rând la sănătatea lui“ și adaugă:

> De exemplu, voia să-l convingă să se culce înainte de miezul nopții. De aceea anturajul lui o antipatiza. Latife Hanım nu voia ca el să bea. Noi, ca familie, o admiram și o iubeam foarte mult pe Latife Hanım. Aș vrea să subliniez, ca femeie, că, dacă Atatürk ar fi rămas căsătorit, dacă ar fi rămas cu Latife Hanım... poate că ar fi trăit mai mult. Și poate că ar fi fost un exemplu în atât de multe privințe[332].

Încercările soției sale de a-i ține în frâu consumul de alcool îl iritau, potrivit Lordului Kinross:

> Cea mai mare greșeală de psihologie a lui Latife a fost dorința prea evidentă de a-i modera obiceiul băuturii. A încercat să reducă băutura la masă. Intra în cameră și exclama de față cu prietenii lui: „Ce-i asta, Kemal, iar bei?“[333].

De fapt, o mare parte dintre oamenii care trasau soarta Turciei în epocă își puseseră speranțele în succesul lui Latife în această

privință. Mareșalul Fevzi Çakmak explică: „O datorie crucială îi revine lui Latife Hanım, care este foarte inteligentă și educată. Dacă ar reuși să transfere obiceiul de a bea la masă al comandantului în domeniul privat al familiei pe care au format-o împreună, ea ar face țării cel mai mare serviciu posibil“[334].

Nu era neglijabil numărul celor care așteptau ca Latife să dea dovadă de un astfel de tact, împingându-l pe Mustafa Kemal – care nu avea deloc grijă de sănătatea lui – spre un stil de viață mai cumpătat. Ea a făcut ce i-a stat în puteri, deși poate că o abordare mai subtilă și mai dibace ar fi obținut rezultate mai bune pe termen lung. Dar ea, fiind o persoană atât de francă, a fost mult mai directă, ținând cheile în buzunar în timp ce Mustafa Kemal se înfuria fiindcă i se îngrădea libertatea.

Dacă ar fi avut un copil…

Și Latife, și Mustafa Kemal iubeau copiii. Hüsrev Gerede susține că Mustafa Kemal era steril[335], afecțiune despre care Rıza Nur sugerează că ar fi fost provocată de o boală din copilărie. Nu știm când anume a aflat Latife sau dacă au discutat vreodată deschis despre asta. Ceea ce avem este portretul unei femei care, în cei doi ani și jumătate cât a trăit în Ankara, vizita proaspetele mame și dădea nume copiilor. Latife l-a numit Altemur pe fiul lui Kılıç Ali și al lui Hümeyra. Sentimentele ei materne sunt evidente în scrisoarea trimisă lui Mevhibe İnönü: o întâlnise prima oară pe Mevhibe când aceasta abia născuse.

A fost ea excesiv de geloasă?

Viața sexuală a lui Mustafa Kemal îi intrigă pe mulți autori; majoritatea îl descriu ca afemeiat. Lumea aștepta ca Latife să închidă ochii la micile escapade și să i le tolereze fără tevatură. La urma urmei, conducătorii țării nu avuseseră haremuri vreme de secole?

Mustafa Kemal era un bărbat monogam care se străduia să trăiască în egalitate cu soția sa la Çankaya într-o vreme când

poligamia persista încă. Mai mult, Latife aștepta egalitate deplină. Căsătoria cu o femeie care-și dorea cu orice preț egalitatea l-a obligat pe Mustafa Kemal să se lepede de multe dintre vechile lui obiceiuri. Tolera cerințele lui Latife, dar adesea se simțea sufocat. Se povestește că ieșea să ia aer când tensiunile ajungeau la culme.

Ercüment Ekrem Talû, care fusese numit cancelar al președintelui după proclamarea republicii, spune că Latife voia să citească atât corespondența oficială a lui Mustafa Kemal, cât și scrisorile lui particulare.

Esin Çelikkan, fiica lui Ercüment Ekrem, comentează comportamentul lui Latife în memoriile ei nepublicate:

> Latife Hanım era geloasă, susceptibilă și capricioasă. Se poate să fi avut motive întemeiate. Nu trecuse mult de când Fikriye Hanım bătuse la ușa de la Çankaya insistând: „Vreau să-mi văd Pașa!“. Apoi mulțimea de femei care-i făceau ochi dulci bărbatului ei. Latife Hanım vrea să vadă și corespondența oficială, ca să nu mai vorbim de scrisorile private. Tatăl meu refuză. „Îmi pare rău, doamnă.“ Poate că n-a reușit să-și ascundă neplăcerea, astfel că Latife Hanım încearcă să-l îmbuneze. „Fiți pe pace, Ercüment Bey, glumeam.“ Ercüment Ekrem se ține pe poziții. „Foarte bine, dar o glumă [joc de cuvinte trimițând la numele lui Latife] e de-ajuns!“ Pleacă.

Lordul Kinross susține că Latife a devenit geloasă pe măsură ce înflăcărarea inițială a lui Mustafa Kemal s-a domolit:

> [...] gelozia ei a ajuns atât de mare încât uneori nu putea, ca orice femeie din harem, s-o ascundă ori s-o țină sub control. Era geloasă pe orice femeie căreia el îi făcea un compliment; geloasă pe prietenii lui și pe influența lor asupra lui; geloasă până și pe câinele lui și pe atenția pe care el i-o acorda. Într-o seară a făcut o scenă când, cu un gest de felicitare, el l-a mângâiat pe cap pe tânărul ei văr, care cânta la pian[336].

Recitind tot ce s-a scris despre certurile lor, descoperim că trei mari dispute s-au produs în cei doi ani și jumătate. Ultima a provocat divorțul și despre fiecare se spune că ar fi izbucnit din cauza geloziei.

Süreyya Ağaoğlu spune: „Latife Hanım era, mai presus de toate, îndrăgostită de Mustafa Kemal. Și, ca orice femeie, era geloasă. Așa sunt femeile îndrăgostite. Era posesivă; în privința aceasta nu încape îndoială. Toată lumea spune că ar fi trebuit să fie mai

generoasă. Eu nu sunt de acord“[337].

Prietenia lui sinceră cu Nuri Conker i-a permis lui Mustafa Kemal să-i dezvăluie că-i fusese fidel lui Latife pe toată durata căsniciei[338].

Așadar Mustafa Kemal s-a străduit să evite s-o rănească pe Latife cât a ținut căsătoria lor. Dar Armstrong afirmă că a trăit necumpătat, într-un abandon complet, după divorț[339].

Povești despre cum bătea ea din picior

O imagine bine cunoscută din căsătoria lor este cea cu Latife bătând din picior. Aydan Eralp, nora lui Ali Fethi Okyar și a lui Galibe, respinge cu totul aceste acuzații:

> Un ziar a publicat un serial despre Latife Hanım. Soacra mea păstra toate articolele decupate. Povestea cu „bătutul din picior“ a iritat-o și a întristat-o foarte mult.
>
> „Ce calomnie! Rușine! Ea era o intelectuală care îl venera și-l iubea pe Atatürk și era dăruită cu bun-simț. N-ar fi făcut niciodată așa ceva. Cum o insultă, și totuși ea nu deschide gura niciodată...“[340]

Articolul cu pricina, publicat în *Hürriyet* pe 29 iunie 1973, se păstrează și astăzi printre obiectele lui Galibe Okyar. Galibe și Latife au fost foarte apropiate până în martie 1925, când familia Okyar a plecat în Franța, după numirea lui în postul de ambasador de către Fethi Bey; cele două femei au ținut legătura ulterior.

Se prea poate ca neplăcerea simțită de unii bărbați în legătură cu „bătutul din picior“ al lui Latife să fi fost o expresie a stingherelii pe care le-o provoca simpla ei prezență. Bătea din picior de se zguduia scara, pretind ei. Se poate ca la originea legendei să stea tocurile ei înalte și un pas mai hotărât pe podelele de lemn ale caselor rustice din vremea aceea.

Ea încerca să-l dirijeze

Sunt numeroși cei care cred că Latife a încercat să-l influențeze pe Mustafa Kemal de-a lungul căsătoriei lor. Lordul Kinross rezumă aceste opinii spunând: „Greșeala lui Latife consta în încercarea de a-

l dirija“[341].

Hüsrev Gerede se miră: „În ciuda calităților ei superioare, rămâne un mister nereușita lui Latife: nu a reușit să înțeleagă nevoia Turciei de a avea o personalitate supremă ca Atatürk și nu a reușit să facă nici un compromis“. El continuă:

> Din păcate, Latife Hanım n-a știut că nu-i poți comanda unui mare comandant, că un mare om de stat nu va împărți niciodată puterea de bunăvoie. Nepriceperea ei i-a otrăvit lui viața de acasă și în cele din urmă i-a provocat lui Latife Hanım lacrimi de regret, fiindcă pierduse marele noroc pe care-l avusese cândva[342].

Un singur lucru mai este de adăugat la tot ce s-a spus până acum. Mustafa Kemal, cum el însuși se străduia să arate, nu era făcut pentru viața de bărbat căsătorit. Deja începuse să se întrebe dacă nu făcuse o greșeală uriașă. Printre locuitorii Ankarei și chiar printre diplomații străini umbla vorba că mariajul lor era în pragul unei crize majore. Din păcate, Latife nu știa nimic din toate acestea.

---

[320] Volkan și Itkowitz, p. 223.

[321] Aydemir, p. 486.

[322] Adıvar, p. 387.

[323] Armstrong, p. 202.

[324] Kinross, p. 389.

[325] M. Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, p. 58.

[326] L. Bryant, „A Turkish Divorce“, *The Nation* (26 august 1925).

[327] Georges-Gaulis, p. 215.

[328] von Mikusch, pp. 369.

[329] Volkan and Itkowitz, p. 223.

[330] Armstrong, p. 253.

[331] Aydemir, p. 486.

[332] Selçuker, „Kadın Gözü ile Atatürk, Süreyya Ağaoğlu'yla Görüşme“, Güneș, dată necunoscută.

[333] Kinross, p. 390.

[334] Külçe, citat de Akay, p. 87.

[335] H. Gerede, *Hüsrev Gerede's Memoirs*, p. 270.

[336] Kinross, p. 422.
[337] Selçuker.
[338] Volkan și Itkowitz, p. 244.
[339] Lengyel, p. 299.
[340] Interviu cu Aydan Eralp, april 2005.
[341] Kinross, p. 391.
[342] Gerede, p. 247.

30
Divorțul

Cearta care avea să-i despartă pentru tot restul vieții a izbucnit la miezul nopții, după ce fusese strânsă masa de cină. Era pe 20 sau pe 21 iulie 1925, dar ce s-a întâmplat exact rămâne un mister. Mustafa Kemal se afla în grădină când Latife a strigat de la fereastră. Orice îi va fi spus ea, se pare că pe el l-a înfuriat până la apoplexie. Roșu de mânie, cu fruntea brobonită de sudoare, s-a repezit în birou, a ridicat receptorul și le-a ordonat aghiotanților Salih și Kılıç Ali să vină imediat.

Aghiotanții au intrat în același timp în birou: Mustafa Kemal era întins pe sofa. Încă aprins, bombănea: „Trebuie să fug; altfel jur că arunc gaz pe casa asta și-i dau foc!“.

Imediat, Salih i-a slăbit nodul cravatei și i-a descheiat nasturele de la guler.

Lordul Kinross pretinde: „Într-o seară, la Çankaya, ea și-a ieșit iar din fire. I-a atacat pe prietenii cu care băuse el și le-a făcut praf caracterul, unul câte unul“[343].

Un document al Ministerului de Externe austriac susține că İsmet Pașa și Fevzi Pașa erau prezenți când a avut loc incidentul.

În mod clar, Latife și-a pierdut orice urmă de control în noaptea aceea, exprimându-și furia de față cu gărzile și ordonanțele. Dar ea nu a vorbit niciodată despre asta: îi dăduse cuvântul ei lui Mustafa Kemal. Oricare ar fi fost lucrul care a cauzat divorțul lor, acesta a rămas în spatele ușilor închise de la Çankaya.

Vecihe spune: „Atatürk și Latife Hanım și-au jurat apoi unul

altuia să nu vorbească niciodată despre viața lor privată. Și eu am fost martoră la multe lucruri groaznice pe care nu le voi dezvălui niciodată“[344].

Potrivit lui Kılıç Ali, Mustafa Kemal întâi și-a vărsat nervii, apoi i-a spus: „Așteaptă aici puțin; trebuie să-mi limpezesc mintea. O să fac o plimbare cu mașina, să iau puțin aer curat“.

Luându-l cu el pe aghiotantul-șef Rusuhi Bey, s-a urcat în mașină și a ordonat: „La Yozgat“, dar de fapt și-a petrecut noaptea în Casa Marmara. Locul unde se afla a fost ținut secret. De asemenea, el i-a transmis lui Latife să plece imediat la Izmir.

Salih Bozok își amintește că Mustafa Kemal i-a telefonat lui İsmet imediat după ceartă.

Rugămințile lui İsmet sunt ignorate

Există o versiune ușor diferită a evenimentelor din ziua următoare.

Într-o după-amiază s-a auzit soneria la Casa Roz. Majordomul a deschis ușa. Recunoscând vocea președintelui, Mevhibe a venit imediat să-l întâmpine. Uimită de fața lui mâhnită, ea a îngăimat: „Bine ați venit, domnule. Ce face doamna?“.

Încordat, Mustafa Kemal a pufnit: „E bine“ și a intrat să stea de vorbă cu İsmet. Lui İsmet îi tremura glasul de durere când i-a povestit soției sale. Nici o rugăminte nu-l făcuse pe Mustafa Kemal să se răzgândească.

Un raport al Departamentului de Stat al SUA menționează că Latife a telegrafiat la Izmir ca să spună că „nu mai poate trăi la Ankara și a cerut să vină cineva după ea“[345].

Vestea a uluit pe toată lumea la Ankara. Capitala fremăta de bârfe și, mai rău, Mustafa Kemal era de negăsit[346].

Rıza Soyak își amintește acea zi:

> Probabil că avuseseră o ceartă foarte violentă într-o noapte, iar Atatürk a plecat de la reședință, ducându-se la biroul de la gară al secretarului său particular. Hotărârea lui de a divorța, de a pune capăt acestei vieți care-i făcea pe amândoi atât de nefericiți, era limpede pentru toată lumea, dar el socotise de cuviință să o anunțe abia atunci.

I-a scris o scrisoare lui Latife Hanım în camera de corespondență; din ce am aflat, scrisoarea spunea cât de tensionați erau amândoi, că o perioadă de separare era esențială pentru ca amândoi să se liniștească și îi recomanda să plece cu mama ei, care era deja în drum spre Ankara, și să meargă la Izmir ca să se odihnească puțin[347].

Latife a păstrat scrisoarea până la sfârșitul vieții.

22 iulie 1341 [1925]
Latife,
Ești agitată și supărată. Și eu sunt agitat și supărat.
Cred că o perioadă de separare care să ne permită să ne calmăm e esențială pentru a vindeca ruptura asta dintre noi. I-am scris mamei tale ca să stea cu tine fie la Istanbul, fie la Izmir cât ai să suferi, ca să te refaci. Sunt convins că, dacă nu ne recăpătăm liniștea cu ajutorul acestei pauze, suferința mea n-o să se potolească.
Ia din seif câți bani îți trebuie. O să ai de cheltuit în timpul drumului și al tratamentului. Nu sunt chiar sigur ce sumă este; dacă nu-i de ajuns, anunță-mă. Lasă în seif actele de care am nevoie. Arată-i lui Tevfik cum să deschidă și să închidă seiful. Instruiește-o pe servitoare despre treburile mai delicate ale casei. Îți urez pace și liniște.
Gazi M. Kemal[348].

Această scrisoare succintă se referă la o separare de scurtă durată, nu la un divorț, probabil de aceea Latife era convinsă că plecarea se va încheia cu o împăcare.

„Vedad, nu poți să mai stai aici!“

Înainte să pornească spre Izmir, Latife i-a telefonat nepotului ei Vedad, care stătea la Çankaya. „Noi plecăm, dar tu ești aici ca oaspete al meu. Nu poți să mai stai aici; ori îți găsești o locuință în oraș, ori te întorci la Istanbul“.

Vedad a răspuns evaziv, pretinzând că mai întâi trebuia să-l întrebe pe tatăl său. Halit Ziya era printre aceia care credeau că mariajul era condamnat. Tatăl și fiul purtaseră lungi discuții în trecut, iar Vedad spusese clar că, în cazul unei crize, și-ar fi părăsit cu ușurință postul diplomatic și ar fi revenit la vechea lui slujbă de la bancă.

La plecarea lui Latife, Vedad i-a scris tatălui său: previziunile lui Halit Ziya se împliniseră; Latife fusese trimisă la Izmir în compania

mamei, surorii și fratelui ei. Era sigur că divorțul avea să urmeze curând. Își făcea griji și l-a întrebat pe tatăl său ce să facă.

Tatăl lui i-a răspuns: „Acolo ești în aceeași măsură oaspetele președintelui ca și al lui Latife; el e șeful tău; trebuie să te supui comenzilor lui“[349].

Ultima zi la Çankaya

Mevhibe a fost unul dintre ultimii oamenii care au văzut-o pe Latife înainte să plece. Era albă la față ca hârtia și arăta spre haosul din dormitor, murmurând: „Vai, ce dezastru e peste tot!“.

Uitându-se la lucrurile lui Latife, împrăștiate prin cameră, la sertarele deschise și la valizele aliniate lângă perete, Mevhibe era convinsă că nu la dezastrul fizic se referea ea. Latife știa că perioada de doi ani și jumătate pe care o petrecuse cu Mustafa Kemal valora cât o viață întreagă[350].

Dimineața, Latife a urcat în mașina care avea s-o ducă la gară, însoțită de aghiotanții Kılıç Ali și Muzzafer, care urmau s-o escorteze la Izmir. Prim-ministrul İsmet, șeful statului-major Fevzi și câțiva membri ai parlamentului au venit s-o conducă la gară.

Își împachetase numai câteva lucruri personale. Kılıç Ali spune că ea l-a rugat: „M-ai mai scăpat dintr-un asemenea necaz în trecut. În dumneata îmi pun toate speranțele“. Însă de data aceasta el nu credea că mai există vreo șansă de împăcare[351].

„Acel nemernic negru la suflet“

Latife n-a crezut nici o clipă că pleca pentru totdeauna atunci când a pornit spre Izmir. Probabil că și Mustafa Kemal a preferat inițial o perioadă de separare.

Scrisoarea pe care ea i-a trimis-o lui Salih Bozok pe 29 iulie, din Göztepe, susține această idee:

> Salih Bey, dumneata te înfurii și bombănești, dar ești dăruit cu mari virtuți. Și întotdeauna spui adevărul. Ceea ce nu-i poți spune în față cuiva nu vorbești pe la spate. Ești un părinte. [...] Dacă ai fi fost în locul acelui nemernic negru la suflet, nu m-ai fi chinuit astfel. [...] Dar nu contează. Are să vină și vremea lui. [...]

Tatăl meu este în Europa. [...] Sunt orfană. Nu am pe nimeni. De asta îi scriu lui Salih Bey, un om de cuvânt, un al doilea tată pentru mine. Te rog să vorbești cu Pașa. Am toată încrederea în soțul meu. Este plin de compasiune. Are un suflet nobil. Te rog să-l faci să înțeleagă rugămințile mele de a pune capăt tensiunii dintre noi, căci ne așteaptă un viitor frumos. În scrisoarea pe care i-am scris-o, l-am rugat să te trimită la mine împreună cu soția dumitale. De o săptămână nu mănânc și nu dorm, sunt o femeie condamnată. Totul din pricina unei izbucniri copilărești. Și totuși copiii sunt cruțați de asemenea pedepse aspre. Am deplină încredere în abilitatea dumitale de a rezolva pașnic această situație.

Latife Gazi Mustafa Kemal[352].

Las pe seama imaginației cititorului identificarea „nemernicului negru la suflet“.

Mustafa Kemal pe ghimpi

Nu știm dacă Mustafa Kemal se hotărâse deja să divorțeze când i-a spus lui Latife despre separare sau a făcut-o după plecarea ei.

Actul de divorț trimis la Izmir a fost întocmit ulterior. Latife l-a primit la două săptămâni și jumătate de la venirea ei. Un anunț a fost trimis la ziare prin intermediul Agenției Anatolia pe 12 august.

Mustafa Kemal a vărsat cerneală pe foaie când scria actul de divorț. I s-a dat imediat o foaie curată, dar de data aceasta, cu cerneală insuficientă în peniță, stiloul se împotrivea cuvintelor pe care încerca el să le scrie. S-a uitat la cei prezenți și a rezumat căsătoria într-o singură frază: „A început cu un stilou care scria și s-a terminat cu unul care nu scrie“.

Relația lor începuse la Izmir cu un mesaj scris de Latife; Mustafa Kemal își exprimase încântarea sărutând stiloul de aur pe care-l folosise ea.

Sarcina de a prezenta actul de divorț la Izmir i-a revenit lui Ali Rıza Bey, care era un prieten apropiat al lui Mustafa Kemal și era căsătorit cu Talia Hanım, vara lui Latife; Mustafa Kemal le făcuse cunoștință. Iar acum avea nevoie de ajutorul lui Ali Rıza pentru propriul său divorț. Dar exista o mare problemă: Latife nu dorise divorțul. Trebuia să fie convinsă, ceea ce ar putea explica strădaniile lui Mustafa Kemal cu întocmirea actului. Ali Rıza era însoțit de Vasıf

Çınar, ambasadorul la Praga, iar cei doi au convins-o în cele din urmă pe Latife să accepte. Contrar ideii generale, Latife nu a fost informată de divorț printr-un simplu buletin al Agenției Anatolia; ea l-a ținut pe Mustafa Kemal pe ghimpi.

Mehmet Sadık Öke a auzit următoarele de la bunica sa Vecihe:

> Bunica mea spune că Pașa îi trimisese o scrisoare personală lui Latife împreună cu actul de divorț. Scrisoarea era foarte emoțională, explicându-i că, deși se iubeau în continuare foarte mult, motive știute numai de ei doi făceau imposibilă continuarea căsătoriei. I-a scris despre convingerea lui că o femeie care și-a părăsit căminul luându-și lucrurile personale și bijuteriile nu mai are de gând să se întoarcă, că acest lucru depășea un acces temporar de furie și că avea să le fie mai bine despărțiți, chiar dacă încă se iubeau.
>
> Mătușa a acceptat divorțul. Împotrivirea l-ar fi pus pe Pașă într-o situație imposibilă. El ar fi trebuit să divorțeze de mătușa Latife *in absentia*, stârnind un mare scandal. Latife Hanım nu-i putea face așa ceva Pașei. Vedea divorțul ca pe o datorie a ei față de stat, ca pe un rău necesar pentru supraviețuirea Republicii Turce și pentru poziția Pașei, precum și pentru bunăstarea lui personală.

Deși Mustafa Kemal scrisese inițial „Am considerat indicat să-ți redau libertatea“, ulterior a modificat textul. Anunțul final spunea astfel:

> Am luat decizia de a pune capăt căsătoriei noastre de doi ani și jumătate cu Uşşakizade Latife Hanım. I-am transmit doamnei sus-numite documentul de divorț pe 5 august 1341 [1925]. Prin prezentul anunț, aduc informația la cunoștința guvernului.

Documentul final se refera la un divorț de comun acord, și nu la faptul că Mustafa Kemal divorța sumar de Latife. Evident, președintele nu voia să fie văzut ca un bărbat care își repudia soția cu tradiționala proclamație: „Ești liberă“.

Atenția lui scrupuloasă la fiecare detaliu nu a convins presa mondială și biografii. Faptul că Mustafa Kemal a divorțat de soția sa printr-un decret guvernamental în vara lui 1925, când Codul Civil era iminent, a fost privit ca un scandal.

Mai existau și alte probleme care necesitau rezolvare: returnarea bunurilor lui Latife și pensia alimentară. O ciornă găsită printre lucrurile lui Mustafa Kemal indică intenția lui de a-i returna pianul, argintăria și covoarele. Inelele de logodnă și jurnalele avea

să fie înapoiate, dar mobila de dormitor și unele obiecte rămâneau. Cel mai important aspect din acest bilet privește, după părerea mea, cărțile. Mustafa Kemal afirmă că a păstrat câteva, dar că pe celelalte avea să i le returneze lui Latife, dacă ea le-ar fi vrut. Mesajul lui dovedește proveniența deosebită a cărților valoroase aflate încă la Çankaya: Latife le adusese.

Ea a luat aproximativ 20.000 de lire din seif când a plecat. Mustafa Kemal notase: „Nu au a se teme de nimic din partea mea“, dar apoi tăiase aceste cuvinte. Latife a refuzat cele 500 de lire pe lună oferite ca pensie alimentară.

Sora ei Vecihe avea să comenteze mai târziu că ei se căsătoriseră ca occidentalii și divorțaseră ca orientalii.

Când se căsătoriseră, în ianuarie 1923, făcuseră legământul în fața muftiului și întocmiseră un certificat de căsătorie. Cum se prezenta dizolvarea unei asemenea căsătorii prin decret guvernamental în fața legii și a condițiilor predominante din epocă?

Mustafa Kemal a divorțat de Latife tocmai când se elabora Codul Civil. Conservatorii nu voiau să renunțe la supremația de secole asupra femeilor și de aceea se împotriveau unei schimbări atât de fundamentale a Legii Familiei. Aparenta abatere a lui Mustafa Kemal, în viața sa privată, de la modernizarea radicală pe care o susținea în public nu a fost prea bine primită în Occident.

Latife, care lucrase atât de mult pentru Codul Civil, fusese „eliberată“ într-un mod destul de neașteptat.

Pentru ca divorțul să fie acceptat de opinia publică, Latife trebuia să fie prezentată ca o femeie „rea“. Destul de rea ca să merite un asemenea divorț. Acesta ar putea fi motivul central al campaniei de calomniere care a continuat mulți ani.

Oricât de îndreptățită ar fi considerat Lordul Kinross despărțirea, el obiectează la modalitatea divorțului:

> Dacă era o ironie în eșecul căsătoriei – aceste două firi orientale puternice nu reușiseră să se împace cu problema concesiilor reciproce dintr-o relație occidentală –, tot o ironie era și în modul în care ea se terminase. Divorțând de ea, el a revenit la litera legii musulmane, care îi permitea unui bărbat să-și repudieze soția fără discuții.

Apoi atrage atenția asupra iminenței Codului Civil: „Câteva luni mai târziu, această acțiune nu ar fi fost posibilă“[353].

„Întrebi cum pot să divorțez de tine? Foarte simplu…“

Probabil că Mustafa Kemal se întreba uneori cum de putuse să comande armate întregi, dar nu reușise să-i facă față unei femei. Peste mulți ani, în timpul unei discuții destinse pe balconul palatului Dolmabahçe, Atatürk a adus vorba brusc despre căsătoria lui.

> Lucrul cel mai ciudat era că Latife Hanım n-a crezut niciodată că o s-o părăsesc. Odată, când venise cumva vorba despre asta, a încercat să arate că o despărțire ar fi de neconceput. „Cum așa? Cum ar putea faimosul Mustafa Kemal să divorțeze de soția lui în fața lumii întregi?“ Presupunea, probabil, că procedura făcea aproape imposibil lucrul ăsta.
>
> I-am răspuns: „Foarte simplu. În primul rând, n-aș dori asta. Dar, dacă ar trebui, aș suna din clopoțel, l-aș chema pe Tevfik, secretarul meu particular, i-aș dicta câteva rânduri pentru Agenția Anatolia: «Gaziul a divorțat de soția sa» și asta ar fi tot“. Latife Hanım era năucită: „Atât de simplu?“. Iar eu am repetat: „Da, atât de simplu“.

Pentru cineva ca Latife, care cunoștea atât de bine istoria lui Henric al VIII-le și a soțiilor lui sau modul în care Napoleon divorțase de Joséphine, este exclus să *nu* se fi gândit la posibilitatea ca Mustafa Kemal să divorțeze cândva de ea. Dar era încrezătoarea că nu avea să o facă tocmai când încerca să smulgă țara din nedreapta tradiție legală care domnise timp de sute de ani.

Cât de greșit l-a judecat Latife: când Mustafa Kemal chiar a divorțat de ea, a făcut-o printr-un decret guvernamental de numai câteva rânduri, exact cum spusese.

---

[343] Kinross, p. 423.

[344] Pekșen.

[345] M. Barlas, *Latife Hanım'ın Sırları ve Türk Sosyetesi*.

[346] Bozdağ, *Atatürk ve Eși Latife Hanım*, p. 266.

[347] Soyak, p. 10.
[348] „Atatürk'ün Boşanma Mektubu Göz Yaşartacak", *Yeni Şafak*, 6 decembrie 2004.
[349] Uşaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, pp. 116-118.
[350] Bilgehan, *Mevhibe*, p. 186.
[351] Akay, p. 179.
[352] Bozok and Bozok, p. 219.
[353] Kinross, p. 423.

31
Ecouri

Un raport trimis Departamentului de Stat al SUA

Ruptura din cuplul prezidențial preocupa cercurile diplomatice de la Ankara, iar rapoarte detaliate erau trimise în țările respective. Sheltron David Crosby, însărcinatul cu afaceri al ambasadei americane, a trimis următoarea scrisoare[354]:

Onorabilului
Secretar de stat
Frank B. Kellogg
Washington
10 august 1925

Stimate domn,

Prin prezenta, aduc în atenția Departamentului zvonurile neconfirmate, dar, în opinia noastră, demne de încredere despre o ruptură gravă între președintele Mustafa Kemal și soția sa Latife Hanım.

Potrivit rapoartelor, după o dispută aprinsă între cei doi, Latife Hanım i-a telegrafiat mamei sale, doamna Uşşakizade, la Izmir, cerând să fie luată acasă, deoarece nu mai suporta să trăiască la Ankara. Mama ei a sosit la Çankaya, a stat o noapte și s-a întors la Izmir a doua zi, luând-o cu ea pe fiica ei. Latife Hanım, care nu a vrut să-și vadă soțul înainte de plecare, ar fi fost condusă la gară de câțiva miniștri de la Ankara, în frunte cu İsmet Pașa, care au încercat fără succes să o convingă să rămână. Pentru a preveni un scandal, plecarea ei din Ankara fusese explicată ca o necesitate de a schimba clima, din cauza unei febre pe care o contractase. Ea mai plecase la Izmir vara, dar întotdeauna însoțită de președinte. Se pare că Mustafa Kemal și-a petrecut dimineața zilei în care ea a plecat la ferma sa mult iubită, evitând astfel o confruntare cu soția lui. Rapoartele spun că despărțirea lui Mustafa Kemal de soția lui a tulburat cercurile politice de la Ankara. În presă nu a apărut nici o știre despre cele întâmplate, cu excepția faptului că Latife Hanım

își vizita familia la Izmir. O altă cauză a rupturii este considerată faptul că Latife Hanım nu a reușit să-i nască președintelui un moștenitor.

Shelton David Crosby
Însărcinat cu afaceri

Un raport al însărcinatului cu afaceri austriac

Avem un alt document din aceeași perioadă: însărcinatul cu afaceri de la ambasada austriacă din Turcia a trimis următorul raport pe 20 august[355]:

Stimate Herr Doktor Heinrich Mataja, ministru al afacerilor externe:

De ceva timp se răspândiseră zvonuri potrivit cărora căsătoria care a început în 1923 între Gazi Mustafa Kemal Pașa și Uşşakizade Latife Hanım, fiica unui comerciant bogat din Izmir, nu era lipsită de neînțelegeri sau certuri; de fapt, existaseră previziuni foarte discrete că în curând căsătoria se va termina. Faptul că așteptatul divorț, atunci când în sfârșit a venit, a fost anunțat numai printr-un buletin oficial, la care nici un ziar turcesc nu a îndrăznit să adauge vreo silabă, este sugestiv pentru severitatea controlului exercitat asupra agendei publice. Acest eveniment, foarte strâns legat de evoluțiile politice interne ale țării, a fost acceptat fără comentarii. Jurnaliștii străini prezenți aici au simțit și ei nevoia de a da dovadă de o prudență maximă în relatarea evenimentelor; într-o asemenea măsură, încât corespondentul de la *Neue Freie Press*, însărcinat să scrie un serial despre acest subiect, nu a îndrăznit să accepte, de teamă să nu fie expulzat.

Premisele evenimentului dau, de asemenea, de gândit.

Cu permisiunea dumneavoastră, trebuie să vă dau câteva explicații în legătură cu doamna Kemal, pentru a înțelege mai bine cea mai recentă dispută din cuplu.

Latife Hanım a beneficiat de o educație exemplară, ca fiică a unor părinți bogați. Scrie și vorbește majoritatea limbilor culturale importante din lume și cunoaște Europa din experiență directă; pe lângă toate acestea, este extrem de inteligentă, elegantă și frumoasă. Toți europenii care au avut ocazia să o cunoască îi laudă cunoștințele profunde. Firește, personalitatea ei este completată de anumite tendințe care urmează o direcție paralelă cu majoritatea virtuților ei: o dorință de supremație și o atitudine disprețuitoare și nedreaptă față de cei pe care nu-i simpatiza erau, fără îndoială, niște trăsături periculoase pentru relațiile ei cu soțul său și cu cercul lui de apropiați. Acestea fiind spuse, ea nu era cu totul neîndreptățită să-i respingă pe cei pe care îi bănuia că exercită o influență dăunătoare asupra soțului ei. Cu aproximativ o lună în urmă, la reședința prezidențială de la Çankaya, aproape de Ankara, s-a dat o mare petrecere, la care au participat İsmet Pașa, șeful statului-major Fevzi, alți demnitari și un tânăr virtuoz pianist. După cină, Mustafa Kemal a invitat-o pe soția lui să le cânte niște muzică bună. Ea l-

a rugat să fie scuzată, din cauza oboselii, iar Mustafa Kemal s-a întors către sus-pomenitul pianist; atunci poate că Latife Hanım a spus ceva nepotrivit. La sfârșitul bucății muzicale, Mustafa Kemal l-a felicitat ostentativ pe pianist, sărutându-l pe frunte. Atunci Latife Hanım și-a pierdut răbdarea și l-a ocărât aspru pe Gaziu de față cu invitații. Ce s-a întâmplat apoi este nu numai tulburător, ci și revelator pentru caracterul Gaziului. El s-a ridicat fără o vorbă și i-a tras soției sale o palmă zgomotoasă. Mâna pe care Latife Hanım a ridicat-o ca să se apere a zgâriat fără să vrea obrazul Pașei. Se spune că s-au produs și alte incidente. Latife Hanım a părăsit Çankaya chiar în acea noapte și s-a întors cu trenul de a doua zi dimineață la părinții ei din Izmir.

Gaziul a dat instrucțiuni pentru a se porni imediat procedurile de divorț, iar divorțul s-a pronunțat pe 5 august.

Reflectarea acestor evenimente a fost buletinul din data de 13 august, la care m-am referit mai sus și din care vă atașez un exemplar spre examinare.

Ca și în alte cazuri similare, este foarte greu să tragem o concluzie clară despre cine este partea vinovată. Este limpede că Latife Hanım și-a supraestimat puterile, astfel încât s-a amestecat din motive personale în diferite chestiuni. De exemplu, a aranjat numirea fratelui ei İsmail la ambasada turcă din Paris fără știrea soțului ei. Gaziul a aflat abia când a văzut cererea pentru eliberarea din funcție a lui İsmail – din cauza unei certe în public cu soția lui, într-un bar, care s-a sfârșit cu o sticlă de șampanie aruncată de el spre capul femeii. Cum era și de așteptat, incidente similare, atât la nivel administrativ cât și politic, fuseseră de mult folosite fără judecată de către uneltitorii de la curte – ca să spunem așa – ostili lui Latife Hanım, pentru a-l întoarce pe soțul ei împotriva ei.

Pe de altă parte, ar fi complet falsă afirmația că numeroasele influențe pozitive ale lui Latife Hanım asupra soțului ei nu au compensat aceste incidente regretabile. Acum nu mai stă nici un obstacol în calea acestor oameni cu proastă reputație care-l înconjoară pe președinte și la care m-am referit în raportul de față. Popularitatea fără margini a „Salvatorului“, dobândită atât în timpul războiului de independență, cât și după aceea, poate deveni vulnerabilă. Consecințele unui asemenea prejudiciu ar fi foarte însemnate pentru evoluția politică internă a Turciei. Această preocupare pentru gravitatea situației m-a determinat să vă raportez nefericitele evenimente prezentate mai sus.

Stimate domnule ministru, permiteți-mi să vă exprim profunda mea loialitate,

Însărcinat cu afaceri

Reacții la divorț

Divorțul a împărțit cercul lor de apropiați; unii se pronunțau: „Și-a necăjit soțul și el a divorțat de ea“, iar alții se lamentau: „Ce nenorocire!“. İsmet Pașa și soția lui Mevhibe erau inconsolabili

după despărțire; zile în șir el a purtat ochelari fumurii[356].

Fethi și Galibe Okyar, care se aflau la Paris, au fost profund întristați când au aflat. Scrisoarea pe care Galibe i-a scris-o lui Latife se păstrează și astăzi la Institutul Turc de Istorie.

Fuhrettin Altay Pașa notează în memoriile sale: „Cel mai trist eveniment al anului a fost despărțirea lui Atatürk de Latife Hanım“, referindu-se la anul 1925[357].

Rauf Orbay, care se distanțase de Mustafa Kemal în acei ani, descrie și el divorțul ca pe o mare nenorocire.

„Trebuia să fie mai înțelegătoare...“

Sora mai mică a lui Latife, Rukiye, crede că sora ei trebuia să fie mult mai înțelegătoare. Odată i-a mărturisit prietenei sale Leman Karaosmanoğlu:

> Știi, Leman, sora mea a făcut o mare greșeală. Dacă aș fi fost eu soția lui Atatürk, aș fi spus: „Iubește, dragul meu... Iubește întregul univers... Iubește, meriți orice. Meriți totul“. Și n-aș fi făcut niciodată scandal.

Münci Uşşakizade a comentat: „Sora mea este o femeie minunată. Dar l-a tratat pe Gaziu ca pe un bărbat oarecare. Nu a înțeles că se măritase cu un geniu rar. De aceea ea a fost un handicap pentru el“[358].

Sabiha Gökçen, una dintre fiicele adoptive ale lui Atatürk, a spus: „Dacă Latife Hanım ar fi fost puțin mai răbdătoare, mai isteață – vă rog să rețineți că n-o numesc neinteligentă –, această căsătorie ar fi putut dura o viață întreagă“[359].

Unchiul ei, Halit Ziya, oferă o descriere pătrunzătoare a caracterului lui Latife:

> Toată familia îi recunoștea lui Latife inteligența, caracterul plăcut și atitudinea relaxată; avea cunoștințe și o cultură profunde, era o fată fără pereche, mândria oricărei familii. Avea răbufniri temporare, ca furtunile de primăvară. Odată am simțit nevoia de a o lămuri și a o avertiza[360].

Peste mulți ani, Latife însăși i-a mărturisit lui Șehvar Çağlayan, evaluându-și căsnicia: „Dacă aș fi știut atunci ceea ce știu acum, aș fi acționat cu totul diferit. Eram înconjurați de atâta corupție, iar eu

eram prea tânără ca să mă lupt“[361].

Lord Kinross, Villata și von Mikush...

Biografii bărbați ai lui Atatürk cred cu toții că toanele și atitudinea dominatoare a lui Latife au pus prea mult la încercare răbdarea soțului ei, astfel încât ea a meritat divorțul.

Lordul Kinross afirmă:

> Latife, așa cum i se cădea unei soții occidentale, nu putea fi ținută sub control. Nici nu avea tactul feminin de a disimula, de a-l conduce fără să pară că face asta. Îl cicălea și-l critica.

Adăugând că începuseră să se jignească unul pe altul și că gelozia lui Latife era mai mare decât ar fi putut tolera soțul ei, el spune că Mustafa Kemal a hotărât că venise timpul să pună punct[362].

Diplomatul argentinian Jorge Blanco Villalta susține că Latife și-a depășit cu mult poziția de primă doamnă a Turciei în ceea ce privește implementarea reformelor și îndeosebi emanciparea femeilor, revoltându-se că era limitată la propriul ei cerc când mai erau atâtea de făcut. El comentează: „Așadar nu era atât de inteligentă precum părea“ și adaugă:

> Începuseră certurile și se instalase o răceală evidentă. Latife devenise din ce în ce mai dominatoare. Cerea să i se execute imediat comenzile. Dirija viața și obiceiurile soțului ei[363].

Von Mikush spune:

> Latife era o femeie prea deșteaptă ca să fie satisfăcută cu aria îngustă a treburilor casnice, dar nu era destul de deșteaptă ca să-și țină în frâu soțul prin calitățile ei feminine și să compenseze pentru ceea ce-i lipsea lui. Se pare, de asemenea, că a reacționat foarte negativ la modul lui autocratic de existență, vrând să-i impună restricții, exact cum făcuse la Izmir, când l-a privat de „orice ar fi putut să-i dăuneze sănătății“. Se poate ca aceasta să fi fost cauza finală a rupturii dintre ei. La fel de brusc cum organizase ceremonia de căsătorie, el a scris o scrisoare de divorț – vechea lege mahomedană era încă în vigoare – și Latife a trebuit să plece de la Çankaya[364].

Joséphine și Latife

Presa turcă s-a mărginit la știri cât se poate de scurte, dar cea străină a dedicat multe coloane divorțului dintre Mustafa Kemal și „soția lui ultramodernă“. Consensul era că progresista Latife, simbolul modernizării în lupta cu reacționarismul, fusese sacrificată din cauza poziției ei de vârf în mișcarea feminină din Turcia.

Cu siguranță aceste articole au ajuns în Turcia în acea perioadă, și totuși nici unul nu este menționat în cărțile despre Latife publicate în țară. Aceasta ar putea fi prima dumneavoastră ocazie de a citi aceste comentarii, care sunt ele însele niște documente valoroase. În anii de după divorț, publicații proeminente în limba engleză au ținut viu subiectul: *New York Times*, *Washington Post*, *Toronto Daily Star*, *Chicago Daily Tribune* sau revista *Time*.

Unele dintre comentarii se refereau la modalitatea divorțului: decretul guvernamental de divorț la care recursese Mustafa Kemal era considerat destul de bizar, deloc măgulitor pentru imaginea noii Turcii. Prima doamnă a Turciei era desemnată în termeni politici: „Mustafa Kemal a divorțat de soția lui sufragetă printr-un decret“. Presa străină susținea că politica jucase un rol în divorț; un interviu dat de Latife imediat după întoarcerea la Izmir a contribuit, probabil, la această idee. Ea asemăna divorțul lor cu cel dintre Napoleon și Joséphine.

Pe Latife o aștepta o perioadă de suferință. Era iute la mânie, se aprindea și se calma repede. Furia i se domolise până a ajuns la Izmir; nu-i mai rămâneau decât remușcările. Se învinovățea pentru această consecință și credea că fusese „puerilă“.

Casa Albă era plină de amintiri, fiecare cameră îi readucea în gând atâtea lucruri. Nu îndrăznea să pășească pe verandă, unde ea și Mustafa Kemal se întâlniseră prima oară, sau să se uite la portretul lui în ulei de pe perete. Locul acela, unde altădată fuseseră șoptite vorbe dulci, părea acum mormântal. Nu-i venea să creadă ce se întâmplase. Latife, mama și bunica ei plângeau împreună.

Ziarele engleze, franceze și germane, pe care nu suporta să le vadă, vorbeau despre ea. Presa americană, în special, îi înălța laude și trata în mod constant divorțul.

Încă era în stare de șoc când, într-o zi, cineva a sunat la ușă: sosise un jurnalist american. Nu știm dacă a fost o întâlnire programată dinainte sau dacă el venise la nimereală. Acest interviu fascinant, niciodată publicat în Turcia, dezvăluie nu doar o femeie înfrântă, dar și una hotărâtă să înfrunte mai departe viața. Să citim cu atenție opiniile ei deschise, publicate mai întâi în *Toronto Daily Star*, apoi în *New York Times* și în cele din urmă în revista *Time*:

SOȚIA LUI MUSTAFA KEMAL ESTE SACRIFICATĂ AMBIȚIEI

Latife Hanım, frumoasa soție a lui Mustafa Kemal, conducătorul Turciei, a fost înlăturată prin decret prezidențial și declară într-un interviu exclusiv că este o Joséphine modernă.

Soțul ei s-a lăsat convins, declară ea, că ea ar fi stat în calea carierei lui și, precum Napoleon, el și-a sacrificat iubirea ambiției.

„Este cumplit să-ți fie astfel spulberat visul de fericire; să-ți dispară deodată dragostea cu totul din viață."

Acesta a fost comentariul plin de pasiune al lui Latife Hanım, soția proaspăt divorțată a lui Kemal Pașa, primul președinte al Turciei, vorbind despre decretul prin care fusese dizolvată căsătoria lor.

Era vizibil afectată. Deși plecase din Istanbul cu ceva timp în urmă cu groaza iminentului sfârșit al căsătoriei sale fericite, era limpede că sperase întotdeauna că „lucrurile se vor rezolva"[365].

Ziarul canadian presupune că ea a plecat la Istanbul înainte să se mute înapoi la Izmir.

„Se repetă cazul lui Napoleon și al lui Joséphine. Mi-am iubit soțul și am făcut tot ce mi-a stat în puteri ca să-l ajut să-și împlinească ambițiile pentru el și pentru țară. Uniunea noastră stă în calea progresului său viitor și, ca în cazul lui Joséphine, femeia trebuie să fie sacrificată.

Dar nu mă plâng. Dacă prin despărțire pot contribui la fericirea lui, voi fi mândră, dar și puțin tristă când mă gândesc la ce a fost."

Doamna Kemal are prestanța deplină pe care o aștepți de la o femeie care a jucat un rol atât de important în istoria Turciei și în succesele soțului ei. O femeie frumoasă și viguroasă, are o ținută desăvârșită și este evident că stăpânește bine metodele relațiilor publice.

Revista *Time* a adăugat pe 24 august 1925:

„Nu-i așa că este păcat când se despart doi oameni pe care Allah părea să-i fi unit pentru a împlini voia Lui printr-o asociere armonioasă și fericită?

Căsătoria noastră a fost una din dragoste, chiar și în sensul pe care-l dați dumneavoastră termenului în Occident. Soțul meu și cu mine am fost pe cât de fericiți au putut fi bărbatul și femeia în grădina Raiului până când s-a ivit

șarpele.

Cine a fost șarpele? Văd cum vi se formulează întrebarea în minte, dar nu vă pot răspunde. Este secretul meu și-l voi lua cu mine în mormânt. Este suficient să spun, pentru lume, că am ajuns într-un punct în care soțul meu a fost făcut să creadă că trebuie să aleagă între partenera și viitorul lui. A ales."

„Mai trebuie să spun un lucru", a continuat ea. „Acesta nu este sfârșitul carierei mele. Mă voi dedica de acum muncii pe care o pot face pentru țara și pentru sexul căruia îi aparțin. Le voi arăta că este greu să strivești spiritul unei femei ca mine."

Jurnalistul de la *New York Times* care căuta secretul pe care ea jurase să-l păstreze toată viața ajunge la concluzia că divorțul fusese consecința celui mai mare pericol prin care trecuse Turcia după Gallipoli și comentează atmosfera politică de la Ankara:

Oameni politici și jurnaliști au vrut să afle secretul pe care Latife Hanım l-a purtat, ferecat în suflet, de la palatul prezidențial din Ankara până la casa tatălui ei din Izmir. Orice încercare de a dezlega această enigmă este o simplă ghiceală, însă, în ciuda referirii ei la „cine este șarpele", norii care se adună peste Mosul și la granița cu Irakul ar putea oferi un răspuns.

---

[354] Barlas.

[355] „61. Yıldönümünde Atatürk'ün Boşanma Öyküsü", trad. Tanıl Bora, *Tarih ve Toplum*, august 1986, nr. 32.

[356] Dündar, 28 octombrie 2003.

[357] T. Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor*, pp. 389-390.

[358] Akay, p. 184.

[359] Belli, p. 105.

[360] Uşaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, p. 116.

[361] Interviu cu Șehvar Çağlayan.

[362] Kinross, p. 423.

[363] Villalta, p. 361.

[364] von Mikusch, p. 369.

[365] *Toronto Daily Star*, 28 august 1925.

32
Despărțirea

Mai multe persoane au încercat să mijlocească o împăcare la începutul despărțirii. Vecihe comentează despre starea lui Latife imediat după divorț:

> Latife Hanım avea inima frântă fără speranță după ce-l pierduse pe singurul bărbat cu care se potrivise. Cei din jurul ei erau împărțiți. Un grup voia să-i împace pe Latife Hanım și pe Atatürk. Celălalt, să le întărească despărțirea. De câte ori nu l-am auzit cu urechile mele pe Nuri Conker spunând: „Zău, Pașa, cine are nevoie de o cicălitoare? Hai mai bine să bem ceva...“?

Latife a început, încetul cu încetul, să-și imagineze noua viață, după ce primise actul de divorț trimis acasă la tatăl ei. O aștepta atât de multă suferință. Cu o clipă în urmă era la zenit, iar acum era redusă la statutul unei femei „trimisă acasă la tatăl ei“ de către conducătorul țării.

Tatăl ei se afla la Trieste la momentul divorțului; Latife se ferise să-l informeze. Auzind vestea la întoarcere, el i-a scris o scrisoare de rămas-bun lui Mustafa Kemal:

> La întoarcerea de la Trieste, joi, am aflat de ordinul dumneavoastră în legătură cu fiica mea.
>
> Stima și afecțiunea noastră – acum îndepărtate – față de nobila dumneavoastră persoană, venerabilul nostru conducător și Marele Salvator al țării, a crescut mereu și va crește în continuare. Aș dori să vă transmit recunoștința mea pentru generoasele concesii făcute în trecut la cererea noastră ocazională și să implor, Excelență, ilustra dumneavoastră bunăvoință.
>
> Uşşakizade Muammer

16 august 1925[366].

Scrisorile foarte măgulitoare trimise de un congresman american, sosite în aceeași perioadă și care o invitau pe Latife să țină conferințe la Paris și la New York, au mai înveselit-o puțin: „Ați atras atenția lumii întregi cu inteligența, grația, curajul și strălucirea dumneavoastră; ceea ce ați realizat pentru țară, la o vârstă atât de tânără, v-a conferit un statut memorabil“.

Reportaje filmate cu ea erau proiectate în cinematografele din toată America; sute de articole apăreau despre ea; iar dacă ar fi acceptat ar fi făcut un enorm serviciu țării, ca una dintre cele mai prestigioase femei din lume. Latife urma să câștige 100.000 de dolari din aceste conferințe plătite și să atragă la fel de multă atenție ca Marie Curie. Subiectul era deja fixat: Turcia, femeile și lumea, ieri, astăzi și mâine.

Scrisorile se întreceau în laude, dar Latife era nehotărâtă. Ca fostă primă doamnă a Turciei, acum divorțată, trebuia să cântărească bine orice călătorie și invitație la conferințe.

Scrisoarea pe care i-a trimis-o lui Mustafa Kemal

Mustafa Kemal a călătorit la Izmir în octombrie 1925. Această vizită a tulburat-o peste măsură pe Latife și, incapabilă să se controleze, i-a scris o lungă scrisoare soțului ei despre sentimentele față de el. Să citim câteva pasaje din această scrisoare, datată 12 octombrie:

> Mărețul meu conducător,
>
> Kastamonu, Bursa, Balıkesir, Akhisar, Manisa și, în cele din urmă, frumosul meu oraș natal, merituosul Izmir, înmiresmat de trandafirii pereni. O iubită cucerită pentru totdeauna și devotată ție cu toate emoțiile, idealurile și existența ei!
>
> [...] ai intrat în Izmir în fruntea armatei tale. Îți aduci aminte? Fecioara turcă înlăcrimată, înrobită cu lanțuri negre. I-ai făcut dreptate. Ai transformat-o în „Victoria“, simbolul Izmirului eliberat.
>
> Și totuși tu, care i-ai desfăcut lanțurile de la mâini și de la picioare, i-ai ferecat inima pentru totdeauna.
>
> Da, victoria este îndrăgostită de tine, mărețule bărbat.
>
> [...] și da, repet aici fraza pe care o scrisesem atunci, stând la picioarele

acelei nobile femei: „Nici o putere nu mă poate îndepărta de ochii tăi albaștri. De vreme ce întregul Izmir îți jură credință și tu îi răspunzi cu aceeași afecțiune, mă consider o membră a acestei mulțimi“.

[...] Nici o altă femeie din istorie, sau de oriunde în lume, nu s-a bucurat de un asemenea extaz cum am simțit eu cu tine. Să fii sigur de asta! Nu-ți scriu ca să cer compasiune. Pasiune, nu compasiune. Nu-i așa, mărețul meu conducător?

[...] Să nu te piardă nimeni. E atât de cumplit... Te rog să-mi îngădui... Să-mi îngădui să-mi repet obiceiul preferat, cel de care mi-e dor cu disperare, lasă-mă să-ți sărut mâna sfântă...

Lasă-mă s-o ridic la fruntea mea pură și cinstită.

De la Latif

A refuzat ofertele de ajutor financiar din partea lui Mustafa Kemal, pretinzând că nu are nevoie. La început, credea că își poate lua o slujbă. Din păcate, era doar un vis. L-a informat pe Mustafa Kemal despre încercările ei într-o serie de bilete.

Acestea i-au fost transmise lui Mustafa Kemal de către prietenul lor comun Rıza Bey în octombrie 1925. Ea cerea un post de profesoară într-o școală, de secretară la o ambasadă sau altă poziție de funcționar public. Nu știm dacă scrisoarea și biletele au fost trimise împreună.

Generalul Fahrettin Altay, oaspete la Çankaya în acea perioadă, scrie în jurnalul său:

Ea nu îndrăznea să iasă de frica insultelor și era jignită de faptul că unele cunoștințe pe care le întâlnea întâmplător întorceau ochii în altă parte. O slujbă ar fi ținut-o ocupată. Atatürk a povestit toate acestea destul de calm și de echivoc, dar s-a ferit să-și anunțe decizia. S-a întors către Afet Hanım [İnan] și i-a spus să-și înceapă munca în învățământ; urma s-o trimită înapoi la Paris pentru a-și completa educația[367].

El adaugă că Mustafa Kemal a schimbat subiectul după citirea scrisorii.

Evident, Latife nu a primit nici un răspuns la cererile ei pentru o slujbă. Toate ușile aveau să fie de acum închise în fața acestei tinere femei care era atât de educată și de doritoare să facă atât de multe lucruri? Avea să fie lăsată în voia soartei, singură cu experiența, aptitudinile și energia ei?

Să ne întoarcem la presa mondială a vremii. O știre cu titlul

„Divorțul lui Kemal Pașa“ a apărut în *Washington Post*, pe 16 noiembrie 1925; acesta propune un alt unghi:

> Se spune acum că Latife Hanım, fosta soție a lui Kemal, va contesta la tribunalul turc divorțul decis de Pașă. Ea a fost prima femeie cu adevărat emancipată din Turcia și l-a influențat pe soțul ei să abolească divorțul mahomedan și să introducă actuala lege a căsătoriei în Turcia.
>
> Decretul de divorț nu a fost emis de un tribunal turc, ci prin propria declarație a lui Kemal, permisă doar sub vechea lege mahomedană, care a fost abrogată. Relatările din Turcia spun că fosta lui soție și prietenii ei se pregătesc să facă din efortul ei de a anula divorțul un adevărat test pentru validitatea legii căsătoriei, care a fost promulgată în mare parte datorită puternicei ei influențe personale.

Nu știm dacă ea a făcut vreodată apel, deși nu este greu să ne imaginăm că ideea îi va fi trecut prin gând. *Wahington Post* laudă, de asemenea, reforma pălăriilor[368] și critică practica divorțului unilateral de către bărbații din Turcia.

> Acum, vechiul privilegiu necontestat al înlăturării soției este negat. Roțile progresului se învârt cu adevărat în teritoriul de dincolo de Bosfor.

Cum Codul Civil era încă în dezbatere aprinsă și nu fusese supus la vot în Adunare, Latife nu prea putea face mare lucru pe moment. Dar prezumția statului de drept trebuie să fi fost punctul de plecare pentru ziare – interpretând reformele deja implementate, au presupus, probabil, că legile islamice fuseseră abrogate, astfel deschizându-se o cale pentru ca ea să conteste divorțul. De fapt, un proiect de lege – care ar fi ameliorat soarta lui Latife și tuturor femeilor din Turcia – a fost prezentat Adunării pe 20 decembrie, la o lună după publicarea acestui articol.

Să presupunem că Martha Washington ar fi fost ca Latife…

New York Times a revenit asupra divorțului dintre Latife și Mustafa Kemal după aproape un an, pe 6 iunie 1926, într-un articol de S.T. Williamson:

> MAI MULT DECÂT FICȚIUNE
>
> El este numit un George Washington al Turciei. Cel mai de seamă geniu

militar dintre compatrioții săi, a ridicat și a condus o armată de țărani înarmați, a alungat inamicul de pe teritoriu, a eliberat țara de dominația europeană și apoi a devenit primul președinte al tinerei, nefinisatei și zbuciumatei republici.

Dar nimeni nu o comparase pe soția lui cu Martha Washington. Să presupunem că Washington ar fi văzut-o pentru prima oară pe Martha Custis când a intrat în Yorktown în fruntea zdrențuitei Armate Continentale. Să presupunem că ei s-ar fi căsătorit după patru săptămâni, nu în fața unui cleric, ci a ofițerului de stare civilă, chemat în grabă de la registrele lui la casa familiei Custis. În plus, să presupunem că soția lui Washington, prima doamnă a țării, ar fi renunțat la voluminosul costum tradițional al sexului său și ar fi apărut în public în pantaloni de călărie, în ocazii precum inspectarea de către soțul ei a miliției din New York.

Apoi, dacă toate acestea nu sunt de ajuns, să ni-l imaginăm pe George Washington nu doar aprobând ideile avansate ale soției lui, ci chiar preluându-le în mesaje către Congres. În sfârșit, să presupunem că un Congres și o națiune alcătuite în mare parte din fermieri, o populație ostilă de secole progresului, ar fi acceptat placid opiniile moderne ale lui George și ale Marthei Washington.

Toate acestea sunt dovezi că, deși istoria se repetă, este periculos să faci paralele istorice.

[...]

De fapt, continuarea paralelei cu Washington ar fi o piedică atunci când spunem povestea soției unui bărbat care încă este conducătorul țării sale. Ea s-a născut într-o vilă spre care urcă o mie de trepte, mult deasupra orașului de unde vin smochinele. Tatăl ei era un comerciant puternic, un om care cunoștea lumea din afara granițelor și care a refuzat să-și crească fiica după strictele cutume musulmane. În copilărie, ea a învățat franceza la Paris și engleza la Londra. Intelectual, era o cosmopolită, dar sufletește rămânea o femeie turcă.

[...] Ei au avut o nuntă modernă, dar divorțul s-a făcut conform vechii cutume musulmane. Singura formalitate a fost ca bărbatul să anunțe că își înlătură soția. Astfel, exponenții Noii Turcii și ai emancipării femeilor turce s-au despărțit într-un mod prescris de trecutul pe care au vrut atât de sincer să-l răstoarne.

Nici acum fosta soție a președintelui Turciei nu dorește să-și privească experiența într-o lumină modernă, refuzând să scrie o carte despre asta. Totuși, poate pentru că este femeie, va vorbi despre acestea, căci...

Guvernul de la Ankara a refuzat să emită un pașaport care i-ar fi permis lui Latife Hanım, soția de care Mustafa Kemal a divorțat, să viziteze Europa și America într-un turneu de conferințe.

O scrisoare scrisă de Latife fostului ei soț pe 22 martie 1926 dezvăluie o femeie în pragul sinuciderii. Ea reflectă nefericirea

tânguitoare a unei femei lăsate să se chinuie în mijlocul unui vârtej de bârfe și îi amintește lui Mustafa Kemal de datoria lui... Latife îi spune că el a închis ochii la umilirea unei femei care se consideră o parte integrală a lui.

> Mărețul meu conducător, Pașă de neînlocuit,
>
> Dacă ai ști numai cât de dor îmi este de tine. Cum tânjesc după puterea și căldura luminii gânditoare răspândite de ochii tăi. După vocea ta atrăgătoare, fermecătoare, acea voce răsunătoare care copleșește ascultătorul, aprinde cele mai mărețe pasiuni naționaliste și călăuzește spre cele mai grele țeluri...
>
> Dacă ai ști cât de nefericită sunt [...] cât de dezolată.
>
> Să rămân fără tine... Ce lipsă absolută... Ce nenorocire cumplită. Trăiesc asta cu toată ființa mea.
>
> Pașam. Abisul de lângă mine este destul de adânc și de primejdios ca să le dea amețeli și celor mai vajnici dintre oamenii cu cel mai nobil caracter. Să nu te îndoiești. Mă înspăimântă acest abis. Îl privesc. Sufletul meu este flămând, sunt distrusă, dar mă gândesc la tine, chiar dacă ești atât de departe.
>
> Oh, frumosul meu pașă. Te simți bine? Cum stai cu sănătatea? Ai grijă de tine? Oh, o dată să te pot vedea, m-aș liniști. Există o biată „roză“ pe care ai cules-o de pe câmpurile victorioase ale Izmirului, o fată turcă pe care ai apreciat-o pentru o zi, ai respectat-o, ai lăcrimat pentru ea o dată și ai iubit-o, fie și numai pentru o clipă. Ea este numai a ta. Te implor! I-ai făcut chipul zâmbitor să se ofilească. Ai lăsat-o fără casă și în sărăcie...
>
> Ai împins-o într-un vârtej de bârfe.
>
> Te rog să-i respecți memoria, dacă nu altceva. N-o lăsa să sufere insulte sau dispreț în vreme ce-i ocrotești pe copiii lăsați în grija ta din altă epocă! Pentru că... Ea este a ta, orice s-ar fi întâmplat! Tu ai darul supraomenesc de a simți și a exprima dorințele celorlalți chiar înainte ca ei înșiși să le știe!
>
> Deznădejdea și durerea mea sunt nesfârșite. Te rog să-mi dai permisiunea... Lasă-mă să merg și să spun lumii întregi lucrul acesta: „Mica mea inimă e un templu. În ea arde o flacără. O flacără numită iubire pentru Mustafa Kemal. Sunt o ființă care trăiește numai cu și pentru această iubire. Singura mea cale este cea pe care o va indica el!“.
>
> De la Latif

Reșat Kaynar, a cărui slujbă de expert în arhivă presupunea și citirea scrisorilor personale ale lui Latife, își amintește într-adevăr că Mustafa Kemal a emis un permis cu care ea să călătorească în Europa pentru tratament. „Și-a dat permisiunea cu condiția strictă ca ea să nu vorbească cu nimeni“[369].

Presa străină se referea frecvent la restricțiile impuse lui Latife în privința călătoriei în străinătate din iunie 1926, susținând că nu i

se permitea să accepte ofertele de a ține conferințe și a scrie cărți.

> Latife Hanım se ferește să ceară un pașaport care i-ar permite să țină conferințele planificate în SUA, pentru a evita orice acuzație de critică la adresa fostului ei soț ori a regimului[370].

Nu se știe dacă ea chiar a făcut atunci cerere pentru obținerea pașaportului sau dacă aceasta era o pură speculație. Atitudinea Ankarei trebuie să-i fi accentuat propriile îndoieli. Nepoata ei Dilek Bebe spune: „A primit invitații la conferințe din toată lumea, propuneri de a scrie și de a preda la universități. Dar nu-i dădeau voie“.

Latife se gândea să ceară pașaport chiar înainte de un incident care avea să zguduie din temelii viața politică a Turciei.

Iunie 1968: complotul de asasinare de la Izmir

Când Mustafa Kemal se pregătea să pornească spre Izmir pe 14 iunie 1926, printr-o telegramă a sosit o știre strivitoare. Kâzım Dirik, guvernatorul Izmirului, relata descoperirea unui complot de asasinare și îl ruga pe Pașă să-și amâne călătoria.

Presupușii lideri ai complotului au fost capturați la Izmir mai târziu în aceeași zi: Ziya Hurșit, un orator înflăcărat din Al Doilea Grup care condusese opoziția în parlamentul anterior, și trei asasini plătiți. Planul, se susținea, era ca, în timp ce ucigașii îl atacau pe Mustafa Kemal, Ziya Hurșit să stârnească panică, permițându-le astfel să fugă. Revolta generală a condus la decizia de a-i judeca pe conspiratori la Tribunalul Independenței, care i-a arestat fără întârziere pe suspecți. Țintele erau parlamentarii din dizolvatul Partid Republican Progresist și nume de vază din Comitetul pentru Uniune și Progres din perioada pre-republicană. Foști miniștri, parlamentari și chiar câțiva camarazi de arme ai lui Mustafa Kemal a fost arestați, acuzați cu toții de implicare în complot.

Printre cei arestați se numărau Alia Fuat Cebesoy și Kâzım Karabekir, renumiți comandanți din Lupta Națională. Rauf Orbay era de negăsit. Halide Edib și soțul ei, Adnan Adıvar, plecaseră în străinătate în 1925.

Tribunalul Independenței din Izmir a condamnat treisprezece oameni, găsiți vinovați de conspirație, care au fost spânzurați dimineața devreme pe străzile și în piețele unde urma să aibă loc asasinatul. Numai datorită intervenției lui İsmet Pașa au fost achitați generalii.

La Tribunalul Independenței din Ankara a început pe 2 august procesul foștilor lideri ai Comitetului pentru Uniune și Progres, acuzați de tentativă de schimbare a constituției și de dizolvare a Marii Adunări Naționale a Turciei. Verdictul a fost anunțat pe 26 august: patru unioniști, printre care fostul ministru de finanțe Cavit, au fost condamnați la moarte.

Parlamentari, foști miniștri, guvernatori și funcționari au fost acuzați, nu au avut dreptul la apărare, au fost judecați de un complet care nu era alcătuit din oameni ai legii și au fost condamnați la moarte la Izmir și Ankara.

Latife la Istanbul

Datorită unui ziar american aflăm despre mutarea lui Latife de la Izmir la Istanbul în iunie 1926, în acea perioadă foarte încărcată:

> Întoarcerea lui Latife Hanım la Istanbul a reaprins speculațiile legate de motivul pentru care Mustafa Kemal a divorțat de ea. Gura ei este pecetluită, iar președintele Noii Turcii nu a găsit vreodată de cuviință să discute motivul.
>
> Turcoaicele mai bătrâne tind să creadă că s-a întâmplat pentru că ea nu avea copii. Toți turcii vor copii, mai ales fii, iar Latife a trăit doi ani și jumătate cu Kemal fără să-i dăruiască un moștenitor.
>
> Dar femeile mai tinere, mai ales cele care știu mai multe despre politica modernă, propun alte motive. Latife era în relații proaste cu majoritatea politicienilor din jurul soțului ei; ea îl venera și era atât de geloasă pe anturajul lui încât se spune că ar fi deschis telegrame și scrisori adresate lui Kemal[371].

Mustafa Kemal nu era împărat, iar motivul divorțului nu fusese lipsa unui moștenitor, dar asemenea speculații nu erau o mare surpriză.

Latife era o „celebritate“ importantă, de la care întreaga lume aștepta să se comporte ca purtătoare de cuvânt a procesului de schimbare din Turcia. Acesta este motivul pentru care a atras

atenția presei internaționale și a continuat să primească invitații și în anii ’30. Poate că Turcia o dăduse la o parte dintr-o lovitură, dar presa mondială o privea ca pe o femeie nedreptățită și era de partea ei.

Primea Latife vizitatori?

Cine o vizita în acele zile, dacă o vizita cineva? Rıza Nur, un ministru, sugerează că secretarul particular Tevfik și Mahmut Soydan, parlamentar de Siirt, s-au numărat printre cei care treceau pe la ea, deși părerea lui este că acestea nu erau deloc vizite amicale. Erau făcute, mai degrabă, pentru „a o avertiza să nu vorbească“.

El însuși s-a străduit din greu să treacă de reticența ei:

> Am abordat subiectul din multe unghiuri, dar ea nu a spus niciodată nimic. Dinadins am stat ore întregi. Tatăl ei, om precaut, nu ne-a lăsat singuri nici o clipă. Nu oricine îndrăznea s-o viziteze. Eu am mers și într-o a doua vizită. Am încercat iarăși să scot ceva de la ea. Și din nou am eșuat. Biata de ea nu se întâlnea cu nimeni. Nici nu putea să iasă din casă. Atât de greu. Parcă ieri se bucura de o autoritate absolută, desfătându-se în ceremonii și aplauze. Acum e numai un om de rând... Școala mixtă se numea înainte Școala Latife Hanım. I-au înlăturat numele cu dalta a doua zi după divorț. A fost foarte rănită când a auzit. I-am zis că are nevoie să schimbe mediul, dar nu voia să mă asculte. A slăbit, a devenit palidă; părea în pragul tuberculozei[372].

Tot ce am știut vreodată despre a doua viață a lui Latife este asta: o femeie izolată, părăsită, distrusă! Câteva discuții lungi cu nepotul ei Muammer Erboy au revelat o Latife Hanım cu totul diferită: o doamnă care era hotărâtă să-și depășească durerea, care-și petrecea timpul cu cei dragi și se bucura de un stil de viață inaccesibil multora dintre noi. O Latife Hanım care urmărea constant problemele din Turcia și din lume, care se retrăgea în biblioteca sa pentru a citi cu aviditate, care scria, care poate că aparent îl șterse pe Mustafa Kemal din sufletul ei, dar care lăuntric a ținut mereu la el.

O nouă casă pentru familia Uşşakizade

Familia ei a cumpărat o clădire cu patru niveluri în cartierul Ayaspașa, cu vedere spre Bosfor: era una dintre cele mai frumoase case din Istanbul, aflată chiar în inima orașului. În mod evident, nu aveau nici o intenție de a se izola de oraș sau de oameni.

Trei dintre frații lui Latife se căsătoriseră cât trăise ea la Çankaya: Ömer, İsmail și Vecihe.

Latife locuia la ultimul etaj al casei din Ayaspașa a tatălui ei, cu cercul intim de rude și prieteni și cu amintirile ei. Își petrecea multe ore în camera ei și făcea plimbări lungi prin grădina cu vedere spre Bosfor, umbrită de magnolii. Privind de la fereastră, îl vedea pe Mustafa Kemal sosind și plecând de la palatul Dolmabahçe. Umblau zvonuri că, în timp ce ea se uita după soțul ei, statul era cu ochii pe *ea*.

Scrisori către Vasıf Çınar

Cunoaștem bine starea de spirit a lui Latife din primii ani de după divorț. În prima scrisoare pe care i-a trimis-o lui Vasıf Çınar, fost ministru și prieten apropiat, se refera la sine ca la fiica îndurerată a Izmirului, stingându-se în tristețe și chin într-un colț al Istanbulului.

În această scrisoare, datată 21 august 1926, Latife se descrie ca o ființă pe cale să se întoarcă în pământ asemenea unei frunze uscate. Este limpede că se gândește la moarte. Mai scrie și despre suferințele ei fizice și sufletești. Spune că nu o trage inima să se despartă de tot ce este turc, de limbă sau de țară. Se pare așadar că zilele pașaportului imposibil de obținut trecuseră de mult. Totuși ezită dacă să plece sau să rămână.

Exprimându-și supărarea într-un limbaj elegant, profund și literar, ea își rezumă tragedia: „Ce bună educatoare e durerea din inimă! Dacă ați ști câte lucruri continuă să mă învețe...“ Apoi amintește cum, deși cândva aproape căzuse în ghearele acelui groaznic sentiment de tristețe, s-a ridicat din nou și visează la ziua când nu va mai băga în seamă nici o durere lumească.

În scrisoare, i se adresează cu „dumneavoastră“.

Cine era Vasıf Çınar și de ce corespondau ei?

Ca și Latife, Vasıf Çınar era din Izmir. Tatăl lui provenea din familia Berdihan; mama ei venise din Creta, unde se născuse și el în 1896. A crescut la Izmir și s-a alăturat rezistenței. Și el studiase dreptul, iar el și Latife erau cam de aceeași vârstă. Fusese ales în august 1923 și îndeplinise funcția de ministru al educației în vremea când Latife se afla la Çankaya. De fapt, el era autorul și susținătorul legii pentru unitatea educației, o reformă dragă lui Latife.

A doua scrisoare pe care i-a trimis-o este datată 10 decembrie 1926. Aceasta anunță apariția unei noi Latife, hotărâtă să trăiască mai departe, orice s-ar întâmpla:

> Mă arăt astăzi în fața dumneavoastră cu un curaj reînnoit. Asta deoarece am hotărât să urmez sfatul celor care-mi poartă de grijă și care vor ca eu să supraviețuiesc și să mă tratez cum se cuvine. Am fost grav bolnavă în ultima vreme. Am acceptat, în sfârșit, că am nevoie să călătoresc și să mă tratez în străinătate. Voi sta acolo incognito, ca să evit orice complicații. [...]
>
> Latife[373].

Șederea lui Latife la sanatoriu pare să fi coincis cu mandatul de ambasador la Praga al lui Vasıf Çınar, între iunie 1925 și decembrie 1927. Scrisorile pe care i le-a trimis ea din Munții Tatra sunt semnate „Fatma Sadık“. Vecihe spune: „Atatürk a preferat ca ea să călătorească sub un nume fals, ca să-și păstreze anonimatul. La dorința lui pașaportul a fost emis pe numele Fatma Sadık“.

Latife cunoștea bine Europa. Atunci de ce alesese un sanatoriu din Munții Tatra, aproape de Praga, și nu în altă parte? Kafka, mort în 1924, stătuse la un sanatoriu din Tatra între 1921 și 1922. Celebra lui operă *Castelul* a fost scrisă în timpul petrecut acolo, iar el și Milena se întâlniseră pentru ultima oară la sanatoriu. Publicarea în 1925 a *Procesului* îl făcuse cunoscut, iar *Castelul* a urmat după un an. Se poate ca Latife să fi simțit o afinitate cu autorul.

Scrisoarea pe care i-a trimis-o lui Vasıf Çınar pe 26 ianuarie 1927 se referă a o carte pentru copii pe care o scria ea:

> Am stat la pat o săptămână. Sufăr de o formă ușoară de gripă spaniolă. În dimineața asta mi s-a făcut a doua radiogramă. Acestea confirmă că cinci săptămâni de terapie concentrată mi-au făcut într-adevăr bine. Tot ce doresc

acum este să mă îndepărtez de locul acesta. Am citit în ziare despre vizita ministrului educației, Necati Bey. Dacă mă întremez, îi voi prezenta un mic text la care lucrez de mult și care sper să fie de mare folos țării. Firește, opera mea este măruntă ca și mine. Dar le va ajuta foarte mult pe dădace să-i învețe pe iubiții noștri copii dragostea de țară și de națiune. Asta dacă ministrul va găsi o oarecare valoare în nutrirea acestor sentimente.

Fatma Sadık

Dacă Institutul Turc de Istorie ar fi făcut publice „Documentele Latife Hanım“ în februarie 2005, poate că am fi avut cu toții ocazia să citim „micul text“ care conținea opiniile ei despre sistemul turc de învățământ.

O a patra scrisoare, semnată tot „Fatma Sadık“, poartă data de 4 februarie 1927 și este trimisă tot din Tatra:

Stimatul și nobilul meu frate,

[...] Dacă o victimă a nenorocirii ca mine, zbătându-se într-un nesfârșit și istovitor abis, și-ar manifesta un preaplin de durere sau de emoție, în timp ce se luptă fără nici un ajutor cu viața, s-ar cuveni ca spiritele rafinate și nobile să-i îngăduie asta.

Fatma Sadık[374].

În ceea de-a cincea scrisoare, datată 25 februarie 1927, spune că s-a îngrășat cu patru kilograme și că s-a săturat să stea în spital. Era gata să se întoarcă la viață.

---

[366] Kocatürk, 2005, p. 375.

[367] Sorgun, p. 403.

[368] O lege din noiembrie 1925 interzicea în Turcia portul tradiționalului fes masculin, care era înlocuit cu pălăria occidentală (n. tr.)

[369] S. Kaplan, „Latife Hanım'ın Günlüğünü Bir Bilim Kurulu İncelesin“, *Hürriyet* (3 ianuarie 2005).

[370] *Toronto Daily Star*, 10 iunie 1926.

[371] *Washington Post*, 14 iunie 1926.

[372] Nur, vol. III, p. 316.

[373] Barlas, p. 27.

[374] Barlas, p. 47.

33
Lacrimi în ochii albaștri ai lui Mustafa Kemal

În zilele care au urmat divorțului, Latife își plângea de milă: se numea victimă a unei nenorociri sau femeie distrusă. Mustafa Kemal, pe de altă parte, a fost petiționarul: acum burlac, un bărbat liber, eliberat din strânsorile căsniciei care, ocazional, îi stingheriseră stilul de viață. E adevărat, avea multe reforme în lucru, avea putere, camarazi de arme care făceau fără ezitare tot ce le cerea și admiratori fără număr, dar era un bărbat singur.

Era mulțumit cu decizia pe care o luase? Majoritatea memoriilor par a evita subiectul.

Generalul de cavalerie Fahrettin Altay Pașa a fost primul comandant turc care a intrat în Izmir pe 9 septembrie 1922; se prea poate ca el să fie singurul om care a făcut comentarii asupra vieții lui Mustafa Kemal după divorț. A ținut un jurnal în timpul ședерii de unsprezece zile în casa de oaspeți de la Çankaya. El subliniază cât de lovit de durere era Mustafa Kemal:

> Cel mai trist eveniment al acestui an a fost despărțirea lui Atatürk de Latife Hanım. Faptul că acest lucru i-a frânt inima și felul în care încerca să braveze erau mai mult decât evidente. A fost auzit plângând în camera lui în timp ce asculta un trist cântec popular: „M-am preschimbat într-o privighetoare cu inima frântă“[375].

Sora lui Mustafa Kemal, Makbule Atadan, nu este de acord.

> Nu era omul care să plângă ușor. Și-a păstrat calmul chiar și în cele mai tragice momente. Îmi amintesc că a plâns la moartea mamei. Eu nu știu să mai fi plâns de atunci[376].

Latife avea oameni cărora putea să le împărtășească durerea ei, dar Mustafa Kemal nu era atât de norocos.

La câteva luni după divorț, Mustafa Kemal a plecat la Izmir, luându-l cu el pe Fahrettin Altay. Primul bal înregistrat oficial în epoca republicană a fost dat la Izmir, aproape ca o batjocură față de Latife. Această călătorie le-a provocat amândurora, probabil, o enormă durere.

„Ne temeam toți că va avea o cădere nervoasă!“

Fahrettin Altay notează cu sinceritate aerul general de preocupare pentru starea de sănătate mintală a lui Mustafa Kemal când îl descrie pe soțul plin de remușcări care tocmai divorțase de soția sa. De asemenea, afirmă că este posibil ca Afet İnan, o fată pe atunci în vârstă de șaisprezece ani, pe care au cunoscut-o în timpul călătoriei la Izmir, să fi împiedicat o cădere nervoasă. Această învățătoare abia ieșită de pe băncile școlii era așezată între Mustafa Kemal și Kâzım Özalp în timpul unui ceai de după-amiază oferit oamenilor de stat în timpul vizitei la școală. Familia ei provenea de undeva din vecinătatea orașului Salonic, un fapt destul de interesant pentru Mustafa Kemal pentru a i-o prezenta lui Fahrettin Altay:

> Mi-a prezentat-o ca „domnișoara învățătoare“ și eu am salutat-o cu politețe. Apoi el a început să vorbească despre această foarte tânără fată, respectuoasă, blondă cu ochi albaștri: „Familia ei stă foarte aproape de a noastră la Salonic, destul de aproape ca să fim rude. Sunt încântat că am cunoscut-o aici. Mama ei a murit și tatăl s-a căsătorit cu o fată tânără; așa încât această domnișoară a trebuit să înceapă să predea pentru a-și câștiga existența. Ar dori din tot sufletul să-și continue studiile, dar nu a avut posibilitatea până acum. A acceptat să devină fiica mea și să mă însoțească la Ankara. O să continue să predea, iar eu o să mă asigur că va avea posibilitatea de a-și continua studiile“. Am fost toți cuprinși de ușurare, fiindcă își găsise o tovarășă; ca să fiu sincer, ne temeam cu toții să nu aibă o cădere nervoasă. Această tânără, care a împiedicat-o, a făcut țării un mare serviciu[377].

Fahrettin Altay și-a început jurnalul vineri, 22 octombrie 1925. Madame Baver, o doamnă elvețiană înaltă și elegantă, în vârstă de cincizeci și cinci de ani, care se mutase în casă curând după plecarea

lui Latife, a câștigat titlul de „șefă de birou“ din partea generalului. Se pare că i se încredințase „educarea fiicelor lui Atatürk pentru a deveni doamne europene“. Mustafa Kemal a adoptat patru fete, care s-au mutat și ele în casă în aceeași perioadă.

Generalul scrie despre dățile în care l-a însoțit pe Mustafa Kemal la parlament sau au luat masa împreună și oferă o privire asupra petrecerilor de la reședință, unde apăreau figuri noi în fiecare seară. Descrie în cele mai mici detalii dansurile, invitații, mâncărurile și chiar animalele de companie din grădină. Cina din prima seară la reședință și-a găsit loc în jurnalul său:

> Atatürk însuși a venit să mă ia la cină la opt și jumătate. În salon era muzică. El stătea cu doamna elvețiană și cu cele patru fete adoptate, sporovăind veseli. În fața lui se aflau un pahar de rachiu și niște năut prăjit.

İsmet și Tevfik Rüștü Aras erau și ei invitați la cină în seara aceea. Tevfik Rüștü, care venise împreună cu soția și fiica sa, purta cravată albă și joben pliabil din mătase. Fahrettin Altay se plânge: „Atât de puțini dintre noi știau la acea vreme de cravate albe și de asemenea pălării!“. İsmet Pașa venise singur, ca de obicei; Mevhibe nu își însoțise bărbatul. Era și Afet la masă, în dreapta lui İsmet. Madame Baver și fetițele luaseră toate loc.

Meniul cuprindea supă, friptură de miel, gratin, vinete, o budincă cremoasă și pepene galben. La masă s-a servit vin, iar la final, șampanie; în mod evident, stilul de menaj al lui Latife supraviețuise. După masă, Mustafa Kemal a dansat foxtrot cu Madame Baver și apoi l-a îndemnat pe ofițerul de cavalerie, care nu luase niciodată lecții de dans, să o invite pe Madame Baver. „Mi-am petrecut tinerețea în Orient; așa că mi-a fost sorocit să dansez primul meu dans cu această doamnă de cincizeci și cinci de ani“, scrie Fahrettin Altay, înainte de a descrie valsul ce-ți tăia răsuflarea pe care l-a dansat Mustafa Kemal cu Madame Baver.

Emel, fiica lui Tevfik Rüștü, avea părul lung. Lui Mustafa Kemal i s-a părut de modă veche, așa că i-a cerut cuiva să îi scurteze părul atunci și acolo, după care i-a făcut un compliment: „Poftim, acum ești mult mai drăguță! Nu trebuie să ignori niciodată moda“.

İsmet a fost primul care și-a cerut voie să plece, la miezul-nopții.

Golul lăsat în urmă de Latife Hanım a fost umplut de sosirea celor patru fiice, a lui Afet și a lui Madame Baver... Una dintre fiice era Sabiha din Bursa. Numele celorlalte nu sunt notate. Rukiye și Nebile au fost adoptate mult mai târziu.

Pe 23 octombrie, Fahrettin Pașa a notat o plimbare făcută prin grădină împreună cu aghiotantul Muzzafer ca să se uite la iepuri, la doi pui de urs, două gazele, o maimuță mică, niște păuni și găini. Multe soiuri alese de porumbei zburau în cuști mari. El scrie despre câțiva cai și mânji, iar când notează cum l-a sărutat și l-a mângâiat pe Sakarya, în ton i se strecoară tristețea:

> Cum Atatürk nu mai avea timp să aibă grijă de ei, acestor cai frumoși le lipsea atenția cuvenită. Nici măcar n-au ieșit din grajd de mult.

Citind printre rânduri, el vrea să spună că nimeni nu avea grijă de cai de când plecase Latife. Toată lumea știa că Sakarya fusese darul de logodnă al lui Mustafa Kemal pentru Latife; nimeni nu putea fi mai sensibil la starea neplăcută a acestui pursânge decât cavaleristul.

Vecihe spune că Latife i l-a trimis înapoi pe Sakarya lui Mustafa Pașa într-un vagon de marfă, cu explicația: „Singura persoană care merită să-l călărească ești tu“.

Mai aveau loc și alte schimbări la Çankaya: soția și fiicele lui Salih Bozok adoptaseră ținute europene și pălării la modă. Și, așa cum i-a dovedit o plimbare prin oraș, ele erau numai o mică parte dintre locuitorii Ankarei care schimbaseră acoperămintele în stil otoman cu pălăriile; Fahrettin Altay recunoștea cu greu chipuri cândva familiare. Apariția lui Mustafa Kemal cu o pălărie de panama pe 25 august, într-o vizită la İnebolu, îi făcuse atât pe bărbați cât și pe femei să se dea în vânt după pălării. Legea Pălăriilor avea să fie votată pe 25 noiembrie 1925.

Cravată albă și ținută de seară pentru cinele de la Çankaya

Fahrettin Altay scrie că bărbații care veneau la cinele de la

Çankaya purtau cravată albă, iar femeile rochie de seară. Aceste petreceri contrazic cu siguranță sugestiile anterioare că încercările lui Latife de a introduce un protocol la Çankaya îl deranjaseră oarecum pe Mustafa Kemal.

Nota din 23 octombrie continuă:

> Fiicele lui Atatürk îl înconjuraseră ca un cerc de flori, în rochiile lor colorate din mătase. Doamna Baver era și ea foarte elegantă, într-o rochie albă de seară, cu decolteu și ciucuri la poale; purta machiaj și fard. Afet Hanım arăta de asemenea foarte bine, într-o rochie neagră de seară, din mătase, cu broderie de aur.

Orchestra din hol cânta valsuri și *zeybek*-uri și toată lumea s-a prins în dansurile populare. Doamna, care căsca, s-a simțit și ea ușurată când fetele mai mici s-au dus la culcare.

Mustafa Kemal i-a vorbit cu Fahrettin în aparteu, în franceză, referindu-se la Afet cea bosumflată: „Fata asta e foarte inteligentă și o să ajungă departe. O să-i dau o educație desăvârșită; știu că-i e greu să facă față toanelor mele, dar o să se obișnuiască".

Mustafa Kemal i-a făcut un semn aghiotantului Salih, care moțăia într-o colț. Ceea ce a urmat i-a amuzat pe toți. „Un tânăr chipeș, chelnerul Saib, a apărut în haine femeiești și a făcut o piruetă. Era ca o versiune modernă a vechiului teatru stradal, în care bărbații jucau roluri de femei, și a fost bine primit", scrie generalul.

Mustafa Kemal, care stătuse în picioare aproape tot timpul, s-a așezat lângă Afet pe sofa și a repetat ceea ce-i spusese lui Fahrettin mai devreme, dar pe un tot diferit:

„Fiica mea Afet mă iubește mult și-i place să învețe. Unele toane de-ale mele o îngrijorează, și pe bună dreptate. Și eu o iubesc foarte mult. I-am observat aptitudinile, așa că o să am grijă să primească cea mai bună educație, și o să învețe și limbi străine. O să fie o femeie de vază în viitor. Și cele mici sunt diamantele mele"[378].

Petrecerea s-a terminat la ora trei dimineața.

Nota din 24 octombrie se referă la scăderea standardelor în gospodărie. Brânza oferită la micul dejun era de proastă calitate; Fahrettin Altay n-a găsit-o potrivită pentru Çankaya.

Și în seara aceea a fost petrecere la cină. İsmet Pașa fusese invitat, dar rugase să fie scuzat, deoarece soția lui se simțea rău. Din nou, oaspeții purtau ținută de seară. S-a servit vin, dar nu și șampanie, iar dansurile și spectacolele turcești i-au distrat pe invitați.

Pe 25 octombrie, o mică orfană durdulie pe nume Ayșe s-a alăturat copiilor de la reședință.

Pe 26 octombrie, cineva a pomenit numele lui Latife, care-i ceruse lui Rıza Bey să-i transmită câteva rugăminți fostului ei soț. Mustafa Kemal a rămas în general tăcut, dar i-a ordonat lui Mahmut Bey să-l ajute pe fostul său socru cu datoriile de la Izmir.

În ziua aceea, Afet l-a luat pe Fahrettin Altay într-un tur al reședinței. Nota din jurnal dezvăluie că Mustafa Kemal nu schimbase dormitorul pe care-l împărțise cu Latife.

> În fața noastră se afla dormitorul destul de larg al lui Atatürk, cu o mobilă valoroasă și bogat ornamentată. Două paturi alăturate, o baie adiacentă, pardosită cu gresie, largă și spațioasă...[379]

Fetițele aveau camere la mansardă, iar Afet primise dormitorul din dreapta de la etaj, vizavi de cel al lui Mustafa Kemal.

Seara, fetele mai mici nu erau invitate la cină, iar un tânăr artist distra oaspeții cu numere turcești și europene. Madame Buvier lipsise în ultimele două zile. Mustafa Kemal a bombănit către Tevfik Rüștü: „Fosta mea nevastă nu socotea sub demnitatea ei să șteargă praful; asta doar își dă aere și ordonă în stânga și-n dreapta. Găsește un pretext și pune-o să-și facă bagajul“.

Familia İnönü îl invitase pe Fahrettin Altay la cină pe 27 octombrie. Mevhibe Hanım purta o rochie închisă la culoare, cu mâneci lungi și nasturi până jos, și o mică eșarfă neagră pe cap. Această ținută i s-a părut generalului cât se poate de potrivită pentru o perioadă de tranziție, când femeile renunțau la *çarșaf*.

Jurnalul se sfârșește pe 1 noiembrie 1925.

Latife adusese bucătarul familiei și câțiva servitori la Çankaya. Probabil că și aceștia plecaseră o dată cu ea. Vedad, fiul lui Halit Ziya, pare să mai fi rămas o vreme ca secretar la Çankaya.

Mă îndrept acum către Halit Ziya, care povestește o seară fără Latife la Çankaya.

Vedad cânta *Cavelliera rusticana* „așa cum i se ordonase“, când i-a fost înmânat o bilet scris cu creionul, în timpul distribuirii scrisorilor de la Istanbul. Vedad s-a oprit din cântat și a început să citească. Mustafa Kemal a fost intrigat:

„Vedad! E o scrisoare de la tatăl tău? Dă-mi să văd ce spune!“.

Mustafa Kemal a parcurs cu atenție aceste pagini, fără prea mult stil ori merit literar – în cuvintele lui Halit Ziya – și le-a păstrat. „Lasă-mi-le mie!“

Halit Ziya continuă:

> Mustafa Kemal trebuie să fi fost foarte impresionat de instrucțiunile pe care i le dădusem fiului meu, hotărând că divorțul nu afecta bunăvoința pe care o găsisem la el, s-a străduit în mod deosebit să fie amabil cu mine ori de câte ori ne întâlneam și s-a asigurat întotdeauna că știu despre protecția pe care i-o acorda lui Vedad. A început să-și manifeste bunăvoința trimițând-mi un portret imediat după divorț și și-a arătat protecția față de Vedad numindu-l secretar trei la ambasada din Londra, deoarece nu mai considera adecvată rămânerea lui la Çankaya.

Halit Ziya adaugă că nu-și amintește exact ce scrisese:

> În mod ciudat, știrea despre acea scrisoare pe care am scris-o cu mult timp în urmă a ajuns atât de distorsionată la urechile lui Latife, încât a avut un efect opus, creând animozitate împotriva lui Vedad și a mea. Noi nu am vorbit niciodată deschis despre asta. Uneori, în viață apar asemenea probleme pe care orice discuție nu face decât să le agraveze.

Într-adevăr, scrisoarea avea să provoace între Latife și Halit Ziya o ruptură care a durat mulți ani.

Se vorbea împotriva lui Latife la Çankaya?

Interviul pe care i l-am luat lui Suna Güler, nepoata lui Ahmet Ağaoğlu – și fiica lui Tezer Taşkıran – dezvăluie că Mustafa Kemal nu tolera nici o critică la adresa lui Latife. Ea spune:

> Chiar în perioada când era pe cale să finalizeze divorțul, cineva din cercul lui de apropiați a fost auzit acuzând-o pe Latife și numind-o „scorpia aia“. Mustafa Kemal s-a aprins. „E o doamnă și va rămâne mereu o doamnă.“ Bunicul meu era de față[380].

Süreyya, cea mai mare dintre fiicele familiei Ağaoğlu, este una

dintre numeroasele persoane care a remarcat schimbările produse la Çankaya după divorț. Latife și Mustafa Kemal petrecuseră destul de mult timp cu această familie, iar femeile erau prietene bune.

Ea spune: „După ce a divorțat de soția lui, nici noi nu-l mai vedeam decât la recepții oficiale și la baluri“ și adaugă: „Prietenia noastră a continuat. Chiar dacă *noi* nu mai mergeam acolo, tatăl nostru își petrecea adesea timpul cu el“[381].

Mustafa Kemal s-a mutat în noua reședință de la Çankaya în 1932, iar întreaga casă a fost reamenajată. Celebrului ebenist Psalti, din Istanbul, i s-a comandat mobila de dormitor. O garnitură verde a înlocuit-o pe cea albastră a lui Latife Hanım în salon[382]. Vechea reședință se află și astăzi în grădină, cu mobilele intacte, un monument al amintirilor de demult.

Vecihe refuză să-i strângă mâna lui Kılıç Ali

Cu ocazia primei vizite a lui Mustafa Kemal la Istanbul, în 1927, s-a dat un bal oficial la palatul Dolmabahçe. Mustafa Kemal i-a invitat în mod special pe Vecihe și pe Hayri İlmen să participe. Vecihe tocmai născuse și a rugat să fie scuzată. Mustafa Kemal nu voia să accepte un refuz, așa că n-au avut altă alegere decât să meargă. Avea să fie primul contact dintre cele două familii după divorț.

Vecihe s-a întâlnit față în față cu Mustafa Kemal când a intrat în sala de bal. El era însoțit, ca întotdeauna, de Kılıç Ali, care a întins mâna spre ea. Ea a refuzat s-o întindă pe a ei, făcându-l pe Mustafa Kemal să remarce: „Tot un soi, surorile astea două... Tu o onorezi pentru că stă aici în fața mea, dar ea te pune *pe tine* la locul tău“.

Au început să vorbească. Când Mustafa Kemal s-a plâns: „Vecihe, uită-te în ce stare sunt!“, ea a întrebat: „Dar ce s-a întâmplat, Pașam?“.

„Uită-te la mine; n-are cine să aibă grijă de mine...“

Latife locuia în Ayaspașa pe atunci. Mustafa Kemal a întrebat, referindu-se la casa din Ayaspașa: „Ea e acolo, așa-i?“.

„Da, Pașam“, a răspuns Vecihe.

„Ce păcat, nu, Vecihe?“, a continuat el.

„Pașam“, a răspuns ea, „a fost dorința dumneavoastră. Nu e nimeni de vină“.

El s-a ocărât pe sine, în termeni preciși.

Vecihe Hanım le-a povestit mai târziu acest dialog celor apropiați.

Înlocuirea lui Latife în protocol

Afet a fost trimisă la școala Rochemont din Lausanne ca să învețe franceza. La întoarcere, în 1927, s-a înscris la Notre Dame de Sion din Istanbul și mai târziu a început să predea la Ankara.

Era anul 1929. Afet a plasat o urnă de vot în clasa unde preda și le-a cerut elevilor să voteze. Lumea ei s-a năruit atunci când un băiat i-a atras atenția: „Fetele n-au voie să voteze, doamnă învățătoare!“. „Nu știam. Nu-mi trecuse niciodată prin gând“, spune ea. *Ei bine, dacă eu nu am dreptul acesta, dar elevii mei îl au, atunci nu le mai pot fi învățătoare*, și a plecat de la școală în lacrimi.

Mustafa Kemal a râs de figura ei boțită și i-a sugerat să cerceteze cum stau lucrurile în alte țări. I-au sosit cărțile și ea s-a apucat de lucru. Un amendament le-a permis femeilor să voteze la alegerile locale, la timp pentru Congresul Internațional al Femeilor, care urma să se țină în aprilie la Istanbul. Afet a ținut o conferință la Vatra Turcă despre dreptul femeilor de a vota și de a candida la alegerile publice. Înainte de discurs luase lecții de oratorie de la Hamdullah Suphi, la sfatul lui Mustafa Kemal, și exersase în fața oglinzii[383].

Cei care o insultaseră cândva pe Latife pentru exersarea discursurilor îi făcuseră o mare nedreptate, pretinzând că ea ar fi încercat să-l eclipseze pe comandant. Situația se inversase complet.

Afet a mers în Elveția ca să obțină o diplomă, dar ori de câte ori se afla în Turcia îl însoțea pe Mustafa Kemal în călătorii și la ocaziile importante și îl ajuta în munca lui. O altă femeie pe care o întâlnise la Izmir o înlocuise pe Latife în fotografii și în protocol.

[375] Sorgun, pp. 389-415; Altay, p. 30.
[376] Atadan, p. 50.
[377] Sorgun, p. 390.
[378] Sorgun, p. 399.
[379] Sorgun, p. 405.
[380] Interviu cu Suna Güler.
[381] Selçuker.
[382] Bilgehan, *Mevhibe*.
[383] A. İnan, pp. 269-271.

34
Latife sprijină Al Doilea Partid

Latife a rămas în umbră în timpul călătoriilor în străinătate, prezentându-se cu pseudonimul Fatma Sadık, numele din pașaport. Păstrându-și secretă identitatea – fosta primă doamnă a Turciei –, reușea să se relaxeze puțin și se simțea ceva mai bine de fiecare dată când mergea în străinătate.

S-a întors în august 1930, după un lung sejur în Europa. În Turcia, democrația încă părea departe. Deși eșafoadele fuseseră demontate de mult, după tentativa de asasinare de la Izmir, teroarea creată de tribunale nu se risipise. Nici o voce nu îndrăznea să se ridice în opoziție, nici în Adunare, nici în presă.

Latife și-a petrecut primii cinci ani de după divorț alinându-și sufletul rănit și trupul extenuat. Acum se întorcea în casa tatălui ei, o femeie maturizată de durere și hotărâtă să-și pună ordine în viață.

Fethi Okyar, ambasadorul turc în Franța, și familia lui – soția lui, Galibe, și cei trei copii ai lor – se întorseseră în iulie 1930 din vacanța anuală de două luni. Stăteau în casa de pe malul mării a lui Necmeddin Mola, un prestigios profesor de drept și un prieten apropiat al lui Muammer. Fethi Okyar a mers la Yalova pentru a-l saluta pe Mustafa Kemal și a-i transmite opiniile Franței despre guvernul turc. Mustafa Kemal a rezumat situația din țară:

> Peisajul politic actual de la noi este, mai mult sau mai puțin, cel al unei dictaturi... Ce-i drept, avem o Adunare, dar eu sunt considerat un dictator, atât în țară cât și în străinătate. Emil Ludwig, un scriitor german, a vizitat Ankara anul trecut; după ce a pus niște întrebări ciudate despre forma de guvernare,

s-a întors în țara lui convins că la noi e dictatură și a scris despre convingerea asta. Eu, pe de altă parte, n-am nici o dorință să las moștenire o tiranie, nici nu vreau ca istoria să mă țină minte astfel[384].

Apoi a continuat:

Am găsit soluția. Țara are nevoie de un partid de opoziție. Un asemenea partid o să permită dezbateri în Adunare. Iar dumneata, de pildă, ai putea să conduci un asemenea partid și să vorbești liber în parlament.

Prima reacție a lui Fethi a fost să refuze: „Vă rog să mă scuzați".

Mustafa Kemal l-a însoțit pe Fathi pe drumul de întoarcere de la Yalova în ziua aceea, spunându-i că va veni să ia cina la el. Când a sosit la casa de pe malul mării, se hotărâse:

„Am găsit nume pentru partidul dumitale." Iar apoi, întorcându-se către Galibe, a adăugat: „Se pare că n-o să vă întoarceți la Paris acum".

Galibe a răspuns: „Speram să mai stăm un an și să amânați planurile acestea".

„Nu, nu, nici un an în plus; trebuie să se întâmple imediat, chiar mâine", a spus Mustafa Kemal. Când a rostit aceste cuvinte, toți cei de față au știut: venise momentul pentru o înviorare a politicii.

Fethi avea unele griji și l-a rugat pe Mustafa Kemal să-și dea demisia din fruntea Partidului Poporului pentru a-și dovedi imparțialitatea. Mustafa Kemal, pe de altă parte, a evitat să-i dea un răspuns clar.

Cel de-al doilea partid de opoziție din era republicană a fost înființat pe 12 august 1930. Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partidul Republican Liber, cunoscut mai bine ca Partidul Liber) era condus de Fethi Okyar, care s-a înțeles cu İsmet Pașa ca noul partid să înceapă cu șaptezeci de parlamentari[385]. Se pare că Mustafa Kemal și-ar fi exprimat dorința ca noul partid să fie mai liberal, și deci mai înclinat spre stânga, decât Partidul Poporului[386].

Latife a fost încântată să afle despre PRL la întoarcere și, deși îl considera o evoluție esențială, nu era sigură de viitorul lui imediat. Politica îi intrase în sânge și urmărea evenimentele prin toate mijloacele posibile: ziarele, precum și prietenii apropiați.

Partidul Liber și femeile

Mișcarea feminină pe care Latife o susținuse cât fusese la Çankaya strălucea prin tăcere de multă vreme. Uniunea Femeilor din Turcia o înlocuise pe Nezihe Muhiddin cu Latife Bekir, care a scos din discuție aspirațiile predecesoarei ei, numindu-le simple vise. Totuși, femeile au început să se înscrie în Partidul Poporului după amendamentul la Legea Guvernării Locale.

Partidul Liber a făcut un pas suplimentar și a inclus drepturile femeilor în program, subiect adăugat de Mustafa Kemal însuși. Ba chiar i-a cerut surorii sale Makbule să se înscrie, consultându-se cu Fethi:

„Ai vrea s-o trimit pe sora mea să se înscrie în partidul dumitale?“.

Nesiguranța cu privire la atitudinea lui Mustafa Kemal îi oprise pe politicieni să adere la Partidul Liber. Înscrierea lui Makbule avea să indice o ștampilă de aprobare, oferindu-i lui Fethi o anumită ușurare.

Latife a urmărit fiecare pas din formarea Partidului Liber, care era, în mod limpede, opera lui Mustafa Kemal. Ocazia de a sta de vorbă cu Galibe a coincis cu această perioadă în care politica devenea cu adevărat interesantă.

„Bravo orașului meu natal...“

Latife a mers într-o zi pe plaja Altınkum din Sarıyer, împreună cu sora ei Vecihe și soțul acesteia, Hayri, pentru a petrece ziua cu familia Okyar. Vorbeau, întinși pe nisip după ce înotaseră. Fethi a întrebat-o pe Latife ce părere are despre Partidul Liber:

„Ce credeți? Cum interpretați situația?“

Latife a răspuns:

„Mă bucur să fiu consultată: întreaga națiune și-a pus speranțele în dumneavoastră. Toată lumea suferă; toată lumea e disperată după puțin aer proaspăt“.

Fethi și-a început turneul de promovare la Izmir, orașul natal al lui Latife. O mare mulțime l-a întâmpinat în piața din fața hotelului

său pe 5 septembrie. Dar Partidul Poporului a organizat o contramanifestație. În atmosfera încordată, s-au aruncat pietre spre clădirea unei tipografii cunoscute pentru publicațiile împotriva Partidului Liber; poliția a deschis focul asupra mulțimii, iar un băiat a fost ucis.

Fethi Okar a vrut să-i telegrafieze lui Mustafa Kemal de la Poștă, iar când operatorii au refuzat, a trebuit să se folosească de poziția lui și să-i amintească guvernatorului ce datorie are. Telegrama a ajuns în cele din urmă la destinație și el a primit un răspuns încurajator:

„Înțeleg că vor să te împiedice să-ți ții discursul... Dar ai să-l ții!“.

Pe 7 septembrie, în ciuda tuturor obstacolelor ridicate în calea lui, Fethi s-a adresat unei mulțimi de 50.000 de oameni.

Latife a păstrat relatările din ziare despre călătoria lui Fethi la Izmir și pe una a notat: „Bravo orașului meu natal!“.

Ministrul educației, Vasıf Çinar, care se afla chiar atunci la Istanbul, i-a telefonat lui Latife:

„Am aflat întâmplător că ești aici. Aș vrea să-ți fac o vizită înainte de a pleca împreună cu președintele, ca să-mi cer iertare...“

Latife l-a liniștit: „N-ai de ce să-ți ceri iertare“. Încă radia după ce citise în ziarele de dimineață. Poate că ea se ținuse în umbră, dar nu putea renunța la acest obicei.

Vasıf a ajuns în Ayaspașa într-o oră:

„În seara asta ne întoarcem la Ankara cu el“. Vasıf refuzase politicos insistența lui Mustafa Kemal de a se înscrie și el în noul partid.

„Și totuși adevărata ta datorie te așteaptă de acum“, i-a spus Latife.

Vasıf era gânditor; au discutat despre frământările lui İsmet Pașa. Latife a fost de acord: „Pe termen lung, Fethi Bey n-o să învingă, dar sacrificiul lui tot va fi servit națiunea. Îi datorăm cu toții multă recunoștință“.

Vasıf a aprobat din cap. „Fethi Bey e foarte îngrijorat.“

Yakup Kadri vituperase Izmirul într-un articol de ziar care o înfuriase pe Latife. Cei doi prieteni originari din Izmir au avut o

discuție sinceră și Latife și-a explicat mânia.

„Probabil că localnicii au fost provocați deliberat; cineva a vrut ca ei să sufere. Oamenii din Izmir nu-s nici umili, nici josnici, cum spune Yakup Kadri. Al doilea lucru care mă jignește foarte mult e felul în care ziarele personalizează totul. Înțeleg libertatea presei, dar libertatea aceasta e asigurată numai dacă e adoptată de toți".

Vasıf a plecat după ce au terminat discuția; urma să-l însoțească pe președinte pe drumul de întoarcere la Ankara, pe 19 septembrie.

După evenimentele de la Izmir s-a declanșat o campanie împotriva Partidului Liber; erau atacați atât partidul, cât și cetățenii orașului. Latife se contrazicea cu cei care criticau Izmirul, exasperată de asaltul împotriva orașului său natal.

„Sunt de acord că revoltele n-ar fi trebuit să aibă loc. Dar au fost provocați. Nimeni n-ar trebui să-i condamne pe oamenii din Izmir pe baza acestor evenimente. Oamenii sunt flămânzi, îmbrăcați în zdrențe și puținul pe care l-au economisit ajunge în buzunarele cine știe cui. Oamenii aceștia suferă și au nevoie de sprijin"[387].

Mustafa Kemal voia să pună capăt domniei partidului unic, dar tulburările de la Izmir nu se potriveau cu planurile pe termen lung ale Partidului Poporului. Creșterea Partidului Liber i-a forțat mâna: „Din momentul ăsta, trebuie să arăt o oarecare parțialitate. Altfel, Partidul Poporului o să dispară și o să rămânem iar cu un singur partid, iar așa ceva pur și simplu nu se poate accepta"[388].

Makbule Atadan – sora lui Mustafa Kemal și membră fondatoare a Partidului Liber – a vizitat familia Okyar după călătoria lui Fethi la Izmir. Fostele cumnate s-au întâlnit deodată față în față într-o zi. Makbule și-a exprimat tristețea cu privire la despărțire și mai târziu i-a făcut o vizită lui Latife în casa din Ayaspașa.

„Nu poți trăi așa discret la nesfârșit..."

Latife s-a trezit din nou în mijlocul lucrurilor: ori de câte ori Mustafa Kemal stătea la Dolmabahçe, vizitatorii lui urcau pe colină să o viziteze pe ea, după ce-l salutaseră pe el. De aceea, e foarte probabil ca veștile să fi circulat între ei în ambele sensuri.

Latife și Galibe stăteau de vorbă într-o zi în casa din Büyükdere. Discutând despre trecut și despre viitor, conversația a ajuns la Mustafa Kemal. Galibe credea că ei ar fi putut să se împace:

„Am mari speranțe. Chiar îmi doresc să se întâmple asta".

Dar Latife depășise momentul.

„E cu neputință; eu m-am hotărât deja. Cinci ani am plâns, iar acum pot în sfârșit să văd partea frumoasă a lumii. Cât despre căsătorie, dacă e esențială – lucru de care nu sunt deloc convinsă –, aș prefera o viață nouă. Ce rost ar avea dacă nu m-aș putea bucura de viața de familie?"

Galibe s-a referit la întâlnirea cu fosta ei cumnată: „Makbule Hanım a plâns atâta după tine. Te-a ridicat în slăvi, spunând că nu s-ar fi întâmplat așa ceva dacă ar fi fost ea în preajmă".

Latife a rupt tăcerea. „Asemenea întâlniri sunt normale. N-am renunțat niciodată la poziția pe care am avut-o în societate. Dacă aș fi simțit o astfel de nevoie, aș fi părăsit țara".

„Nu poți trăi așa discret la nesfârșit. Va trebui să servești țara într-un fel sau altul... Ai făcut ce a trebuit atâția ani, n-ai dat nimănui motiv să te critice", a răspuns Galibe.

Latife a spus: „Îmi fac datoria. O să-l respect mereu. Acum vreau să lucrez. Doar că încă nu m-am hotărât cum".

Galibe își invita prietena să se alăture Partidului Liber. Latife, pe de altă parte, trebuia să cântărească bine consecințele oricărei activități politice din partea ei. Își dădea seama că Partidul Liber nu avea viață lungă, dar nu voia să-și supere prietena spunând asta cu glas tare[389].

Partidul Liber la alegeri

Fethi Okyar ajunsese și el la concluzia că dizolvarea partidului ar fi fost cea mai bună soluție, de vreme ce Mustafa Kemal nu se exprimase clar. Dar PRL mai avea de participat la un experiment politic: se apropiau alegerile locale. Alegeri directe urmau să aibă loc pentru prima dată în istoria republicii.

Alegerile s-au ținut în august 1930. Pentru prima dată, candidau

un total de nouă femei; atât Partidul Poporului cât și Partidul Republican Liber își puseseră candidatele în fruntea listelor. Primul nume pe lista din Beyoğlu era Makbule Atadan, urmată îndeaproape de fosta lideră a Uniunii Femeilor din Turcia, Nezihe Muhiddin[390].

Partidul Liber a depășit orice așteptări, câștigând 32 din cele 502 districte, conform rezultatelor oficiale. La Istanbul, Partidul Poporului a obținut 13.000 de voturi dintr-un total de 36.000. La Izmir, Partidul poporului a obținut 14.600 de voturi, iar Partidul Liber 10.000[391].

De data aceasta, Partidul Liber a fost acuzat de reacționarism religios[392].

Mai important, oficiali de stat de la toate nivelurile interveniseră în alegeri: Ministerul de Interne, poliția și jandarmii au acționat pentru a se asigura că Partidul Liber va pierde. Ca urmare, Fethi a propus o moțiune de cenzură împotriva ministrului de interne. Moțiunea a fost discutată pe 15 noiembrie, când Fethi s-a trezit lăsat singur în Adunare. Pe 17 noiembrie a anunțat decizia de a dizolva Partidul Liber.

Turcia s-a întors la unipartidism, iar opoziția a fost din nou strivită. Latife, care încă nu se hotărâse în ce fel să se manifeste, a hotărât că era mai prudent să rămână în afara arenei publice.

Armstrong publică Lupul cenușiu

La începutul anilor 1930, Latife folosea una dintre camerele de la al patrulea cat al casei din Ayaspașa pentru traduceri.

Clubul de Turism și Automobilism fusese înființat pentru a promova țara; președintele lui, Reșit Saffet, avea o relație apropiată cu familia Uşşakizade. Clubul a început să publice o revistă în august 1930, iar scriitori de marcă ai epocii au contribuit cu articole pentru a încuraja turismul. Se știe că Latife a scris și a tradus pentru această revistă sub pseudonim. Nepoata ei Dilek Bebe ne spune că Latife a scris romane și nuvele, precum și articole de ziar, toate sub pseudonime, pentru a câștiga bani.

Avea un stil literar distinct, care ne-ar putea ajuta să-i descoperim scrierile, chiar dacă nu știm ce pseudonime a folosit.

De asemenea, se spune că, de fiecare dată când se publica în străinătate o carte importantă despre Turcia, Latife o traducea și i-o trimitea lui Mustafa Kemal prin prieteni comuni. Într-un fel, ea și-a continuat funcția de traducător de la Çankaya.

În octombrie 1932, Harold Courtnay Armstrong a publicat controversata carte *Lupul cenușiu*, în care trasa un portret lupin al lui Mustafa Kemal, necruțând nici un detaliu din viața lui personală. Deși cartea a fost interzisă în Turcia, Latife a tradus-o și a trimis-o prin canalele obișnuite, considerând că Mustafa Kemal ar trebui s-o citească.

Într-o seara, la cina de la Çankaya, Mustafa Kemal a spus: „Atunci aduceți cartea aia. S-o citim“. *Lupul cenușiu* a fost citită la masă în seara aceea și toată lumea a ascultat.

„Ce-ați făcut cu cartea asta?“, a întrebat Mustafa Kemal.

„Am interzis importul ei.“

„De ce?“

„Din cauza calomniilor la adresa dumneavoastră...“

„Ce, băutura și așa mai departe?“

„Da.“

„Nuuu. Ba chiar e reținut. Lăsați-o să intre, ca lumea s-o poată citi“[393].

Kılıç Ali se afla și el la masă în seara aceea; el povestește că Mustafa Kemal a glumit: „Guvernul a greșit interzicând cartea asta. Bietul om n-a dat destulă importanță vieții noastre de desfrâu. Poate ar trebui să umplu eu golurile și *atunci* o să lăsăm cartea să intre, ca lumea s-o poată citi“[394].

Însă interdicția a rămas în vigoare.

Corecturile lui Mustafa Kemal au fost publicate în *Akșam* pe 7 decembrie 1932, într-un articol alcătuit de Necmettin Sadak[395].

Mustafa Kemal a respins afirmația lui Armstrong că se îndrăgostise până peste urechi de Latife; nu, spunea articolul, se căsătorise cu ea din compasiune. A fost repetată exclamația ei din

timpul marelui incendiu de la Izmir: „Toată averea familiei noastre a ars din temelii; suntem ruinați, dar nu contează. Ați venit dumneavoastră, ne-ați eliberat pe noi și pământul nostru; e de ajuns“.

Ceea ce urma era și mai rău:

Aceste cuvinte și valorile pe care Mustafa Kemal le-a presupus în Latife Hanım au dat naștere sentimentelor lui de protecție și compasiune față de ea și familia ei. Nu s-a căsătorit cu ea dintr-un atașament emoțional, ci a acționat din compasiune și amabilitate și a trăit cu ea câțiva ani în ciuda nepotrivirii.

La șapte ani după divorț, Mustafa Kemal o umilea pe Latife în public, folosindu-se pentru asta de presă. Stilul brutal al articolului din *Akșam* afirma că nu existase iubire între ei.

Latife i-a scris lui İsmet după ce l-a citit, iar el i-a răspuns. Apoi a trimis la ziar două scrisori separate, exprimându-și obiecțiile față de articol. Corecturile ei n-au fost niciodată publicate.

Poate că Mustafa Kemal bănuia că Latife contribuise la unele detalii mai personale din *Lupul cenușiu* sau poate că pur și simplu ea l-a iritat gândindu-se să-i trimită traducerea. Ba chiar se poate ca el să o fi bănuit de motive ascunse și a rănit-o deliberat.

Moartea lui Münci

O altă lovitură a venit spre sfârșitul anului 1932: Münci, fratele iubit al lui Latife, a murit după încheierea unei relații amoroase nefericite. Nu s-a putut descoperi dacă a fost un accident sau o sinucidere, dar moartea lui a sporit durerea lui Latife.

Münci începuse să lucreze la Clubul Turc de Turism și Automobilism după ce obținuse o diplomă în drept. El și Latife erau foarte apropiați și corespondau regulat.

Latife și Halit Ziya se reîntâlnesc

După divorț, Latife s-a îndepărtat de unchiul ei iubit.

Într-o zi a sunat telefonul:

„Alo? Alo! Sunt eu, unchiule!“.

El i-a recunoscut imediat vocea și felul de a vorbi, dar a ținut-o pe ghimpi. Era pentru prima oară când îi auzea vocea după divorț.

În mai multe rânduri, ea le pomenise unor prieteni comuni despre ruptura dintre ei. Și iat-o la telefon, spunând: „Sunt eu, Latife, unchiule. Mi-e atât de dor de dumneata, nu mai suportam“.

Deși Halit Ziya nu știa sigur ce ton să adopte, era limpede că „Ei bine, trebuie să răspunzi pe același ton, bineînțeles...“ A trebuit, de asemenea, să admită, chiar dacă fără tragere de inimă: „Și mie mi-e dor de tine“. Mai urma ceva: Latife întreba când s-ar putea întâlni.

„Ușor răutăcios, am invitat-o la Yeșilköy, dar a refuzat. Nu voia să se apropie de casa în care locuise atâta timp. N-am știut niciodată de ce. Așa că ne-am înțeles asupra unui loc și a unei date. Ea nu mai contenea cu mulțumirile. Am acceptat cu condiția să nu ne cerem și să nu ne dăm explicații unul altuia.“

S-au întâlnit și au respectat regula fixată. Au vorbit „despre una, despre alta, despre Vedad, după ce ne-am sărutat și ne-am îmbrățișat!“.

Halit Ziya ajunsese la concluzia că Latife avea pentru vărul ei cel mai afectuos interes, neștirbit și sincer.

S-au „despărțit mai apropiați și mai afectuoși ca oricând, unchi și nepoată, după această reîntâlnire plăcută“, dar aveau să se vadă din nou abia la moartea lui Münci[396]. Așadar întâlnirea trebuie să fi avut loc înainte de 1932.

Nepoata lui, Zeyep Lange, amintește cât de apropiați fuseseră Halit Ziya și Latife:

> Latife Hanım l-a iubit pe Halit Ziya Uşaklıgil, pe care îl prețuia foarte mult. Îmi amintesc numeroasele scrisori pe care i le-a trimis; tatăl meu le păstra acasă, legate cu o panglică. Tata a sunat-o într-o zi, întrebând-o: „Ce să fac cu scrisorile astea?“. Ea l-a rugat: „Bülend, te rog să le arzi, ca nu cumva să cadă în mâini greșite“. Din păcate, nimeni în afară de noi nu le-a citit vreodată. Dar știu că ea scrisese într-una, chiar după ce-l cunoscuse pe Atatürk: „Am întâlnit o pereche de ochi albaștri și frumoși“[397].

---

[384] F. Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, p. 378; Okyar *Fethi Okyar'ın Anıları*, p. 98.

[385] Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, pp. 7-37.
[386] Okyar, p. 66.
[387] Această parte este o relatare ficționalizată bazată pe numeroase interviuri.
[388] Okyar, p. 73.
[389] Această parte este o relatare ficționalizată bazată pe numeroase interviuri.
[390] Tunçay, pp. 280-282.
[391] Yetkin, pp. 194-195.
[392] Karaosmanoğlu, p. 96.
[393] Borak, p. 29.
[394] Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, p. 96.
[395] S. Borak, *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı*, p. 30.
[396] Uşaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, pp. 133-135.
[397] Dintr-un interviu cu Zeynep Lange.

35
Legea numelui de familie

Legea numelui a intrat în vigoare în 1934, obligând fiecare cetățean să adopte un nume oficial de familie. Timp de secole, oamenii fuseseră cunoscuți după prenume, patronime și adesea cognomene care desemnau locul de origine, meseria familiei sau o trăsătură de personalitate; într-un mod specific otoman, aceste cognomene erau formate din elemente dintr-o varietate de limbi. Cum noua lege restricționa unele dintre vechile sufixe, *Uşşakizade* („fiul familiei din Ușak“, dar de fapt sugerând noblețea) nu mai putea fi folosit.

Halit Ziya i-a trimis un mesaj lui Muammer Bey: avea să adopte *Uşaklıgil* („dintre cei din Ușak“). Lui Muammer nu-i prea plăcuse sufixul *-gil*, poate și pentru că nu voia să poarte același nume ca Halit Ziya; așa încât a făcut cerere pentru *Uşşaklı* („din Ușak“). Latife trebuia să adopte numele tatălui ei. Însă, dintr-un motiv oarecare, cererea s-a împotmolit la oficiul stării civile din Istanbul. Ceva o bloca. Au încercat diferite lucruri, iar problema a ajuns în cele din urmă la Çankaya. Muammer și familia lui a adoptat într-adevăr numele *Uşşaklı*. Dar Latife a primit un alt nume.

Se spune că Mustafa Kemal a cerut să i se aducă cererea și apoi a aprobat numele de familie al lui Muammer. Dar când a ajuns la cererea lui Latife a tăiat *Uşşaklı* și a scris cu mâna lui *Uşşaki*. Întorcându-se spre cei din jurul lui, a întrebat. „Știți ce înseamnă?“. Era un joc de cuvinte rafinat, subtil, pe mai multe nivele: *âşik* înseamnă „iubit“, dar și „menestrel rătăcitor“ și „derviș sufist“. În

turca osmanlâie, *uṣṣak* este pluralul lui *âṣik*, pe lângă faptul că este numele regiunii de unde se trăgea familia.

Muammer Erboy confirmă versiunea: „Căutați în dicționar; înseamnă «dintre iubiți». Era în anul 1934“.

Mustafa Kemal trimite trandafiri

Muammer Erboy continuă: „Ori de câte ori venea la Istanbul, Atatürk o invita pe Latife la palatul Dolmabahçce. Trimitea mașina și un aghiotant ca s-o conducă. Bunicii mei acceptau fiecare invitație primită, dar probabil că Latife Hanım refuzase de fiecare dată“.

Deși afișa fotografii înrămate ale ei, dar și ale lui Mustafa Kemal, niciodată nu a expus vreo fotografie cu ei împreună. După cum se părea, îl șterse cu totul din viața ei.

A avut o singură rugăminte pentru Mustafa Kemal după divorț. Muammer Erboy spune: „Era incredibil de mândră. Nu a cerut nici pensie alimentară, nici compensație“. Și adaugă:

> S-a îmbolnăvit de tuberculoză. Cineva din preajma lui probabil că a obiectat: „Pașam, va vorbi cu jurnaliștii străini. N-o lăsați să plece!“. A fost singurul lucru pe care i l-a cerut vreodată. I-a trimis din nou un mesaj, spunând că este bolnavă și trebuie să plece. Până l-a urmă i s-a acordat un pașaport pe numele Fatma Sadık.

S-au mai întâlnit cei doi? Vecihe spune că da, la Göksu, în Istanbul:

> Într-o zi, Latife Hanım era pe un schif la Göksu. Atatürk avea o barcă cu motor, îmi scapă acum numele. Când s-au zărit unul pe altul, Atatürk s-a ridicat în picioare și a salutat-o. Latife a plâns în hohote pe urmă; a fost singura dată când s-au întâlnit după divorț. Ea l-a iubit de când l-a văzut prima oară și până și-a dat ultima suflare...

Au mai vorbit Latife și Mustafa Kemal după divorț? Știm că se țineau la curent cu ce făcea celălalt. Dar mai este ceva: jurnalistul Niyazi Ahmet Banoğlu menționează o convorbire telefonică între cei doi, despre care a auzit de la Latife personal. Ea i-a spus:

> Rareori plecam să fac vizite. Totuși, odată am observat că, ori de câte ori ieșeam, eram urmărită de un bărbat în civil. Într-o zi ploioasă, ofițerul acesta – pe care-l recunoșteam de acum – m-a urmărit până la poarta casei. Ploua

foarte tare. I-am făcut semn și i-am zis:

„Băiete, de-acum te recunosc. M-ai urmărit. Ești leoarcă; intră în gheretă și usucă-te.“ Iar apoi, după ce-am intrat în casă, mi-a venit în minte ce să fac. Atatürk era la palatul Dolmabahçce. L-am sunat și l-am întrebat:

„Pașam, sunt bănuită de a fi așa o amenințare la siguranța ta încât să mă urmărească poliția?“ Am stat puțin de vorbă. Peste nici jumătate de oră a apărut Șükrü Kaya. Era acolo când am sunat, iar Atatürk l-a trimis imediat să-și ceară iertare. Șükrü Kaya a spus: „M-a făcut cu ou și cu oțet. «Cine ți-a ordonat s-o urmărești pe soția mea? E rușinos.» Niciodată nu l-am văzut așa de mânios“[398].

O sinucidere

Vedad a fost numit în funcția de secretar trei la ambasada turcă din Londra la puțin timp după ce Latife a părăsit Ankara. Halit Ziya i-a trimis lui Mustafa Kemal o telegramă de mulțumire când fiul său și-a preluat noul post și a notat data 17 august 1342 [1926].

Vedad a servit ca diplomat mai bine de un deceniu, deși a devenit tot mai apatic în ultima jumătate a acestei perioade. Avea stări depresive și, cu toate că era un virtuoz, nu-i mai plăcea să cânte la pian. Era convins că, la minister, cineva îi căuta nod în papură, chemându-l de la post în momente neașteptate. Ambasada turcă de la Tirana avea să fie ultima lui destinație.

Într-o zi din decembrie 1937, când ambasada se pregătea pentru o petrecere în cinstea unei ocazii speciale, a încremenit când a descifrat un ordin care-l rechema fără nici o explicație. A terminat pregătirile pentru petrecere și s-a retras în camera lui, dând instrucțiuni stricte să nu fie trezit. „Sunt puțin obosit; o să mă odihnesc.“ Și-a pus haina în cuier, s-a îmbrăcat cu pijamaua, și-a aranjat dosarele și apoi a luat patru pachete de fenobarbital și s-a întins să moară.

Halit Ziya a aflat mai târziu că Atatürk a ordonat alocarea fondurilor necesare pentru repatrierea trupului.

1938: anul durerii

Vești despre boala lui Atatürk se răspândiseră deja până în 1938. Probabil că el simțea apropierea morții. Iubirea vieții lui Latife

suferea de o boală gravă, dar ea nu știa: ea însăși stătuse în spital, la Berna, în Elveția, fiind luni în șir sub tratament.

În dimineața de 11 noiembrie, a primit o „lovitură drept în inimă“. Pe primele pagini ale ziarelor apăreau știri despre moartea bărbatului pe care-l iubea. Bineînțeles, nici cei mai apropiați nu-și luaseră înspăimântătoarea sarcină de a o anunța.

Într-o scrisoare pe care i-a scris-o lui İsmet Pașa în aceeași zi, Latife își revărsa durerea:

> Președintelui Republicii, Generalul İsmet İnönü, Ankara
>
> Stimate și iubite Conducător,
>
> Am fost lovită drept în inimă, în camera de spital în care zăcusem luni în șir, când am citit ziarele sosite, ca de obicei, dimineața.
>
> Nu mă îndoiesc de capacitatea Excelenței Voastră de a ghici cât de zguduită sunt de această mare nenorocire, dumneavoastră, care mi-ați înțeles suferința în acești treisprezece ani și care m-ați protejat întotdeauna.
>
> Singura consolare pe care o am, pentru mine și pentru națiune, este faptul că dumneavoastră ați preluat dificila povară pe care o purtase el.
>
> Știți cu câtă sinceritate mă adresez dumneavoastră. Urându-vă succes neîntrerupt, sănătate și viață lungă, vă ofer deplina mea loialitate. Vă rog să nu-i refuzați acestei fete bolnave, cu aripile frânte, mila sau protecția dumneavoastră și vă sărut binefăcătoarele mâini.
>
> Latife
>
> Adresa: F. Sadık, Lindenhospital, Berne, Suisse[399].

Tristețea ei era la fel de grea ca moartea: nu fusese acolo să-l îngrijească în ultimele lui zile.

Nu știm exact cine a fost destul de politicos ca să-i transmită condoleanțe lui Latife. Întreaga țară îl plângea pe el, dar de durerea ei nu-i păsa nimănui. Nici măcar nu putuse să-și ia rămas-bun de la el.

Atatürk a fost dus la Anıtkabir, mausoleul lui, în noiembrie 1953. Jale, tânăra soție a generalului Refik Tulga, șeful statului major, a vizitat-o într-o zi pe Latife. Când a aflat că Jale urma să plece curând la Ankara, Latife a avut o rugăminte.

> Cât de diferită trebuie să fie acum Ankara! Sunt așa de curioasă și mă întrebi dacă poți face ceva pentru mine. Poftim atunci, un secret, de fapt, mai degrabă o sarcină... Ceva ce am vrut să fac de mulți ani, dar n-am avut niciodată curajul. Du-te și cumpără un trandafir roșu de la un florar din

Ankara. Unul singur. Du-l la Anıtkabir și pune-l jos, în sfântul lui mormânt. La picioarele lui. El o să știe cine l-a trimis, dar spune-i oricum: „E de la Latife!“. Vrei să fii atât de bună?

Jale Tulga n-a dezamăgit-o; a mers a doua zi la Anıtkabir cu un trandafir roșu, dis-de-dimineață. Intimidată de grupurile oficiale și uriașele coroane pe care le-a văzut când cobora scările, s-a tras într-o parte și i-a așteptat să termine.

L-a întrebat pe un ofițer dinăuntru: venise președintele. Așadar era vreo ocazie specială când pe agendă era o vizită la mausoleul lui Atatürk. Pentru o clipă, tânăra femeie s-a gândit să plece, dar a auzit în gând vocea lui Latife, ca un ecou. A iuțit pasul, s-a amestecat cu membrii protocolului și a intrat. A pus trandafirul la picioarele mormântului, murmurând: „E de la Latife Hanım“, apoi a ieșit o dată cu grupul.

În noaptea aceea n-a putut să doarmă. Oare trandafirul roșu fusese strivit sub grandioasele coroane? S-a întors la Anıtkabir a doua zi, tot devreme. Coroane uriașe erau aliniate afară; bineînțeles, erau scoase noaptea. Dar nimeni nu băgase de seamă trandafirul: se afla tot acolo unde-l pusese ea cu o zi în urmă. Salutul lui Latife nu fusese deranjat.

Muammer Uşşakizade, care nu-i refuzase niciodată fiicei sale compasiunea și sprijinul financiar, a murit la vârsta de șaptezeci și nouă de ani, în 1951, în urma unui atac de cord.

Tatăl ei spusese cu ani în urmă, în ziua când ea insistase să se mărite cu Mustafa Kemal: „Dacă se întâmplă să se destrame căsnicia asta și să te întorci în casa mea, să nu-mi vorbești niciodată despre el, nici despre căsătorie!“. Latife și-a ținut cuvântul vreme de douăzeci și șase de ani. Niciodată, în tot acest timp, nu a pomenit de căsătoria ei, de divorț ori de Mustafa Kemal de față cu el. Adeviye Hanım i-a supraviețuit soțului ei până în 1956, deși ultimii ani și i-a petrecut luptându-se cu maladia Alzheimer.

Casa Albă

Dragostea lui Latife pentru copii era binecunoscută. Casa din

Izmir unde Latife Hanım și Mustafa se întâlniseră pentru prima dată și, mai târziu, se căsătoriseră era părăsită de când familia se mutase la Istanbul. Într-o zi, ea l-a primit pe Bahattin Tatış, care înființase Colegiul Independent Turc din Izmir; educatorul era în căutare de noi spații. Latife a fost de acord s-o închirieze în 1951, cu speranța că „școala ar putea crește mici Mustafa Kemal".

Casa Albă a adăpostit școala timp de patruzeci de ani, înainte de a fi transformată în muzeu, funcție pe care o îndeplinește și astăzi.

Mereu demnă, ținând capul sus…

Latife era femeia-simbol care făcuse femeile vizibile, chiar dacă ea însăși și-a trăit restul vieții invizibilă. În ciuda tuturor lucrurilor pe care le-ar fi putut înfăptui în Turcia, fusese redusă la o viață de obscuritate, fără nici o funcție, fără o voce. Totuși, deși se retrăsese din ochii lumii, cu siguranță monitoriza atent lucrurile de pe margine. În propriile ei cuvinte, „nu se despărțise niciodată de poziția pe care o ocupase în societate". Potrivit celor din cercul ei intim, ea spunea: „Dacă aș fi simțit nevoia aceasta, aș fi părăsit țara".

Există o tendință, mai ales printre cei care nu au cunoscut-o, de a o descrie pe Latife Hanım ca pe o femeie strivită, distrusă fără speranță. Cei care au cunoscut-o, pe de altă parte, îi schițează un portret cu totul diferit. Șehvar Çağlayan, o prietenă apropiată, este printre cei care nu admit nici o sugestie despre o Latife neconsolată. „Nici vorbă. Era mereu demnă și autoritară; nu și-a compromis niciodată integritatea și a ținut capul sus. Când o întâlneai simțeai forța personalității ei". Și adaugă: „Am iubit-o foarte mult și am respectat-o. Era cu adevărat europeană în maniere și în gândire. Nu prea mă interesează toate așa-zisele dezvăluiri și amintiri despre ea"[400].

Șen Sılan comentează: „Poate că era nefericită, dar nicidecum nu era distrusă. Pur și simplu nu vorbea despre căsătoria ei. Ochii și zâmbetul ei erau mereu triste. Durerea de a fi fost lăsată singură era vizibilă în ochii ei. Ochii aceia m-au impresionat enorm"[401]. Portretul făcut de Sılan vine din anii 1960 și seamănă ciudat de mult

cu unul trasat cu decenii în urmă de către Berthe Georges-Gaullis, în 1923:

> Avea o personalitate teribil de impunătoare. Simțeai nevoie să-ți aduni gândurile în fața ei. Era imposibil să nu fii impresionat de eleganța și caracterul acestei tinere cu educație aleasă. Simțeam că vreau să mă plec în fața ei. Aveai de câștigat fiind în compania ei.
>
> Când îi obțineai aprobarea, descopereai ceva în tine însuți.
>
> Era cu neputință să nu admiri felul cum cobora scările. Să fii în preajma ei era un lucru important. Dacă nu s-ar fi căsătorit cu Atatürk? Ar fi devenit, indiscutabil, o persoană însemnată.

Latife ținea foarte mult la nepoata ei blondă și cu ochi albaștri, Füsun İșcan, care spune: „Pentru mine, ea nu era soția lui Atatürk, ci mătușa mea. Era foarte puternică. Era ca un stat autonom. Nu era un om care să stea în umbră“[402].

Meral Bebe, o altă nepoată, crede că Latife și-a ținut necazurile pentru sine. „În nici un caz nu le împărtășea. Unele lucruri e mai bine să rămână nespuse. Așa era mătușa mea. Dar făcea câte o remarcă dacă ocazia o cerea“[403].

Dilek Bebe pune accentul pe singurătatea ei. „Probabil că era ca și cum ar fi fost îngropată de vie. Mătușa mea era foarte singură. Deși, trebuie să recunosc, după părerea mea toți oamenii importanți sunt singuri. Și bineînțeles că era și tristă. Oricât de des o vizitam, avea o singurătate interioară profundă, nu numai din cauza lui, ci din cauză că nu era înțeleasă“.

A regretat Latife că s-a căsătorit? Potrivit lui Meral, nu: „Spunea că ar fi făcut exact la fel dacă s-ar fi născut din nou“.

S-a gândit vreodată să se recăsătorească? Meral respinge de la bun început această sugestie: „Niciodată nu s-a gândit la asta“. Fiica ei Dilek adaugă: „Mătușa mea a refuzat toți pretendenții“[404].

Profesorul Yurdakul Yurdakul scrie: „Latife Hanım a refuzat numeroase cereri în căsătorie după despărțirea de Atatürk; devotamentul față de el era vizibil în fiecare acțiune, de-a lungul vieții ei, chiar și după moartea lui“[405].

Șehvar Çağlayan nu este de acord: „Nu-mi pot închipui pe cineva care să fi avut curajul s-o ceară...“

Poziția lui Latife în privința recăsătoririi era fără echivoc. A fost auzită comentând, când a aflat despre căsătoria dintre văduva președintelui american Kennedy. Jacqueline și Aristotel Onassis: „De ce avea nevoie atât de mult: de bani sau de un bărbat? Cine ar călări un măgar după ce a descălecat de pe un cal?“.

De la vilă la un apartament

După moartea părinților ei, Latife a locuit destul de mult timp singură în vila din Ayaspașa. Și-a surprins familia la sfârșitul anilor 1960 cu un anunț: cumpărase un apartament la etajul al șaptelea al unui bloc din Harbiye.

„Puteai să cumperi o vilă pe malul mării! Cum poți să înghesui o înălțime de cinci metri în doi?“

„Am pus să se taie rafturile bibliotecii!“

Când s-a mutat în apartamentul ei de la ultimul etaj al blocului Safir, a lăsat în urmă pianul cel mare.

Muammer Erboy descrie viața ei în apartament: „Stătea așezată numai pe jumătate pe un mic taburet pentru picioare îmbrăcat în mătase, privind spre stradă. Ne-a întrebat ce părere avem. A insistat să ne uităm afară, chiar peste drum. Apartamentul era vizavi de clubul ofițerilor. Apoi ne-a arătat: statuia lui Atatürk. «Cea care-i seamănă cel mai mult, cea mai fidelă reprezentare a lui», a spus și a adăugat: «Altfel de ce m-aș fi mutat într-un asemenea apartament?»“.

„Iubirea aceea n-a murit niciodată“, spune Erboy.

Nepoata ei Meral menționează de asemenea iubirea lui Latife pentru Mustafa Kemal: „Viața ei n-a fost niciodată numai roz, dar iubirea și respectul n-au dispărut niciodată“. Apoi adaugă: „Într-atât încât mă irita, o întrebam ce fel de om este. Vreau să spun că toate au o limită. «N-ai pic de mândrie?», o întrebam“[406].

Reșat Kaynar, care a citit documentele lui Latife, confirmă. „Era foarte îndrăgostită de Atatürk“[407].

Un număr mare de oameni au ținut legătura cu Latife. L-a deranjat asta pe Mustafa Kemal? Se pare că nu.

Familia İnönü a rămas în relații amicale cu Latife: fiica lor Özden Toker sugerează că prietenia avea aprobarea lui Atatürk. Probabil că soții İnönü i-au cerut-o într-o chestiune atât de delicată.

Muammer Erboy confirmă că Mevhibe İnönü a ocupat un loc special în inima lui Latife: „Mevhibe Hanım o suna des pe mătușa Latife. Era prietenă și cu bunica mea, iar İsmet Pașa însuși venea în vizită, ceea ce însemna întotdeauna mai mult decât un simplu răspuns la o vizită de curtoazie“.

Prietenia dintre Latife și familia İnönü a continuat și după moartea lui Mustafa Kemal. Fiul lui Vecihe, Erdem, s-a căsătorit cu nepoata lui İsmet İnönü, întărind astfel legătura dintre cele două familii.

Latife primea invitații la prânz ori de câte ori İnönü stătea la palatul Dolmabahçe. Se spune că vizitele ei însuflețeau locul; uneori stătea și peste noapte.

Cei care n-o cunoșteau întrebau cine este femeia care îl sărută pe frunte pe İsmet: era nimeni alta decât Latife Hanım.

A comentat ea vreodată despre alte prime doamne de la Çankaya? Muammer Erboy spune că nu: „Nu simțea vreo nevoie să spună ceva. Rareori vorbea despre alte prime doamne“.

27 mai 1960

Latife Uşşaki urmărea mereu cu atenție evenimentele politice din Turcia. Deși îl criticase pe Adnan Menderes – „A făcut niște greșeli uriașe, este atât de reacționar“ –, nu s-a numărat printre cei care au întâmpinat cu bucurie lovitura de stat de pe 27 mai.

Berrin Menderes, soția fostului prim-ministru, aflat în arest, trecea pe la Latife de fiecare dată când se întorcea de la Yassıada, insula pe care era judecat soțul ei.

Se spune că Latife l-a sunat pe İsmet İnönü când procesul s-a încheiat cu o condamnare la moarte:

„Pașam, nimeni nu v-ar interzice să stați în mijlocul Pieții Kızılay. Vă rog să mergeți în piață. Nenumărați oameni o să vă urmeze; nimeni nu vă poate opri. Ați adus democrația în țară;

lovitura de stat a lovit și în dumneavoastră“.

---

[398] Banoğlu, p. 526.

[399] „Latife Hanım 10 Kasım’da Neler Hisseti?“, *Milliyet* (8 mai 2006).

[400] Interviu cu Șehvar Çağlayan, 2005.

[401] Interviu cu Șen Sılan.

[402] Interviu cu Füsun İșcan.

[403] Özgentürk, „Gazi’den Sonra“, *Sabah*.

[404] Özgentürk, „Halam Hep Yalnızdı“, *Sabah*.

[405] Y. Yurdakul, *Atatürk’ün Hiç Yayınlanmamış Anıları*, pp. 172-176.

[406] Özgentürk, 19 august 2000.

[407] Günal.

36
Campania de defăimare

Ca soție și asistent al lui Mustafa Kemal, Latife se bucurase de o considerabilă influență politică în diferite domenii. Imediat ce a căzut din acest rol, a devenit vulnerabilă. Trebuia pur și simplu să fie pusă la locul ei. Latife avea detractori în cercul de apropiați ai lui Mustafa Kemal, care acum s-au mobilizat: era momentul s-o denigreze.

Societatea o învinuiește pe femeia trimisă înapoi la tatăl ei de către soț. Iar soțul care-și trimisese înapoi soția era nimeni altul decât Mustafa Kemal Pașa însuși, astfel că Latife trebuia declarată nu doar vinovată, ci și „soi rău“.

Mai întâi a fost descrisă ca o femeie ostilă lui Mustafa Kemal. Apoi această imagine falsă a fost ținta unor atacuri necontenite. Aceeași tactică de uzură folosită împotriva opoziției o viza acum pe Latife.

Ca fostă primă doamnă, ea era o potențială amenințare, având puterea de a-l submina pe conducător. Trebuia să fie ostracizată de societate, și într-o măsură chiar a fost. Foarte curând, viața a devenit sufocantă pentru Latife.

Un alt motiv al campaniei de defăimare erau toate lucrurile la care fusese martoră în perioada petrecută la Çankaya. Nu era nici un secret despre cineva pe care ea să nu-l știe. Fusese confidenta lui Mustafa Kemal, persoana căreia el îi încredința cele mai importante documente[408]. Personajele de pe scena politică turcă nu se schimbaseră prea mult de la plecarea ei. Ar fi putut atât de ușor să

creeze un haos complet, dacă ar fi dorit: tot ce trebuia să facă era să pronunțe câteva afirmații atribuite lui Mustafa Kemal. Marginalizarea ei nu numai că ar fi ținut-o în plan secund, ci ar fi discreditat tot ce ar fi spus ea.

Un cerc izolator deliberat a înconjurat-o. Calomnierea ei era la ordinea zilei. Articolele de știri publicate în ziarele străine arată că se afla constant sub supraveghere. La ordinul guvernatorului Istanbulului, o gheretă de poliție fusese ridicată peste drum de casa ei[409].

Latife păstra tăcerea, refuzând toate cererile de interviu.

„Ne-am dat unul altuia cuvântul când am divorțat; n-am să mi-l încalc niciodată!“

Așadar Mustafa Kemal trebuie să-i fi dat și el dat cuvântul său. Cu siguranță a apărat-o public, criticând aspru persoana care a îndrăznit s-o insulte pe Latife pe la spate curând după plecarea ei. Ahmet Ağaoğlu a fost martor la riposta furioasă a lui Mustafa Kemal: „Ea e o doamnă și o să rămână întotdeauna o doamnă“.

Fiecare carte nouă care era publicată despre el, după *Lupul cenușiu*, era primită cu îngrijorare. „Dacă Latife a vorbit?“ Cazanul Ankarei nu a încetat niciodată să clocotească. Dar condeiele locale nu aveau voie să scrie despre conținutul volumelor și, în orice caz, nimeni nu îndrăznea să publice amintiri despre Atatürk cât timp el încă trăia. Abia după noiembrie 1938 au început să apară asemenea cărți.

Teama de Latife a crescut după moartea lui Mustafa Kemal, în parte din cauza îngrijorării că ar putea urma o carieră politică. Doamna Latife, care avea experiență politică și jucase un rol major în schimbarea statutului femeilor, ar fi putut cu ușurință să devină un nume de vază în cele două partide politice noi și cu siguranță ar fi atras voturi. În timp ce personalitățile politice cândva marginalizate reapăreau una câte una, numele ei strălucea prin absență. Un partid care ar fi invitat-o pe Latife să adere la el și-ar fi sporit credibilitatea în anii 1950? Este o întrebare foarte grea. Poate că unele cercuri voiau să blocheze tocmai o asemenea posibilitate.

Aproape toate cărțile care spun povestea vieții lui Mustafa Kemal au fost scrise după divorț, iar Latife fusese declarată „rea“. Bârfele continuau să circule și toată lumea o ataca. Toți autorii erau bărbați și aveau un punct de vedere net masculin. Asta explică alegerea necruțătoare a adjectivelor. De asemenea, ar putea explica nepotrivirea dintre cele două caractere ireconciliabile descrise de toți acești scriitori: o tânără unanim admirată, cu educație înaltă, bine crescută și scorpia dominatoare care-și scotea din sărite soțul.

Latife a trebuit să se lupte cu adjectivele „răsfățată“ și „capricioasă“ pentru tot restul vieții.

Șen Sılan respinge aceste acuzații: „Uitați: o fată de douăzeci și doi de ani se mărită cu bărbatul adorat de întreaga lume; poate că-l necăjea în joacă. O tânără soție flirtează cu soțul ei, iar ei numesc asta răsfăț“[410].

Kenross și Șevket Süreyya

Lordul Kinross, în prima biografie completă a lui Atatürk, schițează portretul unei tinere minunate și apoi face o întoarcere la 180 de grade, fixând-o pe Latife în istorie ca pe „copilul răsfățat al tatălui ei“[411].

Latife a refuzat să-l primească, în ciuda mesajelor lui insistente și a cererilor de interviu. Poate că ar fi fost mai puțin ostil dacă accepta să stea de vorbă cu el. Cine știe?

Șevket Süreyya, primul biograf turc al lui Atatürk, nici măcar nu o pomenește vreodată în relatarea evenimentelor, trimițând-o în notele de la final despre viața personală a lui Atatürk. Șevket Süreyya nu a fost nici el tocmai înțelegător.

Asemenea relatări au avut succes; nu a existat nici o încercare de răsturna această ficțiune.

---

[408] Nur, p. 315.

[409] „Beș N Bir K“, 2 iunie 2005.

[410] Interviu cu Şen Sahir Sılan.

[411] Kinross, pp. 389-390.

37
Latife își ascunde boala

„Eram elev la Liceul Austriac în 1975; am mers să-mi vizitez mătușa. M-a întâmpinat un miros înțepător de ars. Mătușa Latife avea cancer. Nu știu dacă-și arsese memoriile sau altceva scris de ea. Se întâmpla pe treizeci și unu mai. În iulie am pierdut-o.“

Este relatarea nepotului ei Muammer Erboy, care-și amintește o vizită la Latife cu două luni înainte de moartea ei.

Latife Uşşaki a aflat în Elveția că avea cancer. Doctorii îi găsiseră ceva la plămâni și o informaseră. Se crede că boala a început în 1969.

Ea s-a întors și a refuzat să meargă la doctor și chiar să spună cuiva, în afară de confidenta ei, Kalyopi. Dar nu înainte de a o pune pe însoțitoarea ei de o viață să jure pe Sfânta Cruce și Isus Christos că nu va dezvălui nimănui.

Profesorul doctor Nevzat Öke, soțul nepoatei ei Gülümser, s-a gândit să urce la ea într-o zi; fusese la aniversarea unui prieten, cu un etaj mai jos. Această vizită întâmplătoare a făcut ca familia să descopere boala ei.

Kalyopi a deschis ușa, dar nu era în apele ei. „Latife Hanım e bolnavă, nu poate să vă primească azi.“ Nevzat Öke a insistat, a intrat și a surprins-o pe Latife încercând să-și tragă mâneca în jos pe braț. Hainele cu mâneci lungi pe care le purta în ultima vreme îi ascunseseră rănile de pe brațe. El a observat o leziune întinsă și supurantă. A trecut peste refuzurile ei și, în cele din urmă, ea a recunoscut că suferă de cancer de mult timp. După starea leziunilor

ei, el a înțeles că era prea târziu pentru tratament.

Lative a insistat ca Nevzat Öke să nu spună nimănui, dar el s-a simțit obligat, ca medic.

„Atunci dă-mi trei zile; o să le spun eu tuturor. Doar că mai întâi trebuie să aranjez niște lucruri.“

Nevzat Öke și-a încălcat promisiunea, spunându-i soției sale:

„O să te întristeze, dar trebuie să afli. Mătușa e într-o stare foarte gravă.“

Era un expert, deci știa că fiecare moment este crucial în tratarea cancerului, iar ea refuzase ani de zile să se trateze.

Latife a folosit răgazul de trei zile pentru a arde anumite documente: acesta era mirosul care năpădise nările lui Muammer Erboy. El comentează despre hotărârea ei de a-și ascunde boala: „Nu s-a tratat de cancer, pentru că întotdeauna spusese: «Am fost un cadavru viu toată viața; să trăiesc câteva zile în plus doar o să mă chinuie»“. Unii prieteni apropiați o auziseră spunând: „Am murit de două ori, o dată în 1925 și încă o dată în 1938“.

Nepoata ei Dilek Bebe crede că Latife s-a sinucis, de fapt.

Latife a continuat să refuze tratamentul, chiar și după ce s-a aflat despre boala ei. A fost internată la clinica Güzelbahçe în ultimele două luni de viață.

Dilek a vizitat-o cu două zile înainte ca Latife să moară; mătușa ei purta pe piept o insignă cu portretul lui Atatürk[412].

Latife Hanım a murit în jurul orei șase, în dimineața de 12 iulie 1975. Le ceruse celor dragi ca trupul să-i fie dus înapoi în apartament, iar ei s-au conformat. A mers acasă înainte de înmormântare.

Familia ei a publicat anunțuri funerare de un sfert de pagină în *Milliyet* și *Cumhuriyet*, dar nu și în *Hürriyet*, respectându-i dorința: în trecut, acel ziar o jignise de nenumărate ori pe Latife[413]. Un aspect curios al acestor anunțuri care începeau cu „Iubita și scumpa noastră Latife Uşşaki...“ era că, deși era desemnată ca fiică a lui Muammer Bey și a lui Adeviye Hanım, nu exista nici o referire la Mustafa Kemal. Poate că familia s-a gândit că așa ar fi vrut ea;

totodată, este posibil să fi vrut să evite o schimbare în natura înmormântării.

Știrea despre moartea ei și reportajele de la înmormântare, toate ilustrate cu fotografii, au apărut pe prima pagină a ziarelor. O tratau cu respect cu ocazia morții ei. Dar n-au existat două ziare în care să coincidă vârsta, educația sau chiar numele ei de familie.

Funeraliile lui Latife Hanım s-au ținut la moscheea Teșvikiye, pe 13 iulie. Nu a existat o ceremonie de stat. Namık Kemal Șentürk, guvernatorul Istanbulului, cunoștea familia de la Izmir. S-a folosit de funcția sa și a organizat o gardă de onoare formată din membri ai armatei, marinei și aviației militare. Cineva a remarcat în ultima clipă că lipsea un steag. Gültekin Ağaoğlu spune: „Nu era steagul Turciei pe sicriul ei. Eu și sora mea mai mare am insistat și s-a găsit unul care a fost întins peste ea“[414].

Într-adevăr, steagul lipsise de la început, iar guvernatorul Șentürk a fost printre cei care s-au străduit să procure unul.

Nici un oficial de la Ankara nu a participat la înmormântare.

Cel care a condus rugăciunea funerară, Hacı Hafız Nusret Yeșilçay, ar fi spus: „Lipsa de interes dovedită de așa-numiții adepți ai lui Atatürk la înmormântarea soției lui Atatürk este o rușine“.

Latife o rugase pe singura ei soră care mai trăia, Vecihe, să stea în apartamentul ei timp de patruzeci de zile și să țină aprinsă lumina în dormitor. Vecihe a rezistat două săptămâni. Vase cu pulpe de miel și alte delicatese erau aduse mereu la apartamentul Safir, pentru a-i hrăni pe vizitatorii care veniseră să-și prezinte condoleanțele.

Nu mai rămăsese nimic care s-o țină pe Kalyopi, însoțitoarea de o viață a lui Latife, în Turcia. Rudele ei au mutat-o la Atena, unde a murit după un timp.

Cu excepția editorialistului Burhan Felek de la *Milliyet*, nimeni nu a scris despre Latife Hanım. Nici istoricii sau filozofii nu au oferit prea mult. Curentul care ani de zile preferase s-o ponegrească sau s-o ignore cu totul s-a perpetuat chiar și după moartea ei.

Să se vorbească entuziast despre morți este o tradiție turcească.

Latife însăși își exprimase repulsia față de această practică într-un text după moartea lui Ahmet Ağaoğlu. Semnat „O veche prietenă“, acesta spune:

> Ne plac morții pentru că tocmai au renunțat la toate cauzele, nevoile, avantajele, pretențiile, pasiunile și dorințele lor; de asta jelim deasupra trupului cuiva pe care îl insultasem în tipul vieții.
>
> Dacă ne gândim la acest fapt, nu este greu de înțeles de ce transformăm „orbul într-o frumusețe cu ochi migdalați“! [...]
>
> Există atâtea obiecte prețioase și oameni bine cunoscuți care, în timpul vieții, au suferit vitregii nemărturisite, sub neglijarea, ignorarea și nerecunoștința generală, ale căror morminte oferă acum scena unor comemorări strălucitoare care ne-ar putea face să îndrăgim moartea[415].

Turcia anului 1975 nu a făcut nici un efort de a o transforma din nou într-o „frumusețe cu ochii migdalați“. Latife Hanım a fost cruțată de această umilință cumplită după moarte.

---

[412] Dündar, „Ata'nın Resmiyle Öldü“, *Milliyet* (11 noiembrie 2004).

[413] Özgentürk, „Bir Başka Latife“, *Sabah* (2 decembrie 2000).

[414] Interviu cu Gültekin Ağaoğlu.

[415] Latife Uşşaki, „Ölmek“.

38
Păstrând în seiful ei istoria Republicii

Deodată, oamenii au remarcat un fapt esențial după moartea lui Latife: părăsise această lume fără să spună nici un cuvânt despre anii petrecuți alături de Mustafa Kemal. Surprinși, detractorii ei s-au apucat să-i redea lui Latife vechiul statut de „doamnă nobilă“. Brusc, era la modă să începi astfel: „Cu o demnitate desăvârșită, ea s-a abținut să vorbească vreodată...“ Dar Latife nu era vrăjmașa lui; era fosta lui soție. Cei care făcuseră din ea un dușman ajunseseră să trăiască cu frica propriei lor creații.

Latife Hanım a murit neînțeleasă și a deplâns această lipsă de apreciere. Totuși a păstrat cu grijă numeroase documente care ne-ar putea ajuta, cândva, să o înțelegem, ținându-le în două seifuri bancare din Istanbul. Scrisorile pe care le-a lăsat în urmă au stârnit imaginația întregii țări, ca să nu mai vorbim de presă; așa numitele știri-bombă abundau, relatând despre descoperirea jurnalelor ei în Elveția, de exemplu.

Familia ei a ajuns la concluzia că ar fi fost greșit să împartă între ei aceste hârtii. Erau documente importante pentru istoria republicii și trebuia păstrate laolaltă. Chiar când dezbăteau ce era de făcut, profesorul Enver Yiya Karal – pe atunci președintele Societății Turce de Istorie – a contactat familia pe 17 mai 1976, cu propunerea de a încredința Societății documentele lui Latife. Familia ei a acceptat.

Latife fusese martoră la nașterea Republicii Turce; păstrase notițe, alte documente și jurnale. Aceste documente – simpla

posibilitate a dezvăluirii cărora încă umple de groază atâtea inimi – sunt mult mai mult decât istoria ei personală: ele depun mărturie despre istoria Turciei moderne. Latife lucrase de una singură ca o societate de istorie, ca un cronicar care a păstrat atât de multe.

Cum exista posibilitatea declasificării și chiar a publicării peste treizeci de ani, s-au dezlănțuit din nou dezbateri la începutul anului 2005. Unii au creat o asemenea tensiune pretinzând că publicarea acestor documente ar fi pătat viața lui Atatürk, încât familia lui Latife Hanım a cerut Societății Turce de Istorie extinderea statutului secret. Documentele au fost, prin urmare, condamnate încă o dată la obscuritate. Profesorul Reșat Kaynar, după ce a cercetat și a citit întreaga colecție, și-a scris evaluarea pe 10 aprilie 1979:

> Aceste documente sunt de un calibru destul de înalt pentru a servi ca o probă documentară majoră atât în sprijinul istoriei reformelor noastre cât și al republicii înseși. Scrierea unei istorii corecte a reformelor și, mai important, a republicii va fi imposibilă până când aceste documente nu vor fi cercetate meticulos. Oricât ar include, în unele locuri, expresii personale ale lui Latife Hanım, asta nu le poate diminua valoarea ca resursă esențială în studierea istoriei noastre.

Documentele lui Latife, împărțite în 219 dosare, încă așteaptă momentul când ar putea vedea lumina zilei.

Verighetele din seif

Latife murise bogată. Avea bijuterii. Avea proprietăți – un apartament în Istanbul și alte proprietăți la Izmir: o casă, un bloc și două terenuri, precum și acțiuni la treizeci și cinci de terenuri și o clădire.

La inventarierea bunurilor ei private, s-a descoperit o verighetă. Pe partea interioară era inscripționat cu litere vechi: „Latife 1339 [1923]“. Inelul fusese păstrat împreună cu monedele de argint pe care Mustafa Kemal i le dăduse ca garanție imediată la nuntă. Latife învelise aceste obiecte, pe care le considera valoroase, într-o bucată de pânză roz, le pusese într-o cutie de bijuterii, iar cutia o învelise în muselină. În interior se mai afla un sigiliu de aur gravat cu numele „Mustafa Kemal“ pe o parte și „Latife Mustafa Kemal“ pe cealaltă

(un dar din partea populației din Adana cu prilejul unei vizite oficiale). Aceste amintiri au fost înregistrate ca „obiecte istorice“ înainte de a fi învelite iarăși, puse în cutie și în cele din urmă învelite din nou în muselină. Săculețul de muselină, deschis la o filială a Osmanlı Bank Beyoğlu pe 10 aprilie 1979, a fost sigilat printr-un ordin al tribunalului.

Cu ani în urmă, un „inel de logodnă făcut în mod evident pentru un deget subțire“ fusese găsit printre bunurile personale ale lui Atatürk scoase din seiful acestuia. Pe partea interioară a inelului erau gravate cuvintele „Gazi M. Kemal 1339“[416].

---

[416] M . Leventoğlu, *Atatürk'ün Vasiyeti,* p. 107.

APENDICE I

Două necrologuri în presa străină

LATIFE UȘȘAKI, SOȚIA LUI ATATÜRK

Latife Ușșaki, fosta soție a lui Kemal Atatürk, întemeietorul decedat al Republicii Turce, a murit duminică după ce-i supraviețuise soțului ei, de care divorțase, timp de 37 de ani. Cauza morții a fost o tulburare cardiacă.

Latife Hanım, cum i se spunea cu un titlu acordat pentru a le distinge pe femei în primii ani ai republicii, a fost înmormântată cu o ceremonie simplă la care a asistat un grup mic de persoane, incluzând câțiva oficiali de astăzi.

Ea și Atatürk s-au căsătorit în 1923, dar căsătoria a durat doar doi ani și jumătate

The Washington Post, 14 iulie 1975.

LATIFE HANIM: UN ROL SIMBOLIC PENTRU FEMEILE TURCE

Latife Hanım, care a fost căsătorită timp de doi ani cu Mustafa Kemal Atatürk, fondatorul Turciei moderne, și a jucat un rol simbolic în emanciparea femeilor turce, a murit la Istanbul, la vârsta de 76 de ani.

Născută în 1898, fiică a unei familii bogate din Izmir (pe atunci Smirna), Latife Hanım l-a cunoscut pe comandantul turc cuceritor după ce el a intrat triumfător în Izmir după alungarea de către turci a trupelor grecești de ocupație, în 1922. Când un incendiu a ars o mare parte a Izmirului, ea l-a invitat pe Atatürk să stea în vila

familiei ei din suburbia Bornova [sic] cât timp purta negocieri cu aliații din Primul Război Mondial pentru independența Turciei și noile frontiere. Educată în Franța, ea i-a servit lui Atatürk drept secretară și traducătoare din franceză și engleză a corespondenței diplomatice. El a stat acolo timp de 20 de zile, apoi s-a întors la Ankara, noua capitală a Turciei.

Ea i-a scris o scrisoare (recent publicată) în octombrie 1922, în care spunea: „Toată fericirea mea constă în a servi pe excelența voastră. Singura mea dorință este ca loialitatea mea să vă fie o armă la îndemână. Câți oameni țin la excelența voastră și sunt lipsiți de orice ambiție personală?“.

Latife și-a dovedit loialitatea mai târziu, chiar dacă mariajul lor s-a terminat cu un divorț, refuzând, cum spunea un scriitor turc, „să exploateze mărețul nume pentru senzaționalism sau politică“.

Atatürk a venit la Izmir în 1923 și s-a căsătorit cu Latife. Ea avea 24 de ani, iar el 42. Atatürk s-a folosit de Latife pentru a le arăta femeilor turce cum aștepta să se poarte ele după declararea Republicii în 1923. Ca președinte, a luat-o cu el prin țară, fără văl, spre disconfortul oficialilor locali, care erau siliți să încalce tradiția și să-și scoată propriile soții în public. Ea era simbolul noilor femei turce în eliberarea de restricțiile musulmane ale haremului și vălului, sub reformele lui Atatürk.

Neînțelegerile dintre Atatürk și Latife au fost provocate de nopțile lui lungi și consumul mare de alcool, care se adăugau la un program de lucru copleșitor. Ea a încercat să-l țină în frâu pentru a-i conserva energia. Atatürk era tot mai iritat pe măsură ce ea încerca să-i controleze regimul de viață, iar pe 5 august 1925 a divorțat de ea printr-o simplă declarație, care era suficientă. La scurt timp, legile turce au fost schimbate, incluzându-se divorțul civil care le dădea femeilor drepturi egale.

În ultimii ani din viață, Latife Hanım a trăit izolată într-o casă cu vedere la mare din cartierul Ayaspaşa din Istanbul. A refuzat până la sfârșit să dea interviuri presei sau să-și scrie memoriile, care ar fi stârnit senzație, dată fiind idolatrizarea lui Atatürk în Turcia. Şevket

Süreyya Aydemir, o cunoștință apropiată a lui Atatürk, a scris recent că izolarea și tăcerea ei „era semnele unui caracter demn, sensibil și emoționant“.

The Times, 17 iulie 1975

ANEXA II

Un necrolog în presa turcă

LATIFE HANIM

De la cele mai de încredere surse din presă, am primit cu mult regret vestea decesului fostei soții a lui Atatürk, Latife Hanım.

Un număr de femei remarcabile au impus respect în istoria Turciei. În ciuda izolării sale autoimpuse și a tristei apăsări a unei fericiri spulberate, demnă de stimă, dar de scurtă durată, Latife Hanım a atins nemurirea prin mijlocirea istoriei ca una dintre aceste femei.

Cât de mult dă de gândit și ce coincidență tristă este faptul că Latife Hanım a închis ochii în ziua în care Conferința Mondială a Anului Internațional al Femeii (1975), numărând delegate din 132 de țări, s-a încheiat la Ciudad de Mexico fără ca o președintă să fie aleasă sau ca niște rezoluții privind femeile să fie adoptate – cu alte cuvinte, un fiasco total. Ironia faptului nu ne-a scăpat din vedere.

În urmă cu cincizeci și doi de ani, în zilele imediat următoare victoriei decisivei, Latife Hanım a găsit în ea însăși curajul de a se căsători cu unul dintre cei mai mari comandanți militari și genii ale tuturor timpurilor, Gazi Mustafa Kemal Pașa, salvatorul Turciei, dovedindu-și fără putință de tăgadă încrederea în propria sa personalitate și feminitate. Lucru cum nu se poate mai vrednic de laudă.

Ca proeminentă fiică a familiei Uşşaki [sic], în sânul căreia au crescut copii remarcabili prin virtuțile și eșecurile lor, Latife Hanım

a moștenit, în viziunea mea, mai mult decât suficient din calitățile neamului din care descindea.

Am avut ocazia de a o întâlni într-o croazieră acum aproximativ douăzeci sau douăzeci și cinci de ani. M-a impresionat enorm prin erudiție, conduită și prestanță. Erudiția ei era destul de vastă pentru a-i permite să facă observații pline de autoritate în legătură cu orice subiect pe care-l putea alege cineva. Într-o asemenea măsură încât îi punea uneori în umbră feminitatea. După acea călătorie, n-am mai avut niciodată ocazia să o întâlnesc din nou. Astăzi, când viața ei lăsată în părăsire, deși în afara oricărui reproș, s-a încheiat, am ajuns la concluzia că a dus până la capăt cu succes exigențele statutului demn de onoare pe care l-a avut cândva ca soție a lui Atatürk.

Ce are soarta de hotărât nu știe nimeni dinainte. Prima doamnă a Turciei, din momentul în care s-a căsătorit cu Gazi Pașa în ianuarie 1923 până la despărțirea lor în august 1925, nu a renunțat niciodată la acest statut. În timp ce lumea a văzut nenumărate văduve vesele de președinți trăindu-și mai departe viața, Latife Hanım nu a luat niciodată în considerare recăsătorirea și nici Gaziul nu a mai fost vreodată mulțumit de o altă femeie.

Și, în orice caz, de unde această incompatibilitate? Îndrăznesc să fac cu modestie presupunerea că un concurs de împrejurări externe ar fi putut fi cauza acesteia: Mustafa Kemal Pașa, abia întors după ce învinsese o întreagă lume de dușmani și salvase astfel Turcia, cu praful câmpului de luptă încă pe cizme, pe cale să se angajeze într-o serie de reforme menite să aducă Turcia în lumea civilizației occidentale, era înconjurat de un anturaj în stil otoman, dominat numai de bărbați, în care soția sa, dornică de a lua asupra ei oricât de multă muncă ar fi putut duce, ieșea în evidență, lucru care intensifica și cea mai mică divergență conjugală. Poate că soarta a decis astfel.

Nu am cunoscut-o pe Latife Hanım atât de bine. Tot ce am dorit să fac a fost să îmi exprim prin aceste rânduri respectul pe care l-am simțit pentru hotărârea ei neclintită de a păstra o tristă tăcere, în

ciuda unor solicitări stăruitoare, pentru calmul ei în felul în care își cultiva libertatea plină de demnitate a fericirii retezate, o fericire refuzată tuturor celorlalți prin modul în care nu a consimțit să împărtășească nici un singur cuvânt despre amintirile ei.

Cu câțiva ani în urmă, m-a rugat în mod special să intervin pentru a opri publicarea unei alte serii de „memorii neoficiale“ care nu-i solicitase nici cunoștințele, nici consimțământul. Eram pe vremea aceea președintele Asociației Jurnaliștilor. Nu-mi amintesc să fi fost de vreun ajutor. Într-un context dominat de o supraabundență de interpretări ale libertății presei, ale cui sfori să le tragi?

Pe scurt, Gazi Mustafa Kemal nu avea să devină niciodată sultan, și nici Latife Hanım împărătească... Iar apele tulburi ale acelei perioade, întunecate de reziduurile Imperiului Otoman, nu le-ar fi permis unirea ca doi cetățeni ai Turciei.

Asta este ceea ce numim noi soartă.

Mă rog la Dumnezeu să îi dea lui Latife Hanım pace veșnică.

Burhan Felek, *Milliyet*, 16 iulie 1975

NOTE BIOGRAFICE

Unele dintre principalele persoane menționate în text sunt ordonate după prenume, deoarece numele de familie au fost adoptate mai târziu. Toți ofițerii erau veterani ai Războaielor Balcanice și ai Primului Război Mondial înainte de a se alătura naționaliștilor.

ALI FUAT CEBESOY (ISTANBUL, 1882-1968)

Ofițer și politician, coleg de clasă cu Mustafa Kemal la Colegiul de Război, comandant în Războiul de Independență, parlamentar, diplomat, președinte al parlamentului. Unul dintre fondatorii Partidului Republican Progresist, judecat pentru implicare într-un complot de asasinare a lui Mustafa Kemal și achitat. Președinte al parlamentului în 1948 și parlamentar din partea Partidului Democrat timp de zece ani începând din 1950.

AHMET (BEY AĞAYEV) AĞAOĞLU (ȘUȘI, 1869-1939)

Proeminent publicist azer și turc, pan-turcist, secularist și susținător al emancipării femeilor. Jurnalist poliglot, absolvent al universității din Sankt-Petersburg și al Sorbonei, exilat de britanici în Malta în 1919. După eliberare, a servit ca director al biroului de presă, redactor-șef al ziarului oficial și consilier și prieten apropiat al lui Atatürk. El, soția lui Sitare și cele trei fiice ale lor erau foarte apropiați de Latife și Mustafa Kemal în timpul căsătoriei acestora. Fiicele lui au fost pioniere ale epocii: Süreyya, prima femeie avocat; Tezer Taşkıran, filozoafă, profesoară și membră a parlamentului; și Gültekin, medic.

AFET INAN (SALONIC, 1908-1985)

Învățătoare care l-a însoțit pe Mustafa Kemal după divorțul lui. Sub protecția lui, a studiat la Geneva, a devenit istoric și a efectuat cercetări asupra turcilor ca rasă. A fost mulți ani vicepreședinte al Societății Turce de Istorie. A contribuit la promovarea hărții lumii întocmite de Piri Reis[417].

FAHRETTIN ALTAY (SHKODËR, 1880-1974)

Ofițer și om de stat; comandantul turc care a condus cavaleria care a eliberat Izmirul pe 9 septembrie 1922. Deși născut în Albania de astăzi, se trăgea dintr-o familie din Izmir. S-a alăturat naționaliștilor după organizarea rezistenței împotriva ocupanților greci. A demisionat din Parlament, preferând să rămână militar. Mai târziu a fost comandantul Corpului Întâi de Armată și patron al unor sporturi ecvestre. L-a escortat pe Eduard al VIII-lea la Gallipoli în 1936. A comandat funeraliile lui Atatürk și a fost parlamentar de Burdur.

(ALI) FETHI OKYAR (PRILEP, 1880-1943)

Ofițer și om de stat, membru al Comitetului pentru Uniune și Progres (CUP), exilat în Malta după armistițiul de la Mudros. A fost ministru de interne, prim-ministru și președinte al Parlamentului în timpul Războiului de Independență și apoi după proclamarea republicii. Considerat în general mai liberal și mai conciliator decât İsmet, a trebuit să demisioneze după revolta lui Șeyh Said și să plece ca ambasador la Paris. Însărcinat de Mustafa Kemal să formeze Partidul Republican Liber (PRL) în 1930, pe care a trebuit curând să-l dizolve în fața opoziției crescânde față de Mustafa Kemal. El și soția sa Galibe au fost foarte apropiați de Latife și Mustafa Kemal în timpul căsătoriei acestora, iar prietenia cu Latife a continuat și ulterior.

(MUSTAFA) FEVZI ÇAKMAK (ISTANBUL, 1876–1950)

Ofițer și om de stat, unul dintre cei doi mareșali din istoria Republicii Turce (celălalt fiind Atatürk). Șef al statului-major general după Mudros, apoi ministru otoman de război. S-a alăturat

naționaliștilor în 1920. Parlamentar, ministru al apărării și vice-prim-ministru, adjunct al șefului marelui stat-major, mai târziu prim-ministru și șef al marelui stat-major. Promovat mareșal după bătălia de la Dumlupınar, a rămas în fruntea forțelor armate până la pensionare. S-a alăturat opoziției față de președintele İnönü în 1946.

(MEHMET) CEVAT ABBAS GÜRER (NIȘ, 1887-1943)

Ofițer, politician, diplomat și aghiotant-șef al lui Mustafa Kemal. Ales din partea districtului Bolu în ultimul parlament otoman, a îndeplinit apoi aceeași funcție în parlamentul naționalist. A fondat Societatea Turcă de Aviație și a fost printre fondatorii Băncii İș. Soția lui, Memduha, a prezentat-o pe Latife femeilor din Ankara; prietenia dintre cele două femei a supraviețuit divorțurilor lor (Memduha și Cevat Abbas au divorțat și ei mai târziu).

HALIDE EDIB ADIVAR (ISTANBUL, 1882-1964)

Feministă, scriitoare, profesoară și activistă politică. Adversară deschisă a ocupației aliate în Turcia, este celebră pentru discursurile ei publice în care condamna dezmembrarea țării. S-a alăturat naționaliștilor și a servit în armată ca sergent. Poziția critică față de Mustafa Kemal i-a atras acuzații de trădare, iar ea și soțul ei, doctorul Adnan Adıvar, vicepreședinte al Adunării și membru al guvernului, au trebuit să părăsească Turcia pentru un lung exil la Londra și Paris până în 1939. La întoarcere a fondat Școala de Filologie Engleză în cadrul Universității din Istanbul. A fost apoi membră a parlamentului și editorialistă. A scris multe romane, precum și memorii și lucrări despre fondarea și perspectivele Republicii Turce.

(MEHMED) HALIT ZIYA UȘAKLIGIL (ISTANBUL, 1867-1945)

Scriitor, văr cu Muammer Uşşakizade și tatăl lui Vedad. Șambelan al sultanului Abdülhamid, apoi șef al cancelariei lui Mehmed Reșad și membru în parlamentul otoman. A publicat un ziar și a contribuit la altele, scriind romane-foileton, nuvele, eseuri, poezii și jurnale de călătorie, și a instruit-o pe Latife în literatura turcă. Și-a revizuit și și-a simplificat opera după adoptarea

alfabetului latin. Romanele lui care examinează personalități și relații complexe inspiră și astăzi adaptări foarte populare.

(MUSTAFA) ISMET INÖNÜ (IZMIR, 1884-1973)

Șef de promoție la Colegiul Militar în 1906, a intrat în CUP și mai târziu a servit sub comanda lui Mustafa Kemal de-a lungul Primului Război Mondial. S-a alăturat naționaliștilor în 1920, fiind șef al marelui stat-major, parlamentar, ministru, adjunct al ministrului de război și comandant al frontului vestic în Războiul de Independență. Comandant victorios în două bătălii și planificator al ofensivei finale. Ca ministru de externe, a condus delegația turcă la Lausanne și a semnat tratatul în 1923. A fost în mai multe rânduri prim-ministru. S-a distanțat de Atatürk în 1937 și a fost ales președinte după moartea acestuia. A ținut Turcia în afara celui de-Al Doilea Război Mondial. A coordonat introducerea democrației multipartide, fiind alternativ prim-ministru și lider al opoziției. Soția lui, Mevhibe, a fost o prietenă apropiată a lui Latife.

(MUSA) KÂZIM KARABEKIR (ISTANBUL, 1882-1948)

Șef de promoție la Colegiul Militar în 1905 și fost coleg cu Enver Pașa în CUP. A recucerit orașele Erzurum și Kars după Primul Război Mondial, organizând congresul din estul Anatoliei și ajutându-l pe Mustafa Kemal să preia conducerea naționaliștilor. Cunoscut ca Tatăl Orfanilor pentru că a luat sub aripa sa mii de orfani de război. A fondat PRP după disensiunile cu Mustafa Kemal. Acuzat de implicare într-un complot de asasinare, s-a retras din politică până la moartea lui Atatürk. Ales parlamentar în 1939.

(EMRULLAHZADE ASAF) KILIÇ ALI (GAZIANTEP 1888-1971)

Ofițer, politician și aghiotant al lui Mustafa Kemal. Unul dintre tovarășii de nedespărțit ai lui Mustafa Kemal, membru al Tribunalului Independenței în 1926 și parlamentar de Gaziantep. S-a căsătorit cu Füreya Koral, prima femeie ceramist din Turcia.

NEZIHE MUHIDDIN TEPEDENGIL (ISTANBUL, 1889-1958)

Activistă pentru drepturile femeilor, jurnalistă, scriitoare, profesoară și lider politic. Educată în particular. În 1924 a fondat

revista *Türk Kadın Yolu* (*Calea femeii turce*), finanțând-o personal timp de optsprezece numere. A fondat Partidul Popular al Femeilor, primul partid politic al femeilor din istoria republicii. În fața refuzului recunoașterii oficiale – sub pretextul că femeile nu aveau dreptul la reprezentare politică –, a condus formarea Uniunii Femeilor din Turcia. Înlăturată apoi din funcție și chiar acuzată pe nedrept de corupție, s-a retras din politică și s-a concentrat asupra scrisului. A murit într-un azil.

(HÜSEYIN) RAUF ORBAY (ISTANBUL 1881-1964)

Comandant naval, erou al Primului Război Mondial, conducător al rezistenței și mai târziu politician. Faimosul comandant al navei de război *Hamidiye*, conducător al delegației otomane care a semnat armistițiul de la Mudros, arestat și exilat de britanici în Malta în 1920. După eliberare a intrat în guvernul de la Ankara și a fost prim-ministru. A demisionat și a fondat PRP. Acuzat de implicare într-un complot de asasinare, s-a întors din exil, dar nu s-a împăcat cu Atatürk, după moartea căruia a fost parlamentar și mai târziu ambasador.

RIZA NUR (SINOP, 1878-1942)

Medic militar, a trecut din CUP în opoziție și a trebui să fugă în străinătate până în 1918. s-a alăturat naționaliștilor și a fost ministru al sănătății și al educației până când a intrat în conflict cu Mustafa Kemal; a trăit la Paris până în 1939. Și-a scris memoriile referitoare la Atatürk și le-a încredințat Muzeului Britanic cu condiția să nu fie deschise până în 1960. E cunoscut ca turcist și principal detractor al lui Atatürk. Soția lui și Latife erau rude.

SALIH BOZOK (SALONIC 1881-1941)

Rudă îndepărtată și companion de nedespărțit al lui Mustafa Kemal. Membru al CUP, s-a alăturat statului major al lui Mustafa Kemal în 1917. Aghiotant-șef și mai târziu parlamentar, Bozok a supraviețuit unei tentative de sinucidere în ziua când a murit Atatürk.

(MEHMED) ZIYA GÖKALP (ÇERMIK, 1876-1924)

Sociolog, scriitor, poet și activist politic. S-a retras de la facultatea de medicină veterinară pentru a se concentra asupra politicii și a aderat la CUP. Principal susținător al turcismului, doctrină pe care nu o baza pe grupuri etnice, rasiale, geografice, politice sau voliționale, ci pe unul compus din indivizi care au în comun limba, religia, moralitatea și estetica. Cunoscut ca părintele naționalismului turc.

---

[417] Hartă întocmită în 1513 de amiralul și geograful turc Piri Reis (n. tr.).

BIBLIOGRAFIE

Cărți

Adıvar, Halide Edib, *The Turkish Ordeal*, The Century Co., New York/Londra, 1928.

Ağaoğlu, Süreyya, *Bir Ömür Böyle Geçti* (*O viață întreagă*), İsak, Istanbul, 1975.

Akay, Oğuz, *Gazi*, Truva, Istanbul, 2005.

Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan* (*Un oraș, un om*), Dr Nejat Eczacıbaşı, Istanbul,1986.

Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyet'nin Kuruluşu* (*Întemeierea Republicii Turce*), İletişim, Istanbul, 1998.

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası* (*Zece ani de război și cei ce au urmat*), İnsel, Istanbul, 1970.

Araz, Nezihe, *Mustafa Kemal ile 1000 Gün* (*1000 de zile cu Mustafa Kemal*), Dünya, Istanbul, 2002.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım* (*Memorii*), Tan, Istanbul, 1961.

Armstrong, Harold Courtenay, *Grey Wolf: The Life of Kemal Atatürk* (*Lupul cenușiu. Viața lui Kemal Atatürk*), A. Barker Ltd, Londra 1932.

Aslan, Betül, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri* (*Relațiile turco-azere*), Kaynak, Istanbul, 2004.

Atadan, Makbule, *Ağabeyim Mustafa Kemal* (*Fratele meu mai mare Mustafa Kemal*), ed. Şemsi Belli, Ayyıldız, Ankara 1959.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (*Discursurile și declarațiile lui Atatürk*), vol. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1997.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş, Istanbul, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni* (*Sistemul din Turcia*), Bilgi, Ankara, 1973.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal* (*Singurul om: Mustafa Kemal*), vol. III, Remzi, Istanbul, 1965.

Baler, Mahmut, *Baldan Damlalar 3 ve Hatıralarım* (*Picături de miere* III și *Memorii*), Kervan, Istanbul, 1982.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Atatürk*, Universitatea Atatürk, Erzurum, 1973.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, „Atatürk ve Latife Hanım", *AAMD*, iulie 1991, nr. 21.

Baran, Tülay Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması, Izmir 1923–1938* (*Restructurarea unui oraș. Izmir 1923-1938*), Arma, Istanbul, 2003.

Barlas, Mehmet, *Latife Hanım'ın Sırları ve Türk Sosyetesi* (*Secretele lui Latife Hanım și clasele superioare turce*), Birey, Istanbul, 2005.

Bayhan, Fatih și Mehmet Sadik Öke, *Teyzem Latife* (*Mătușa mea Latife*), Pegasus, Istanbul,

2011
Baysal, Mevlüt, *Çankaya'da Gazi'nin Hizmetinde* (*În slujba Gaziului la Çankaya*), Ercan, Istanbul, 1954.
Belli, Şemsi, *Fikriye*, Bilgi, Ankara, 1995.
Beyru, Rauf, *On Dokuzuncu Yüzyılda Izmir'de Yaşam* (*Viața la Izmir în secolul al XIX-lea*), Literatür, Istanbul, 2000.
Bilgehan, Gülsün Toker, *Mevhibe*, Bilgi, Ankara, 1994.
Borak, Sadi, *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı* (*Răspunsul lui Atatürk pentru Armstrong*), Kaynak, Istanbul, 1997.
Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok anlatıyor, Latife ve Fikriye, İki Aşk Arasında Atatürk* (*Povestea aghiotantului lui Atatürk: Latife și Fikriye, Atatürk între două iubiri*), Istanbul, Truva, 2005.
Bozdağ, İsmet, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım* (*Atatürk și soția lui Latife Hanım*), Kervan, Istanbul, 1975.
Bozdağ, İsmet, *Gazi ve Latife*, Tekin, Istanbul, 2001.
Bozok, Salih, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor* (*Atatürk văzut de aghiotantul său*), ed. Can Dündar, Doğan, Istanbul, 2003.
Bozok, Salih, și Cemil Sait, *Hep Atatürk'ün Yanında* (*Mereu alături de Atatürk*), Çağdaş, Istanbul, 1985.
Çankaya, Necati, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri* (*Viața, discursurile și călătoriile prin țară ale lui Atatürk*), Istanbul, Tifdruk, 1985.
Çavuşoğlu, Turgay, *Çocuk Esirgeme Kurumu* (*Societatea pentru Protecția Copilului*), Beyaz Gemi, Istanbul, 2001.
Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete* (*Memorii politice, de la Lausanne la republică*), Temel, Istanbul, 2002.
Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (*Căsătoria în dreptul islamic și otoman*), Universitatea Ankara, Ankara, 1974.
Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup* (*Opoziția în prima Adunare: Al Doilea Grup*), İletişim, Istanbul, 2003.
„Dilimiz" („Limba noastră"), *Türk Yurdu*, nr. 143, septembrie 1917.
Dobkin, Marjorie Housepian, *Smyrna 1922*, Newmark, New York, 1988.
Ellison, Grace, *An Englishwoman in Angora*, Hutchison, Londra, 1923.
Gentizon, Paul, *Mustapha Kemal, ou L'Orient en Marche* (*Mustafa Kemal, sau Orientul în marș*), Bossard, Paris, 1929.
Georges-Gaulis, Berthe, *La Nouvelle Turquie* (*Noua Turcie*), Armand Colin, Paris, 1924.
Gerede, Hüsrev, *Hüsrev Gerede'nin Anıları* (*Memoriile lui Hüsrev Gerede*), ed. Sami Önal, Literatür, Istanbul, 2002.
Glasneck, Johannes, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye* (*Kemal Atatürk și Turcia contemporană*), Cumhuriyet, Istanbul, 1998.
Grosser-Rilke, Anna, *Nie Verwehte Klänge* (*Melodii nicicând uitate*), Otto Beyer, Leipzig/Berlin, 1937.
Gündüz, Asım, *Hatıratlarım* (*Memorii*), Kervan, Istanbul, 1973.
Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak* (*Câteva file din tezaurul de istorie care este eternul conducător și eliberator Atatürk*), Halka, Istanbul, 1939.

İnönü, İsmet, *Hatıralar* (*Memorii*), vol. I, ed. Sabahattin Selek, Bilgi, Istanbul, 1985.
İnan, Arı, *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi, Istanbul, 2005.
Kal, Nazmi, *Atatürk'le Yaşayanlar* (*Ei au trăit alături de Atatürk*), Ankara, TC Ziraat Bankası Kültür, 2003.
Karabekir, Kâzım, *Paşaların Kavgası* (*Conflictul generalilor*), Emre, Istanbul, 2000.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi* (*Istorie otomană*), vol. 5, Çağdaş, Ankara, 1976.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl* (*45 de ani în politică*), İletişim, Istanbul, 2002.
Kinross, Lord Patrick, *Atatürk: The Rebirth of a Nation* (*Atatürk. Renașterea unei națiuni*), Phoenix, Londra, 1995.
Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri* (*Trăsăturile lui Atatürk*), Cumhuriyet, Istanbul, 1988.
Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları* (*Memoriile lui Kılıç Ali*), İş Bankası, Istanbul, 2005.
Kocabaşoğlu, Uygur, *İş Bankası Tarihi* (*Istoria Băncii İș*), Tarih Vakfı, Istanbul, 2001.
Kocatürk, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* (*Un jurnal documentat al lui Atatürk*), AAMD, Ankara, 1999.
Kocatürk, Utkan, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe* (*Dinspre trecut spre viitor pe urmele lui Atatürk*), AAMD, Ankara, 2005.
Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (*Femeile turce înainte de republică*), Ministerul Educației, Istanbul, 1992.
Külçe, Süleyman, *Mareșal Fevzi Çakmak, Askerî Hususi Hayatı* (*Mareșalul Fevzi Çakmak. Omul și comandantul militar*), vol. I, Cumhuriyet, Istanbul, 1953.
Lengyel, Emil, „Epilogue" („Epilog") ca ed. al vol. lui H.C. Armstrong *Grey Wolf: The Life of Kemal Atatürk*, Capricorn Books, New York, 1961.
Leventoğlu, Mazhar, *Atatürk'ün Vasiyeti* (*Testamentul lui Atatürk*), Leventoğlu, Istanbul, 1968.
Marcosson, Isaac, *The Turbulent Years* (*Anii zbuciumați*), Dodd, Mead and Co., New York, 1938.
Moralı, Nail, *Mütarekede Izmir, Önceleri ve Sonraları* (*Izmirul în timpul armistițiului, înainte și după*), Tekin, Istanbul, 1976.
Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım* (*Viața mea și Memorii*), vol. II și III, İșaret, Istanbul, 1992.
Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam* (*Un om în trei epoci*), ed. Cemal Kutay, Tercüman, Istanbul, 1980.
Okyar, Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?* (*Cum s-a născut Partidul Republican Liber și cum a fost dizolvat?*), Tercüman, Istanbul, 1987.
Okyar, Fethi, *Fethi Okyar'ın Anıları* (*Amintirile lui Fethi Okyar*), ed. Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlığoğlu, Türkiye İș Bankası, Istanbul, 1997.
Onat, Nuri, *Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri* (*Călătoriile din toamnă ale președintelui Gazi Mustafa Kemal Paşa*), Çağdaş, Istanbul, 1984.
Oranlı, Ziya, *Atatürk'ün Șimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları: Anlatan Ali Metin, Emir Çavușu* (*Memoriile nepublicate ale lui Atatürk, povestite de Ali Metin, aghiotant*), Alkan, Ankara, 1967.
Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, Izmir 1923* (*Congresul Economic Turc: Izmir 1923*), AÜ SBF, Ankara, 1971.
Önder, Mehmet, *Atatürk Konya'da* (*Atatürk la Konya*), AAMD, Ankara, 1989.
Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri* (Vizitele lui Atatürk prin țară), İș Bank, Istanbul,

1998.
Ötüş-Baskett, Belma, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını* (*Nezihe Muhiddin și femeile turce*), İletişim, Istanbul, 1999.
Öz, Hikmet, *Atatürk Tarsus'ta* (*Atatürk la Tarsos*), Ministerul Culturii, Ankara, 1986.
Özalp, Teoman și Kâzım, *Atatürk'ten Anılar* (*Amintiri despre Atatürk*), İș Bankası Kültür, Ankara, 1992.
Perinçek, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüșmeleri* (*Întâlnirile lui Atatürk cu sovieticii*), Kaynak, Istanbul, 2005.
Price, George Ward, *Extra-Special Correspondent* (*Corespondent special*), Harrap, Londra, 1957.
Sertel, Zekeriya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (*Partide politice în Turcia*), vol. I, Hürriyet Vakfı, Istanbul, 1988.
Sevük, İsmail Habib, *Atatürk İçin* (*Pentru Atatürk*), Cumhuriyet, Istanbul, 1939.
Sheridan, Clare, *Nuda Veritas*, Thornton Butterworth, Londra, 1927.
Snowden, Charmian, *Tudor Hall: The First Hundred Years 1850–1949* (*Tudor Hall. Prima sută de ani, 1850-1949*).
Sorgun, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor* (De la imperiu la republică: Fahrettin Altay Pașa vorbește), ed. a II-a, Kamer, Istanbul, 1998.
Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar* (*Amintiri despre Atatürk*), Yapı Kredi, Istanbul, 2005.
Sönmez, Cemil, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım* (*Zübeyde Hanım, mama lui Atatürk*), AKDT YK, Ankara, 1998.
Șener, Cemal, *Topal Osman Olayı* (*Incidentul Lame Osman*), Etik, Istanbul, 2004 (citat în Mahir İz).
Șimșir, Bilal [I], *Atatürk ile Yazışmalar* (*Corespondență cu Atatürk*), Ministerul Culturii, Ankara, 1981.
Șimșir, Bilal [II], *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi* (*Atatürk și revoluția turcă în presa internațională*), vol. I, TTK, Ankara, 1981.
Taşkıran, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları* (*Drepturile femeilor la a cincizecea aniversare a republicii*), Biroul Prim-Ministrului, Ankara, 1973.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (*Partide politice în Turcia*), vol. I, Hürriyet Vakfı, Istanbul, 1988.
Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi* (Sistemul monopartid în istoria Republicii Turce) Tarih Vakfı Yurt, Istanbul, 2005.
Umar, Bilge, *Izmir'de Yunanlıların Son Günleri* (*Ultimele zile ale grecilor în Izmir*), Ankara, Bilgi, 1974.
Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl* (*Patruzeci de ani*), İnkılâp, Istanbul, 1987.
Uşaklıgil, Halit Ziya, *Bir Acı Hikâye* (*O poveste tristă*), İnkilâp, Istanbul, 1991.
Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve CHP* (Perioada monopartidă și Partidul Republican al Poporului), Boyut, Istanbul, 1999.
Ülger, Eriș, *Latife Gazi Mustafa Kemal*, İnkilâp, Istanbul, 2005.
Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, TTK, Ankara, 1979.
Volkan, Vamık D., și Itkowitz, Norman, *The Immortal Atatürk: A Psychobiography* (*Nemuritorul Atatürk. O psihobiografie*), University of Chicago Press, Chicago/Londra,

1984.
von Mikusch, Dagobert, *Mustapha Kemal: Between Europe and Asia* (*Mustapha Kemal: între Europe și Asia*), trad. John Linton, Doubleday, Doran & Co., Inc., Garden City, NY, 1931.
Yalman, Ahmet Emin [I], *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (*Discursurile și declarațiile lui Atatürk*), vol. III, Ankara, 1997.
Yalman, Ahmet Emin [II], *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (*Ce am văzut și am trăit în istoria recentă*), vol. II, Pera,Istanbul, 1977.
Yetkin, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası* (*Tentativa eșuată a lui Atatürk de a realiza o revoluție democratică: Partidul Republican Liber*), Toplumsal Dönüșüm, 1997.
Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl* (*30 de ani cu Atatürk*), Remzi, Istanbul, 2005.
Yurdakul, Yurdakul, *Atatürk'ün Hiç Yayınlanmamış Anıları* (*Amintiri inedite despre Atatürk*), Aksoy, Istanbul, 1999.
Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılap* (*O reformă fără femei*), Metis, Istanbul, 2003.
Zürcher, Eric Jan, *Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party (1924–1925)* (*Opoziția politică la începuturile Republicii Turce: Partidul Republican Progresist, 1924-1925*), Brill, Leiden, 1991.

Articole

Ahmad, Feroz, „The Development of Capitalism in Turkey" („Dezvoltarea capitalismului în Turcia"), *Journal of Third World Studies*, toamna 1998.
„Atatürk'ün Boșanma Mektubu Göz Yașartacak" („Divorțul lui Atatürk vă va aduce lacrimi în ochi'), *Yeni Șafak*, 6 decembrie 2004.
Barlas, Mehmet, „Latife Hanım'ın Dramı" („Tragedia lui Latife Hanım"), *Güneș*, 10 noiembrie 1986.
Beni, Hasan, „Kemal Pasha at Home – The New Master of Turkey" (Kemal Pașa acasă – noul stăpân al Turciei), *The Mentor*, mai 1927.
Bilgehan, Gülsün Toker, „Çankaya'nın Hanımefendileri" („Doamnele de la Çankaya"), *Milliyet*, 11-12 octombrie 1982.
Bryant, Louis, „A Turkish Divorce" („Un divorț turcesc"), *The Nation*, 26 august 1925.
Cebesoy, Ali Fuat [I], „Hayalatla Uğraşmayalım Paşam" („Să nu ne mai pierdem vremea cu vise, Pașam"), *Yakın Tarihimiz*, Istanbul, 1962.
Cebesoy, Ali Fuat [II], „Atatürk ile Milli Mücadele Arkadașları" („Atatürk și camarazii lui de arme în Lupta Națională"), *Yakın Tarihimiz*, vol. IV, Istanbul, 1962.
Coșkunoğlu, Osman, „Ușak Șeker Fabrikası'nın Kurulușu" („Fondarea fabricii de zahăr de la Ușak"), *Cumhuriyet*, 21 ianuarie 2004.
Çölașan, Emin, „Leman Karaosmanoğlu ile Sohbet, Atatürk'ü İki Kadın Deli Gibi Severdi" („O convorbire cu Leman Karaosmanoğlu: Două femei l-au iubit nebunește pe Atatürk"), *Hürriyet*, 10 noiembrie 1985.
Dündar, Can, „Fikriye", *Milliyet*, 1992.
Dündar, Can, „Latife Hanım'ın Atatürk'süz Hayatı" („Viața lui Latife Hanım fără Atatürk'), *Milliyet*, 28 octombrie 2003.
Dündar, Can, „Söz Kız Tarafında' („Și partea miresei vorbește'), *Milliyet*, 10 noiembrie

2004.
Dündar, Can, „Yüzyılın Aşkları – Latife Hanım“ („Mari povești de dragoste ale secolului – Latife Hanım“), CNN, 10 noiembrie 2004.
Dündar, Can, „Ata'nın Resmiyle Öldü“ („Ea a murit strângând portretul lui Atatürk“), *Milliyet*, 11 noiembrie 2004.
Günal, Bülent, „Latife Hanım'ın Hatıra Defterini Okuyan Tek Adam“ („Singurul om care a citit jurnalul lui Latife Hanım“), *Vatan*, 7 august 2004.
Kaplan, Sefa, „Latife Hanım'ın Günlüğünü Bir Bilim Kurulu İncelesin“ („O comisie de experți trebuie să studieze jurnalul lui Latife Hanım“), *Hürriyet*, 3 ianuarie 2005.
Kılıç, Ecevit, „İşte Savcının Aradığı Tanık, Köşkü Bastık, Latife Yalnızdı' („Iată martorul căutat de procuror, am cercetat locuința, Latife era singură“), *Yeni Aktüel*, nr. 60, august 2006.
Lue, Larry, „Kemal and Wife Pledge Liberty of Turk Women“ („Kemal și soția sa le promit libertate femeilor turce“), *Chicago Daily Tribune*, 28 februarie 1923.
Lue, Larry, „Mrs Kemal Charms an American Visitor“ („Doamna Kemal încântă un oaspete american“), New York Times, 27 februarie 1923.
Marcosson, Isaac, „Kemal Pasha“, *Saturday Evening Post*, 20 octombrie 1923.
„Mme. Kemal Tells of Her Romantic Marriage to the Turkish President“ („Doamna Kemal povestește despre căsătoria ei romantică cu președintele turc“), *Current Opinion*, ianuarie 1924, p. 80.
Özgentürk, Nebil, „Gazi'den Sonra“ („După Gaziu“), *Sabah*, 19 august 2000.
Özgentürk, Nebil, „Bir Başka Latife“ („O altă Latife“), *Sabah*, 2 decembrie 2000.
Özgentürk, Nebil, „Halam Hep Yalnızdı“ („Mătușa mea era mereu singură“), *Sabah*, 1 noiembrie 2003.
Pekşen, Yalçın, „Atatürk'ün Özel Yaşamı, Vecihe İlmen Anlatıyor' („Viața privată a lui Atatürk, povestită de Vecihe İlmen“), *Cumhuriyet*, 10 noiembrie 1984.
Selçuker, Selma, „Kadın Gözü ile Atatürk, Süreyya Ağaoğlu'yla Görüşme' („Atatürk din perspectiva unei femei: interviu cu Süreyya Ağaoğlu'), *Güneș*, dată necunoscută.
Süsoy, Yener, „Latife Hanım'ın Öyküsünü Sıfırcı Baha'dan Dinleyin' („Să ascultăm povestea lui Latife Hanım spusă de Baha, profesorul sever“), *Hürriyet*, 16 iunie 2003.
Tunçay, Mete, „Latife Hanım–Kameneva Mektuplaşması“ („Corespondența Latife Hanım–Kameneva“), *Toplumsal Tarih*, martie 2003 (citat în George Harris, *The Communists and the Kadro Movement*, Appendix 3, Istanbul, İsis, 2002, trad. engl. după originalul rus din *Novîi Vostok*, nr. 7, 1925, pp. 228-301).
„Latife Hanım 10 Kasım'da Neler Hisseti?“, („Ce a simțit Latife Hanım pe 10 noiembrie?“) *Milliyet*, 8 mai 2006.
„Wife of Mustafa Kemal is Sacrificed to Ambition“ („Soția lui Mustafa Kemal este sacrificată ambiției“) *Toronto Daily Star*, 28 august 1925.
Williamson, S.T., „Stranger Than Fiction. Detained by Order“ („Mai mult decât ficțiune. Reținută prin ordin oficial“), *The New York Times*, 6 iunie 1926.
Yalman, Ahmet Emin [I], „Hayatına Ait Hatıralar“ („Amintiri“), *Vakit*, 10 ianuarie 1922.
Yücel, Şükran, „Uşşakizadeler“ („Familia Uşşakizade“), *Izmir Life*, nr. 24, august 2003.